

MUĞLA
SİTKİ KOÇMAN
ÜNİVERSİTESİ

SOBBİAD
Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

SOBBİAD
Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi
Journal of Social Sciences and Humanities Researches

Journal of Social Sciences and
Humanities Researches

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ali Koçman Kültür Sitesi
Kat: 1 Kötekli 48000
MUĞLA

Sonbahar/Autumn
Yıl / Year: 2019

Cilt / Volume: 20 Sayı / Issue: 45

ISSN:2149-5858
E-ISSN:2667-7296

SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERĐİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES RESEARCHES

SOBBİAD

Sosyal ve Beşeri Bilimler Araőtirmaları Dergisi

ISSN 2149-5858
E-ISSN 2667-7296

Bu dergi 1302-7824 ISSN numaralı Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisinin devamıdır. Dergi Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yayımlanmaktadır.

SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES RESEARCHES

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Adına Sahibi
Owner on Behalf Of Mugla Sıtkı Koçman University

Doç. Dr. Ali BAYRAKDAROĞLU

Baş Editör/Editor

Doç. Dr. Ali BAYRAKDAROĞLU

Editör Yardımcıları/Editorial Assistants

Arş. Gör. Dr. Yusuf TEPELİ

Arş. Gör. Dr. Hilmi ETCİ

Alan Editörleri/Specialized Co-Editors

Doç. Dr. Ali BAYRAKDAROĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Hanzade ASLAN YILMAZ

Doç. Dr. Erdoğan KELEŞ

Dr. Öğr. Üyesi İsmail T. KALLIMCI

Doç. Dr. Gökben AYHAN

Dr. Öğr. Üyesi Kubilay HOŞGÖR

Doç. Dr. Zafer DURDU

Dr. Öğr. Üyesi Ufuk ÇÖRTÜK

Dr. Öğr. Üyesi Çağlar ÖZBEK

Dr. Öğr. Üyesi Veli UĞUR

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ

Prof. Dr. Alfina SİBGATULLİNA

Prof. Dr. Gülay Ö. BEZER

Prof. Dr. Umut AVCI

Doç. Dr. Cafer TOPALOĞLU

Doç. Dr. Serap ÖZEN

Doç. Dr. Erdoğan KELEŞ

Doç. Dr. Olena KARPENKO

Dr. Poznakhirev VİTALY VİTALİYOVYCH

Kapak Tasarım/Cover Design

Öğr. Gör. Özden IŞIKTAŞ

Baskı/Printing

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Rektörlüğü Matbaası

Muğla Sıtkı Koçman University Press

Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi (SOBBİAD) yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Bu dergide yayınlanan makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara aittir. Dergide yer alan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün veya Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nin görüşlerini yansıtmaz. Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Dergi ASOS İndeks ve Open Academic Journals Index tarafından taranmaktadır.

Journal Of Social Sciences And Humanities Researches (SOBBİAD) is a refereed journal and published biannually. Authors are responsible for the content and linguistic of their articles. Articles published here could not be used without referring to the Journal. The opinions in the articles published belong to the authors only and do not reflect those of Muğla University and Muğla Sıtkı Koçman University Journal of Social Sciences. The journal is abstracted by ASOS and Open Academic Journals Index.

Scientific Indexing Services

EDİTÖRDEN

Değerli okuyucular,

Değerli okuyucular, bu günlerde dergimizin yeni sayısını yayınlama sevincini taşımaktayız. Altı aylık aradan sonra okuyucularımızın karşısında olmak bize tarifi imkânsız bir mutluluk veriyor. Derginin editörü olarak hepimizi saygı ve sevgilerimle selamlarım. Bu sayı ile birlikte artık dergideki baş editörlük görevim sona ermektedir. Bayrağı Doç. Dr. Erdoğan Keleş'e devrediyorum. İçimde buruk bir mutluluk var, ama Erdoğan hocamın görevini çok iyi yapacağına inancım sonsuz olduğundan gözüm arkada kalmayacak.

Baş editör olarak görev yaptığım son sayı olduğundan bu sayı için daha bir titizlikle çalıştık. Elinizdeki bu sayıda, Tanzimat dönemi ulemasından Sarıyerli Hoca Mehmed Sadık Efendiyi, destekleyici insan kaynakları yönetimi uygulamalarına ilişkin ölçek geliştirme çalışmasını, kuantum teorisinin absürdizmi destekleyip desteklemediğini, banka tercihlerinin belirlenmesi üzerine bir araştırmayı, Putin döneminde iktidar ve muhalefet ilişkisini, alzheimer hastalarına ve bakım verenlere yönelik sosyal politikaları, sporcu eğitim merkezlerinde yürütülen yönetsel uygulamaları, milliyetçiliğin psiko-politik ve sosyo-politik köklerini, kuzugöbeği mantar ve dastar festivali'nin kırsal kalkınma üzerindeki rolünü, Suriyeli göçmenlerin günlük yaşam uygulamalarını inceleyen çalışmalara yer verilmiştir. Bu sayıda ilk defa bir kitap incelemesine de yer verilmiştir. Çarlık Rusya'sında Esir Kalan Osmanlı General ve Amiralleri ile ilgili kitap incelmelerini de okurlarımıza sunuyoruz.

Yeni bir heyecan ile 45. sayı elinize ulaşmıştır. Yayında emeği geçen tüm yayın ve bilim danışma kurulu üyelerine sağladığı katkılardan dolayı teşekkür ederim. Unutmadan editör yardımcılarım olan ve bütün yükü çeken Dr. Yusuf TEPELİ ve Dr. Hilmi ETCİ'ye de sonsuz teşekkür ederim. Okuyucu-yazar buluşmasını sağlamayı görev edinen SOBBİAD'ın daha önceki sayılarının yayımlanmasında emeği geçen herkese teşekkür eder, selam ve saygılarımı sunarım.

Doç. Dr. Ali BAYRAKDAROĞLU

Baş Editör

Bilim Danışma Kurulu/Science Advisory Board*

Prof Dr. Mehmet MARANGOZ
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Bayram AKÇA
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Bayram COŞKUN
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Bora SÜSLÜ
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Erkan POYRAZ
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Famil ŞAMİLOĞLU
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Muzaffer DEMİR
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Sibel CENGİZ
Ardahan Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Tuncay ÖĞÜN
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Turgay UZUN
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Bayram AKÇA
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Betül ALTUNTAŞ
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. İlhan EGE
Mersin Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Merih Tekin BENDER
Ege Üniversitesi
Eğitim Fakültesi

Prof. Dr. Nurşen ADAK
Akdeniz Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Songül SALLAN GÜL
Süleyman Demirel Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Tuncay ÖĞÜN
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Doç. Dr. Abdülkadir KAYA
Erzurum Teknik Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Doç. Dr. Fikret SOYER
Sakarya Üniversitesi
Spor Bilimleri Fakültesi

Doç. Dr. Hakan Övünç ONGUR
TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Doç. Dr. Kadir YILDIZ
Celal Bayar Üniversitesi
Spor Bilimleri Fakültesi

Doç. Dr. Korhan KARACAOĞLU
Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Doç. Dr. Muhittin TATAROĞLU
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Doç. Dr. Murat KARATAŞ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi

Doç. Dr. Murat Necip ARMAN
Adnan Menderes Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Doç. Dr. Pınar YÜRÜR
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Doç. Dr. Serap ÖZEN
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Doç. Dr. Yunus İnce
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Ali AKGÜN
Selçuk Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Gaye GÖKALP YILMAZ
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Özlem KARSANDIK YAZICI
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Şeyma GÜN EROĞLU
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Araş. Gör. Dr. Tevfik Orkun DEVELİ
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

*İlgili sayıda hakemlik yapan öğretim üyeleri de listeye dâhil edilmiştir. Sıralama alfabetik olarak yapılmıştır.

İÇİNDEKİLER

1	Gürbüz ÖZDEMİR Tanzimat Dönemi Ulemasından Muhalif Bir Şahsiyet: Sarıyerli Hoca Mehmed Sadık Efendi, Araştırma Makalesi / Research Paper	1
2	Merve GERÇEK, Dilek Yılmaz BÖREKÇİ Bireysel Yine/Yenilenmeyi (Rezilyansı/Dayanıklılığı) Destekleyici İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarına İlişkin Bir Ölçek Geliştirme Çalışması, Araştırma Makalesi / Research Paper	17
3	Mücahit ÖZDOĞAN Kuantum Teorisi Absürdizmi (Saçmacılığı) Destekler Mi?, Araştırma Makalesi / Research Paper	39
4	Yusuf TEPELİ, Filiz DAŞKIRAN Finansal Tüketicilerin Banka Tercihlerinin Konjoint Model ile Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Örneği, Araştırma Makalesi / Research Paper	63
5	Leyla İSAYEVA, Ramazan GÜNLÜ Rus Siyasal Rejiminde Putin Dönemi İktidar ve Muhalefet İlişkisi, Araştırma Makalesi / Research Paper	79
6	Ecem Naz NAZLIER KESER Alzheimer Hastalarına ve Bakım Verenlere Yönelik Sosyal Politikalar: Türkiye – Almanya Karşılaştırması, Derleme / Literature Review	93
7	Ergin ULUSOY Modern Bir Kavram Olarak Milliyetçiliğin Psikanalitik Çözümlemesi, Araştırma Makalesi / Research Paper	119
8	Hacale MOLLAOĞULLARI, Doğukan DOĞAN Spor Genel Müdürlüğüne Bağlı Sporcu Eğitim Merkezlerinde Yürütülen Yönetimsel Uygulamaların Merkez Müdürleri ve Antrenörleri Açısından Değerlendirilmesi, Araştırma Makalesi / Research Paper	145
9	Hasan ŞEN, Davut Bulut UNAT Daily Life Practices of Syrian Immigrants: The Case of Mardin, Araştırma Makalesi / Research Paper	159
10	Famil ŞAMİLOĞLU, Yunus Emre KAHRAMAN Bitcoin, Blockchain ve Finansal Piyasa Değerlemesi, Araştırma Makalesi / Research Paper	179
11	Mehmet TEMEL Menderes'in Beyanlarına Göre 27 Mayıs İhtilaline Giden Süreçte CHP'nin Sorumluluğu, Araştırma Makalesi / Research Paper	195
12	Alfina SIBGATULLINA Çarlık Rusya'sında Esir Kalan Osmanlı General ve Amiralleri Hakkında Önemli Bir Araştırma, Kitap İncelemesi	205

Tanzimat Dönemi Ulemasından Muhalif Bir Şahsiyet: Sarıyerli Hoca Mehmed Sadık Efendi¹

Gürbüz ÖZDEMİR²

Öz

Araştırma Makalesi

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte Osmanlı'da yeni bir dönem başlamış ve bu yeni süreç dini, sosyal, kültürel ve siyasi çok önemli değişikliklere yol açmıştır. Dolayısıyla Tanzimat, Osmanlı için bir geçiş dönemi olduğuna kadar bir buhran dönemini de beraberinde getirmiştir. Üstelik Tanzimat bürokrasisi, değişimin yükünü kaldıramadığı gibi, reformlarla vaat ettiklerini de yerine getirememiştir. Bu tür olumsuzluklara karşı tedbir alınmaya çalışılsa da, sonuçta korkulan olmuş ve memnuniyetsiz kitleler ortaya çıkmıştır. Toplumun farklı kesimlerden oluşan bu kitleler, Tanzimat'a ve uygulamalarına karşı tepki göstermiş ve bunlar arasında özellikle ulemanın muhalefeti öne çıkmıştır. Bu çalışmada, genel olarak ulemanın ve özellikle de ulema içerisinde önemli bir şahsiyet olan Sarıyerli Mehmed Sadık Efendi'nin muhalefeti ele alınacaktır. Bu bağlamda öncelikle ulemanın sistem içerisindeki statüsü ortaya konulacaktır. Sonrasında statünün bozulması ve buna karşı ulemanın tepkisi ele alınacaktır. Nihayetinde ise Sadık Efendi'nin yaklaşımı ve muhalefeti aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sarıyerli Mehmed Sadık Efendi, Tanzimat, Muhalefet, Ulema, Batılılaşma

A Dissident Figure from the Tanzimat Period Ulema: Sarıyerli Hoca Mehmed Sadık Efendi

Abstract

Research Paper

With the proclamation of the Tanzimat Edict, a new era began in the Ottomans and this new process led to significant religious, social, cultural and political changes. Therefore, the Tanzimat brought with a transition period as well as a period of depression for the Ottomans. Moreover, the bureaucracy of the Tanzimat can not stand the burden of change, nor can it fulfill its promises with reforms. Although precautions were tried to be taken against such negativities, consequently, fears came true and the dissatisfied masses emerged. These masses, which consisted of different sections of the society, reacted against the Tanzimat and its practices, and among these masses, the opposition of the Ulema came to the forefront in particular. In this study, the opposition of Ulema in general and Sarıyerli Mehmed Sadık Efendi, who is an important figure in Ulema especially, will be discussed. In this context, firstly the status of the Ulema will be revealed in the system. Then, the deterioration of the status and the reaction of Ulema to it will be discussed. In the end, Sadık Efendi's approach and opposition will be conveyed.

Key Words: Sarıyerli Mehmet Sadık Efendi, Tanzimat, Opposition, Ulema, Westernization

Makale Bilgileri / Article Info

Alındığı Tarih / Received 29.04.2019

Kabul tarihi / Accepted 02.07.2019

¹ Bu makale, yazarın "Tanzimat Dönemi Muhalefet Düşüncesi ve Yeni Osmanlılar" başlıklı doktora tezinde yer alan ilgili kısmın güncellenip geliştirilmesi suretiyle hazırlanmıştır.

² Doç. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF, gurbuzozdemir_4@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6237-1507>.

Giriş

Tanzimat Fermanı, Babiâli'nin padişah otoritesi karşısında güç kazandığı bir dönemde ilan edilmiş ve bu ilanla birlikte, dönemin devlet ricali, yeni ve güzel bir devrin başladığı algısını oluşturmaya çalışmıştır. Bu çaba, farklı kesimlerde farklı tesirler uyandırmış olsa da; yeni bir dönemin başladığı ve bu yeni sürecin, dini, kültürel, siyasi vb. hayattaki çok önemli değişikliklere sebebiyet verdiği kesindir. Ayrıca bu değişim, meydana geldiği dönemle sınırlı kalmamış, Cumhuriyet'e kadar giden yolda başka büyük dönüşümlerin de başlangıcı olmuştur.

Bu süreç, Babiâli'yi güçlendirdiği gibi, aynı zamanda ayan, eşraf ve gayrimüslimler de süreçten çokça yararlanmışlardır. Özellikle azınlıklar bir yandan zenginleşirken, bir yandan da yüksek memurluklara girmeye başlamış ve tercüman, elçi hatta nazır olmuşlardır. Ancak bunlar, azınlıkları Osmanlı'ya bağlayamadığı gibi, aksine ayrılıkçı fikirlerinin gelişmesi yönünde onlara önemli imkânlar sunmuştur. Dolayısıyla Tanzimat'ın eşitlik, hak ve özgürlük gibi kavramları, öncelikle Osmanlı'dan ayrılmak isteyen azınlıklara yararlıdır. Padişaha karşı güçlenen Tanzimat ricali ise, Batı'nın desteğiyle ayakta duran, hatta onların çıkarlarının korunmasını sağlayan adeta bir bekçi durumuna gelmiştir (Ülken; 1940: 36-37; Özdemir, 2000: 101). Kısacası Tanzimat, Osmanlı için bir geçiş dönemi olduğu kadar, bir buhran dönemi de olmuştur.

Öte yandan Tanzimat'la birlikte güçlenen merkezi yönetim, yeterli uzman kadroya sahip olmadığından (kaht-ı rical) değişimin yükünü kaldıramadığı gibi, reformları gerçekleştirecek hizmetleri de hayata geçirememiştir. Bu gibi muhtemel olumsuzluklara karşı tedbir alınması için eyalet ve sancaklara gönderilen tebliğlerde; vergiler ve askerlik hakkında ileride gönderilecek emirlerin beklenmesi, bunun dışında Tanzimat Fermanında yer alan hususların derhal uygulanması ve her türlü gerekli tedbirin alınması emredilmiş, itaatsizlik edenlerin ise cezalandırılacağı ifade edilmiştir. Ancak vaat edilenler -özellikle taşrada- gerçekleşmediği gibi, vergilerin ve denetimlerin artması ciddi sıkıntıları beraberinde getirmiş ve sürecin farklı kesimlerde olumsuz algılanmasına yol açmıştır. Sonuçta Tanzimat'ın ilanı, ekonomik anlamda hem dar gelirli olanların hem de ayan ve eşrafın reaya üzerindeki vergi toplama vb. çıkarlarını tehdit ettiğinden zenginlerin, dini anlamda ise Müslümanların aleyhine gelişmiştir. Kısacası alınan tüm tedbirlere rağmen korkulan olmuş ve memnuniyetsiz kitlelerin tepkisiyle karşılaşmıştır. Bu tepkileri; Müslüman ve gayrimüslim halkın tepkisi, ayan ve eşrafın tepkisi, bürokrasinin tepkisi ve en önemlisi ulemanın tepkisi şeklinde ayırmak mümkündür. Bunlar içinde özellikle ulemanın tepkisi öne çıkmıştır.

Bu çalışmada, genel olarak ulemanın ve özellikle de ulema içerisinde önemli bir şahsiyet olan Sarıyerli Mehmed Sadık Efendi'nin siyasi yaklaşımı ve Tanzimat uygulamalarına karşı muhalefeti ele alınacaktır.

1. Osmanlı'da Ulemanın Statüsü

Osmanlı siyasi hayatı, yöneticilerle halk arasında bir dengeye dayanmaktadır. Bu dengeyi sağlayan aracı yapılar ise; cemaat yapısı, şer'i hukuk, adalet pratiği ve

ulema gibi Osmanlı siyasi kültürüne özgü unsurlardır (Mardin, 1995: 42-43). İnalçık (2014: 45, 57, 58), Osmanlı'daki yöneten-yönetilen ilişkisini açıklarken bu yapılara özellikle işaret etmektedir. O'na göre, Osmanlı ülkesi, prensip olarak patrimonyal bir hükümdarın hükmü altında olmakla birlikte, tampon işlevi gören bu aracı yapılar sayesinde hükümdar dengelenmektedir. Bu yapılar, bir yandan hükümdarın halkla aynı değerleri paylaşıp adaletle hükmetmesine zemin hazırlarken, öte yandan ise ona karşı halkın itaatini sağlayarak çift taraflı işlemektedir (Dursun, 2018: 14-16; 1992: 33; Özdemir, 2018: 50-54). Bu ilişki şekli ise, Osmanlı'da iktidar olgusunu bir despota değil hizmetkâra dönüştürmüş ve halk bu yapıların koruması altında hayatını sürdürmüştür. Yöneticilerle halk arasında simgesel boyutta bazı dikey ayrışmalar varsa da; bu ayrışma, bu aracı yapıların ortaya çıkardığı yatay bağlar sayesinde bir sosyal kırılma ya da soruna yol açmamıştır. Mardin (1995: 108-122), Osmanlı'daki devletle birey arasındaki bu denge ilişkisini, “zımnî sözleşme” kavramıyla açıklamaktadır.

Osmanlı siyasi hayatındaki denge ve bütünlüğün oluşmasında, değerler sisteminin temeli olan “dîn” merkezi bir konuma sahiptir. Bu denge içerisinde, padişahla birlikte devlete yön veren saray, vüzerâ, ordu ve en önemlisi de “ulema” yer almaktadır. Bunlar içerisinde ordu fiziki gücü, saray ve vüzerâ yürütmeyi temsil ederken; ulema ise yasamanın bir yönünü, yargıyı ve manevi gücü temsil etmiştir. Ulema, bunların yanı sıra vakıflarda mütevellilik, medreselerde eğitimcilik gibi görevleri üstlenerek sistem içerisinde güç ve özerklik kazanmıştır. Ayrıca padişahın ve bürokrasinin görevlerini hatırlatma ve bunların uygulanmasını denetleme gibi işlevlerde de yerine getirerek, onların gücünü sınırlayıcı bir konuma da sahip olmuştur (Mardin, 1956: 10; Eryılmaz, 1993: 56-57). Hatta Mardin (1995: 109-111)'e göre, halkla (tebaa) iç içe olması ulemanın konumunu güçlendirdiği gibi; yeniçeri ve hatta esnafla aralarında süre giden işbirliği de, ulemanın bürokratların kellesini isteme ve dahi padişahları tahttan indirme noktasında büyük bir güç haline gelmesine neden olmuştur. Pratikte bu gücün hayata geçmesi ise, ancak ulemanın dirayetli olması ve dahi padişahın dine bağlılığıyla mümkün olabilmıştır (İnalçık, 1994: 18). Kısacası, halkın temel inancı olan İslam'ın koruyucusu konumunda olan ulema ve ona yardım eden aktörler (yeniçeriler, esnaf vs.), devletle halk arasında önemli bir tampon işlevi görmüşler ve böylece Müslüman halkın hukukunu koruyan meşru bir güç merkezi olmuşlardır.

Klasik dönemde ulemayı, iktidarla olan ilişkisine göre “resmî” ve “sivil” şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Bu tanımlamada resmî ulema, iktidarı desteklerken, sivil ulema ise muhalefeti temsil etmektedir. Resmî ulema, iktidar nezdinde itibar kazanarak yüksek makamlara gelirken, muhalefette olan sivil ulema ise sadece halk arasında itibar sahibi olabilmıştır. Bu gruba genelde orta ve alt seviyedeki ulemayla birlikte, bir kısım tarikat şeyhlerinin de dâhil olduğu görülmektedir (Mardin, 1999: 26). Ayrıca ulemanın ekseriyeti, güçlü oldukları zaman hariç, iktidarın kararlarını onaylamaktan başka farklı bir tavır içinde ol(a)mamıştır. Zira ulema, özerk olduğu için askeri sınıfa göre daha iyi bir konumda olmakla birlikte, iktidarcâ atandığı, ondan maaş aldığı ve yükselmeleri onun

tarafından yapıldığı için çoğu kez bağımsız hareket edememiştir. Güçlü olduklarında ise iktidarın aldığı kararlara itiraz edebilmişlerse de, bu tavır hiçbir zaman iktidarın meşruiyetini sorgulama noktasına gitmemiştir (Mardin, 1999: 26; Heyd, 1996: 17). Sivil ulema ise iktidara karşı bağımsız hareket ettiği gibi, dini değerlerden sapma gördüklerinde, özellikle halkı ve yeniçeriye yanlarına alarak iktidara ve de resmi ulemaya tepkilerini ortaya koyabilmişlerdir (Mardin, 1996: 246-248).

Öte yandan Osmanlı'da ulemanın konumunu belirleyen unsurlardan birisi de, padişahın kanun koyuculuğunu ifade eden "örf hukuku" olmuştur. Zira şeriatın örf hukuku kapsamında ele aldığı kurallar, Osmanlı'da kamu hukukunu oluşturmuş ve bu hukuka ilişkin yetki şeriata aykırı olmamak şartıyla padişaha verilmiştir. Buna karşılık özel hukukla ilgili söz söyleme yetkisi ise ulemaya tanınmıştır. Bu nedenle ulema, örfün güçlenmesini, özellikle kuvvetli oldukları zamanlarda tasvip etmemiş ve bu bağlamda alınan karar ve uygulamaların şeriata uygunluğunun denetimini yapmaya çalışmıştır. Etkisinin azaldığı ve buna karşılık bürokrasinin güçlendiği dönemlerde ise bu görevinde aksamalar yaşanmıştır (Levy, ty: 1031; İnalçık, 1958:122). Kısacası, her şeye rağmen Osmanlı'da şekli de olsa şeriatın mutlak yanılmazlığının kabulü sürmüştür. Buna paralel olarak şeriatın sözcüsü olan ulema da, bütün zayıflığına rağmen güçlü konumunu sürdürmüştür (Barkan, 1954: 191).

2. Düzenin Bozulması

II. Mahmud'un yeniçerileri tasfiyesiyle birlikte modernleşmenin önünde potansiyel bir engel olarak görülen ulema da yalnız kalmış ve güç kaybetmiştir. Ancak II. Mahmud, hem kendi aleyhine çevirmemek hem de ayana karşı ulemeden yararlanmak için, ulemayı tasfiye etmek konusunda acele etmemiştir. Sırasıyla yönetimde, hukukta, eğitimde yaptığı yeniliklerle, bir yandan ulemanın yetkilerini daraltırken, öte yandan ulema karşısında yeni bürokrasiyi güçlendirmiştir. Ulemanın kontrolü altındaki vakıf gelirlerinin devlet tarafından yönetilmeye başlanması ve yereldeki geleneksel rollerinden yoksun bırakılmaları gibi uygulamalar da eklenince, ulema kendiliğinden ikinci plana düşmüştür (Heyd, 1996: 18). II. Mahmud, bu stratejiyle ulemayı tasfiyenin yanı sıra, şeyhülislamlık kurumunu da karar mekanizmalarının dışına atmıştır. Sonuçta gücünü kaybeden ulema, Müslümanların din görevlisi olmadan öte yetkisi olmayan bir konuma sokulmuştur. Özellikle İslahat Fermanı sonrası egemen olan dinlerin eşitliği fikri, ulemanın iddialarını, toplum üzerindeki etkisini ve imtiyazını güçlü bir şekilde sarsmıştır. Böylece Osmanlı'da din-devlet ayrımının ilk tohumları da atılmıştır (Berkes, 2002: 154-157). Kısacası, iktidarın meşrulaştırılmasında önemli rol oynayan ve halkın da kendisine danışmadan hiçbir iş yapmadığı ulemanın, II. Mahmud'la birlikte başlayan statü kaybı Tanzimat'la hızlanmış ve ulema etkin olduğu kamusal alanı yeni bürokrasiye bırakmıştır (Dursun, 1992: 174; Uluçay, 1955: 5).

Öte yandan başlayan değişim, devletin idari yapısında da bir dönüşüme yol açmıştır. Bu dönüşüm, padişaha rağmen iktidarı eline almaya başlayan Babıâli'nin siyasi ve ekonomik gücünü daha da artırmıştır. Üstelik artan güç sayesinde, değişim sadece bürokrasiyle sınırlı kalmamış, dinin hayatın her alanından uzaklaştırılması

yönünde cesaret de kazanılmıştır. Böylece toplumun ontolojik değerler sistemi hedef alınmış ve her bir reform onları sarsarak, batılı değerlere dayanan yeni anlayışlar yerleştirmiştir (Mardin, 1990: 26-28). Kâinatın, hayatın ve insanın algılanışından insanlar arası ilişkilere, zamanın kullanılışından giyim-kuşam ve evlerin stiline kadar her şey “Avrupalı” olmaya başlamış ve bu süreç, kısa sürede hayatın her alanına hükmeder olmuştur (Aslan ve Yılmaz, 2001: 292; Mardin, 1995: 13). Artık yeni bürokrasi, kul bürokrasisinin yerini almanın ötesinde, halkın sahip olduğu ve ulemanın temsil ettiği değerlerin karşısında yeni bir ontolojinin de temsilcisi olmuştur (Dursun, 1992: 171-173). Bu bağlamda, Eryılmaz (1992: 125)’a göre, Tanzimat’ın banisi Reşit Paşa, yeni bir yönetici tipini temsil ettiği kadar, pozitivist düşünceye sahip birisi olarak yeni değerler sisteminin de temsilcisidir. Bu temsil ise, halkın değerlerinden uzak ve onlara rağmen onlar adına yöneten bir kimliğe karşılık gelmiştir. Dolayısıyla devletin kurtuluşunun “medeniyet yolu” diye tanımladığı geçtiğine inanan Reşit Paşa, etkileri günümüze kadar gelen, toplumun tepeden ve gerekirse zorla şekillendirilmesi fikrinin de başlatıcısı olmuştur. Bu durum, Reşit Paşa sonrasında da benimsenmiş ve güçlendirilmiştir (Mardin, 1996: 132-133). Böylece Osmanlı’da yönetimi halkla bağlayan tüm geleneksel ve yatay yapılar adım adım çözülmüştür. Her bir çözüme ise, yöneticilerle halk arasındaki kırılmayı daha da artırmıştır. Sonuçta bu kırılma, Mardin (1990: 21-34)’in bahsettiği gibi, kimlik oluşturucu geleneksel-modern ya da İslami-batıcı gibi referansların arasının açılması şeklinde belirgin bir nitelik kazanmıştır. Süreç, geleneği savunanlarla batıcı yaklaşımların karşı karşıya gelmesinden ibaret olan bir ayrışma ile noktalanmıştır (Mardin, 1996: 137-138; 1999: 194-195).

Kıscacası Tanzimat bürokrasisi, geçmişte merkezi değerlerle birbirlerine bağlı olmalarına rağmen, geçmişi temsil eden ulemaya ve de halka karşı “yabancılaşma” sürecine girmiştir. Her bir adımda yeni bürokrasi güç kazanırken ulema güç kaybetmiştir. Bu durum, devlet-din birlikteliği açısından sonun başlangıcı olmuştur (Mardin, 2007: 14; 1996: 129). Bundan sonra tüm süreç, İslam medeniyetinden kopuşu ve asırlarca “öteki”si olarak gördüğü Batı’ya dâhil olma gayretini ifade etmiştir. Bu sonuç ise, o gün için “Fransız kültürü” ile “İslâm kültürü” arasındaki ayrılıktan başka bir şey değildir. Diğer bir ifadeyle atılan her adım, bir medeniyet ve meşruyet krizine yol açarak, birbirine zıt iki değerler sistemi arasında salınan bir ikilem ortaya çıkarmıştır (Aksakal, 2010: 255-256; Berkes, 2002). Bu nedenledir ki, Türk siyasi tarihinde Tanzimat, her alanda bir kırılmayı ifade etmenin yanı sıra, etkisi bugüne kadar süren siyasi ve sosyal anlamda bir krizi de başlatmıştır (Mardin, 2007: 132).

3. Ulemanın Muhalefeti

Literatürde, ulemanın geleneksel konumunu sürdürebilmek adına bir bütün olarak modernleşme sürecini “doğal olarak” engellediği yönünde bazı yaklaşımlar söz konusudur (Mardin, 1996: 243-244). Bu tarz yaklaşımlar kısmen doğru olmakla birlikte, örneklere bakıldığında ulemanın bütünüyle aynı tavrı sergilemediği görülür. Modernleşme reformlarının engellenmesinde ulemanın liderlik ettiği görülse de,

yenilikleri destekleyen önemli sayıda ulema da vardır. Örneğin, III. Selim'in Şeyhülislamı Ahmed Esad Efendi yenilikleri desteklemiş ve Nizam-ı Cedid'in kurulmasına dair metin, Mehmed Münib Efendi'nin kaleminden çıkmıştır. Bazı reformları III. Selim'e bizzat sunan Tatarcık Abdullah Molla'dır. II. Mahmud'un Şeyhülislamı Arif Hikmet Bey ve Keçecizade gibi isimler de reformları desteklemiştir. Tanzimat döneminde ağırlığı olan Ahmed Cevdet Paşa da ulemadandır (Mardin, 1996: 244-253). Kısacası, Tanzimat döneminde ulema bir bütün olarak reformlara karşı çıkmamıştır.

Bu noktadan hareketle Tanzimat dönemi ulemasını, yeniliklere bakışlarına göre “yenilikçi” ve “muhafazakâr” ulema şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Bu ayırmda yenilikçiler (genelde resmi ulema), iktidarı ve yaptıklarını desteklerken, muhafazakârlar (genelde sivil ulema) ise muhalefeti temsil etmektedir. Yenilikçiler, genel olarak iktidar nezdinde itibarlı ve yüksek makamlarda yer alırken, muhalefette olanlar ise sadece halk arasında itibar sahibi olabilmıştır (Mardin, 1999: 26). Resmi ulema, yeri geldiğinde iktidarın kararlarına itiraz etmiş olsa da, bu tavır hiçbir zaman iktidarın meşruiyetini sorgulama noktasına gitmemiştir (Mardin, 1999: 26; Heyd, 1996: 17). Sivil ulema ise, bu dönemde de iktidarın kararlarına karşı bağımsız hareket edebilmiş ve Tanzimat'a taraftar olmadığı gibi, dini değerlerden uzaklaşdığı için Tanzimat'a karşı bir tavır içine de girmiştir. Ayrıca Tanzimat'la birlikte gayrimüslimlerin durumlarının iyileşmesine karşılık, zaten mağdur durumda olan Müslümanların halinin kötüleşmesi, ulemanın tepkisini daha da artırmıştır (Mardin, 1996: 245-248). Hatta ulema içinde, radikal bir yaklaşımla sistemin değişmesi için girişimlerde bulunanlar da kendisini göstermiştir. Sonuçta, II. Mahmud ile ulema arasında doğrudan çıkmayan çatışma Tanzimat ricaliyle yaşanmaya başlamıştır (İnalçık, 1964: 603 vd.; Dursun, 1992: 171-172).

Tanzimat Fermanıyla başlayıp Islahat Fermanıyla devam eden süreç, devlet-millet birlikteliğini (zımni sözleşme) bozduğu gibi, Müslümanların “millet-i hâkime” ayrıcalığını da bitirmiştir. Üstelik bu süreçte Müslüman halk ile ulema, Batılı devletlerin Osmanlı'ya yönelik planlarının farkına da varmışlardır (Özdemir, 2000: 105). Buna, misyonerlik faaliyetleri de eklenince, devletin her türlü kahrını çeken Müslümanlar değerlerine daha çok sahip çıkmaya kendilerini mecbur hissetmişlerdir (Bkz. Özdemir, 2018). Böylece yükselen İslami hassasiyet, güçlü bir muhalif çizgi oluşturmuş ve ulemanın başını çektiği muhalefet, Islahat Fermanı'nın ilanından üç yıl sonra doruk noktaya çıkmıştır (İğdemir, 1937: 34). Geline bu durum itaat yerine itaatsizliğin teşvik edildiği bir dönemi de beraberinde getirmiştir. Halka ve değerlerine yabancılaşmış olan Babiâli, artık başta sivil ulema olmak üzere birçok kesimin tepkisiyle baş başa kalmıştır (Mardin, 1999: 266). Özellikle ulema, şeriattan sapma olduğunda ya da bir haksızlık gördüğünde, fikrin açıklanmasından Kuleli Vakası'nda olduğu gibi darbe teşebbüsüne kadar tepkisini farklı tarzlarda koymuştur (İnalçık, 1964; Özdemir. 2000: 2-3). Müslüman halk da, kendi durumlarını kötüleştiren sürece karşı tek sığınma yeri olarak dini gördüğünden, ulemayı daha çok sahiplenmiştir. Böylece Müslüman halkı arkasına alan ulema, İslam'ın egemen rolünü tehlikeye sokan her adıma karşı, muhalefesinde özellikle “dinsizlik” kavramı

başta olmak üzere dini öğeleri vurucu bir silah olarak kullanmıştır (Türköne, 1994: 65-66). Kısacası, Babîli'nin, halkla ve değerleriyle olan bağı koparmasıyla başlayan süreç, neticede başta ulema olmak üzere her kesimden ciddi bir tepkiyle karşılanmış ve Tanzimat'a itaatsizliği teşvik ettiği yeni bir dönem başlamıştır.

Bu süreçte, özellikle "Kuleli Vakıası"ndan anlaşıldığı üzere, Tanzimat'ı şeriata aykırı gören ve kaldırılması gerektiğine inanan muhalif oluşumlar da ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında, özellikle 1859 yılı Nisan/Mayıs ayında kurulan "Fedailer Cemiyeti" öne çıkmaktadır. Üyeleri Kuleli'de yargılandığı için Kuleli Vakıasıyla anılan Örgüt, ses getiren ilk radikal hareket olmuştur. Bu olayın ulema ile bağlantısına bakıldığında; örgütün başında İslahat Fermanı'nın ilanını "millet-i hâkime" olan Müslümanların yıkımı olarak gören Şeyh Ahmed vardır. Bir Nakşibendî şeyhi olan Şeyh Ahmed, batılılaşmaya ve bunu gerçekleştiren Babîli'ye tepki olarak, bazı paşaların da yardımıyla hükümeti devirmeye teşebbüs etmiştir. Bu olay, Sultan Abdülmecid'i tahttan indirmek için girişilen bir hareket gibi görünse de, aslında Tanzimat'ın uygulamalarına bir karşı koyuştur. Teşebbüs olarak kalan bu olay, ulemanın en radikal eylemidir. Başta Şeyh Ahmed olmak üzere örgütün tüm üyeleri, şeriati tekrar egemen kılmak için örgüte girdiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca üyeler arasında askerlerin varlığı, Babîli'ye karşı memnuniyetsizliğin ciddiyetini gösteren bir işarettir. Bu yapı, 13 Eylül 1859'da üyelerinin yakalamasıyla son bulmuş ve yargılamanın sonucunda başta Şeyh Ahmed olmak üzere suçlu görülenler çeşitli cezalara çarptırılmıştır (İğdemir, 1937: 30-34).

Farklı yorumlamalara yol açan bu hareketin önemi; Mardin'in belirttiği gibi inkılâpçı bir özelliğe sahip olmasıdır ya da Akçura'nın ifade ettiği gibi kendinden sonraki başta Yeni Osmanlılar olmak üzere muhalif hareketleri etkilemesidir. Bu bağlamda Şeyh Ahmed, sürüldüğü Kıbrıs'ta Namık Kemal'le dost olduğu ve O'nu, başta İslam birliği hakkındaki fikirleri olmak üzere etkilediği anlaşılmaktadır (Tansel, 1967: 234-235). Namık Kemal, O'na olan hayranlığını, "Erbab-ı kemalat içinde hiçbir mislini daha görmediğim Şeyh Ahmed Efendi dahi buradadır." ifadesiyle göstermiştir (İğdemir, 1937: 39). Karşılıklı etkileşim görülse dahi, iki hareketi aynı kategoriye sokmak zordur. Zira bunlar, yöntem olarak silahlı mücadeleyi esas almalarına karşın, Yeni Osmanlılar çoğunlukla bunu kabul etmemiştir (Mardin, 1983: 1699). Kısacası, Şeyh Ahmed, herşeye rağmen Osmanlı muhalefet geleneği içinde önemli bir yere sahiptir.

Bunların yanı sıra ulemanın muhalefetine farklı örnekler de göstermek mümkündür. Örneğin kendi talebelerinin saray kapıları önünde protesto gösterilerinde bulunmalarına neden olduğu için hapsedilen Veliyyüddin Efendi de muhalif ulemanın örneklerindedir. Yine Aksaraylı Şeyh Hasan Efendi de, aynı nedenle Kıbrıs'a sürülmüştür. Çok tehlikeli görüldüğü için Kıbrıs'a sürülen İsmail Hakkı Efendi de sivil ulemadandır (Kuntay, 1944: 471). Verdiği vaazlarla muhalifliği dikkat çeken Sarıyerli Sadık Efendi de sivil ulemaya mensuptur. Ali Suavi'nin, bir aydın ve bir memur olmanın yanı sıra ulemaya dahil olduğunu da bilinmektedir (Mardin, 1996: 249).

4. Ulemadan Muhalif Bir Kişilik: Sarıyerli Hoca Mehmed Sadık Efendi

Kuleli Vakıası teşebbüs aşamasında sona erdirilmesine rağmen, farklı birçok kesimden Tanzimat'a ve Babîali'ye karşı tepkiler sürmüştür. Özellikle Müslüman halkın memnuniyetsizliği ve dolayısıyla tepkisi, ulema tarafından camilerde verilen vaazlarla bazen imalı bazen de cüretkâr şekilde ifade edilmiştir. Hatta vaazlarda padişahın yüzüne karşı, halkını ve devletini kaybetmekte olduğunu söylemeye cesaret dahi edilmiştir. Buna karşı Babîali ise, nüfuzlu hocaların cami derslerini ajanlarca takibe almış ve kısa sürede birçok hoca tutuklanmış ve sürgün cezası verilmiştir. Buna rağmen muhalif nitelikte vaazlar sürmüştür (Bilgegil, 1976: 480).

Bu tutuklama ve sürgünlerden en dikkat çeken, Sarıyerli Hoca Mehmed Sadık Efendi ve talebeleriyle ilgili olanıdır. Ulema içerisinde muhalif kişiliğiyle öne çıkan Sadık Efendi, zulme ve haksızlığa karşı doğru bildiğini söylemekten çekinmeyen bir şahsiyettir. Bulgaristan'ın Pravadi şehrinde doğmakla birlikte İstanbul Sarıyer'de oturduğu için "Sarıyerli" lakabıyla anılmıştır. Kendisi, İstanbul medreselerinde hadis ve tefsir eğitimi görmüş ve Bayezid Kaptan Paşa Medresesi'nde dersler vermeye başlamıştır. Aynı zamanda Arapça, Farsça, Fransızca ve Rumca bilen Sadık Efendi, Namık Kemal gibi Yeni Osmanlılarla da etkileşim içinde olmuştur. O da, Namık Kemal gibi fikirlerinden dolayı sürgün edilmiş ve dört yıllık sürgün dönüşünden kısa bir süre sonra 1873'de ölmüştür (Kaplan, 1992: 276).

İstanbul'da tanışıp kendisini ziyaret eden Fransız gazeteci Gustave Flourens'in 27 Şubat 1869 tarihli *Illustration Gazetesi*'ndeki yazısına göre; Sadık Efendi, Nakşibendiliğe mensup bir mutasavvıf olup zahidane bir hayat sürmektedir. Flourens, Sadık Efendi'yi Bayezid Cami'nin arkasında birkaç eşya ve elyazması kitaplardan başka bir şey olmayan oldukça basit hücrelerinde ziyaret etmiştir. Hocanın sade hayatından etkilenen gazetecinin aktardığına göre, padişahın "yüz bin kuruşluk" ihsanını dahi geri çevirecek kadar büyük bit kanaate sahiptir. Flourens'a göre, Sadık Efendi oldukça zeki ve bir o kadarda mütevazı bir şahsiyettir (*Illustration Gazetesi*, 27 Şubat 1869'den ak. Bilgegil, 1976).

Yeni Osmanlıların yayın organı olan *Hürriyet Gazetesi* de Sadık Efendi hakkında bilgi verir. Gazeteye göre, Sadık Efendi'nin verdiği vaazlarında devamlı olarak siyasi mevzulara girmesi ve Babîali'ye yönelik eleştirilerde bulunması kendisine bir hayli taraftar kazandırır (*Hürriyet*, 22 Şubat 1869, No. 35). Cami kürsüsünden, Babîali'ye hücumun yanında şeyhülislama da eleştirir ve onu Babîali'nin suç ortağı olarak gösterir. Durumdan haberdar olan şeyhülislâm, Sadık Efendi'yi siyasi mevzulara girmemesi ve kendileri aleyhinde konuşmaması hususunda uyarır. Böylece Hoca sadece Mızraklı İlmihali okutmaya başlar, ancak haksızlığa karşı susmayan yapısıyla bu derslerde de iktidarı vesveseye düşürecek konulara girmeyi sürdürür. Sadık Efendi, günden güne artan şöhretiyle etrafına büyük kitleleri toplar. Sonuçta bu dersler de, talebe kıyafetli ajanlarca izlenir ve durum Zaptiye Nezaretine iletilir. Nihayet 1869 Ramazan'ındaki cami derslerinden birinde tutuklanan Sadık Efendi, hükümetçe kısa sürede düşman listesine alınır ve Yeni

Osmanlıların taraftarı olmakla suçlanarak sürgün edilir (Hürriyet, 11 Şubat 1869, No. 29; Bilgegil, 1976: 480-481).

Sadık Efendi'nin tutuklanıp sürgün edilmesi, Hürriyet Gazetesindeki imzasız "İstanbul'dan Mektub" başlıklı yazıda anlatılır. Yazıya göre, Sadık Efendi bir dersinin sonunda zaptiyeye götürülür. Bunu, talebeleri Raşid Efendi ile Mehmet Ali Efendi'nin tutuklanması takip eder. Yazıya göre, Hocanın bizzat Zaptiye Nazırınca yapılan sorgusu esasen bir görüşme niteliğindedir. Ancak konuşmada Sadık Efendi'nin verdiği cevaplar, Tanzimat'a karşı tavrını ve bu konuda büyük bir cesaret sahibi olduğunu gösterir. Örneğin Paşa'nın Hocaya "Zahir ulemasından mı, batın ulemasından mısınız? Yoksa avamdan mısınız?" şeklinde sorması üzerine, üçünden de olmadığını ve sadece camilerde ders okuttuğunu söyler. Ancak zahir ulemasından bahsederken, sözünü sakınmadan, "Zâhir uleması dediğiniz hazineden fahiş ve haksız yere para alanlar, bol kollu feracelerle çifte atlı arabalara binenler, rüşvetten sakınmayanlar, Ali'nin külahını Veli'ye giydirmekte mahir olanlar ise elhamdülillâh ki onlardan değilim. Bâtın ulemasından murad eğer İmâm Gazalî gibi e'izze-i kirâm ise o sınıfa dâhil olmak pek güç zamanımızda. Yalancı şeyhler ise şükür olsun onlardan da değilim." sözleriyle Şeyhülislâmı tarif eden bir cevap verir ve aldıkları maaşın haram olduğu tepkisini gösterir. Paşanın diğer sorusu olan Ziya Bey (Paşa)'i tanıyıp tanımadığına karşı ise; kendisiyle eski Zaptiye Müşiri'nin evinde karşılaştığını ve dürüst ve akıllı bir adam olduğunu söyler. Bunun üzerine Paşa, özür dileyerek kendisini ders okutmakta serbest bırakır. Görüşme esnasında Paşa, Sadık Efendi'ye oldukça saygılı davranır ve yemeğe davet eder, hatta gönlünü almak için para vermek ister. Ancak Hoca, yemek teklifini fakirlerin hakkından kesilmiş maaşla alındığı gerekçesiyle reddederek tuz-ekmek yemeyi tercih eder. Paşa'nın ısrarı üzerine kabul etmek zorunda kaldığı parayla ise, hediye olarak Paşa'nın konağına gönderir. Böylece kendisini minnet altına sokacak bir şeye tenezzül etmeyerek izzetini korur (Hürriyet, 22 Şubat 1869, No. 35).

Ayrıca mektuba göre, İslam aleyhindeki kitaplara cevap niteliğinde yazdığı eser, Âli Paşa'nın siyasetine ters düştüğünden Sadık Efendi'nin baskılara maruz kalmasına neden olur. Mektup sahibi, bu durumdan yararlanıp Müslümanları tahrik etmek için şöyle demektedir: "Hey ne garip şeydir ki her gün Galata'da Köprü'de din-i İslam aleyhinde binlerce risaleler ve gazeteler satılmakta ve Avrupa'dan gelmiş nice cemiyet-i ruhbaniyeler alenen dinimizi tahkirle kendi mezheplerine halkı davet etmekte iken Müslümanlardan birinin cevap vermesine hükümet kail olmuyor. Hay gidi politika hay bu nezaket o kadar ileri gitti ki Müslümanlık adeta me'ayibten (ayıp) addolunuyor. Abdest alıp namaz kılmak kabalık, oruç tutmak hayvanlıktır, deniyor." (Hürriyet, 11 Şubat 1869, No: 29).

Gazetede mektupla ilgili yorumda; Âli Paşa'nın ulemaya karşı yaptıkları, zulüm olarak nitelenir ve "Âli Paşa'nın halk nezdinde itibarlı ulemayı, birer birer kalebent olarak zindanlara gönderip de, ileride Ayasofya Camisini Moskof papazlarına mı teslim etmek istemekte." denir. Yazı şöyle devam eder; "Hele mevaiz-i şer'iyeyi (dini vaazları) menetmek, yetişen adamları ezmek, efkâr-ı hürriyeti

kırmağa çalışmak, hıfz-ı ikbal için olsun ya şirketlere taarruz edip de İslam'ı ticaretten menetmek nasıl sebep haml olabilir, aslafımız maharreat-ı sabıkada vüzeranın halini beğenmedikleri gibi 'yine Rusya'dan fiçılarla altın geldi bu da danışıklı dövüş oldu' derlerdi. Şimdi biz de, 'o yalanlar gerçek oldu. Rusya ile arada dövüş yok amma danışık var' mı diyelim?" (Hürriyet, 11 Şubat 1869, No: 29).

Yine Hürriyet Gazetesine göre; Sadık Efendi'nin talebesi Râşid Efendi, hücrelerinde yapılan aramada bulunan evraklardan dolayı Zaptiye Nezaretine götürülür. Evrakın çoğu, Hocanın talebelerinin "Şirket-i Muvahhidinad" adıyla açtıkları erzak dükkânına aittir. Şirketin adında geçen "muvahhidin" kelimesi, Zaptiye Nazırı için onların ihtilâlcî bir cemiyet olduğu kanaati için yeterli olur. Üstelik evraklar arasında, İstanbul'u "dârü'l-harb" olarak niteleyen bir eser de vardır. Zaptiye Nazırı bu eser nedeniyle Râşid Efendi'yi makamına çağırıp izahat ister. Buna karşı Râşid Efendi, Düstûr'daki şeriata aykırı kanunları sayar. Cevap veremeyen Paşa, kendisini zaptiye'ye teslim ederek hapse geri gönderir (Hürriyet, 22 Şubat 1869, No. 35). Bu süreçte, Sadık Efendi'ye bağlı oldukları için farklı şahıslar da sorgulanır. Sonunda Sadık Efendi ve öne çıkan talebeleri sürgüne gönderilir (Hürriyet, 22 Şubat 1869, No. 35; 15 Şubat 1869, No. 34).

Yine Paris'te çıkan Liberte Gazetesi, 5 Şubat 1869 tarihli sayısında Sadık Efendi ile ilgili haberlere yer verir. Gazeteye göre, Sadık Efendi'nin sürgün olayıyla ilgili olarak ulema, ordu, eşraf, köylüler vs. hep birlikte ayaklanır. Gazeteye göre, Sadık Efendi'nin tutuklanması sonucu yirmi bin talebesi başkaldırır. Hatta bu talebeler, hocalarını kurtaracaklarına yemin edip padişahı tahtından indirilmekle tehdit ederler. Bu ifadelerde mübalağa olmakla birlikte, İstanbul sokaklarının Babiâli'ye kızgın insanlarla dolu olduğu da bir gerçektir. Gazeteye göre, olayların nedeni, başta Sadık Efendi ile talebeleri olan Râşid Efendi ve Mehmed Efendi olmak üzere ulemaya yönelik tutuklamalardır. Ayrıca gazetede, Sadık Efendi'nin gayrimüslimlere olumlu baktığının ve esas düşman olarak hükümeti gördüğünün ifadesi olan bir sorgulama şöyle geçer: "Sürgüne gönderilmeden önce yapılan sorguda Zaptiye Nazırı Sadık Efendi'ye şöyle der: 'Hıristiyanları katletmek için bir komplo oluşturmuşsunuz.' Bu sözler üzerine Hoca ayağa kalkar ve bağırır:

'Hıristiyanları katletmek! Biz artık Hıristiyan Müslüman diye bir şey tanımıyoruz. Hepimiz aynı memleketin evlatlarıyız, hepimiz kardeşiz. Ve siz baskıcıları devirmekte elbirliği edeceğimiz gün yakındır.'" (Nak. Bilgegil, 1976: 459). Illustration Gazetesi de, 27 Şubat 1869 tarihli sayısında Sadık Efendi'den bahseder. Gazetede, Hocanın hükümete muhalefetine yanı sıra, Şeyhülislamı da Osmanlı felaketinin suç ortağı olarak gördüğü de zikredilir. Gazetenin ifadesine göre, Sadık Efendi'nin bu eleştirisine karşı, Şeyhülislam başını eğip kötülüğe engel olmakta kudretsiz olduğu cevabını verir (Nak. Bilgegil, 1976: 461-464).

Sadık Efendi'nin vaazlarındaki konulara ilişkin yeterli bilgi olmamakla birlikte; 1869-1870 yıllarında Akka sürgünü sırasında Yusuf Kâmil Paşa'nın "Tercüme-i Telemak" eserine nazire olarak kaleme aldığı "Tanzîr-i Telemak" adlı eseri, bu konudaki açığı kapatan önemli bir kaynaktır (Tarlan Koleksiyonu, No. 96).

Eserde, hükümetin icraatlarını eleştirmek bir yana, daha geniş bir bakış açısıyla doğrudan “Tanzimat zihniyeti” hedef alır. Bu dönemde Batı karşıtı ulemanın pek azının fikirlerini yazıya dökme cesaret ve yetkinliğini gösterebildiği düşünülürse; eser, ulemanın Tanzimat hakkındaki fikirlerini yansıtmaya açısından ayrı bir öneme sahiptir. Dolayısıyla yazıldığı tarih itibarıyla eser, Türk siyasi tarihindeki batılılaşma karşıtı fikirlerin ilk örneklerindedir (Gürer, 2014: 48). Sadık Efendi eserinde, sosyal, ekonomik ve siyasi konuları dini açıdan ele alır ve Osmanlı’nın batılılaştıkça dinden uzaklaşıp çöktüğünü belirtir. Hatta O’na göre, sadece tabiata ve içgüdülere değer veren Batı da, er geç yıkılacaktır. Eserde, insanlığı sadece İslam’ın kurtaracağını vurgulayarak, devlet ve topluma ilişkin meselelerde ulemayı merkeze alır. O, batılılaşma yönünde yapılan icraatlarla, örneğin medreseler ortadan kaldırılarak ülkede âlim bırakılmadığını ve bu şekilde din de ortadan kaldırılmaya çalışıldığını belirtir. Hocanın buradaki kaygısı, batılılaşma sürecinin Tanzimat’la birlikte ulemanın nüfuzunu bitirme noktasına getirmiş olmasıdır. Ali Suavi’nin “mevt-i ulema” olarak nitelendirdiği bu durum, ulemanın özellikle alt kademesinde hoşnutsuzluk oluşturmuş ve ulemayı halkla birlikte muhalefet etmeye itmiştir (Kaplan, 1948: 1-20).

Eserde fikirlerini, “Bûm” adlı bir âlimle "Ukâb" adlı bir çiftçinin dini, siyasi ve sosyal meselelere dair karşılıklı diyalogları üzerinden anlatır. Ukab, çok bilgili ve tecrübeli bulduğu Bum’a insanların durumları hakkında sorular sorar. Bum, bu sorulara cevap verirken öncelikle Ukab’a mesleğinden söz etmesini ister. Bunun üzerine Ukab, köylülerin toprağı işlerken çektikleri sıkıntıları, yabancı otlarla nasıl savaştıklarını anlatır. Bum, verdiği tüm cevaplarda, Ukab’ın söylediklerini insan hayatına uyarlar. Böylece eserde, köylüler ile ulema arasında tam bir paralellik kurulur. O’na göre, dünyada medeniyeti bu iki zümre meydana getirir. O, tüketici ve sömürücülere karşı, bu iki zümreyi yani ham tabiatı işleyen çiftçiler ile ham insanları işleyen ulemayı yüceltir. Sadık Efendi’ye göre din, insanların nefsanî duygularını terbiye eder ve onlara yüce duygular aşılıyarak iyiliğı egemen kılar. Dini hisler ve sorumluluklar gevşedi mi, yıkıcı meyiller yabancı otlar gibi fişkirir. Bu nedenle tabiat gibi insanların manevi hayatı da sürekli bir bakım ister. Bu bakım yapıldığında ancak iyilik egemen olup zulüm kalkabilir. Buradan hareketle eserde, medeniyetin esasen dinin ürünü olduğu belirtilir ve buna, başta Osmanlı olmak üzere İslam devletlerinin yükselişlerini delil olarak gösterir. Dolayısıyla devletin yıkılmaktan kurtulmasının tek şartının ancak dine bağlılık olduğunu vurgular (Kaplan, 1992: 281).

Tabiatla insan arasında paralellik kuran Sadık Efendi, tabiatı çiftçilerin, insanlığı da ulemanın ıslah edeceğini belirtir. Arkasından buna engel olarak gördüğü ve sömürücü olarak nitelediğı Tanzimat ricalini eleştirir. Tüm eleştirilerini kinayeye yapan Sadık Efendi, batılılaşmayı din karşıtlığı olarak nitelemenin yanı sıra, bunu savunanları da dini bozmakla suçlar. Aynı zamanda dini, medeniyetin kefilisi olarak gören Sadık Efendi, Tanzimatçıları medeniyetin engeli olarak da tanımlar. Zira O’na göre, onların ne dinden ne de medeniyetten haberleri vardır. Batıdan aldıkları kurallarla her ikisini de mahvetmişlerdir (Gövsa, 1933-1936: 343- 344; Kaplan, 1992: 242- 251). Kısacası, eserde, Sadık Efendi’nin fikirleri, özetle medeniyetin

koruyucusunun din ve ulema olduğu, sadece tabiat ve içgüdülere değer veren Batı medeniyetinin ise yıkılacağı ve onu taklit ettiği sürece Osmanlı'nın da mahvolacağı fikri çerçevesinde teşekkül etmiştir.

Öte yandan Sadık Efendi eserinde, ilginç şekilde “kırk yıl” kavramı üzerinde durur ve kavramı toplum hayatına uygular. Bu bağlamda Osmanlı'da yabancı etkisi altında kalarak bozulmanın başlangıcı olarak gördüğü tarih; hicri 1241'de meydana gelen Vakıa-i Hayriye'ye ve miladi 1839 ilan edilen Tanzimat'a karşılık gelir. Her iki olay da yüzyılın kırkinci yılına rastlar. Buradan hareketle ülkenin dış etkilere karşı korunması gerektiğini söyleyerek, buna engel olan Tanzimat ricaline tepkisini gösterir. Ülkeyi korumanın tek yolunun ise İslam'ı yeniden ihya etmekten geçtiğini söyler. Ancak “Diyamet nereden kaynar? Balolardan mı? İşte diyametlere olan riayetleri dahi bu merkezdedir.” diyerek Babîâli'nin dinle hiçbir alakası olmayıp sadece balo ve saire ile Avrupa'ya benzemeğe çalıştığını belirtir (Kaplan, 1992: 284). Dolayısıyla onlar, İslam'ın rehberliğini reddettiği için de, yaptıkları tek şey hayvan gibi ihtiraslarının peşinde koşmak olmuştur. Onlar, bununla da kalmayarak dine karşı yaptıkları zulümlere karşı çıktıkları için ulemayı yok etmeye çalışırlar. Ancak O'na göre, İslam'la uğraşmanın karşılığı olarak, onları her şeyden önce İlahi ceza bekler. Kısacası Hocanın muhalefeti, kendi ifadesiyle, “Hükümet icraatının Kuran'ın emir ve nehiyelerine uygun düşmesi lüzumu” üzerinde toplanmıştır (Kaplan, 1992: 283)

Sadık Efendi'nin en çok dikkat çeken fikri, ülkenin siyasi yapısında değişiklik teklifiyle ilgili olanıdır. O, eserin son bölümünde, Ali Suavi istisna tutulacak olursa (bkz. Özdemir, 2000: 151), Yeni Osmanlıları aşan bir fikirle dinin hâkim olacağı bir Cumhuriyet fikri ortaya koyar. Diğer bir deyişle O, saltanata karşı çıkar ve yönetim olarak şer'i esasa dayanan cumhuriyet sistemini kabul eder (Kaplan, 1992: 286). Arkasından bu yönetimde, kendini üstün gören, dini tanımayan, ahlaksız ve üstelik zalim olan kişilerin yani Tanzimat ricalinin olmayacağını belirtir. Olurlarsa da, onların cezalandırılacağını söyler (Kaplan, 1992: 286). Bu nedenle Kaplan'a (1992: 276, 285) göre, O, bu gibi radikal fikirlerinden dolayı sürgün edilmiştir. Kısacası, din adına meşvereti ve cumhuriyeti kabul eden Sadık Efendi, hükümete karşı olmakla birlikte, esasen din adına saltanat sistemine kökten karşı çıkar. Hocanın bu tarz karşı çıkışı, Kaplan'a (1948: 18-19) göre, bir isyan çağrısını ifade ederken, Mardin'e (1996: 226) göre ise, bu durum, yazarın ilahi gazabı davet eden kızgınlığından başka bir şey değildir.

Sadık Efendi ile Yeni Osmanlılar arasında bir bağ olup olmadığıyla ilgili olarak, başta Hürriyet Gazetesi olmak üzere kaynaklarda net bilgi yoktur. Ancak Sadık Efendi'nin en azından onlara yakınlık duyduğu ve karşılıklı etkileşim içinde oldukları bilinmektedir. Ebuzziya Tevfik'in, Sadık Efendi'nin Yeni Osmanlılardan Mehmed Bey ile birlikte tutuklanarak Mahmudiye zırhlısına hapsedildiği ve daha sonra da serbest kaldığına ilişkin verdiği bilgi; yolunun Yeni Osmanlılarla birçok kez kesiştiğine dair kanaat vermektedir (Ebuzziya Tevfik, 1973: 99). Ayrıca Gövsa'nın (1933-1936: 314), Yeni Osmanlılardan olan babasının dayısı Râşid Efendi'nin Sadık Efendi ile birlikte siyasete karıştığı için askeri tıbbiyeden atıldığı; Kuran'ın (1956:

56), hükümet aleyhinde vaazlar veren Sadık Efendi'nin Yeni Osmanlılar taraftarlığı sebebiyle Akka'ya sürüldüğü; Tansel'in (1967: 199), Namık Kemâl'in mektuplarına dayanarak, Hocanın Yeni Osmanlıların tesirinde kaldığı şeklinde verdikleri bilgiler de aralarındaki bağın varlığını güçlendirmektedir.

Sonuç

Tanzimat dönemi, Türk siyasi hayatında bir geçiş ve buhran dönemi olmuştur. Bu buhranın arkasında ise, adım adım kadim değerlerden uzaklaşarak yerine asırlarca öteki olarak tanımlanan batılı değerlerin yerleştirilmesi çabası yani modernleşme/batılılaşma süreci vardır. Bu süreçten ve de ortaya çıkan sonuçtan dolayı, kadim değerleri savunanların Tanzimat'a karşı güçlü bir tepkisi ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında özellikle kadim değerlerin temsilcisi konumunda olan ulemanın tepkisi öne çıkmıştır. Ancak ulema içerisinde muhalif tavrı, hepsi değil sivil ulema olarak tanımlanan ve bazen askeri bazen de halkı arkasına alan kesim göstermiştir.

Sivil ulema içerisinde muhalif çok farklı şahsiyetler olmakla birlikte, Sarıyerli Mehmed Sadık Efendi bunlar arasında öne çıkan bir şahsiyet olarak gözükmektedir. Sadık Efendi hakkındaki bilgiler ise, ekseriyetle dönemin muhalif basınıyla olaya abartılı yaklaşan bazı Fransız gazetelerine dayanmaktadır. Üstelik Sadık Efendi ve talebeleri ile ilgili herhangi bir yargılamanın yapılmamış olmasından dolayı resmi bir kayıt da yoktur. Bu nedenle olay hakkında net bir sonuca varmak kolay değildir. Bununla birlikte Sadık Efendi'nin bizzat kalem aldığı "Tanzir-i Telamak" adlı eseri önemli bir kaynaktır. Buradan hareketle hakkında ulaşılan en önemli bilgi ise, vaaz ve derslerinde hükümete karşı muhalif çizgisini ortaya koyması ve böylece insanları etrafında toplamış olmasıdır.

Eserinde ortaya koyduğu fikirleriyle, batılılaşma zihniyetine ve bu yönde gerçekleşen tatbikata karşı çıkarken, en ilginç fikri ise cumhuriyetle ilgili olanıdır. Zira Hoca, o günün şartları içinde saltanat fikrine karşı çıkarak, İslam'ın özünde var olduğunu ifade ettiği meşveret, şura gibi kavramlarından hareketle İslam'a uygun cumhuriyet fikrini savunmuştur. Sonuçta, Sadık Efendi, ya verdiği vaazlardaki görüşlerinden ya da dönemin muhalif hareketi olan Yeni Osmanlıların üyesi olduğu isnadıyla sürgüne gönderilmiştir. Dolayısıyla Sadık Efendi'nin, Tanzimat rejimine muhalif olma noktasında kendisiyle aynı fikre sahip olan Yeni Osmanlılarla ilişkisinin olduğu ya da en azından Namık Kemal örneğinde görüldüğü gibi zaman zaman birlikteliklerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Sadık Efendi'nin, geleneksel tarikat şeklinde örgütlenmiş olmasına rağmen, hükümete tavır koyan siyasi hareketi; Yeni Osmanlıların Avrupa'dan ve Şeyh Ahmed'in Fedailer Cemiyetinin İstanbul'dan Babiâli'ye karşı yürüttükleri muhalefetin yanı sıra, İstanbul'da farklı bir muhalefet odağı olmuştur. Bu hareket, çıkış noktaları aynı olmakla birlikte, modern bir İslami kavrayışa sahip olan Yeni Osmanlılara kıyasla radikal bir niteliğe sahiptir. Zira Sadık Efendi, dine zıt olduğunu söylediği saltanat sistemini reddederek cumhuriyet fikrini savunmaktadır. Bu

anlayışla derinden yürütülen muhalefet, sadece icraata değil düzenin kendisine yönelmiştir. Ancak bu hareket, radikal fikirlere dayanmakla ve güçlü gözükmekle birlikte, Hocanın birkaç kişiyle birlikte sürgüne gönderilmesinin ardından sona ermiştir. Bu durum ise, o günün şartlarında orijinal ve benzeri az görülen hareketin, Sadık Efendi'nin şahsında kaldığını ve peşinden giden kişilere tam anlamıyla inemediğini göstermektedir.

Kaynakça

- Aksakal, H. (2010), “Türk Modernleşmesinin Ambivalent Doğası: Modernleşme, Milliyetçilik, Medeniyet İlişkisi Üzerinden Türkiye’yi Okumak”, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 2(1), 255-256.
- Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu, Süleymaniye Kütüphanesi, No. 96.
- Aslan, S., Yılmaz, A. (2001), “Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncenin Değişimi”, *C.Ü. İİBF Dergisi*, (Doç.Dr. F. Aydoğanın Anısına) 2(1), 287-297.
- Barkan, O. L. (1954), “Kanunname”, *İslam Ansiklopedisi*, C.VI.
- Berkes, N. (2002), *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- Bilgegil, M. K. (1976), “Ali Paşa’nın Sadareti Devresinde Sürgün Cezasına Uğrayan Serbest Düşünceli Bazı Ulema”, *Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I: Yeni Osmanlılar*, Ankara.
- Dursun, D. (1992), *Din Bürokrasisi*, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Dursun, D. (2018), *Türkiye’nin Siyasal Hayatı*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Ebuzziya T. (1973), *Yeni Osmanlılar Tarihi*, C.I, İstanbul.
- Eryılmaz, B. (1992), *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Eryılmaz, B. (1993), “Osmanlı Devleti’nde İktidar ve Muhalefet”, *İlim ve Sanat*, Temmuz, 35-36.
- Gövsä, İ. A. (1933-1936), “Türk Meşhurları“, *Meşhur Adamlar*, C.4, İstanbul.
- Gürer, A. Ş. (2014), “Tanzimat Döneminde Sarıyerli Hoca Sadık Efendi Vakası“, *Turkish Studies*, 9(7), 41-50.
- Heyd, U. (1996), "III. Selim ve II. Mahmud Dönemlerinde Batılılaşma ve Osmanlı Uleması I", (Trc. Sami Erdem), *Dergah*, 7(80), İstanbul, 18-20.
- Hürriyet, “İstanbul’dan Mektup”, 11 Ocak 1869, No: 29.
- Hürriyet, 15 Şubat 1869, No:34.
- Hürriyet, 22 Şubat 1869, No:35.

- İğdemir, U. (1937), Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma, Ankara: TTK. Yay.
- İnalçık, H. (1958), "Osmanlı Hukukuna Giriş", AÜSBF. Dergisi, 8(Haziran),102-126.
- İnalçık, H. (1964), Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri, Belleten, 28(112), 623-690.
- İnalçık, H. (1994), "Sultanizm Üzerine Yorumlar: Weber'in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi," Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi Dergisi, (7), 5-26.
- İnalçık, H. (2014), Devlet-i Aliye (Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II), İstanbul: İş Bankası Yay.
- Kaplan, M. (1948), "Tanzîr-i Telemek", Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, II(1-2), 30 Kasım.
- Kaplan, M. (1992), "Tanzir-i Telamak", Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar, İstanbul: Dergah Yay.
- Kuntay, M. C. (1944), Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında, C.I, İstanbul: Maarif Matbaası.
- Kuran, A. B. (1956), Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele, İstanbul.
- Levy, R., "Urf", Encyclopaedia of Islam, Vol. IV, p.1031
- Mardin, Ş. (1956), "Tanzimat ve İlimiye", Forum, C. IV, S. 48, 15 Mart.
- Mardin, Ş. (1983), "Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri", T.C.T.A.
- Mardin, Ş. (1990), Bediüzzaman Said Nursi Olayı, İstanbul: İletişim.
- Mardin, Ş. (1995), Türk Modernleşmesi -Makaleler 4, (Der.: M. Türköne ve T. Önder), İstanbul: İletişim.
- Mardin, Ş. (1996) Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, (Çev. M. Türköne, F.Unan ve İ.Erdoğan), İstanbul: İletişim.
- Mardin, Ş. (1999), 'Türk Toplumunu inceleme Aracı Olarak Sivil Toplum', Türkiye'de Toplum ve Siyaset -1, İstanbul: İletişim Yay.
- Mardin, Ş. (2007) Din ve İdeoloji, İstanbul: İletişim.
- Özdemir, G. (2000), Tanzimat Döneminde Muhalefet Düşüncesi ve Yeni Osmanlılar, Sakarya Ü. SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2000.
- Özdemir, G. (2018), "Türk Siyasal Kültürü Bağlamında Hükümet Sistemlerine İlişkin Bir Değerlendirme", Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 1(2), 45-86.
- Tansel, F. A. (1967), Namık Kemal'in Mektupları, C.I, Ankara, 234-235.
- Türköne, M.(1994), Siyasal Bir İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu, İletişim Yay.

Uluçay, Ç. (1955), 18.Yüzyılda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, Berksoy Basımevi.

Ülken, H. Z. (1940), "Tanzimat'tan Sonra Fikir Hareketleri", Tanzimat I, İstanbul: Maarif Matbaası.

Bireysel Yine/Yenilenmeyi (Rezilyansı/Dayanıklılığı) Destekleyici İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarına İlişkin Bir Ölçek Geliştirme Çalışması¹

Merve GERÇEK²

Dilek Yılmaz BÖREKÇİ³

Öz

Araştırma Makalesi

Organizasyonel yine/yenilenme (rezilyans) kapasitesi, örgütlerin kriz anlarında ve yıkıcı olaylar karşısında sağ kalma ve dönüşebilme becerilerini ifade etmektedir. Organizasyonel yine/yenilenme kapasitesinin, örgütün çalışanları aracılığıyla oluşturulabileceği öne sürülmektedir. Bireysel yine/yenilenme kapasitesi, çalışanların zorlukları aşmaya yönelik belirli bilgi, beceri, yetkinlik ve davranış kalıplarına sahip olmasını ifade etmektedir. Çalışanların bilgi, beceri ve tutumları üzerinde değişimlere yol açmayı hedefleyen İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY) uygulamaları, yine/yenilenme kapasitesi oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışmada, bireysel yine/yenilenmeyi destekleyici İKY uygulamalarını değerlendirecek bir ölçüm aracının geliştirilmesi amaçlanmıştır. İki ayrı örneklemeden elde edilen veriler ile keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Ölçeğin 27 ifade ve 6 boyuttan oluştuğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Organizasyonel Rezilyans, Bireysel Yine/Yenilenme (Rezilyans), Yine/yenilenme (Rezilyans/Dayanıklılık) Kapasitesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları, Ölçek Geliştirme.

A Scale Development Study On Individual Level Resilience Enhancing Human Resource Management Practices

Abstract

Research Paper

Organizational resilience capacity refers to the ability of organizations to survive and transform in times of crisis and disruptions. Individual resilience capacity means that employees have certain knowledge, skills, competencies and behavioral patterns to overcome challenges. Human Resource Management (HRM) practices, which leads changes in knowledge, skills and attitudes of employees, have an important role in development of resilience capacity. It was aimed to develop a scale which evaluates individual level resilience enhancing HRM practices. Exploratory and confirmatory factor analyzes were performed with data from two different samples. Results indicated that the scale consisted of 27 items and 6 dimensions.

Key Words: Organizational Resilience, Individual Level Resilience, Resilience Capacity, Human Resource Management Practices, Scale Development.

Makale Bilgileri / Article Info

Alındığı Tarih / Received 03.05.2019

Kabul tarihi / Accepted 04.07.2019

¹ Yazarın, Doç. Dr. Dilek Yılmaz BÖREKÇİ danışmanlığında İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı'nda yapmış olduğu "İnsan Kaynakları Yönetimi Aracılığıyla İlişkisel Ve Operasyonel Rezilyans Kapasitesi Oluşturma" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi Hereke MYO Yönetim ve Organizasyon Bölümü İnsan Kaynakları Yönetimi Programı, merve.gercek@kocaeli.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7076-8192>.

³ Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Mühendislik Fakültesi Endüstri Mühendisliği Bölümü, dborekci@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0055-4869>.

Giriş

İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY), organizasyonun amaç ve hedeflerine ulaşabilmesi için insan kaynağının etkin ve verimli yönetilmesini sağlayan süreç, uygulama ve işlevleri içermektedir. Değişim ve belirsizliğin organizasyonların amaç ve hedeflerine ulaşmalarını tehdit ettiği günümüz iş ortamında organizasyonların zorlukları bertaraf etme ve gereken değişim cevaplarını verebilecek organizasyonel yine/yenilenme (rezilyans) kapasitesine sahip olmaları önem taşımaktadır. İnsan kaynakları planlaması, personel temin-seçim, eğitim ve geliştirme, kariyer yönetimi, performans yönetimi, ücret yönetimi, iş sağlığı ve güvenliği, çalışan ilişkileri gibi işlevler çerçevesinde ortaya koyulan İKY uygulamalarının, çalışanların bilgi, beceri ve yeteneklerini şekillendirmesinin, birey düzeyinde organizasyonel yine/yenilenme kapasitesinin oluşturulmasında güçlü İK sistemlerinin bulunduğu işletmelerde oldukça etkili olacağına ilişkin görüşler bulunmaktadır (Lengnick –Hall, Beck ve Lengnick-Hall, 2011; Bardoel, Pettit, De Cieri ve McMillian,2014).

Sutcliffe ve Vogus (2003) organizasyonel yine/yenilenme kapasitesinin artırımı için çalışanların kullanabileceği insani, sosyal ve malzemelere ilişkin kaynakların miktar, erişim ve kalitesinin artırılmasını; çalışanların eğitim ve çeşitli deneyimlerle donatılmasını; kişilerin başarı gösterebilecekleri rollerde konumlandırılmalarını; çalışanların karar verme, değerlendirme, hata yapma ve hataları toparlama fırsatı yakalayabilecekleri yapıları güçlendirilmesini salık vermektedir. Bu bağlamda, çalışanların dayanıklılığını arttırmaya odaklı İKY uygulamaları ön plana çıkmaktadır.

İKY uygulamalarının ölçümlenmesinde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Genellikle İKY uygulamalarının setler/demetler (bundles) halinde birlikte ölçümlendiği görülmektedir. Bir başka deyişle, araştırmanın odağına göre belirli İKY uygulamaları seçilerek bir arada değerlendirilmektedir. Çoğu çalışmada, İKY uygulamalarının varlığının yanı sıra çalışanlar tarafından nasıl algılandığının önemli olduğu varsayımıyla (Bowen ve Ostroff, 2004), uygulamaların algılanma düzeylerine göre ölçümlenmeler yapılmıştır. Ancak, yapılan ölçümlerin Yüksek Performanslı İş Sistemleri (YPİS); politika, prosedür ve uygulamalardan duyulan memnuniyet; tek bir İKY uygulaması veya seti yaklaşımlarıyla yapıldığı görülmüştür (Dessler, 2013; Mathis ve Jackson, 2003; Singh, 2004; Edgar ve Geare, 2005; Tsai,2006; Sun vd., 2007; Pare ve Tremblay, 2007; Elmas-Atay, Gerçek ve Uygargil, 2017). Mevcut ölçüm araçlarının, çalışan yine/yenilenme kapasitesi (employee resilience) olarak da adlandırılan birey düzeyinde yine/yenilenme kapasitesine yönelik olmayışı, bu çalışmaya ilham vermiştir. Söz konusu ölçek çalışması yapılırken, Lengnick vd.'nin (2011), organizasyonel yine/yenilenme kapasitesinin oluşturulmasında stratejik İKY uygulamalarının birey düzeyinde katkıda bulunacağına ilişkin kuramsal modeli temel alınmıştır. Bir başka deyişle, belirli İKY uygulamalarının bireylerde bilgi, beceri ve yeteneklerin gelişmesine destek olarak yine/yenilenme kapasitesini oluşturan davranış kalıplarının ortaya çıkmasında etkili olabileceği öngörülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, bireysel seviyede yine/yenilenme kapasitesi artırımına yönelik İKY uygulamaları ölçeğinin geliştirilmesidir. Bu amaca yönelik olarak önerilen ölçek, bireyin kriz durumlarında ayakta kalma (kendini yineleme) ve değişip dönüşmeye (kendini yenileme) hazır olma kapasitesini etkileyecek İKY uygulamalarını değerlendirmeyi hedeflemektedir. Bireylerin toplam yine/yenilenme kapasitesi üzerinden örgütlerin de yine/yenilenme kapasitesinin gelişeceği varsayılmaktadır. Dolayısıyla, bireysel yine/yenilenme kapasitesinin İKY uygulamaları aracılığıyla arttırılacak olması, örgütün bütününe yönelik yine/yenilenme kapasitesini geliştirici bir etki yapmaktadır. Bu çalışma, bireysel yine/yenilenme kapasitesini destekleyici İKY uygulamalarının ortaya koyulması ve değerlendirilmesi açısından alana katkıda bulunabilecek özgünlüktedir.

Makalenin ilk kısmında yine/yenilenme kavramı ve İKY uygulamaları ile ilişkileri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Ardından yöntem, verilerin analizi ve bulgular sunulmuştur. Son olarak sonuçlar ve öneriler tartışılmıştır.

1. Kuramsal Arka Plan

Bu bölümde organizasyonel rezilyans (yine/yenilenme) ve insan kaynakları yönetimine ilişkin kuramsal bilgilere yer verilmiştir.

1.1. Organizasyonel Yine/Yenilenme Kavramı

Organizasyonel yine/yenilenmenin çeşitli tanımları bulunmaktadır. Bu tanımlar incelendiğinde, beklenmeyen ve yıkıcı olaylar karşısında hayatta kalmak ve/veya değişimlere uyum göstererek eskisinden daha güçlü bir duruma gelerek dönüşme yeteneğine vurgu yapıldığı görülmektedir. Organizasyonel bağlamda yine/yenilenme, sürekli yeniden inşa kapasitesi (Hamel ve Valikangas, 2003); bir olayın beklendik döngüsünü bozan belirgin değişimlere üretken şekilde cevap verme özelliği (Horne ve Orr, 1998); çevreyi yönetebilme ve çevrenin ihtiyaçlarına uyum sağlayabilme özellikleri olarak tanımlanmaktadır. Organizasyonel yine/yenilenme, krizler ve beklenmedik durumlara karşı sağ kalma ve uyum sağlayarak yenilenme anlamlarını taşımaktadır. Organizasyonel yine/yenilenme, organizasyonun zorlayıcı koşullara karşı gösterdiği uyumun devamlılığı ve bu koşulların üstesinden daha güçlü bir halde gelebilmesidir (Sutcliffe ve Vogus, 2003; Vogus ve Sutcliffe, 2007). Bir başka tanıma göre organizasyonel yine/yenilenme, organizasyonun yaşamını tehdit eden yıkıcı olaylara etkin bir şekilde dayanabilme, duruma özgü cevaplar geliştirebilme ve dönüşümcü faaliyetleri gösterebilme kabiliyetidir (Lengnick-Hall vd., 2011).

Organizasyonların dış çevreyle etkileşim halinde olan bir sistem olarak ele alınması, yine/yenilenme özelliği gösterebilmek için gerekli özelliklerin neler olduğunun belirlenmesinde etkili olmuştur. Bu özellikler; iyileşme kabiliyeti (Hu, Li ve Holloway, 2008); durum farkındalığı (McManus, Seville, Vargo ve Brundson, 2008); esneklik ve çeviklik (Van Opstal, 2007) ile işbirliğidir (Christopher ve Peck, 2004). Organizasyonel yine/yenilenmenin sahip olması gereken özellikler çerçevesinde iki farklı bakış açısının olduğu görülmektedir. Fizik bilimindeki

yine/yenilenme kavramına benzer olan bakış açısına göre, organizasyonel yine/yenilenme beklenmeyen, stresli ve karşıt durumlara rağmen sağ kalabilme, toparlanıp eski haline gelebilme ve kaldığı yerden devam edebilme yeteneğidir.

Yine/yenilenmeyi oluşturan bir diğer bileşen ise davranışsal öğelerdir. Yine/yenilenen çalışanlar, kaynaklardan mümkün olan en iyi şekilde ve usta bir çeviklikle yararlanabilen, davranışsal olarak beklenmedik durumlara hazır olan bireyler olarak tanımlanmaktadır. Yine/yenilenen çalışanların davranışları, yaratıcı eylemler için düşünce ve bilgi üretmenin yanı sıra eyleme geçirilebilecek çözümler geliştirmeye yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla yine/yenilenen çalışanlar, üyesi buldukları işletmelerin belirsizlik altında daha fazla bilgi sahibi olmasını ve kaynaklarını en iyi şekilde kullanabilmelerini sağlamaktadırlar (Sheremata, 2000). Öğrenilmiş beceriklilik ve kaynakların yaratıcı kullanılması, bireyler ve organizasyonların beklenmeyen değişimlere cevap vermelerini sağlayan özelliklerdendir. Bu beceri ve yetkinlikler tecrübe ve deneyimle daha da gelişmektedir (Coutu, 2002; Eisenhardt ve Tabrizi, 1995).

1.2. Yine/Yenilenme Kapasitesini Destekleyici İnsan Kaynakları Uygulamaları

Organizasyonel yine/yenilenmenin insan kaynakları yönetimi uygulamaları aracılığıyla oluşturulması bakış açısında, temel çalışanların bireysel yetkinliklerinin yaratılması ve bu yetkinliklerin organizasyonel düzeyde, karşılaşılan olası tehditlere karşı kullanılabilmesi görüşü yatmaktadır. Lengnick-Hall vd.'nin (2011) söz konusu modeli, İKY'yi çoklu düzeyde ele almaktadır. Bir İKY sistemi insan kaynakları (İK) mimarisi, İK ilkeleri ya da İK felsefesi olarak bazı öğelerden oluşmaktadır. Bu öğeler, insan sermayesinin yönetilmesiyle ilgili genel yönelimi göstermektedirler. Orta düzeydeki öğeler ise İK politikalarını ve İK programlarını kapsamaktadır. Bunlar, İK uygulamaları ile İK mimarisine uyumlu alternatif yaklaşımları beraberinde getirmektedir. Alt düzeyde yer alan öğeler olan İK uygulamaları ve İK süreçleri ise belirli durumlarda uygulanan gerçek İK faaliyetlerini ifade etmektedir.

Yine/yenilenmenin kazandırılabilirlik özelliğinden yola çıkan araştırmacılar, yine/yenilenme artırıcı uygulamaların bireyleri değiştirme ve geliştirme konusunda etkili olacağını öne sürmektedirler. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde kamuda ve orduda yine/yenilenme eğitimlerinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir (Waite ve Richardson, 2004). Luthans, Vogelgesang ve Lester'ın (2006), psikolojik sermaye bileşenlerini öz yeterlilik, umut, iyimserlik ve yine/yenilenme olarak yapılandırması ve bu özelliklerin eğitim yoluyla bireylere kazandırılabilmesini öne sürmesi, İK uygulamalarının bu amaçla kullanılabilmesine yönelik görüşlere temel hazırlamıştır. Bardoel vd. (2014), İKY uygulamalarının yine/yenilenme geliştirilmesinde gerekli olduğunu ifade ederek, bir grup yine/yenilenme artırıcı İK uygulamalarından bahsetmektedir. Yazarlar, yine/yenilenme artırıcı İK uygulamalarını, "çalışanları karşıt durumlardan geri sıçramak ve psikolojik sermayenin yine/yenilenme boyutunu güçlendirecek kaynakları geliştirmek ve

korumak için gerekli fırsatları sağlayacak planlı İKY uygulamaları” olarak tanımlamaktadır.

Yine/yenilenme arttırıcı İKY uygulamaları esas olarak psikolojik kaynaklara odaklıdır. Pozitif psikolojik sermayenin psikolojik dayanıklılığı teşvik edici kaynaklar olarak vurgulandığı düşünüldüğünde bu görüş anlam kazanmaktadır. Bardoel vd. (2014), aşağıdaki İK uygulamalarının çalışan yine/yenilenmesini arttıracaklarını öne sürmektedirler:

- İşyerinde sosyal desteğin geliştirilmesi
- İş-yaşam dengesi uygulamaları
- Çalışan destek programları
- Çalışan gelişim programları (yine/yenilenme eğitimi vb.)
- Esnek çalışma düzenlemeleri, ücret ve ödül sistemleri
- Mesleki sağlık ve güvenlik sistemleri
- Risk ve kriz yönetimi sistemleri
- Farklılık yönetimi

İK geliştirme programlarının yine/yenilenmeyi geliştirmesi konusunda iki ayrı yaklaşım öne sürülmektedir (Luthans vd., 2006). İlk yaklaşım, organizasyonun belirgin stratejiler aracılığıyla yine/yenilenme ihtiyacını yapılandırmayı içermektedir. İkinci yaklaşım ise çalışanlara olumsuz durumlar karşısında olumlu düşünmeyi ifade etmektedir. Bu yaklaşımlardan ilki proaktif, ikincisi ise reaktif-destekleyici bir nitelik taşımaktadır.

Yine/yenilenmenin bağlamsal ögesi ile uyumlu İK uygulamaları, çalışan müşteri takım ve ağı; güçlendirme; açık iletişim; sonuç temelli değerlendirme; kullanıcı dostu, erişilebilir ve bütünlük bilgisi sistemleridir. Bu politikalar, işletmenin sınırlarını aşarak, iç ve dış çevresiyle ilişkilerini geliştirmesini sağlamaktadır. İK ilkeleri ve uygulamalarının yine/yenilenme kapasitesi oluşturmada, bireysel tutumları ve davranışları etkileyerek organizasyonel yine/yenilenmeye yansımaları açısından önem taşımaktadır. Çalışan tutum ve davranışlarının zamanla paylaşılan değerler haline gelmesiyle birlikte organizasyon düzeyinde yine/yenilenmenin yaratılmasını sağlamaktadır.

2. Araştırmanın Amacı, Modeli ve Bulguları

Bu bölümde araştırmanın amacı, modeli ve bulgularına yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu araştırmada birey düzeyinde yine/yenilenme kapasitesini destekleyici İKY uygulamalarını değerlendirmeyi hedefleyen bir ölçüm aracı geliştirilmiştir. Bu ölçüm aracının geliştirilmesinde, DeVellis’in (2014) ölçek geliştirme aşamaları takip edilmiştir. Öncelikle ölçümlenecek kavramın kuramsal alt yapısı incelenmiş, İKY uygulamalarını değerlendiren çeşitli ölçüm araçları bir araya getirilmiştir. Bu ölçüm araçları içinden araştırma amacına yönelik ifadelerden ve uzmanlar ile yapılan görüşmelerden yararlanılarak yeni ifadeler yazılmıştır. Madde havuzu

oluşturulduktan sonra ölçme biçimi belirlenmiş ve pilot uygulamaya geçebilmek için alanında uzman kişilerin görüşüne başvurulmuştur. Uzman görüşü alındıktan ve bazı ifadeler üzerinde düzenlemeler yapıldıktan sonra pilot ölçek, pilot uygulama örneklemini üzerinde uygulanmıştır. Elde edilen veriler ile madde analizleri yapılmıştır. Ölçek yapısını ortaya koyabilmek amacıyla keşfedici faktör analizi (KFA) ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Ana uygulama örneklemini ile doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmış, KFA sonucu ortaya çıkan yapının doğrulanıp doğrulanmadığı incelenmiştir. Alt faktörlerin güvenilirlik değerleri ve birbirleriyle korelasyon düzeyleri incelenmiş, ölçek nihai şekline getirilmiştir.

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemini

Bu çalışmada bir ölçek geliştirilmesi amaçlandığı için iki farklı örneklem ile çalışılmıştır. Pilot uygulama örneklemini kolayda örnekleme yöntemiyle ulaşılan 202 hizmet sektöründe çalışan beyaz yakalı katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcıların %49,5'inin kadın, %50,5'inin erkek olduğu belirlenmiştir. Eğitim durumlarına göre katılımcıların, %2,5'inin önlisans, %39,6'sının lisans, %28,2'sinin yüksek lisans ve %29,7'sinin doktora mezunu olduğu görülmüştür. Katılımcıların %25,7'si 24-32 yaş arasında, %28,7'si 33-41 yaş arasında, %26,2'si 42-50 yaş arasında ve %19,3'ü, 51 yaş ve üzerindedir. Pilot uygulama örneklemini katılımcıların %26,7'si 1-8 yıl, %19,3'ü 9-15 yıl, %24,8'i 16-23 yıl ve %29,2'si 24 yıl ve üzeri kurum kıdemine sahiptir.

Ana uygulama örneklemini ise kolayda örnekleme yöntemi ile ulaşılan 206 beyaz yakalı katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcıların %50'sinin kadın, %50'sinin erkek olduğu görülmüştür. Katılımcıların eğitim durumlarına göre dağılımları incelendiğinde, %49'unun lisans, %29,6'sının yüksek lisans ve %21,4'ünün doktora mezunu olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların %48,1'i 24-32 yaş arasında, %21,4'ü 33-41 yaş arasında, %14,6'sı 42-50 yaş arasında ve %16'sı, 51 yaş ve üzerindedir. Katılımcıların %48,1'i 1-8 yıl, %17'si 9-15 yıl, %14,6'sı 16-23 yıl ve %20,4'ü 24 yıl ve üzeri kurum kıdemine sahiptir.

2.3. Araştırmanın Veri toplama Aracı

İKY uygulamaları ve faaliyetleri ile ilgili kuramsal bilgiler önceki bölümlerde detaylı olarak sunulmuştur. İKY uygulamalarının bireyler tarafından algılanma şekliyle değerlendiren birçok ölçüm aracı bulunmaktadır. Genel olarak yapılan çalışmalarda, araştırmanın konusu ve amacına bağlı olarak farklı İKY uygulamalarının ele alındığı ve ölçümlendiği görülmüştür (Mathis ve Jackson, 2003; Singh, 2004; Edgar ve Geare, 2005; Tsai, 2006; Sun, Aryee ve Law, 2007; Pare ve Tremblay, 2007). Alanyazında kullanılan ölçüm araçlarındaki ifadeler bir araya getirilerek değerlendirilmiş; bu çalışmada organizasyonel yine/yenilenme kapasitesine katkıda bulunabilecek İKY uygulamalarının değerlendirilmesi amaçlandığı için, yine/yenilenme kapasitesinin oluşturulması ile ilgili ifadeler derlenmiştir. Bu ifadelerden, organizasyonel yine/yenilenme kapasitesine katkıda

bulunabilecek olan İKY uygulamalarını temsil eden ölçek ifadeleri belirlenmiş ve madde havuzunun oluşturulmasında kullanılmıştır. Ayrıca, ölçüt geçerliliği için Gerçek'in (2017) tez çalışmasında kullandığı "Birey Düzeyinde Organizasyonel Yine/Yenilenme (Rezilyans) Ölçeği" ile arasındaki ilişkilere bakılmıştır. Söz konusu ölçek 18 ifade ile birey düzeyinde operasyonel ve ilişkisel yine/yenilenme kapasitesini sağkalım ve sürdürülebilirlik açısından incelemektedir. Ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0,907'dir.

2.4. Ölçek Geliştirme Aşamaları ve Verilerin Analizi

İKY ölçeği için madde havuzunun oluşturulmasında alanyazında bulunan ölçüm araçları incelenmiş ve araştırmanın amacına uygun ifadeler bir araya getirilmiştir. Ayrıca, 3 farklı İK uzmanından maddelerin yazımı için görüş alınmıştır. İKY uygulamalarının değerlendirilmesinde uygulamaların ve stratejilerin bütüncül bir yapıda olduğundan dolayı uygulamaların bir arada incelenmesinin daha iyi sonuçlar göstereceğine ilişkin görüşler bulunmaktadır (Wright ve Boswell, 2002). Dolayısıyla; önceki bölümde sözü edilen alanyazındaki mevcut ölçeklerin yanı sıra Lengnick vd.'nin (2011) kuramsal modeli temel alınarak iş analizi ve tasarımı, işe alım, eğitim ve geliştirme, kariyer yönetimi, performans değerlendirme ve sosyal etkileşim boyutlarını temsil edebilecek 80 ifadeden oluşan bir madde havuzu oluşturulmuştur.

Ölçek ifadelerinin değerlendirilmesinde 1 (Kesinlikle katılmıyorum)'den 5'e (Kesinlikle katılıyorum) uzanan likert tipi ölçek kullanılmıştır. Oluşturulan madde havuzu içinden uygun ifadelerin seçimi için uzman görüşüne başvurulmuştur. 80 ifadeden oluşan madde havuzunun değerlendirilmesi için, açıklayıcı yönerge, ölçek ifadelerinin ve değerlendirme ölçütlerinin yer aldığı "ölçek değerlendirme formu" oluşturulmuştur. Madde havuzunun değerlendirilmesinde alanında uzman ve ölçek geliştirme süreçleri hakkında bilgi sahibi 5 İK uzmanı, 1 psikolog, 1 ölçek geliştirme uzmanı, 1 eğitimci ve 1 Türk Dili uzmanının görüşlerine başvurulmuştur. Ölçekte yer alan ifadelerin ölçülen yapıyı ölçme düzeyi, anlaşılabilirlik, açıklık, dilin doğru kullanımı ve ölçüm biçiminin uygunluğu ölçütleri bakımından incelenmesi istenmiştir. Uzmanların üzerinde görüş sunduğu ifadelerde değişiklikler yapılmış, birbiriyle aynı özellikleri ölçmeye yönelik ve anlaşılmadığı düşünülen ifadeler çıkartılmıştır. İfadelerin elenmesinde, birey düzeyinde yine/yenilenme kapasitesine doğrudan etkisi bulunabilecek İKY uygulamalarının temsil edilmesine dikkat edilmiştir. Yapılan düzenlemelerin ardından 47 ifadeden oluşan bir pilot ölçek elde edilmiştir. Pilot uygulama örnekleminde elde edilen verilerle madde analizi, geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Maddelerin analizinde madde-toplam korelasyon değerleri hesaplanmış, üst-alt grup %27lik gruplara göre t-testi yapılmıştır. Madde analizleri, KFA ve güvenilirlik analizleri SPSS 21.0 yazılımı ile DFA ise LISREL 8.80 yazılımı ile gerçekleştirilmiştir.

2.5. Araştırmanın Bulguları

Bu bölümde sırasıyla madde analizi, KFA, güvenilirlik ve DFA'ya ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

2.5.1. Madde Analizi Bulguları

Bu çalışmada geliştirilen ölçeğin ifadelerinin birbirleriyle anlamlı ilişkilere sahip olup olmadığını belirlemek üzere her ifadenin düzeltilmiş madde-toplam korelasyon değerleri incelenmiştir. Ölçek maddelerinin ayırt ediciliğini belirlemek üzere ölçek toplam puanına göre sıralanan üst %27'lik ve alt %27'lik puan aralığındakilerin, madde puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlılığına ilişkin t-testi analizi yapılmıştır. Analiz sonucu elde edilen veriler Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1: Maddelerin madde toplam korelasyonları ve t-testi sonuçları

<i>Madde No</i>	<i>Madde Toplam Korelasyon</i>	<i>Üst-Alt %27'lik gruplara göre t-testi sonuçları</i>	<i>Madde No</i>	<i>Madde Toplam Korelasyon</i>	<i>Üst-Alt %27'lik gruplara göre t-testi sonuçları</i>
IK1	0,269	-3,894(**)	IK25	0,533	-8,187(**)
IK2	0,465	-7,337(**)	IK26	0,664	-11,417(**)
IK3	0,218	-3,484(**)	IK27	0,751	-14,303(**)
IK4	0,366	-5,582(**)	IK28	0,642	-10,665(**)
IK5	0,524	-8,176(**)	IK29	0,729	-14,716(**)
IK6	0,615	-9,887(**)	IK30	0,741	-15,130(**)
IK7	0,577	-9,386(**)	IK31	0,784	-15,523(**)
IK8	0,619	-9,429(**)	IK32	0,695	-11,548(**)
IK9	0,229	-3,596(**)	IK33	0,759	-13,386(**)
IK10	0,611	-8,750(**)	IK34	0,802	-15,077(**)
IK11	0,645	-10,043(**)	IK35	0,774	-13,921(**)
IK12	0,685	-11,002(**)	IK36	0,744	-13,086(**)
IK13	0,639	-10,890(**)	IK37	0,625	-11,699(**)
IK14	0,727	-13,147(**)	IK38	0,664	-12,369(**)
IK15	0,485	-6,280(**)	IK39	0,687	-10,715(**)
IK16	0,697	-10,807(**)	IK40	0,731	-11,173(**)
IK17	0,576	-8,676(**)	IK41	0,705	-10,805(**)
IK18	0,640	-9,748(**)	IK42	0,678	-10,659(**)
IK19	0,661	-10,628(**)	IK43	0,737	-13,384(**)
IK20	0,613	-11,155(**)	IK44	0,730	-12,292(**)
IK21	0,698	-12,730(**)	IK45	0,768	-14,470(**)
IK22	0,733	-14,560(**)	IK46	0,726	-13,792(**)
IK23	0,531	-8,735(**)	IK47	0,612	-9,512(**)
IK24	0,465	-6,336(**)			

* p<0,05 ** p<0,01 IK:İnsan Kaynakları

Maddelerin değerlendirilmesinde, madde-toplam korelasyon değerinin 0,20'nin altında olmaması arzu edilmektedir (Büyüköztürk, 2007). T-testi sonuçları tüm maddelerin üst %27'lik grubun madde ortalama puanının alt %27'lik grubun puanlarından anlamlı (p<0,05) düzeyde farklılaştığını göstermiştir. Dolayısıyla, analiz dışına bırakılan madde olmamıştır.

2.5.2. Yapı Geçerliliğine İlişkin Keşfedici Faktör Analizi ve Güvenilirlik Bulguları

Madde analizini takiben, ölçeğin faktör yapısını belirlemek üzere KFA yapılmıştır. Faktör analizinde faktör yükleri 0,40'ın altında bulunan ve çapraz yük sorunu olan ifadeler elenmiştir (Şencan, 2005). KFA için KMO ve Bartlett Testi değerleri Tablo 2'de görülmektedir. Pilot ölçeğin KMO istatistiğinin 0,922 değeriyle “çok iyi” düzeyde olduğu; Bartlett testi Ki-kare katsayısının ise anlamlı ($p=0,000<0,05$) olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, verilerin faktör analizine uygun olduğu sonucuna varılmıştır. KFA sonucunda 27 ifadedeli ve 6 faktörden oluşan bir yapı ortaya çıkmıştır.

Tablo 2: Keşfedici faktör analizi sonuçları

KMO değeri=0,938 Bartlett Testi sonucu Ki-kare=4189,722 sd=351 p=0,000 IK: İnsan Kaynakları	
İfadeler	Faktör Yükleri
Faktör 1: Performans Değerlendirme (Varyansı açıklama oranı= % 14,387)	
IK34	0,757
IK33	0,755
IK32	0,741
IK35	0,694
IK31	0,597
IK29.	0,522
Faktör 2: İşe Alım (Varyansı açıklama oranı= % 13,700)	
IK11	0,714
IK10	0,707
IK8	0,696
IK7	0,680
IK12	0,649
Faktör 3: Kariyer Yönetimi (Varyansı açıklama oranı= % 12,891)	
IK20	0,819
IK19	0,721
IK22	0,699
IK21	0,639
Faktör 4: Sosyal Etkileşim (Varyansı açıklama oranı= % 12,872)	
IK41	0,814
IK40	0,783
IK39	0,773
IK42	0,562
Faktör 5: Eğitim- Geliştirme (Varyansı açıklama oranı= %11,782)	
IK15	0,709
IK18	0,674
IK13	0,625
IK16	0,576
IK17	0,541
Faktör 6: İş Analizi ve Tasarımı (Varyansı açıklama oranı= % 6,988)	
IK5	0,729
IK6	0,638
IK2	0,608
Toplam varyansı açıklama oranı=%72,620	

Tablo 2’de görüldüğü üzere KFA sonucunda, ölçek maddelerinin oluşturulduğu aşamada belirlenen iş analizi ve tasarımı, işe alım, eğitim ve geliştirme, kariyer yönetimi, performans değerlendirme ve sosyal etkileşim boyutlarıyla uyumlu bir ayrışma olduğu görülmüştür. Birinci faktör olan “performans değerlendirme”de yer alan maddelerin faktör yüklerinin 0,522 ile 0,757 arasında değiştiği görülmektedir. Birinci faktörün varyansı açıklama oranı %14,387’dir. İkinci faktör olan “işe alım” maddelerin faktör yükleri 0,649 ile 0,714 arasında değişmektedir. İkinci faktörün varyansı açıklama oranı %13,700’dür. Üçüncü faktör olan “kariyer yönetimi”ndeki faktör yüklerinin 0,639 ile 0,819 arasında değiştiği görülmektedir. Üçüncü faktörün varyansı açıklama oranı %12,891’dir. Dördüncü faktör olan “sosyal etkileşim” faktör yüklerinin 0,562 ile 0,814 arasında değiştiği görülmüştür. Dördüncü faktörün varyansı açıklama oranı %12,872’dir. Beşinci faktör olan “eğitim ve geliştirme”nin faktör yüklerinin 0,541 ile 0,709 arasında değiştiği görülmektedir. Beşinci faktörün varyansı açıklama oranı %11,782’dir. Altıncı faktör olan “iş analizi ve tasarımı”nın faktör yüklerinin 0,608 ile 0,729 arasında değiştiği görülmektedir. Altıncı faktörün varyansı açıklama oranı %6,988’dir. Tüm faktörlerdeki faktör yüklerinin yüksek düzeyde olduğu görülmüştür. KFA sonucu toplam varyansı açıklama oranının %72,620 olması, faktörlerin toplam varyansa katkısının iyi düzeyde olduğunu göstermektedir.

Pilot ölçeğin alt faktörleri arasındaki ilişkileri belirlemek üzere Pearson Korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizi sonucunda ölçeğin altı faktörünün birbiriyle anlamlı düzeyde pozitif ilişki içinde olduğu bulunmuştur. Tablo 3’te görüldüğü üzere faktörler arası korelasyonların anlamlı ($p<0,01$) ve orta düzeyde pozitif yönde olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3: Faktörler arası korelasyonlar ve güvenilirlik katsayıları

	Madde Sayıları	Cronbach’s α	F1	F2	F3	F4	F5	F6
Faktör 1: Performans değerlendirme	6	0,935	1					
Faktör 2: İşe alım	5	0,881	0,687**	1				
Faktör 3: Kariyer yönetimi	4	0,888	0,692**	0,611**	1			
Faktör 4: Sosyal etkileşim	4	0,890	0,688**	0,642**	0,580**	1		
Faktör 5: Eğitim-geliştirme	5	0,837	0,678**	0,633**	0,668**	0,594**	1	
Faktör 6: İş analizi ve tasarımı	3	0,637	0,592**	0,564**	0,534**	0,565**	0,569**	1
Ölçek Toplamı	27	0,960						

* $p<0,05$ ** $p<0,01$

Tablo 3’te pilot ölçeğin Cronbach alfa değerleri görülmektedir. Ölçeğin geneli için güvenilirlik katsayısının 0,960 değeri ile oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

Faktörlerin güvenilirlik katsayıları sırasıyla 0,935; 0,881; 0,888; 0,890; 0,837 ve 0,637'dir. İş analizi ve tasarımı faktörü dışındaki faktörlerin yüksek güvenilirlik düzeyine sahip olduğu belirlenmiştir. İş analizi ve tasarımı faktörü ise yeterli düzeyde güvenilirlidir.

KFA ile söz konusu ölçeğin 27 maddeli ve 6 faktörlü bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Bu yapının ana uygulama örneğinde doğrulanması için DFA yapılmıştır.

2.5.3. Geçerlilik ve Güvenilirliğe İlişkin Bulgular

Ölçeğin KFA sonucu ortaya çıkan 27 maddeli ve 6 faktörlü yapısını doğrulamak üzere, 206 katılımcıdan oluşan ana uygulama örnekleme ile DFA yapılmıştır. DFA'nın değerlendirilmesinde uyum indeksleri kullanılmaktadır. Uyum indekslerinin yorumlanmasında elde edilen değerlerin belirli aralıklar arasında olması önerilmektedir (Hu ve Bentler, 1999; Jöreskog ve Sörbom, 2002; Schumacker ve Lomax, 2004). Bu çalışmada, model uyum indekslerinden ki-kare/serbestlik derecesi, RMSEA (Yaklaşık hataların karekökü); RMR (Ortalama hataların karekökü); NNFI (Normlaştırılmamış uyum indeksi); NFI (Normlaştırılmış uyum indeksi); IFI (Artırılmış uyum indeksi); CFI (Karşılaştırmalı uyum indeksi); GFI (İyilik uyum indeksi); AGFI (Düzeltilmiş İyilik uyum indeksi) ve analizin yapılması için gerekli asgari örneklem büyüklüğünü gösteren Kritik N (Critical N-CN) değerinden yararlanılmıştır.

Modeli değerlendirmek üzere faktör yüklerinin yanı sıra, Tablo 4'te görülen t değerleri ve hata varyansları değerlendirilmiştir.

Tablo 4: DFA faktör yükleri, t değerleri, hata varyansları, CR ve AVE değerleri

<i>Madde</i>	<i>Standardize Edilmiş Faktör Yükleri</i>	<i>t değeri</i>	<i>Hata varyansı</i>	<i>R² Açıklanan varyans</i>	<i>Bileşik Güvenilirlik (Composite Reliability)</i>	<i>Ortalama Varyans Değeri (Average Variance Extracted-AVE)</i>
İş Analizi ve Tasarımı					0,726	0,475
İK2	0,54	7,69	0,71	0,29		
İK5	0,68	10,17	0,54	0,46		
İK6	0,82	12,74	0,33	0,67		
İşe Alım					0,895	0,632
İK7	0,77	12,82	0,41	0,59		
İK8	0,71	11,46	0,49	0,51		
İK10	0,74	12,14	0,45	0,55		
İK11	0,87	15,59	0,24	0,76		
İK12	0,87	15,34	0,25	0,75		
Eğitim-Geliştirme					0,866	0,567
İK13	0,80	13,52	0,35	0,65		
İK15	0,59	8,97	0,65	0,35		
İK16	0,72	11,55	0,48	0,52		

IK17	0,78	12,91	0,39	0,61		
IK18	0,85	14,69	0,28	0,72		
Kariyer Yönetimi					0,881	0,648
IK19	0,78	13,10	0,38	0,62		
IK20	0,79	13,21	0,38	0,62		
IK21	0,82	14,05	0,32	0,68		
IK22	0,83	14,37	0,30	0,70		
Performans Değerlendirme					0,935	0,706
IK29	0,71	11,51	0,50	0,50		
IK31	0,76	12,80	0,42	0,58		
IK32	0,86	15,34	0,26	0,74		
IK33	0,93	17,42	0,14	0,86		
IK34	0,90	16,62	0,18	0,82		
IK35	0,86	15,29	0,26	0,74		
Sosyal Etkileşim					0,876	0,645
IK39	0,85	14,73	0,29	0,71		
IK40	0,94	17,61	0,11	0,89		
IK41	0,82	14,11	0,32	0,68		
IK42	0,55	8,21	0,70	0,30		

Yapılan doğrulayıcı faktör analizi ile ölçeğin geçerliliği ve güvenilirliği benzeşim geçerliliği (convergent validity) ve ayırışım geçerliliği (discriminant validity) açısından değerlendirilmiştir. Benzeşim geçerliliği için her boyut için bileşik güvenilirlik (Composite Reliability-CR) ve ortalama açıklanan varyans (Average Variance Extracted-AVE) değerleri hesaplanmıştır (Fornel ve Larcker, 1981). CR değerinin 0.70 ve üzeri, AVE değerlerinin ise 0.50 ve üzeri olması yakınsak geçerliliği için arzu edilmektedir (Hair vd., 2010; Malhotra, 2010). Tablo 4'te görüldüğü üzere faktörlerin CR düzeyleri 0,726 ile 0,935 arasındadır. Faktörlerin AVE değerleri ise 0,475 ile 0,706 arasında değişmektedir.

Tablo 5: DFA sonucu faktörler arası korelasyonlar*

	F1	F2	F3	F4	F5	F6
Faktör 1: İş analizi ve tasarımı	<i>0,689</i>					
Faktör 2: İşe alım	0,79**	<i>0,794</i>				
Faktör 3: Eğitim-Geliştirme	0,74**	0,76**	<i>0,752</i>			
Faktör 4:Kariyer yönetimi	0,72**	0,83**	0,87**	<i>0,827</i>		
Faktör 5:Performans değerlendirme	0,67**	0,83**	0,71**	0,79**	<i>0,840</i>	
Faktör 6: Sosyal etkileşim	0,69**	0,75**	0,71**	0,67**	0,70**	<i>0,803</i>

* p<0,05 ** p<0,01

*AVE değerlerinin karekökleri köşegen üzerinde italik olarak verilmiştir.

Faktörler arası korelasyonlar ve AVE değerlerinin karekökleri Tablo 5'de görülmektedir. Ayırışım geçerliliği için değişkenler arası korelasyonların hesaplanması ve AVE değerlerinin kareköklerinin bu korelasyon değerlerinden büyük olması gerekmektedir (Fornell ve Lacker, 1981). Tablo 5'te iş analizi ve

tasarımı, işe alım ve eğitim ve geliştirme faktörlerinin bazı faktörlerle korelasyonlarının AVE değerlerinin biraz altında olduğu görülmektedir. Söz konusu kriterdeki değerler ortaya çıkışı, iş analizi ve tasarımı ile işe alım uygulamalarının İKY süreçleri bağlamında bütünleşik faaliyetler olarak hayata geçirilmesi ile açıklanabilir. Bir başka deyişle, iş analizi ve tasarımı aşamasında elde edilen verilerden yararlanılarak iş tanımları oluşturularak işe alım sürecine girdi sağlanmakta ve bazı işletmelerde kuramsal olarak ayrı görülen bu uygulamalar bir arada sürdürülebilmektedir. Aynı durum, eğitim ve geliştirme ve kariyer yönetimi için de geçerlidir. Eğitim ve geliştirme ile kariyer yönetimi arasındaki değerlerin durumu, eğitim ve geliştirme faaliyetleri ile kariyer yönetimi faaliyetlerinin birbirini besleyen süreçler olarak düşünülmesinden kaynaklanmış olabilir. Faktörler arası korelasyonların orta ve üzeri düzeyde olduğu görülmektedir. Korelasyon katsayısı 0,70 ile 0,89 arası olması yüksek korelasyonu ifade etmektedir (Kalaycı, 2010). Bazı İK uygulamalarının yüksek korelasyon göstermesi, daha önce alanyazındaki örneklerinden de bahsedilen birbirlerini tamamlayıcı özellikte olmalarından kaynaklanabilmektedir.

DFA sonucu model için hesaplanan Ki-kare değeri (χ^2) 647,61 (sd=309, $p<0,01$) ve ki kare değerinin serbestlik derecesine oranı (χ^2/sd) 2,17 olarak mükemmel uyuma karşılık gelmektedir. RMSEA indeksinin 0,076 değeriyle ve Standardize edilmiş RMR'nin 0,078 değeriyle 0,08 altında olması kabul edilebilir uyumu göstermektedir. NNFI değerinin 0,98 ve NFI değerinin 0,97 olması 0,95 üzeri oldukları için mükemmel uyumu ifade etmektedir. IFI (0,98) ve CFI (0,98) uyum indekslerinin 0,95'ten büyük olmasıyla mükemmel uyuma işaret ettiği görülmüştür. GFI ise 0,80 ile sınıra yakındır. Kritik N sayısı 189 olarak belirlenmiştir. Örnek sayısı 206 olduğu için analiz uygundur. Uyum indeksleri birlikte değerlendirildiğinde olumlu göstergelere sahip olduğu için modelin kabul edilebilir olduğuna karar verilmiştir.

Çalışmada geliştirilen ölçeğin ölçüt geçerliliğini değerlendirebilmek amacıyla Gerçek'in (2017) tez çalışmasında kullandığı "Birey Düzeyinde Organizasyonel Yine/Yenilenme (Rezilyans) Ölçeği" ile arasındaki ilişkilere bakılmıştır (Tablo 6).

Tablo 6: Değişkenler arası korelasyonlar

	1	2	3	4	5	6	7	8
İKY Toplam	1							
Faktör 1: İş analizi ve tasarımı	0,749**	1						
Faktör 2: İşe alım	0,893**	0,657**	1					
Faktör 3: Eğitim-Geliştirme	0,849**	0,607**	0,674**	1				
Faktör 4:Kariyer yönetimi	0,875**	0,596**	0,739**	0,741**	1			
Faktör 5:Performans değerlendirme	0,165*	0,190**	0,160*	0,170*	0,182**	1		
Faktör 6: Sosyal etkileşim	0,836**	0,579**	0,700**	0,683**	0,639**	0,125*	1	
BDORKÖ	0,308**	0,313**	0,267**	0,344**	0,259**	0,729**	0,280**	1
Toplam								

*p<0,05;**p<0,01

Değişkenler arası ilişkilerin belirlenmesinde SPSS 21.0 programında Pearson Korelasyon Analizi yapılmıştır. Analiz bulguları, ölçek toplamının ve alt boyutlarının birey düzeyinde organizasyonel yine/yenilenme kapasitesi ile olumlu yönde ilişkili olduğunu göstermektedir. Bir başka deyişle, çalışanların işyerlerinde yine/yenilenme kapasitelerine katkıda bulunabilecek İKY uygulamalarının varlığına ilişkin algılarının artması durumunda, birey düzeyinde yine/yenilenme kapasitelerine yönelik algılarının da artacağını söylemek mümkündür.

Sonuç

Organizasyonel yine/yenilenme, beklenmedik durumlar karşısında örgütlerin ayakta kalma, uyum sağlayabilme ve değişim kapasiteleri ile ilişkili bir kavramdır. Organizasyonel yine/yenilenme kapasitesine, bireysel yine/yenilenme kapasitesinin oluşturulmasıyla ulaşılabileceği savunulmaktadır (Lengnick-Hall vd., 2011; Yılmaz Börekçi ve Yurt, 2014). Bu bağlamda da organizasyonel yine/yenilenme kapasitesinin geliştirilmesinde bireylere beklenmedik durumlar karşısında hızlı cevap verebilme, hazır olma, uyum gösterme ve radikal çözümlere başvurabilmelerine yönelik bilgi, beceri ve yeteneklerin kazandırılması önem taşımaktadır. Lengnick-Hall vd.'nin (2011) oluşturduğu modelde, stratejik İKY uygulamalarının birey düzeyinde yine/yenilenme kapasitesini destekleyerek organizasyonel yine/yenilenme kapasitesinin oluşumunda rol oynayacağı öne sürülmüştür. Çeşitli İK süreçlerinin, organizasyonel krizler karşısında rol oynadığına ilişkin çalışmalar bulunmaktadır (Yılmaz Börekçi ve Yurt, 2014; Kırbaslar ve Yılmaz Börekçi, 2015).

Bireysel düzeyde ele alınan organizasyonel yine/yenilenme kapasitesi, çalışanların gerçekçi değerlendirmeler yapabilmeleri, risk alabilmeleri ve radikal çözümler üretebilmelerini sağlayan bir anlayışa sahip olmalarını ifade etmektedir. Bu bağlamda, İKY uygulamalarının çalışanlar üzerinde tutum ve davranış değişikliklerini hedeflediği göz önünde bulundurulduğunda, bireyler üzerinden organizasyonel yine/yenilenme kapasitesinin oluşturulmasında önemli bir role sahip olduğu anlaşılmaktadır (Lengnick-Hall vd., 2011). Tüm bu bilgiler ışığında, çalışanların tutum ve davranışlarında değişimlere yol açabilecek, bireysel yine/yenilenme kapasitesini destekleyici İKY uygulamalarının değerlendirilmesine yönelik bir ölçüm aracına ihtiyaç bulunduğu sonucuna varılmıştır.

İKY uygulamalarının bireysel düzeyde değerlendirilmesinde, uygulamaların varlığından çok, çalışanların bu uygulamaları nasıl algıladığının daha önemli olduğu vurgulanmaktadır. İKY uygulamalarının nasıl sınıflandırılması gerektiği konusunda farklı görüşler bulunmakla birlikte, çalışan becerilerini, motivasyonunu ve güçlendirmeyi artırıcı uygulamalar şeklinde ayrımlar bulunmaktadır (Garnder, Moynihan, Park ve Wright, 2000). İKY uygulamalarının ele alınmasında tek tek uygulama odaklı yapılan incelemeler ve en az iki uygulamanın bir arada ele alındığı çoklu uygulamalar/uygulama demetleri (bundles) odaklı olmak üzere iki yaklaşım bulunmaktadır (Wright ve Boswell, 2002). Yapılan ölçümlerde araştırmanın odak noktasına bağlı olarak farklı İKY uygulamalarının değerlendirildiği görülmektedir. Dolayısıyla, hangi İKY uygulamalarının seçileceği araştırmanın amacına göre farklılaşmaktadır. İKY araştırmalarında benimsenen bütüncül yaklaşıma göre, İKY uygulamalarının birbirinin yerine geçebildiği, birbirini tamamlayabildiği ya da birbiriyle çatışabildiği için İKY uygulamalarının bir kombinasyon halinde ele alınması daha iyi sonuçlara ulaşabilmek için kullanılan bir yöntemdir (Wright ve Boswell, 2002). İKY yazınında seçici işe alım (Yu ve Egri, 2005), kapsamlı eğitim (Edgar ve Geare, 2005), iş tanımları (Singh, 2004), kararlara katılım (Delery ve Doty, 1996) ve personel güçlendirme (Tsai, 2006) gibi sınıflandırmaların da olduğu görülmektedir. Bu çalışmada da, görece en yaygın sayılabilecek İKY uygulamalarından iş analizi ve tasarımı, işe alım, eğitim ve geliştirme, kariyer yönetimi, performans değerlendirme ve sosyal etkileşim boyutları ele alınmıştır. İKY'nin çalışan ilişkileri, güven ortamı, örgütsel rutinler ve benzeri üzerindeki etkileri sosyal etkileşim başlığı altında toplanmıştır.

Bu çalışmada, bireysel açıdan organizasyonel yine/yenilenme kapasitesini destekleyebilecek İKY uygulamalarının ele alınması amaçlanmıştır. Alanyazından ve uzmanlarla yapılan görüşmelerden elde edilen verilerden yararlanılarak İK süreçlerini temsil edecek şekilde İK planlama, iş analizi ve tasarımı, işe alım, eğitim ve geliştirme, kariyer yönetimi, performans değerlendirme, ücret yönetimi ve sosyal etkileşime yönelik uygulamalar kapsamında madde havuzu oluşturulmuştur. Uzmanlarca değerlendirilen madde havuzu 202 katılımcıdan oluşan pilot uygulama örneklemini ile KFA'ya tabi tutulmuştur. KFA sonucu 27 madde ve 6 faktörden oluşan bir yapı ortaya çıkmıştır. Ölçek yapısını oluşturan faktörler; iş analizi ve tasarımı, işe alım, eğitim ve geliştirme, kariyer yönetimi, performans değerlendirme ve sosyal

etkileşime yönelik uygulamaları kapsamaktadır. 206 katılımcıdan oluşan ana uygulama örnekleme ile DFA yapılmış, uyum indekslerinin kabul edilebilir aralıklarda olduğu görülmüştür.

Analizler sonucu ortaya çıkan iş analizi ve tasarımı, işe alım, eğitim ve geliştirme, performans değerlendirme ve sosyal etkileşim boyutlarını kapsayan yapının, ölçek geliştirme aşamasında kuramsal olarak kabul edilen yapıya uygun olduğu yorumu yapılabilir. Bir başka deyişle, genel kabul görmüş İKY uygulamalarının temel alınarak kurgulandığı bu çalışmanın istatistiki sonuçlarına bakıldığında, her uygulamayı temsil eden benzer maddelerin bir arada toplandığı görülmüştür. Ancak, faktörlerarası korelasyonların yüksek olması bazı uygulamaların birbirini tamamlayıcı doğasından kaynaklandığı şeklinde açıklanabilir (Wright ve Boswell, 2008). Bu ölçek geliştirme çalışmasında Lengnick- Hall vd.'nin (2011) bakış açısı temel alındığı için İKY uygulamalarının ayrı ayrı ele alınması tercih edilmiştir. Bununla birlikte, iş analizi ve tasarımı ile işe alım, eğitim ve geliştirme ile kariyer yönetimi gibi birbirini izleyen ve birbirlerine girdi sağlayan süreçlerin işletmelerde uygulama aşamasında bir arada ele alınabileceğinden dolayı, gelecek çalışmalarda örnekleme oluşturan işletmelerde İK'nin organizasyonuna göre araştırma planlanabilir ve yeni bir ölçek denemesi gerçekleştirilebilir.

Lengnick-Hall vd.'nin (2011) stratejik İKY bakış açısını benimsediği modeli ile bu çalışmanın ele aldığı uygulama temelli yaklaşımının benzer sonuçlar gösterdiğini söylemek mümkündür. İKY uygulamaları arasında ölçek yapısında kendini gösteren sosyal etkileşim boyutunun kapsamı içindeki güven ortamı ve ilişki yönelimli örgüt kültürünün organizasyonel yine/yenilenme kapasitesi üzerinde etkili olabileceği söylenebilir. Güvene dayalı ilişkilerin, bireylerin sorunları fark etme ve yardım etmesiyle örgütsel özdeşleşmeyi arttıracak ve paylaşılmış değerlerin farklı durumlarda nasıl davranılacağı konusunda bireyleri yönlendireceği öngörülmektedir (Dutton, Worline, Frost ve Lilius, 2006). Bu bağlamda, İKY uygulamalarının örgüt içi ilişkilerde ve örgütle özdeşleşme sürecinde önemli bir rol oynadığı yorumu yapılabilir.

Önceki İKY üzerinden yine/yenilenme artırmaya dönük çalışmalarda daha çok değişim boyutuna odaklanılmışken (Lengnick-Hall vd., 2011) bu çalışmada İKY uygulamaları hem krizlerle mücadele edip ayakta kalmaya hem de değişime ve adaptasyona yönelik olarak kurgulanmıştır. Bu genel bakış, çalışmanın yazına önemli bir katkısı olarak düşünülmektedir. Bu çalışmanın sonuçları, pilot uygulama ve ana uygulama örneklemeden elde edilen veriler ile sınırlıdır. Ölçeğin ölçüt geçerliliği için birey düzeyinde organizasyonel yine/yenilenme kapasitesi ile ilişkilerine bakılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, bireylerin çalıştıkları işyerinde yine/yenilenme kapasitelerine katkıda bulunabilecek İKY uygulamalarının varlığına ilişkin algıları yükseldikçe, organizasyonel yine/yenilenme kapasitelerini oluşturan davranışlarında da bir artış olacağı sonucuna varılmıştır. Ölçeğin yordama gücünün daha iyi incelenebilmesi için psikolojik dayanıklılık, esneklik, örgüte/yöneticiye

güven gibi farklı değişkenler ile ilişkilerine bakılması önerilebilir. Söz konusu ölçek, gelecek çalışmalarda farklı örneklemeler üzerinde yeniden denenebilir. Belirli sektörler, farklı örgüt büyüklükleri veya örgüt grupları arasında kıyaslamalar yapılabilir.

Bu çalışmada geliştirilen ölçeğin, organizasyonel yine/yenilenme kapasitesinin oluşturulmasında destek olabilecek İKY uygulamalarını ortaya koymasından uygulamacılara yol göstereceği düşünülmektedir. Günümüz iş ortamındaki belirsizlik, değişkenlik ve çalkantılar karşısında süreçleri devam ettirecek ve operasyonel hedefleri gerçekleştirmeye çalışacak bunları yaparken mevcut deneyiminden, bilgisinden faydalanacak, kriz ve stres yönetimi yapabilecek, sonraki mücadeleler için deneyim kazanacak yine/yenilenme kapasitesindeki bireylere ihtiyaç duyulmaktadır. Aynı zamanda, beklenmeyen olumsuzluklara karşı çalışanların proaktif davranış sergileyebilmesine yönelik adımlar atılması için tüm İKY süreçlerinde yine/yenilenme anlayışına yönelik bakış açısının yerleştirilmesi önerilmektedir. Özellikle belirsizliğin hüküm sürdüğü, dış çevre koşullarından görece daha fazla etkilenen işletmeler için rekabet üstünlüğünü sürdürebilmeleri doğrultusunda bu bakış açısının önem taşıdığı öne sürülmektedir. Bu çalışmada geliştirilen ölçek ile organizasyonlar çalışanlarının bireysel yine/yenilenme düzeylerini artırmaya dönük olarak mevcut İKY uygulamalarını ölçümleyerek, geliştirmeler gerçekleştirebileceklerdir.

Kaynakça

- Bardoel, E.A., Pettit, T.M., De Cieri, H., Mcmillan, L. (2014). "Employee Resilience: An Emerging Challenge For HRM". *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 52(3), 279-297.
- Bowen, D. E., Ostroff, C. (2004). "Understanding HRM-Firm Performance Linkages: The Role Of The "Strength" Of The HRM System", *Academy Of Management Review*, 29(2), 203-221.
- Boxall, P., Macky, K. (2009). "Research And Theory On High - Performance Work Systems: Progressing The High - Involvement Stream". *Human Resource Management Journal*, 19(1), 3-23.
- Büyüköztürk, Ş., (2007). *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı*, Pegem A Yayıncılık, Ankara.
- Christopher, M., Peck, H. (2004). "Building The Resilient Supply Chain", *The International Journal Of Logistics Management*, 15(2), 1-14.
- Coutu, D. L. (2002). "How Resilience Works", *Harvard Business Review*, 80(5), 46-56.
- Delery, J. E., Doty, D. H. (1996). "Modes Of Theorizing In Strategic Human Resource Management: Tests Of Universalistic, Contingency, And

- Configurational Performance Predictions”, *Academy of management Journal*, 39(4), 802-835.
- Dessler, G. (2013). *Human Resource Management*, Pearson, 13th Edition.
- Devellis, R. F. (2014). *Ölçek Geliştirme: Kuram Ve Uygulamalar*, (Ed). T. Totan, N. Dilek, ve Y. Çağlayan, Nobel
- Dutton, J. E., Worline, M. C., Frost, P. J., Lilius, J. (2006). “Explaining Compassion Organizing”. *Administrative Science Quarterly*, 51(1), 59-96.
- Edgar, F., Geare, A. (2005). “HRM Practice and Employee Attitudes: Different Measures–Different Results”, *Personnel Review*, 34(5), 534-549.
- Eisenhardt, K. M., Tabrizi, B. N. (1995). “Accelerating Adaptive Processes: Product Innovation In The Global Computer Industry”, *Administrative Science Quarterly*, 84-110.
- Elmas Atay, S., Gerçek, M., Uyargil, C. (2017). “Yüksek Performanslı İş Sistemlerinin Örgüte Bağlılık Üzerindeki Etkisine İlişkin bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2),253-266.
- Evans, W. R., Davis, W. D. (2005). “High-performance work systems and organizational performance: The mediating role of internal social structure”. *Journal of management*, 31(5), 758-775.
- Gardner, T.M., Moynihan, L.M., Park, H.J., Wright, P.M. (2000). *Unlocking the black box: Examining the processes through which human resource practices impact business performance*, Unpublished manuscript, Cornell University.
- Gerçek, M. (2017). *İnsan Kaynakları Yönetimi Aracılığıyla İlişkisel ve Operasyonel Rezilyans Kapasitesi Oluşturma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. (2010). *Multivariate Data Analysis (7th ed.)*, Pearson Education.
- Hamel, G., Valikangas, L. (2003). “The Quest For Resilience”, *Harvard Business Review*, 81(9), 52-65.
- Horne, J.F., Orr, J.E. (1998). “Assessing Behaviors That Create Resilient Organizations”, *Employment Relations Today*, 24, 29–40.
- Hu, L., Bentler, P. M. (1999). “Cutoff Criteria For Fit Indexes in Covariance Structure Analysis: Conventional Criteria Versus New Alternatives”. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1-55.

- Hu, Y., Li, J., Holloway, L. E. (2008). "Towards Modeling Of Resilience Dynamics in Manufacturing Enterprises: Literature Review And Problem Formulation". In *Automation Science and Engineering*, 2008. CASE 2008, 279-284.
- Jöreskog, K., Sörbom, D. (2002), LISREL 8.53: User's reference guide. Chicago: Scientific Software International Inc (SSI).
- Kalaycı, Ş. (2010). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, 5. Baskı, Asil Yayın Dağıtım.
- Kırbaşlar, M., Yılmaz Börekçi, D. (2015). "İnsan Kaynakları Yönetimi Aracılığıyla İlişkisel ve Operasyonel Rezilyans Kapasitesi Oluşurma", 23. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, 14-16 Mayıs 2015, MUĞLA, TÜRKİYE, ss.436-441
- Lengnick-Hall, C. A., Beck T. E. (2005). "Adaptive fit versus robust transformation: How organizations respond to environmental change". *Journal of Management*, 31(5), 738-757.
- Lengnick-Hall, C. A., Beck, T. E. (2009). "Resilience capacity and strategic agility: Prerequisites for thriving in a dynamic environment". UTSA, College of Business.
- Lengnick-Hall, C. A., Beck, T. E., ve Lengnick-Hall, M. L. (2011). "Developing a capacity for organizational resilience through strategic human resource management", *Human Resource Management Review*, 21(3), 243-255.
- Lepak, D.P., Snell, S.A. (2002). "Examining the human resource architecture: The relationships among human capital, employment, and human resource configurations", *Journal Of Management*, 28(4), 517-543.
- Luthans, F., Vogelgesang, G. R., Lester, P. B. (2006). "Developing the psychological capital of resiliency", *Human Resource Development Review*, 5(1), 25-44.
- Malhotra, N. K. (2010). *Marketing Research: An Applied Orientation* (6th ed.). New Jersey: Pearson Education.
- Mathis, R. L., Jackson, J. H., (2003). *Human resource management* (10th ed.), Ohio: SouthWestern/Thomson.
- Mcmanus, S., Seville, E., Vargo, J., Brunson, D. (2008). "Facilitated process for improving organizational resilience", *Natural Hazards Review*, 9(2), 81-90.
- Paré, G., Tremblay, M. (2007). "The influence of high-involvement human resources practices, procedural justice, organizational commitment, and citizenship behaviors on information technology professionals' turnover intentions", *Group & Organization Management*, 32(3), 326-357.

- Ponomarov, S. Y., Holcomb, M. C. (2009). "Understanding the concept of supply chain resilience", *The International Journal of Logistics Management*, 20(1), 124-143.
- Ramsay, H., Scholarios, D., Harley, B. (2000). "Employees and high - performance work systems: Testing inside the black box". *British Journal of industrial relations*, 38(4), 501-531.
- Schumacker, R. E., Lomax, R. G. (2004). *A beginner's guide to structural. equation modeling (2nd ed.)*, Mahwah, NJ: Erlbaum and Associates.
- Sheremata, W. A. (2000). "Centrifugal and centripetal forces in radical new product development under time pressure", *Academy Of Management Review*,25(2), 389-408.
- Singh, K. (2004). "Impact of HR practices on perceived firm performance in India", *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 42(3), 301-317.
- Sun, L.Y., Aryee, S., Law, K.S. (2007). "High-performance human resource practices, citizenship behavior, and organizational performance: A relational perspective", *Academy of Management Journal*, 50(3), 558-577.
- Sutcliffe, K.M., Vogus, T.J. (2003). *Organizing for Resilience*, In Cameron, K., Dutton, J.E., and Quinn, R.E. (EdS.), *Positive Organizational Scholarship*. San Francisco: Berrett-Koehler. Chapter 7, 94-110.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik*, Seçkin Yayıncılık.
- Thomas, J. B., Clark, S. M., Gioia, D. A. (1993). "Strategic sensemaking and organizational performance: Linkages among scanning, interpretation, action, and outcomes", *Academy of Management Journal*, 36(2), 239-270.
- Tsai, C.J. (2006). "High performance work systems and organizational performance: an empirical study of Taiwan's semiconductor design firms", *The International Journal of Human Resource Management*, 17(9), 1512-1530.
- Van Opstal, D. (2007). *The resilient economy: integrating competitiveness and security (report)*, Washington, DC: Council on Competitiveness.
- Vogus, T.J., Sutcliffe, K.M. (2007). "Organizational resilience: towards a theory and research agenda. In *Systems, Man and Cybernetics*", 2007. ISIC. IEEE International Conference on Oct 7, 3418-3422.
- Waite, P. J., Richardson, G. E. (2004). "Determining the efficacy of resiliency training in the work site", *Journal of Allied Health*, 33(3), 178-183.

- Wright, P. M., McMahan, G. C. (1992). "Theoretical perspectives for strategic human resource management", *Journal of Management*, 18(2), 295-320.
- Wright, P.M., Boswell, W.R. (2002). "Desegregating HRM: A review and synthesis of micro and macro human resource management research", *Journal of management*, 28(3), 247-276.
- Wright, P.M., Gardner, T.M., Moynihan, L.M. (2003). "The impact of HR practices on the performance of business units", *Human Resource Management Journal*, 13(3),21-36.
- Yılmaz Borekçi, D., Yurt, İ. (2014). "İnsan Kaynakları Yönetimi Aracılığıyla Bireysel ve Kurumsal Rezilyans", 22. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Konya, Mayıs
- Yu, B. B., Egri, C. P. (2005). "Human Resource Management Practices And Affective Organizational Commitment: A Comparison Of Chinese Employees in A State-Owned Enterprise And A Joint Venture". *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 43(3), 332-360.

Kuantum Teorisi Absürdizmi (Saçmacılığı) Destekler Mi?

Mücahit ÖZDOĞAN¹

Öz

Araştırma Makalesi

Kuantum Teorisi insan zihninde gerçekliğe dair yeni bakış açıları ortaya çıkarmıştır. Kuantum Teorisi'yle beraber açığa çıktığı şekliyle mikro dünyanın makro dünyadan farklı hüviyetler taşıması, her şeyin altında yatan gerçeklik konusunu daha karmaşık hâle getirmiştir. Kuantum Teorisi, klasik fiziğin çizdiği deterministik dünya görüşünü yıkarak olasılıklara bağlı bir gerçeklik resmi açığa çıkarmıştır. Ayrıca elektronların aynı anda birden fazla özellik göstermesi gibi tuhaf olarak tanımlanan niteliklerinden dolayı mantık kuralları dâhil bugüne kadar alışagelmış yasalar konusunda yeni sorgulamaları gündeme getirmiştir. Absürdizm, insanın özlemleri ve mutluluk isteğiyle dünyanın kayıtsızlığı arasındaki karşılaşmayı esas alan felsefi görüştür. Öznelliği öne çıkaran varoluşçuluk içerisinde değerlendirilen absürdizm, Sören Kierkegaard'a dayandırılmasına rağmen Albert Camus'yle özdeşleşmiştir. Albert Camus absürdizmi felsefesinin temeli yapmıştır. Bu çalışmada Kuantum Teorisi'nin tuhaf olarak değerlendirilen niteliklerinin absürdizmi destekleyip desteklemediği incelenecektir. Bu amaçla ilk önce Kuantum Teorisi ve tuhaf olarak değerlendirilen bilimsel sonuçları ortaya konmuştur. Daha sonra varoluşçuluk, Albert Camus'nün absürdizmi ve Jean Paul Sartre'in absürdizmi anlatılarak Kuantum Teorisi'nin bu görüşlerle olan ilişkisinden bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kuantum Teorisi, Varoluşçuluk, Absürdizm, Albert Camus, Jean Paul Sartre.

Does Quantum Theory Corroborate Absurdism?

Abstract

Research Paper

Quantum Theory has created new perspectives on reality in the human mind. The fact that the micro-world has different identities than the macro-world, as it emerges with Quantum Theory, has made the subject of reality, which underlies everything, more complex. Quantum Theory has demolished the deterministic world view drawn by classical physics, revealing a reality of reality. In addition, it has brought up new questions about customary laws to date, including logic rules because of the peculiarities of the electrons, which appear to have multiple characteristics at the same time. Absurdism is the philosophical view based on the confrontation between the human's aspirations and the desire for happiness and the indifference of the world. The absurdism considered in existentialism that emphasizes subjectivity, although it is based on Sören Kierkegaard, was identified with Albert Camus. The absurdity of Albert Camus was the basis of his philosophy. In this study, it will be examined whether the characteristics of quantum theory, which are evaluated as strange, support absurdity. For this purpose, firstly Quantum Theory and its scientific results, which were evaluated as strange, were revealed. Later, existentialism, absurdity of Albert Camus, and the absurdity of Jean Paul Sartre, explained the relationship of Quantum Theory with these views.

Key Words: Quantum Theory, Existentialism, Aburdism, Albert Camus, Jean Paul Sartre.

Makale Bilgileri / Article Info

Alındığı Tarih / Received 04.05.2019

Kabul tarihi / Accepted 22.08.2019

¹ Doktora Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri, mucahitozd.blog@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7127-3554>.

Giriş

Kuantum Teorisi'nin ortaya koyduğu veriler ve bu teori hakkında yapılan yorumlar insanları gerçekliğe dair yeni sorgulamalara itmiştir. Gerçekliğin insanların sağduyusuna hitap etmeyen yönlerinin olmadığını bilmek insanlarda çeşitli fikirlerin doğması veya varolan fikirlerin güçlenmesi, yıkılması, sarsılması gibi sonuçlar doğurmuştur. Bu sonuçlar sadece fiziki alanda değil, felsefe gibi alanlarda da kendini göstermiştir.

Kuantum Teorisi öncesi fiziğe katı determinizm ve nesnellik hâkimdir. Katı determinizme göre her şey önceden belirlenmiştir. Nesnel evren, insan iradesinden ve amacından bağımsızdır. Kuantum Teorisi bu anlayışı yıkmıştır. Kuantum Teorisi'ne göre atomik reaksiyonlar rastgeledir. Örneğin elektronların atomların etrafında sıçraması gibi olaylar rastgele oluşur. Fizikçilerin yapacağı en fazla şey reaksiyonların olasılığını hesaplamaktır. Kuantum Teorisi'nde ölçümün nasıl olacağına karar veren gözlemci, gözlenen etkilemektedir. Bu durumda gözlemciden bağımsız nesnel dünya fikrine dair çeşitli tartışmalar ortaya çıkmıştır (Pagels, 1993: 58-59).

Nesnel dünyanın varlığına ve bilginin imkânına dair yaklaşımları ve tartışmaları Antik Yunan dönemindeki sofistlere ve şüphecilere kadar geri götürebiliriz. Felsefe tarihinde şüpheciler, bugün Kuantum Teorisi çerçevesinde gelişen tartışmalarda görüldüğü üzere insan bilgisinin sınırları ve imkânı üzerine sorgulamalara gitmişlerdir. Örneğin şüpheciliğin sistematik kurucusu sayılan Pyrrhon, insanların nesnelere doğasını değil, ancak görünüşlerini bilebileceğini, görünüşlerin ise tamamen insanlara bağlı olduğunu söylemiştir. Ona göre her iddia için karşıt deliller ileri sürülebilir. Dolayısıyla hiçbir şey bilinemez; insanlar her şeyden kuşku duymalıdır ve her türlü yargıdan kaçınmalıdır (bu düşünceye Epoke adı verilmiştir) (Erdem, 1998: 225-226). Şüphecilik, Platon'un kurduğu Akamedî'ye Arkesilaos ve Karneades'le birlikte girmiştir. Akademi şüphecileri, insanın doğayı anlamada kullandığı duyuların ve aklın yanıltıcı olduğuna vurgu yaparak, doğaya dair tasavvurların doğruluk ölçütü olamayacağını söylemişlerdir. Karneades gerçeğe kesinlik yerine olasılıkla yaklaşılması gerektiğini söylemiştir (Çubukçu, 1964: 22-23). Nesnel dünyanın varlığı tartışmasında üzerinde durulması gereken bir diğer filozof, George Berkeley'dir. Berkeley'e göre sadece bilen özne ve onun bilinci vardır. Ona göre özne olmadan nesnel dünya ve şeyler yoktur. Berkeley'in felsefesi "varolmak, algılanmış olmaktır" cümlesiyle özetlenebilir (Öktem, 2003:143).

1. Kuantum Teorisi

Kuantum Teorisi, atomlar, moleküller ve onları oluşturan atom altı parçacıklar gibi genel olarak 'çok küçük şeyler'i içeren boyutta geçerli olan kanun olarak tanımlanmaktadır (Laughlin, 2015: 68).

Max Planck, 1900 yılında kendisinden önce zannedildiği şekilde enerjinin sürekli ve kesintisiz yayılmadığını, bunun yerine birbirinden bağımsız, kesikli, çok küçük kuantalar yani enerji paketleri halinde yayıldığını ortaya koymuştur. Planck'in

bu çalışması Kuantum mekaniğinin ortaya çıkışı olarak kabul edilir. 1905 yılında Einstein, enerjinin Planck'ın ortaya koyduğu gibi paket şeklinde yayılıp soğurulmadığını aynı zamanda paketçikler hâlinde var olduğunu söylemiştir. Bu enerji kuantalarına daha sonra foton adı verilmiştir (Ford, 2012: 46). 1924 yılına gelindiğinde Louis de Broglie “Dalga-Parçacık İkilemi”ni ortaya koymuştur. Bu ikileme göre atom ve atom altı parçacıklar hem parçacık hem dalga özelliği taşımaktadır. 1927 yılında Werner Heisenberg, “Belirsizlik İlkesi” olarak bilinen ilkeyi ortaya koymuştur. Bu ilkeye göre belli bir anda konum ne kadar kesin biçimde belirlenmişse, momentum o kadar az kesinlikte bilinebilir (Ford, 2012: 240).

Atom altı parçacık dünyasında neler olduğunu tam olarak anlatmaması ve resmetmemesi, Kuantum Teorisi'nin en büyük zorluklarından biri sayılmaktadır. Fakat teori bu zorluğa rağmen olasılıkları öngörmeye yeterli imkânı sağlar (Smolin, 2017: 168). Bu çerçevede, kuantum dünyasının zorlukları olarak değerlendirilen konuların aslında insanların atom altı seviyeyi iyi ve kapsayıcı şekilde anlamamasından dolayı kaynaklandığı sonucunu çıkarabiliriz. Gelecekte bilim dünyasında gerçekleşecek ilerlemelerle beraber kuantum seviyesinin daha iyi anlaşılma ihtimalini öngörebiliriz.

Yapılan deneylerle birlikte daha fazla açıklanan çok küçük şeylerin seviyesi, insanlar için tuhaflıktan öte yeni bir gerçeklik zemini olabilir. Tahminleri sürdürdüğümüzde kuantum seviyesine dair gerçeklik zeminin insanlığı hiç olmadığı kadar yeni kavrayışlara götürebileceğini öngörebiliriz.

Bir şeyi hem dalga hem parçacık olarak değerlendirmek gibi kuantum seviyesine özgü zorluklar göz önüne alındığında Kuantum Teorisi'nin bize sunduğu olguları, normal bir olaymış gibi zihnimizde canlandırmak neredeyse imkânsızdır. Fakat burada deney sırasındaki hâli ve deney yapılmadan önceki hâli ayırmak gerekir. Atom altı parçacıkları deney olmadan anlamak çok zor olsa da aynı parçacıklar deney sırasında tahlil edilebilir ve neye nasıl tepki verdikleri öğrenilebilir (Smolin, 2017: 100). Bu açıdan bakıldığında Kuantum Teorisi'nin alışageldiğimiz gündelik zihinsel ve duyu faaliyetlerimiz çerçevesinde anlaşılabilir hâle geldiğini fakat teorisinin gerektirdiği düzeye inildiğinde bilim insanlarına ufuk genişletici veriler sunduğu söylenebilir. Kuantum Teorisi hakkında sıklıkla yapılan ‘başka dünya’ tanımlamalarının kaynağı böylelikle daha iyi anlaşılabilir olur.

Kuantum Teorisi'nin önemli fizikçilerinden Heisenberg'e göre fizik basitçe doğayla ilgilenmez, doğayla olan ilişkilerimizle ilgilenir (Smith, 2000: 73). Heisenberg'in bu yaklaşımından dolayı olsa gerek Kuantum Teorisi'nin sanılanın aksine fiziksel âlem hakkında değil, fiziksel âleme ilişkin sahip olduğumuz bilgiler hakkında olduğunu öne süren görüşler vardır. Bu görüşü savunanlar, kuantum durumlarının herhangi bir fiziksel gerçekliğe karşılık gelmediğini, sadece gözlemcilere bir sistem hakkında elde edebilecekleri bilgiyi kodladığını iddia ederler (Smolin, 2017: 186).

2004 Nobel Fizik Ödülü sahibi Franck Wilczek, gerçekliğin, sıradan olmayan özellikler gösteren kuantum faaliyetiyle dolu olduğunu söyler. Ona göre kuantum faaliyeti kendiliğindedir ve kestirilemez, kuantum faaliyetini gözlemlemek için onun düzenini bozmak gerekir (2014: 88).

Fizikçi Roger Penrose'a göre kuantum seviyesinde dünya tuhaf ve yabancıdır. Bu tespitine rağmen Penrose, kuantum dünyasının gerçek olduğunu belirtmektedir çünkü ona göre gerçek varlıklar gerçek olmayan varlıkların bileşiminden çıkmaz (Kocabaş, 2001: 48-49).

2. Kuantum Teorisi'nin “Garip/Tuhaf/Acayip” Karşılanmasının Sebepleri

1998 Nobel Fizik Ödülü sahibi Robert Laughlin Kuantum Teorisi'nin alışılmış dışındaki özelliklerine dikkat çekerek teorinin ortaya koyduğu garipliklere değiniyor: “Olamayacak şeyler sıradan gerçekler hâline gelir, sözcükler geleneksel anlamlarının tam tersi anlamlar edinir ve sağduyuya dayalı gerçeklik alaşağı edilir.” (2015: 68) Laughlin ayrıca Kuantum Teorisi'nin ‘başka dünyaya aitmiş gibi’ oluşunun altını çizerek, teorinin ‘saçma’ kelimesinin anlamıyla olan ilişkisini şu sözlerle açıklıyor: “Kuantum gözlemi paradoksunun mucitlerinden biri olan Erwin Schrödinger, onun saçmalığını derinlemesine anlamış ve o saçmalığı bir kediyi içeren ünlü düşünce deneyiyle nefis bir şekilde ortaya koymuştur.” (2015: 69)

Schördinger'in Kedisi adıyla bilinen ünlü deney şöyledir: Canlı bir kedi, kapalı bir kutuya konur. Kutuda Geiger sayacı, bir şişe zehir ve radyoaktif malzeme vardır. Radyoaktif malzemenin bozunma olasılığı %50'dir. Radyoaktif bozunmayı Geiger sayacı algılandığında zehir serbest kalacaktır. Bu durumda bir gözlemci kutunun kapağını açana dek kedi hem ölü hem de diridir. Kapağı açana dek kedinin ölü mü diri mi olduğunu bilmek imkânsızdır. Radyoaktif malzemenin bozunma olasılığı rastgeledir. Yani kedi üst üste gelme (süperpozisyon) durumundadır.

Kuantum Teorisi'nin 'garipliği', ilgili olduğu mikro dünyadan kaynaklanır. Etrafımızı çevreleyen makro dünya sağduyumuza uygundur. Makro seviyede insanlar nezdinde ‘anlaşılır’ bir dünya vardır. Fakat mikro dünyaya inildiğinde sağduyuya ters pek çok nitelikte karşılaşılır. Bu yüzden Kuantum Teorisi'nin bize sunduğu sonuçları anlamlı bir biçimde yorumlamak için gerçekten var olan hakkında şüphe etmeye gerek olmadığını söyleyen görüşler vardır. Bu görüşlere göre Kuantum Teorisi'ni daha iyi anlamak için mikro-evrenin uzay-zamansallığından vazgeçilebilir. Böylelikle gerçeklik dendiğinde zihinde tezahür eden objektiflik unsuru korunmuş olur (König, 1997: 245).

König'e göre Kuantum Teorisi'ndeki mikro-evren/makro-evren ayrımı, neyin asıl ve neyin objektif olduğu gibi ayırım noktasından dolayı doğa ve gerçeklik konusunda insanları ikili bir tanımlamaya götürebilmektedir. Bu tanımlamalardan birine göre mikro dünya objektif olguların yeridir. Dolayısıyla adı “objektif” doğadır. Makro dünya ise insana açık ve her gözlemci için geçerli olduğundan dolayı “kavranan” doğadır (1997: 246).

Kuantum dünyasının duyularla kavranan sıradan dünyadan farklı olmasına “tuhaf/garip” isimlendirmesinden farklı olarak 'kuantum tekinsizliği' de denmektedir (Pagels, 1993: 59).

Kuantum Teorisi'nin sağduyuyla ve gündelik alışkanlıklarla çelişen tuhaflıklarına bakıldığında genelde olasılık ve rastgelelikle karşılaşılır. Örneğin parçacıkların bozunum sürecinde öngörülemezlik, rastgelelik ve kararsızlık olasılık olarak kendisini gösterir (Ford, 2012: 87-89).

İnsanların rastgele olana saçma gözüyle bakmasının sebebi, evrimsel süreç olabilir. İnsanın zihni evrimsel süreçte düzenli model aramaya meyilli şekilde evrimleşmiş olabilir. Pagels'e göre insanlar kusurluluk ve hata konusundaki kapasitesi sayesinde bir taşan veya bir hayvandan ayrılır. Ayrıca Pagels'e göre hata olasılığı ve Kuantum Teorisi'ndeki bilinmeyen yönler insanın özgürlüğünü oluşturmaktadır (1993: 134). Sonuçta kusuru tespit eden yine insandır. Yani maddi dünyanın temelinde rastgelelik olması, fiziğin başarısızlığı anlamına gelmez. Aksine determinist olmayan evrenin keşfi, modern fiziğin bir başarısıdır, doğaya ve insana dair yeni ufukların habercisidir (Pagels, 1993: 82).

Kuantum Teorisi'nin garip karşılanmasının nedeni olarak evrimin ön plana çıkmasının göstergelerinden biri, ölçü büyütüldüğünde makroskobik dünyanın insanlara daha makul gelmesidir. Evrim sürecinde değişen ve gelişen insan dili ancak klasik fiziğin geçerli olduğu makroskobik dünyayı değerlendirmek için evrimleşmiş olabilir.

Kuantum Teorisi, insanlar tarafından ne kadar tuhaf karşılanırsa karşılanırsın bilimsel temelleri güçlüdür. Richard Feynman gibi birçok fizikçinin, pek çok 'garipliğine' rağmen Kuantum Teorisi'ne güvenmesinin altında yatan nedenlerden biri, teorinin bütün deneysel sınavlardan geçmesidir. Şu an bilim insanlarının Kuantum Teorisi'nin matematiksel altyapısından şüphelenmesini gerektirecek herhangi bir veri yoktur. Fakat teoride geçen bazı terimlerin ne anlama geldiği yorumlandığında bir nevi kırılma noktası yaşanmaktadır. Kuantum Teorisi'nin asıl tuhaflığı da buradadır (Turgut, 2016).

2.1. Kopenhag Yorumu

Kuantum tuhaflıkları olarak isimlendirilen hususların genellikle Kuantum Teorisi'nin Kopenhag yorumuna dayandığı görülmektedir. Kopenhag yorumu, Niels Bohr'un ve Werner Heisenberg'in Kuantum Teorisi'ni yorumlama biçimine verilen isimdir. Kopenhag yorumu, süperpozisyon durumunu, Belirsizlik İlkesi'ni ve mikro dünya-makro dünya ayrımı gibi ilkeleri kapsar (Bilimfili.com, 2017).

Kopenhag yorumuna göre gerçek sözcüğü sadece günlük yaşam sürecine ilişkin bir kullanım içinde geçerli ve anlamlıdır. Böyle bir kullanım içinde gerçek, gözlenmiş olup olmamasından bağımsız olarak uzay ve zaman içinde objektif olarak var olan durum ve süreçlerin adıdır. Oysa elektronlar bu anlamda gerçek değildirler. Tersine elektronlar makro-evrenin gözlem araçları ve aygıtlarıyla yapılan deneylerin

bize telkin ettirdiği soyutlamalardır. Dolayısıyla Kopenhag yorumuna göre dış dünya ancak potansiyel bir karakter taşır (König, 1997: 241). Kuantum Teorisi'nin Kopenhag yorumu Berkeley'le özdeşleşen "varolmak, algılanmış olmaktır" fikrini destekliyor gibi görünse de Kuantum Teorisi'nin kesin felsefi sonucunun bu olduğunu söylemek şu an için doğru görünmemektedir. Kuantum Teorisi'nin felsefi sonuçlarına dair tartışmalar hâlen devam etmektedir.

2.2. Üst Üste Gelme ve Süperpozisyon

Kuantum tuhaflıkları olarak değerlendirilen sonuçların en önemli kaynaklarından biri, teorideki üst üste gelme (süperpozisyon) olgusudur. Turgut, üst üste gelmeyi şu sözlerle açıklıyor: "Üst üste gelme, iki ya da daha fazla dalganın aynı yerde bir arada bulunması anlamına geliyor. Üst üste gelme kaçınılmaz olarak dalgaların birbirlerini güçlendirmesi veya söndürmesine yani girişime yol açıyor. Kuantum Kuramı bir şekilde dalga mekaniğini içerdiğinden dalgalara özgü üst üste gelme ve girişim de bu kuramın içinde yer alıyor. Ama bu defa üst üste olgusu sadece dalgalar için değil, ister istemez parçacıklar, moleküller, makroskopik cisimler ve tüm evren için geçerli hâle geliyor. Anlayamadığımız şeyler de bu şekilde ortaya çıkıyor." (Turgut, 2016).

Başka bir tanımla üst üste gelme, atom ve atom-altı parçacıkların karakteristik özellikleri olan mümkün hâllerin aynı anda bir arada var olmasıdır. Bu özellik sayesinde bir tanecik birçok pozisyonda yer alabilir (İrğat, 2017: 73-74).

Süperpozisyonu anlamak için verilebilecek bir diğer örnek, çift yarıık deneyidir. Bu deneye göre ışık hem parçacık hem dalga şeklinde hareket etmektedir. Gözlemlenen elektron parçacık şeklinde hareket ederken, gözlemlenmediği zaman dalga şeklinde hareket eder. Kuantum Teorisi'nin Kopenhag yorumuna göre elektron gibi kuantum seviyedeki varlıkların gözlemlenmediği zaman ne yaptıklarını sormak anlamsızdır.

Kuantum seviyesindeki bu 'tuhaf' süperpozisyonu açıklama adına bazı fizikçiler, yeni bir 'tuhaflık' öne sürmüşlerdir.

2.3. Çoklu Evrenler

Parçacıkların farklı hâllerde bir arada olduğunu söyleyen süperpozisyon durumunu çözmek adına öne sürülen en önemli varsayımlardan biri çoklu evrenlerdir. Süperpozisyonda aynı anda farklı hâllerde olan kediye veya elektronu, gözlemci gözlemlendiğinde gerçeklik ikiye bölünür. Çünkü aksi hâlde gözlemlendiği anda tek bir özelliği beliren kedinin veya elektronun diğer hâline ne olduğu boşlukta kalır. Sonuçta gözlem yapmadan önce her iki durum da aynı derecede gerçektir. Kuantum Teorisi'nin çoklu evrenler yorumunun çıkış noktası budur.

Kuantum Teorisi'nin çoklu evrenler yorumunda her kuantum durumunda yeni bir evren ortaya çıkması tuhaf karşılanmaktadır. Bazı bilim insanlarına göre kuantum durumlarında bölünen dünya bölündüğü ana kadar aynı kalır. Süperpozisyon durumu meydana geldiğinde evren bu noktadan itibaren bölünür. Bu yorum, Kuantum

Teorisi'ne çok uzak görünen determinizm ihtimalini tekrar hatırlatır (Gribbin, 2012: 82).

Kuantum Teorisi'nin çoklu evrenler yorumunun, başka çoklu evren yorumları (örneğin Şişme Kuramı) içinde bir yorum olduğu unutulmamalıdır. Kuantum Teorisi'nden farklı özelliklere sahip başka çoklu evren varsayımları da geliştirilmiştir. Kuantum Teorisi'nin çoklu evrenler varsayımının ayırt edici özelliklerinden biri, çoklu evrenler arasında herhangi bir iletişimin olmamasıdır.

Bütün çoklu evren yorumlarının şu an herhangi bir deneysel ispatı yapılmamıştır. Fakat Cankoçak'ın belirttiği gibi deneysel ispatın yapılmaması, bir kuramın bilimselliğine zarar vermez. Dolayısıyla şu an için çoklu evrenler 'hakkında bilimsel spekülasyon yapılan ispatlanmamış bir kuram' olarak tanımlanabilir. (Cankoçak, 2013).

Çoklu evrenler, tuhaflık olarak değerlendirilen diğer hususlara nazaran daha kabul edilebilir veriler sunmaktadır. Çoklu evrenlerin varlığına dair bir delil olmasa dahi, çoklu evrenler varsayımının tartışmalı birçok felsefi probleme çözüm getirdiğine dair yorumlar mevcuttur (Kocabaş, 2001: 35).

2.4. Gözlemciye Göre Değişen Gerçeklik

Kuantum fiziğinin kurucularından Niels Bohr dalga-parçacık ikilemini açıklama adına öne sürdüğü tamamlayıcılık ilkelerinde şu hususları belirtmiştir (aktaran Taslaman, 2008: 50):

- Gözlem süreci gözlenen etkiler. Dolayısıyla gözlemlenmeyen atomun saf halinin nasıl olduğunu bilmek mümkün görünmemektedir.
- Dalga ve parçacık ikiliği kaçınılmazdır. Yapılacak deneyler bu farklı alternatifler çerçevesinde yapılmalıdır. Dalga ve parçacık birbirleriyle çelişki oluşturmazlar, birbirlerinin tamamlayıcılarıdır.
- Geleneksel kavramlarla atomik seviyeyi anlayamayız çünkü kullandığımız kavramlar bu seviyeyi anlamada yetersizdir.

Kuantum Teorisi'nin mistik yorumlara da izin verdiği düşünülen ve hakkında en çok tartışma yürütülen konuların başında gözlemcinin gözlemlenenini değiştirmesi meselesi yatıyor. Kimi insanlar Kuantum Teorisi'nin deney çerçevesinde ortaya koyduğu gözlemci etkisinin bütün bir gerçeklik ve varoluş için geçerli olduğunu söylüyor. Bu düşünceye göre algılayan zihinden bağımsız bir gerçeklik yoktur (Taslaman, 2008: 51).

Geleneksel bilgi görüşümüzde yatan süje-obje ayrımının ortadan kalkması, insanların zihninde neyi bilip bilmeyeceğimiz meselesinin yanı sıra gerçekte neyin var olup var olmadığı konusunu da sorgulatmıştır. Bu sorgulamaya karşı olan ve Kuantum Teorisi'nin süje-obje ayrımını ortadan kaldırmadığını belirten yorumlar da mevcuttur. Bu karşıt yorumların çıkış noktası ise örneğin çift yarıklı deneyinde gözlemlenen şeyi etkileyen gözlemcinin illa bilinçli bir insanı gerektirmediği

düşüncesidir. Eğer bilinç sahibi olmayan bir makine gözlemci olduğunda gözlemleneni etkiliyorsa o zaman gözlemler birlikte açığa çıkan varlık fikri yanlışlanıyor gözükmektedir.

2.5. Heisenberg'in Belirsizlik İlkesi

Kuantum Teorisi'nin önemli kilometre taşlarından birisi olarak bahsettiğimiz Belirsizlik İlkesi, yine kuantum tuhaflığı olarak değerlendiren unsurlardan biridir. Belirsizlik İlkesi şunu söyler: Bir parçacığın konumu ne kadar kesin olarak belirlenmişse momentumu o kadar az kesinlikte bilinebilir. Bu ilkeyi felsefi olarak genişletirsek şöyle bir sonuç çıkıyor ortaya: "Bir şeyi ne kadar bilerseniz, bir başka şeyi o kadar az kesinlikte bilebilirsiniz." (Ford, 2012: 240).

Kuantum Teorisi'nden önce gündelik dünyayı iyi açıklayan Newton'un çekim yasası, Pierre-Simon de Laplace gibi bazı bilim insanlarını evrenin tamamen belirlenir olduğu konusunda ikna etmiştir. Determinizmi benimseyen Laplace'a göre evrende keşfedeceğimiz yasalarla birlikte evrende olacak her şeyi bilme imkânımız vardır. Heisenberg'ün belirsizlik ilkesi tam bu noktada devreye girerek bu determinizmi yıkmıştır. Belirsizlik İlkesi'ne göre evrenin geleceğini düşünmeden önce Kuantum Teorisi sebebiyle evrenin şu anki durumunun bilinmesi bile zora girmiştir (Hawking, 1988: 91-95).

Ölçümler esnasında kesinliği bulma adına gösterilen kararlılık, farklı yönlerden belirsizliği de artırır. Paradoksal görünen bu durum, yaklaştıkça bulanıklaşan bir gerçeklik tasvir ederek –var olup olmadığı hâlen tartışılan- fiziki gerçekliği bulanıklaştırır. Bilincin evrimine müsaade eden doğa, bilince sahip insanoğlunun ölçme yeteneklerine set çekerek kesinlik arayışına engel olur (Chown, 2013: 65-66).

Belirsizlik İlkesi, belirsizliği mutlaklaştırarak her şeyin izafelediği bir dünya tasarımını gündeme getirebilir. Ki bazı fizikçilere göre çoktan getirmiştir. Kuantum Teorisi'nin tekinsizliği, mikro ve makro ölçekteki uyumsuzluk nedeniyle insan zihninde oluşan fikirlerde de bir ikilemeye yol açmıştır. Doğaya atfedilen nitelikler itibariyle göreceleşen doğa resmi, farklı renkler kazandıkça görünüş itibariyle ortak bir nesnellikten uzaklaşıyor gibi görünmektedir. Fakat ön plana çıkan ve popülerleşen göreceliliğe rağmen kanaatimizce bilim dünyasında ortak olan bazı görüşler, insanlarda oluşan algıdan dolayı kimi zaman göz ardı edilmektedir.

2.6. Kuantum Dolanıklık

Kuantum Teorisi'nin bir diğer sarsıcı etkisi, yerel nedenselliği yıkması neticesinde ortaya çıkmıştır. Yerel nedensellik, bir nesneyi etkileyen şeyin nesnenin kendi durumundaki yerel değişikliklere bağımlı olmasıdır. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, yerel nedensellik, çok uzaktaki olayların aracı olmadan yerel olayları etkilememesidir (Pagels, 1993: 165).

Yerel nedenselliği yıkan gelişme, kuantum dolanıklılıktır. Buna göre birbiriyle kuantum etkileşimine giren iki parçacık birbirine ne kadar uzakta olsun birbirini etkileyebilmektedir. Dolanıklılık, daha önce ele aldığımız üst üste gelmenin özel bir çeşididir (Ford, 2012: 298).

Smolin'e göre kuantum dolanıklılık, insanoğluna doğada yeni özellik yaratma imkânı vermiştir. Daha önce iletişime girmemiş iki kuantum sistemi arasında mesafe tanımsızın iletişim olması, yeni bir özellik yaratmak demektir (2017: 171).

Kuantum Teorisi'nin yerelliği yıkması, 'bilimkurgu fantezisi' olarak değerlendirilen ışınlanma gibi gelişmelerin bilimsel düzeyde konuşulmasına sebebiyet vermiştir. Dolanıklılık çerçevesinde parçacıkların bölünemez tek bir mevcudiyet gibi davranması, ışınlanmayı andıran yeni kopyalar elde etme yolunda bilim insanlarının önüne engel olarak çıkması muhtemel belirsizlik ilkesini aşma şansı tanıyabilir (Chown, 2013: 85-86).

3. Varoluşçuluk

Absürdizm felsefesi genellikle varoluşçuluk bünyesinde değerlendirildiği için absürdizme geçmeden önce varoluşçuluğa değineceğiz.

Tarihsel kökenleri itibariyle Sokrates ve Augustinus'a kadar geri götürülebilen varoluşçuluğun Søren Kierkegaard'la başladığı kabul edilir. Akarsu, varoluşçuluğu şöyle tanımlamaktadır: "Varoluş felsefesinde varlık sorunu insan olma sorunuyla bir bağlantı içine getirilir; bunun yanında felsefe yapmanın kaynağı olarak insan, varoluşu, sonluluğu, zamana bağlı oluşu ve tarihselliği içinde, yeni bir düşünme tutumu ile ele alınır; özellikle insan varoluşunun anlamı söz konusudur." (1994: 191)

Varoluşçuluk, felsefi bir okul ya da sistemden ziyade ortak ilgileri ve önkabulleri olan filozofların oluşturduğu felsefe akımı olarak görülebilir. Varoluşçuluğun temel özellikleri şunlardır:

1. Varoluş, sonsuz mutlağın tezahürü değildir; tikteldir ve bireyseldir.
2. İnsanın ilgisinden ve eylemlerinden bağımsız mutlak nesnel bir tasvir yoktur. Varlık insanla olan ilişkisi içinde betimlenmek zorundadır.
3. Varoluş özden önce gelir. İnsan önce varolur daha sonra kendisini tanımlayıp özünü belirler.
4. İnsan, kendisine yabancı bir dünyaya fırlatılmıştır.
5. İnsan mutlak irade özgürlüğüne sahiptir. İnsan, özgürlüğe mahkûmdur.
6. Asıl önemli olan nesnel hakikatler değil öznel hakikatlerdir. Felsefe, varlık ve tümeller konusunda nesnel doğruları aramak yerine korku, hiçlik, yabancılaşma ve diğer insanlık hâllerine, başka bir ifadeyle öznelliğe yönelmelidir.
7. Evrenin özü saçmadır, anlamsızdır ve rasyonel değildir. Evrene anlamı insan verir (Cevizci, 2000: 976).

Varoluşçuluk en önemli eleştirilerini rasyonalizme yöneltmiştir çünkü onlara göre rasyonalistler, zihni ön plana çıkarmışlar fakat zihin sahibini geri plana

atmışlardır. Varoluşçuluğa göre insan her şeyden önce kendine yönelmelidir (Aydemir, 2012: 17).

Varoluşçuluk, bireyi mekanikleştiren felsefenin aksine bireyin niteliklerine ve toplumsallığına dikkat çeker. “Mekanik dünya tablosunun karşısında eleştirel bir tavır alır. Hakiki bilgi veya felsefi bilgi, ‘ben’in varlığından hareket eden ve dünyanın varlığını pozitif doğa bilimlerinin aksine ‘ben’in temel bir dünya yaşantısı olarak kavrayan bilgidir. Bu açıdan varoluşçuluk, anti-mekanist, anti-pozitivist ama hümanist bir anlayıştır.” (Aydemir, 2012: 17-18).

Varoluşçuluk nesnel düşünceye karşı çıkararak öznelliği yüceltir. Varoluş somut, öznel ve uyanık olan insanın hayatıdır. Fakat insan varoluşu düşündüğü anda onu ortadan kaldırır. Varoluş, kavranamazdır ancak sezilir veya inanılır. Bu yüzden varoluş akıl dışıdır. İnsan varoluşu ne zaman kavramaya çalışsa varoluş ondan uzaklaşır (Akarsu, 1979: 155-116). Öznelliği gözlemciyle beraber düşünürsek varoluşçuluğun ve onun içinde sayılabilecek olan absürdizmin Kuantum Teorisi’yle -özellikle Kopenhag yorumuyla- birlikte anılması pek şaşırtıcı değildir.

Varoluşçuluk, doğaya insanın dramını oynayacağı bir sahne olarak ihtiyaç duyar. İnsanın biricikliğine ve hayatın bir kereliğine vurgu yapar. Varoluşçuluk nesnellikten kaçmak ister. Asıl olan öznel hakikatlerdir. İnsan olmadığında nesnel hakikatlerin bir anlamı yoktur. Bu fikirler yüzünden varoluşçuluk aşırı bireysellikte suçlanmıştır. (Aydemir, 2012: 19; Durğun, 2015: 152).

Varoluşçuluk, Sanayi Devrimi ve modernleşme sürecinde insanların geliştirdiği onlarca teknolojiye rağmen kendi kendilerini unuttuklarını vurgular. Atomu parçalayabilen insanoğlunun giderek kendine yabancılaştığına dikkat çekerek insanı kendine yönlendirir. Böylelikle âdeta insanın karşısına bir ayna çıkarır. Varoluşçuluk insanın kendisini bilmedikçe bütün dünyayı ele geçirmesinin hiçbir anlamı olmadığına dikkat çekerek bunalım felsefesine doğru kayar (Akarsu, 1979: 112).

4. Saçma Kavramı ve Absürdizm (Saçmacılık)

Saçma kavramını ilk kullananlardan birinin Öklid olduğu bilinse de kavramın varoluşçularla felsefe dünyasına girdiği kabul edilir. Varoluşçular için saçma demek, anlamsızlık demektir. Onlara göre dünya ve hayat anlamsızdır. Soren Kierkegaard ve Martin Heidegger gibi varoluşçu filozoflara göre saçma, insanın dünyadaki yabancılığıdır; bir diğer Varoluşçu Jean Paul Sartre’a göre evrenin anlamdan yoksunluğudur (Hançerlioğlu, 1993: 359). Saçma, felsefi bir terim olarak anlamı olmayan her şeyi kapsar. Saçmanın ontolojik bir boyutu vardır. Ontolojik anlamdaki saçma, içkin olduğu anlamsızlığın kendisidir (Cevizci, 2000: 811).

Saçma kavramı çoğunlukla anlamsız kavramıyla eş anlamlı kullanılıyorsa da son yıllarda yapılan mantık çalışmalarında iki kavram arasında şöyle bir ayırım yapılmaktadır: Saçmanın bir anlamı vardır fakat bu akla aykırıdır. Anlamsızın ise

hiçbir anlamı yoktur, ne doğru ne yanlıştır. Saçma kavramı yanlışla da eş anlamlı değildir. Yanlış olan her şey saçma olmayabilir (Hançerlioğlu, 1993: 359).

Saçma kavramı çerçevesinde absürdizm (saçmacılık), evrenin anlamsızlığını ve akıldışılığını temel alan felsefe olarak tanımlanabilir.

4.1. Albert Camus'nün Absürdizmi

Saçma konusunu felsefesinin en temel kavramı yapan düşünür Albert Camus'dür. Camus'ye göre insanın arzularının ve mutluluk isteğinin dünyanın kayıtsızlığıyla karşılaşması saçmalaktır (Cevizci, 2000: 811).

Albert Camus'nün absürdist fikirleri, uyumsuzluk felsefesi ve varlığın saçmalığı öğretisi olarak isimlendirilir. Camus'ye göre evren akla aykırıdır, uyumsuzdur, saçmadır. İnsanın saçmalığı görmesi için aklını kullanması gerekir. Camus'ye göre insan bilim yoluyla olguları kavrayabilir ama evreni kavrayamaz. Evren boşunadır, rastgeledir ve anlamsızdır. Evreni anlaması imkânsız olan insanlar bilgilerinin ardına baktığında büyük bir boşlukla karşılaşır (Hançerlioğlu, 1993: 361).

Ölmek zorunda olmak insan için rezalettir. Camus, dünyanın kendini aşan anlamı var olsa bile bu anlamı bilmediğinden dolayı kendisi için bir anlam ifade etmediğini söyler. Bu açıdan ölüm onun için her şeyin sonu ve anlamsızlığının nihai kaynağı olarak yorumlanabilir (Hançerlioğlu, 1993: 361).

Camus'ye göre yaşamın, yaşıyor olmanın sıkıntısına değer olup olmadığını yargılamak, felsefenin temel sorusunu yanıtlayacaktır. İnsan, kişisel idealleri uğruna çabalarırken bir bütün olarak evrenin veya olgusalığın kendisine destek verdiği konusunda metafizik bir güvence arar. Fakat insanın çabasına ve yakarışına rağmen dünyanın akıldışı sessizliği saçmayı doğurur (Copleston, 1990: 79-80).

Camus her şeye rağmen intiharı tavsiye etmez. Çünkü intihar kendini saçmaya teslim etmektir. İnsanın yapması gereken saçmanın bilincinde yaşamak ve adanmış ve dolu bir hayatla birlikte başkaldırmaktır (Copleston, 1990: 81).

Camus saçma duygusu ve saçma kavramını ayırır. Saçma duygusu saçma kavramının temelidir. Dünyadaki olayları kavramlarla ve sözcüklerle ifade etmekteki yetersizlik saçma duygusunu doğurur (Eren, 2017: 150). Camus'nün bu görüşü saçmayı kavrayan bilinçlilik ile birleştirildiğinde bu dünya ve bu hayat dışında saçmanın olmadığı sonucuna varılabilir.

Camus, saçmayı anlatmak için Sisifos mitini kullanır. Bu mite göre Sisifos güçlü yaşam arzusu nedeniyle tanrıları aşağıladığı için sırtında taşıdığı kayayı bir dağın tepesine çıkarmakla cezalandırılmıştır. Sisifos'un cezası, zamanla hiçbir sonuca ulaşmayan çabanın sonsuza kadar yinelenmesi hâline gelir. Sisifos'un kaderinin saçma olmasının sebebi, türlü acılara katlanmasına rağmen eylemlerinin yineleneneceğinin farkında olmaktır. Fakat Camus'ye göre Sisifos çektiği bu işkenceden haz duymaktadır çünkü bilinci, onu umutsuzluğun mutluluğuna götürür. Benzer şekilde insan da hayatındaki amaçsızlığa ve anlamsızlığa rağmen onurunun

ve kişiliğinin bu amaçsız ve anlamsız gerçekliğin yükünü taşıması gerektiğinin bilgisine erişmek ister (Çağlıyan, 2015: 6).

Camus geçmişteki insanların ahlaki tavırlara ve insani değerlere sahip olduğundan dolayı insani değerler ve gerçeklik arasında ahenk olduğunu düşündüğüne dikkat çekmektedir. İnsanlardaki bu erekselci düşüncenin kaynağını oluşturan dinin çökmesiyle insanlık, Hegel ve Marx gibi filozofların ilerlemeci tarih anlayışını benimsemeye çalışarak din sonrası oluşan boşluğu çözmeye çalışmışlardır. Camus'ye göre bu çaba başarısızdır ve insan saçmanın bütün çıplaklığıyla karşı karşıyadır (Cevizci, 2000: 811).

Camus'ye göre insanlar dört ayrı durumla beraber saçmanın farkına varırlar:

1. Durum: Modern hayatın mekanikliği ve tekdüzeliğinde insanın âdeta dekor olması. Bu hâldeyken insan varoluşu sorgular.

2. Durum: Zamanın geçmekte olduğunun deneyimlenmesi. Zamana karşı koyamayan insanoğlu, saçmayı tadar. İnsan zamanla zamanın malı olduğunu fark eder.

3. Durum: Yabancı bir dünyaya bırakılmışlık hissi. İnsan hem dünyaya hem de kendine yabancıdır.

4. Durum: Ölüm ve ölüm düşüncesi. Tek gerçek olan ölüm, hayatın anlamsızlığını ve geçiciliğini anlatır (Cevizci, 2000: 812; Eren, 2017: 152-153).

Camus hiçbir şey bilmediğimizi ve bilemeyeceğimizi ileri sürer. Nesnel gerçekliği, insansal varlığa ve insansal varlığı da bilimsel varlığa indirger. Camus insanın doğayı bilme çabasını bütünüyle yadsımaz fakat insanın bu çabasına rağmen doğanın insanı umursamayışını uyumsuzluk olarak yorumlar. Uyumsuzluğun üzerine ölüm de eklenince insanın yapabileceği tek şey yaşamak olur (Hançerlioğlu, 1993: 361).

Fırlatılmış olan insan bu dünyaya yabancıdır. Akli ve arzuları bu dünyayla uyuşmaz. Örneğin özgür olmak isterken belirlenmişliklerle karşılaşır veya sonsuz mutluluk isterken ölüm gerçeğinden kaçamaz (Bozkurt, 2003: 151).

Camus, her şeyin açıklanmasını ister fakat zihnin sadece çelişkileri ve saçmayı bulduğunu söyler. Camus şüphecilerle benzer şekilde her şeyi anlamış olmadıkça hiçbir şeyin anlamı olmayacağını düşünür (Reneaux, 1994 110).

Camus'ye göre tek gerçek ölümdür. İnsan ancak ölüm karşısında özgür olabilir. Ölümü ve sonuçlarını kabul etmek özgürlüktür. Ölüm insanı iki yola iter: İntihar ya da ölümün engelleyemeyeceği bir tarzda hayata anlam vermek. Hayatın bir amacı veya belirleyicisi olmaması insanlara kendi istedikleri anlamı vermede özgürlük tanır (Çağlıyan, 2015: 11). Fakat ölümlle beraber insanın bu dünyada yaptığı faaliyetlerin bir gün hiçbir değerinin kalmayacağını bilmek, saçmanın farkındalığını doğurur. Saçmanın bilincine sahip insan yüce değer atfedilen her şeyin bir gün sona ereceğini bilirken aynı zamanda sonsuz görülen olayların başlangıcında önemsizliğin

olduğunu da bilir. Dolayısıyla insanın yapabileceği tek şey ne ise o olmaktır (Çağlıyan, 2015: 14).

Camus'ye göre saçma, insan ve dünya arasındaki ilişkiyi sağlar. Dolayısıyla Camus'de saçma, varlık çeşidi olmaktan çıkar. Sartre'ın saçma görüşü Camus'den bu açıdan ayrılır çünkü Sartre'a göre saçma varlıktan kaynaklanır. Camus, saçmanın ölümlerle birlikte yok olduğunu söyler. Bilinç arttıkça saçmalık hissi güçlenir (Eren, 2017: 149). Camus'nün felsefesinde insana ölümü düşündürten intihar, hayatın anlamı sorununu ortaya koyar. Hayatta anlam olup olmadığını sorgulamak doğrudan ölüm ve hayatla yüzleşmek demektir (Gündoğan, 1995: 61).

4.2. Sartre'ın Absürdizmi

Varoluşçuluğun en önemli isimlerinden Jean Paul Sartre, varlık konusunda ikili bir ayrıma gider: Kendinde varlık ve kendisi için varlık.

Kendinde varlık, görünen yüzünün haricinde hiçbir arka planı olmayan varlıktır. Kendinde varlık, ne ise odur, sebepsizdir, kendisiyle aynıdır, sadece vardır, zorunsuzdur, saçmadır ve anlamsızdır. Yaratılmamış olan bu varlık ezeli ve ebedidir. Kendisi için varlık ise insan bilincini tanımlar. Kendisi için varlık, kendinde varlık olmadan anlamsızdır. Kendisi için varlık, hiçlikten doğmuştur ve bu hiçliğin kaynağı bilinmemektedir. Kendisi için varlığın bir tasarlayıcısının olmaması ve özünü kendi oluşturmak zorunda olması, bu varlığı tekrar hiçliğe götürür çünkü kendini anlamlandırma arzusunu gidermek isteyen bu varlık, kesin bir gerçeklik olmadığından dolayı tekrar ve tekrar hiçlikle tanışır. Dolayısıyla insanın büyük bir anlamsızlık problemi vardır. Anlamsızlığı gidermeye çalıştığı her an bilinç başka bir şeydir, kendini sürekli oluşturur. Kendisi için varlık her tanımlandığında başka bir varlığa dönüşmüş olur. Bu açıdan kendisi için varlık yokluktur (Özcan, 1991: 195-197; Özkan, 2018: 98-100).

Görüldüğü üzere Sartre'ın felsefesinde de absürdizm mevcuttur. Sartre'a göre kendinde varlık anlamsızdır ve saçmadır. İnsan bu dünyada kendi kendisini bulduğunda yalnızca buradadır, o çıplak bir varoluştur (Akarsu, 1979: 134). İnsan hayatı anlamsızlıkta ve saçmalıkta öylece akıp gider. Ölüm de dâhil olmak üzere hayat bütünüyle saçmadır. Anlam denilen şey, ancak kendisi için varlık olan insan bilincinin saçma ve anlamsız varlığa atfettiği düşüncülerle oluşabilir (Durğun, 2015: 157).

Sartre varlığın özünü insanın özgürlüğünde görür. İnsanın özgürlüğün getirdiği hakikatten kaçma çabasını betimlemeyi amaç edinir. Ona göre insan, özgürlüğü sınırlayan konum ve geçmiş gibi konuları bilinciyle aşmalıdır (Cevizci, 2002: 133-134).

5. Kuantum Teorisi ve Absürdizm

Kuantum Teorisi kendi başına absürdist her türlü felsefe için çeşitli argümanlar sunabilir. Çünkü mesele bakış açısına ve ölçü alınan paradigmaya bağlı olarak değişmektedir. Genel olarak Kuantum Teorisi'nin absürdist bakış açısının bazı argümanlarını desteklediğini düşünsek de varlığın bütününe kapsayan metafizik bir iddia için henüz erken olduğunu düşünüyoruz.

Farklı bir yaklaşımla Kuantum Teorisi, sunduğu alışılmıştan dışındaki özellikler itibarıyla absürdizmin aksine bazı insanlar için bir umut kaynağı bile olabilir. Örneğin absürdizme meyilli olmayan bir kişi Kuantum Teorisi'nin sunduğu verileri, insanın asıl doğasını keşfetmek için bir araç olarak değerlendirebilir veya makro dünyanın çizgiselliğinden ve nedenselliğinden rahatsız olan bir kişi için Kuantum Teorisi, anlamın bizzat kendisi olabilir.

Diğer yandan Kuantum Teorisi'nin çoklu dünyaları gündeme getirmesi, insanlar için yeni arayışların habercisi olabilir. Böylelikle absürdist felsefelerin sıkça vurguladığı insanın hayata bir etkisi olmadığı fikri bertaraf edilebilir. Gerçekliği araştırdıkça, evrenin çözülen gizemleri insan nesli için yeni bir motivasyon kaynağı olabilir.

Kuantum Teorisi'ni bütün insanlığı ve bütün varlığı kapsayacak şekilde değerlendirmek şu an için çok zordur. Bu durum sadece Kuantum Teorisi veya fizik için değil, bilimin tamamı için geçerlidir. Varlık tamamen saçma sayıldığında, insanların edindiği bütün bilgilerin açıklanması zorlaşır. Bütün varlık saçmaysa, saçma olan insanın saçma olan faaliyetiyle bu saçma olanı nasıl keşfedebildiği sorusu muğlakta kalmaktadır. Gözlem, deney ve akıl yürütme yoluyla edindiği bilgilerle kendine bir sistem kuran insanlığın her şeyiyle anlamsız ve saçma bir gerçeklikte yaşadığını söylemek hatalı görünmektedir.

İnsanın bu evrende kurduğu sistemin kaos içerisindeki küçük bir düzen parıltısı olduğunu düşünsek de, gerçeklik içerisindeki kaosun veya rastlantısallığın tamamen saçmalık olarak yorumlanmasını –şu an için- doğru bulmuyoruz.

Kuantum Teorisi, Stephen Hawking gibi fizikçiler tarafından evrenin başlangıcı olarak kabul edilen Big Bang'in 'ardındaki' varlık verici güç olarak görülmektedir. Bu anlayışa göre Tanrı'ya ihtiyaç duyulmadan evren bir kuantum dalgalanması olarak var olmuş olabilir. Böylelikle evrenin sebebi doğal mekanizmaya bağlanmış olur. Bu yorumu absürdizimle birlikte düşündüğümüzde birbirinden farklı sonuçlar açığa çıkabilir. Örneğin varlığı bütünüyle saçma gören Sartre için Kuantum Teorisi, saçmalığın kökeninde yer eden asıl saçmalık hâline gelebilir. Başka biri için ise 'yaratıcı' Kuantum Teorisi, saçma olarak görülen doğanın anlamlı kökenini temsil ediyor olabilir. Hawking'in Tanrı'yı gereksiz gören yorumunun aksine Kuantum Teorisi'ni de kendi başına var olan bir şey olarak görmeyip Tanrı'nın bir aracı olarak gören yorumlamalar da yapılabilir. Kimi bilim insanları için "Neden?" sorusunu açıklayabilen Kuantum Teorisi görüldüğü üzere hâlâ karışımıza farklı yorumlar çıkarabiliyor.

Göreceliliğe müsait ihtilaflı her konuda, yapılan yorumlardan birisinin hakikat olma şansı, sırf görecelik var diye yok olmaz. Fakat Kuantum Teorisi, evren, doğa, varlık ve absürdizm ilişkilerine bakıldığında hangi yorumun doğru olduğunun göreceliliği, ulaşılmaya çalışılan hakikatte birincil derecede ön plana çıkmaktadır.

5.1. Kuantum Teorisi ve Albert Camus'nün Absürdizmi

Saçma, rastgelelik anlamıyla ele alınırsa Kuantum Teorisi'nin absürdizmi desteklediği rahatlıkla söylenebilir çünkü yukarıda ele aldığımız gibi Kuantum Teorisi'nin garip veya saçma karşılanmasının sebeplerinden biri zaten mikro dünyadaki rastgeleliktir. Bu çerçevede hem Kuantum Teorisi hem absürdizm, saçmanın anlamlarından biri üzerinde bulunmaktadır. Absürdizm içerisindeki kullanımında rastgeleliğin makro dünya için de kullanıldığını düşündüğümüzde Kuantum Teorisi'nin, absürdist fikirler açısından saçmalığın şiddetini artırıcı bir etkisi olabileceği söylenebilir.

Kuantum Teorisi'ndeki gözlemci etkisi ve belirsizlik ilkesi göz önüne alındığında teorini, Camus'nün her şeyi bilmek istemesine rağmen bunu başaramamasından doğan absürdizmi destekleyen doğası açığa çıkar. Çünkü kuantum mekaniğinin kurucularından Niels Bohr'a göre bir atomu veya atom altı parçacığı en saf hâliyle gözlem yapmadan bilmek mümkün değildir. Bu da insanların karşısına, görünen dünyanın keşfedilebilirliğinin arkasında bilinmeyen başka dünyaların haberini verir.

Diğer varoluşçulara benzer şekilde Camus'nün düşüncelerinde de insanın mekanikleşmesinin ve ölüm yüzünden dünyaya hiçbir kalıcı etki bırakamamasının ızdırabı hissedilir. Kuantum Teorisi'nde özneliliğin artması ve determinizmin yıkılması, bu görüşleri yumuşatıcı bir etki gösterebilir. Kuantum Teorisi merkezinde yürütülen tartışmalarda varlığın dâhi gözlemciye bağlanması gerektiğini savunan yorumlar, varoluşçuların saçmalık sebebi olarak gördüğü insanın etkisizliği gibi argümanları tersine çevirebilir. Bunun için varlığın büsbütün gözlemciyle oluştuğunu söylemeye de gerek yoktur. Örneğin çift yarık deneyinde olduğu gibi gözleyen özne, doğanın nasıl davranacağını belirginleştirmektedir. Atom altı düzeyde gözlemci etkisine rağmen hâlâ bilinmeyen davranışların olması, gözlemcinin etkisini değiştirmez.

Camus, nesnel gerçekliği insana bağlayarak gözlemci etkisine benzer bir sonuca ulaşır. Fakat onun ulaştığı sonuç, Kuantum Teorisi'ndeki gözlemci etkisinden farklı olarak hiç doğmadığında kendisi için hiçbir anlamı olmayacak bu gerçekliğin insana bağlı olmasıyla ilgilidir. Yani onun bakış açısı varsayımsal olarak şöyle özetlenebilir: Eğer bir insan doğmasaydı hiçbir şey olmayacaktı. Şimdi o doğduğu için bu gerçeklik ve hayat var olmasına rağmen tekrar ölecek ve tekrar yok olacak. Demek ki hiçbir şeyin anlamı yok. Camus'nün bireyci yaklaşımına göre insanların gelecekteki her şeyi keşfetme potansiyeli, ölümlü insan için pek bir anlam ifade etmemektedir.

Kuantum Teorisi'nin gündelik alışkanlıklara ters olan özellikleri, varoluşçuların ve absürdizmin savunduğu dünyanın insana yabancı olması fikrini destekleyebilir. Dünyaya fırlatılan ve bir başına bırakılan insanoğlunun gerçekliği keşfetme çabasında ilerledikçe kendisine tuhaf gelen özellikler keşfetmesi, varoluşunu ve çabasını en başa dönerek sorgulamasına neden olabilir. Ayrıca bu çabasına rağmen sınırlı bir hayata sahip olması, absürdist felsefe açısından ister istemez anlamsızlığı ve saçmalığı güçlendiren nitelikler olmaktadır.

Daha önce değindiğimiz gibi Camus akli yadsıma fakat yeterli görmez. Camus bilimin yapabilecekleri konusunda da şüphelidir. Ona göre bilim evreni büsbütün ortaya koyamaz, sadece olguları açıklar. Bu çerçevede Kuantum Teorisi'nin Camus'ü desteklediği söylenebilir çünkü mikro dünya pek çok fizikçiye göre akıl dışıdır ve tam olarak kavranamaz. Mikro dünyanın –üst üste gelme örneklerindeki gibi- mantık kurallarını dahi ihlal eden özellikleri, Camus'nün uyumsuzluk felsefesiyle uyumlu görünmektedir. Fakat bilimin evreni büsbütün ortaya koyup koyamayacağı belirsizdir.

Camus'nün düşüncelerinde bilimin gücünün farkında olduğu görülmektedir. Tek hücrelilerden bugüne kadar gelen evrimsel süreçte, insanın yani Homo Sapiens'in ulaştığı seviye düşünüldüğünde Camus'nün buradaki başkaldırısı, insanın bu seviyeye gelmesine rağmen ölmesi ve yok olmasıdır. Bilindiği üzere evrimsel süreçte canlılar, ölüm ve kusur gibi pek çok bedel öderler. Hatalar üzerine ilerleyen evrim düşünüldüğünde doğanın absürdist açıdan acımasız ve kayıtsız olarak değerlendirilmesi tutarlı görünmektedir. Fakat itiraz payı bırakmak adına şu söylenebilir: Evrimsel süreçte görüldüğü gibi doğa, gücünün güçsüzü ezdiği acımasız bir tablodan ziyade kendisine uyum sağlayana hayatını, neslini ve özelliklerini devam ettirme şansı tanıyan nitelikler taşır. Her şeye rağmen doğanın –bütün zorluklara rağmen- teknoloji geliştirmeye izin vermesi veya kendini keşfedilir olarak canlılara açması tek yönlü yaklaşımları zora sokmaktadır. Çalışmamızdaki hemen hemen bütün konularda görüldüğü gibi bu konu da bakış açısına göre değişkenlik gösterir. Örneğin bir kişi doğanın anlaşılabilir olduğundan hareketle doğaya minnet duyup onu kutsallaştırırken bir başkası da doğadaki kötülöklere ve kusurlara dikkat çekerek burasının insan için olmadığını söyleyebilir.

Camus, belirlenmişlikleri insan özgürlüğünü engelleyici bir unsur olarak görmektedir. Kuantum Teorisi'yle beraber determinizmin sarsılması, absürdist bakış açısından insan özgürlüğünü nispeten artırmış olmaktadır. Dolayısıyla saçmanın kaynağı olarak görülen bir özelliğın bilim ve akıl sayesinde yıkılmış olması, absürdizmin dozunu düşürüp insanlara yeni ufuklar vermek açısından umut vaat edici olabilir. Fakat insanın doğuştan gelen belirlenimleri göz önüne alındığında özgürlük konusunda hâlâ şüphelerin var olması olağan karşılanabilir.

5.2. Kuantum Teorisi ve Sartre'in Absürdizmi

Camus, saçmayı, insan ve uyumsuz dünya arasındaki ilişkide görüyordu. Sartre ise varlığın bizatihi saçma olduğunu söyler. Kuantum Teorisi açısından bakıldığında, Camus'nün, insanın evrene ve varlığa attığı tanımlar itibarıyla daha makul bir konumda olduğu söylenebilir çünkü Sartre'daki gibi varlığın tamamen saçma olduğunu söylemek şu an için bilimsel bir teoriyle birlikte pek mümkün görünmüyor. Varlığın saçma olduğunu söylemek için metafizik dâhil kuantum seviyesini de kapsayan varlığın tamamını ortaya koymak gerektiğini düşünüyoruz. Aksi takdirde varlığa saçma demek öznel bir bakış açısının ötesine geçemez ve aslında Camus'nün saçma anlayışının bir yansıması olur. Sartre'a göre saçma olan varlık, başkasına göre saçma olmayabilir, dolayısıyla buradaki fark bakış açısı zemininde ortaya çıkar. Ki bu da Camus'nün insan ve varlık ilişkisinde açığa çıkan saçma yorumunun benzeri olmuş olur.

Saçma kavramı, insan zihninden çıktığı için eğer saçma bir varlık varsa ve insan yoksa o zaman onun saçmalığını fark edecek kimse de yok demektir. Hatta insanlık bilimi ve felsefeyle varlığı tamamen görebildiğinde dahi varlığa saçma diyebilmek için kıstas yapacak ölçülerin gerekli olduğunu düşünüyoruz. Böyle bir durumda elbette insanların varlığa saçma deme hakları olacaktır, ki belki de varlık gerçekten de saçmadır fakat tek bir varoluş üzerinden değerlendirme yapıldığında, bahsi geçen varoluş üzerinde var olan insanların yapacağı değerlendirme totolojik olmaktadır. Totolojik olan her şey yanlış olmasa da varlığın bütününe atfedilen tanımlamaların güçlü kıstaslar gerektirdiğini düşünüyoruz. Bütün bu zorluklara rağmen varlığın kendi hâlinde saçma olma ihtimalini saklı tutuyoruz çünkü kıyas yapacak hiçbir kıstas olmasa bile gelecekte insanoğlunun karşısına öyle bir manzara çıkabilir ki, artık saçma kavramından öte hiçbir şey söylenemeyebilir.

Sartre'ın kendisi için varlığın sürekli bir arayışta olmasından dolayı yokluk olduğunu belirtmesi, Kuantum Teorisi'nin Belirsizlik İlkesi ve gözlemci etkisi beraber düşünüldüğünde daha da anlaşılır hâle gelebilir. Kendisine bakılmadığında ne olduğu bilinmeyen mikro düzey, gözlemci için tamamen bilinmezlikle eş anlamlı hâle gelebilir. Bu da iki farklı yaklaşımı tek bir ortak noktada birleştirebilir: Bir şey tanımlanmak istendiğinde değişiyorsa ve saf hâlden uzaklaşıyorsa o şey, gözlemci için hiçlikle veya yoklukla eş değerdir.

Kuantum Teorisi'nin Sartre'ın varoluşçuluğuna etkilerini öğrenmek, absürdizmle olan ilişkisini anlamamızda fayda sağlayacaktır. Bu yüzden Kuantum Teorisi'nin Sartre'ın felsefesine etkilerine ve benzerliklerine değinmek istiyoruz. Bu hususları Durğun beş maddede şöyle anlatıyor:

1. Ontolojik İndeterminizm: Kuantum Teorisi'nin Kopenhag yorumunda "Hiçbir zaman gözlemciden bağımsız bir gerçeklikten söz edilemez." görüşü, Sartre'ın "varoluş özden önce gelir" ilkesiyle paraleldir. Çünkü hem Sartre'a göre hem de Belirsizlik İlkesi'ne göre doğada determinizm yoktur. Belirsizlik İlkesi'yle beraber indeterminizmin ortaya konulması, Sartre'ın insanın fırlatılmışlığına ve özgürlüğüne vurgu yapan görüşlerini desteklemiştir.

2. Dalga ve Parçacık İkiliği: Bir parçacığın hem dalga hem parçacık özelliği göstermesi, Sartre’ın “kendinde varlık” ve “kendisi için varlık” ayrımını çağrıştırmaktadır. Mikro varlıkların potansiyel gerçekliği, “kendinde varlık”a, gözlemlendiğinde objektifleşen varlıklar ise “kendisi için varlık”a denk düşer.

3. Belirsizlik İlkesi: Kuantum Teorisi’nde bir objenin belirsizliğinin kendinden kaynaklanması, Sartre’ın insanın önceden belirlenmiş bir özü olmadığı görüşüyle benzerlik gösterir.

4. Gözlem Etkisi: Kuantum Teorisi’nde gözlemci gözleneni etkiler. Sartre’a göre ise insanın varoluşunu ve kendini bilmesi için başkasının bakışına ihtiyacı vardır.

5. Atom Altı Evren: Gözlemci gözlemleneni etkilediği için atom altı dünyayı kendinde olduğu gibi resmetmek mümkün değildir. Dolayısıyla algıladığımız evren haricinde gerçeklik aranmamalıdır. Sartre, görünür gerçekliğin mutlak varlığı göstermediğini söyler. Görünen sadece kendisini gösterir, başka bir gerçeklik yoktur (2015: 151-172).

5.3. Garip/Tuhaf/Acayip Olan Her Şey Saçma mıdır?

Kuantum Teorisi’nin insanlarda uyandırdığı hissiyata bakarak teorinin gerçeklik hakkında net bir saçmalık tanımı yapıp yapmadığının anlaşılmasının zorluklarının farkında olsak da, Kuantum Teorisi’nin fizikte açtığı yeni çıkırın sonuçlarının tam olarak ne olduğunu anlamının yollarından birinin “Garip, tuhaf veya acayip olarak tanımlanan bir şey mutlaka saçma mıdır?” sorusunun cevaplanması olduğunu düşünüyoruz. Eğer bu soru cevaplanırsa Kuantum Teorisi’nin daha iyi anlaşılabilceği kanaatindeyiz.

Türk Dil Kurumu (TDK) tuhaf, garip, acayip gibi kelimeleri birbirlerinin yerine kullanır ve anlam bakımından “Şaşılacak bir şey karşısında söylenen söz, gülünç ve anlaşılmaz.” olarak tanımlar (TDK, 2019). TDK, saçma kelimesini ise şu sözlerle tanımlar: “Akla uygun olmayan, absürt, yersiz bulunan, tutarsız söz.” (TDK, 2019).

Garip/tuhaf/acayip kelimeleriyle saçma kelimesinin aynı anlama gelmediğini, Kuantum Teorisi’nin doğaya dair söylediklerine saçma diyenlerin de bildiğini varsaydığımızda neye saçma denip denmeyeceğine dair ortak bir görüş benimsemenin zorluğuna ulaşıyoruz. Yine de bu çalışmada ağırlık verdiğimiz bir görüş mevcuttur. Tekrar belirtmek gerekirse bize göre hem Kuantum Teorisi hem de bu teorinin sunduğu dünya kendi içinde –her şeyi kapsayacak bir bütünsellikle- saçma tanımlamasını –şu an için- hak etmemektedir. Kuantum Teorisi’nin ortaya koyduğu hususlar, zihnimizde saçmalığı tescillenmiş bir dünyayı değil de hâlen tam olarak bilinmeyen yasaların işlediği kendine has bir dünyayı ve seviyeyi çağrıştırmaktadır.

Kuantum Teorisi özelinde tuhaflığın saçmalıkla eş anlamlı olmadığına dikkat çekmemiz, tuhaf olan şeylerin aynı zamanda saçma olarak isimlendirme imkânını yok etmez. Bir şey hem tuhaf hem saçma olabilir. Bu minvalde, Kuantum Teorisi

konusunda alanının en önemli fizikçilerinin dahi tamamen anlamsızlık ve mutlak saçmalığa dair görüşlerinin kendileri açısından makul sebepleri olduğunu düşünüyoruz. Kuantum Teorisi ortaya çıkardığı görecelilik böylelikle tekrar karşımıza çıkıyor.

Tuhaflik ve saçma(lık) arasındaki ilişki bulanıktır. İki kavramın içinde dereceler olduğunu tasavvur ettiğimizde daha makul sonuçlara ulaşabileceğimizi düşünüyoruz. Örneğin sürekli olmayan gündelik tuhafliklarla hayata dair bakış açımızı tümüyle etkileyen tuhafliklar aynı değildir. Benzer şekilde herhangi bir olguya atfedilen anlık saçma tanımlamasıyla uzun gözlemler sonucunda varlığa içkin olduğu düşünülen saçma tanımı da aynı değildir. Bir şey çok tuhaf olduğu hâlde saçmalığın sınırlarına yaklaşmayabilir. Saçmanın sınırını belirleyen kıstas, en makul yaklaşımla özne yani gerçekliği değerlendiren bilince sahip insan olabilir. Çünkü deney verilerinin mantık kuralıymışçasına karşımıza saçma sonucunu çıkarmasının daha güç olduğunu düşünüyoruz fakat böyle olası bir sonucun özneye bağlı saçmaya göre daha güçlü olacağını tahmin ediyoruz. Deney verilerinin bize gerçekliğin tutarsız ve kavranamaz olduğunu söylemesi imkân dâhilindedir.

Çalışmamızın kapsamı açısından baktığımızda, tuhafliğin ve saçmalığın metafizikle ilgili olması bizi felsefeye yönlendirmektedir. Konu hakkındaki farklı yaklaşımların kaynağında felsefenin yattığı aşikârdır. Felsefi bakış açısı, tuhafliğin ve saçmalığın varlığını belirlemekle kalmayıp gerçekliği iki kavramın içindeki derecelere yerleştirmektedir.

Sonuç

Bütün duyusal gerçekliği kaplayan fiziksel gerçekliğin ne olduğunun tam olarak ortaya konmadığını düşünsek de insanoğlunun yok edici derecede zorlu evrim süreci sonunda şu an ulaştığı aşamanın ümit verici olduğunu düşünüyoruz. Bugün kuantum seviyesi gibi insanlara “garip” gelen “dünyaları” kısıtlı da olsa anlayabiliyor ve fikir yürütebiliyoruz.

Kuantum Teorisi’nin gerçekliğe yeni bir pencere açmasının yanı sıra, modern teknolojiye de pek çok faydası bulunmaktadır. Hatta bazı gelişmelerde vazgeçilmez niteliği olduğu söylenebilir. Örneğin bilgi işlem teknolojisinin temelini oluşturan transistörün yapımında ve optik iletişim ağlarının temelinde Kuantum Teorisi bulunmaktadır (Kaptan, 2017: 20). Ayrıca kuantum bilgisayarlar, geleceğin en önemli bilimsel ve teknolojik gelişmesi olarak değerlendirilmektedir. Bazı yorumlara göre Kuantum Teorisi ve kuantum seviyesi, modern teknolojinin farklı yönlerinin temeli olmakla kalmayıp bugün modern olarak tabir ettiğimiz dünyanın oluşmasını sağlayan yegane unsurdur (Orzel, 2011: 5). Dolayısıyla Kuantum Teorisi hayatın saçmalığından ziyade öngörülmesi zor gelişmelerin kapısını aralayan yeni bir imkânlar dünyası olarak karşımıza çıkıyor.

Kuantum Teorisi hayal gücünün parçasından öteye gidilemeyeceği düşünülen teknolojileri (örneğin ışınlanma) olabilirlik seviyesine yükseltse de, insanların varlığa bakışlarında eski dönemlerdeki sofistlerin ve şüphecilerin fikirlerini tekrar gün

yüzüne çıkararak çok yönlü ve karmaşık etkiler ortaya çıkarıyor. Bu çok yönlü ve karmaşık etkiler, teknolojideki ilerlemenin varlığın daha kolay anlaşılmasını garanti etmeyeceğini gösteriyor. Aynı zamanda bu durum, tıpkı daha önce şüphecilerin söylediği gibi varlığı anlama ve gerçeğe ulaşma amacının insan aklı için kolay olmadığını tekrar hatırlatmış olabilir.

Kuantum Teorisi'nin sağladığı bütün imkânlarla ve yeni bakış açılarına rağmen teoriyi her kurgunun olasılığını artıran bir anahtar olarak görmeyi en azından şu an için çok erken görüyoruz. İnsanlığın teknolojik gelişimi arttıkça bugün radikal olarak değerlendirilen tahayyüllerin ve tasavvurların gerçekleşme ihtimalini imkân dahilinde görsek de, son yıllarda görünürlük kazanan kuantum istismarcılarının Kuantum Teorisi'ni dayanaksız ve zorlayıcı şekilde esnetmeye çalışmasının geçersiz olduğunu hatırlatmak istiyoruz.

Kuantum Teorisi konusunda dikkatimizi çeken niteliklerden biri, teorinin kendiyi özdeşleşen niteliklerinin zıddına da açık kapı bırakmasıdır. Örneğin Kuantum Teorisi ve kuantum seviyesi büsbütün indeterminizmle ilişkilendirilirken, nesnel şimdinin olmadığını söyleyen zaman anlayışı çerçevesinde bütün zamanlarının şu an var olduğu fikrini destekleme hakkını kendi içinde saklı tutuyor.

Kaos okyanusundaki adacık olarak tanımladığımız ve gündelik anlayışla 'düzen' diye isimlendirilen bu gerçeklik seviyesinde bilince kavuşan insanoğlunun kaos, olasılık ve belirsizlikle ilişkisi, -eğer varsa- nihai gerçeklik peşindeyken ulaşacağı sonuçları da belirleyecektir.

Kuantum Teorisi'ni tamamen anlamsız saymak, sonuç olarak fiziğe ve gerçekliğe dair hiçbir şey söylemememiz anlamına gelebilir. Gerçekliği betimlemek ve tanımlamak için gerçekliğin bilinebilir ve ifade edilebilir olduğu kabulünden yola çıkmamız gerekir. Aksi hâlde sadece Kuantum Teorisi'yle ilgili değil, bilgiye dair hiçbir şey söylemememiz gerekebilir (Kocabaş, 2001: 75). Destekleyici şekilde Özel Görelilik ve Genel Görelilik ile bilimde âdeta devrime yol açan Albert Einstein evrenin anlaşılabilir olmasını şaşkınlıkla karşılıyordu. Dolayısıyla evrende mutlak bir anlaşılmazlık olduğunu söylemenin yanlış bir sonuç olduğunu düşünüyoruz.

Kuantum Teorisi'nin deney bazındaki gücü, pek çok fizikçiyi doğa hakkında daha sorgulayıcı bir pozisyona itmiştir. Önemli kuantum fizikçilerinden Richard Feynman, asıl saçma olanın Kuantum Teorisi değil, doğa olduğunu belirtmektedir. Feynman Kuantum Teorisi'yle ortaya çıkan saçmalığı ve anlamsızlığı sadece fizikçilerin değil diğer insanların da bilmesini istemiştir (Kocabaş, 2001: 16).

Doğanın veya fiziksel gerçekliğin saçma olup olmadığını daha iyi değerlendirmenin yollarından birinin amaçsızlık ve anlamsızlık kıstası olduğunu söyleyen yorumlar mevcuttur. Bu yorumlara göre eğer doğa anlamsızsa ve amaçsızsa doğayı ve gerçekliği bilmenin bir amacı olmaz (Kocabaş, 2001: 44). Kanaatimizce bu yorum fazlasıyla öznedir. Doğada anlam olup olmaması, doğayı araştırmamızı doğrudan etkileyen bir unsur değildir. Örneğin bir bilim insanı, doğada anlam bulmadığı hâlde doğayı araştırmaya devam edebilir. Başka bir bilim insanı da doğada

pek çok hata ve saçmalık olduğunu düşünmesine rağmen doğayı araştırmaya devam edebilir çünkü gerçekliği bilmek ve araştırmak o insan için hayatın bizatihi anlamı ve motivasyonu olabilir.

Kaynakça

- Akarsu, B. (1979). *Çağdaş Felsefe*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Akarsu, B. (1994). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Aydemir, H. (2012). *Varoluşçularda İman-Ahlak İlişkisi*, Rağbet Yayınları, Ankara.
- Bilimfili.com. (2017). “Kuantum Teorisi’ne Genel Bir Bakış”, <https://bilimfili.com/kuantum-teorisine-genel-bir-bakis/>, (Erişim Tarihi: 02.05.2019).
- Bozkurt, N. (2003). *20. Yüzyıl Düşünce Akımları*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul.
- Cankoçak, K. (2013). “Başka dünyalar” var mı? Çoklu Evrenler veya Paralel Evrenler”, <https://web.itu.edu.tr/~kcankocak/docs/Coklu-evrenler-kerem-cankocak.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.05.2019).
- Cevizci, A. (2000). *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Cevizci, A. (2002). *Felsefe Tarihine Giriş*, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Chown, M. (2013). *Biraz Kuantumdan Zarar Gelmez*, (çev. Taylan Taftaf), Alfa Yayınları, İstanbul.
- Copleston, F. (1990). *Copleston Felsefe Tarihi: Sartre*, İdea Yayınları, İstanbul.
- Çağhyan, Ç. E. (2015). “Varoluşa Ait Bir Gerçekliğin Betimleyicisi Olarak ‘Saçma’ ve Amerikan Sinemasında İfade Biçimleri”, *İnsan&İnsan Dergisi*, (6), 5-26.
- Çubukçu, İ. A. (1964). *Gazzalî ve Şüphecilik*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Durğun, S. (2015). “Kuantum Teorisi’nin Sartre’ın Varoluşçuluğu Üzerinde Etkileri”, *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, (24), 151-172.
- Erdem, H. (1998). *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Hü-Er Yayınları, Kayseri.
- Eren, G. (2017). “Albert Camus: Yabancı ve Sisifos Söyleni: Duygusal Bir Deney Olarak Saçmanın Düşünsel Bir Kavrama Yükselişi”, *Beytulhikme Dergisi*, 7(2),145-162.
- Ford, K. W. (2012). *101 Soruda Kuantum*, (çev. Barış Gönülşen), Alfa Yayınları, İstanbul.
- Gribbin, J. (2012). *Çoklu Evrenler*, (çev. Emin Karabal), Alfa Yayınları, İstanbul.

- Gündoğan, A. O. (1995). *Albert Camus ve Başkaldırma Felsefesi*, Birey Yayıncılık, Erzurum.
- Hançerlioğlu, O. (1993). *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Hawking, S. (1988). *Zamanın Kısa Tarihi*, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- İrğat, M. (2017). “Kuantum Metafizikine Giriş: Kuantum Evreninin Ontik Yapısı”, *Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 69-79.
- Kaptan, K. (2017). “Kuantum Teorisinin Yorumu ve Doğanın Rolü”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 1(1), 19-28.
- Kocabaş, Ş. (2001). *Fizik ve Gerçeklik*, Küre Yayınları, İstanbul.
- König, G. (1997). “Doğa Felsefesi”, içinde *Doğan Özlem*, *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Laughlin, R. B. (2015). *Farklı Bir Evren*, (çev. Ulaş Apak), Alfa Yayınları, İstanbul.
- Orzel, C. (2011). *Köpeğinize Kuantum Fizikini Nasıl Öğretirsiniz?*, Aylak Kitap, İstanbul.
- Öktem, Ü. (2003). “John Locke ve George Berkeley’in Kesin Bilgi Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 43(2), 133-149.
- Özcan, Z. (1991). “Sartre’da Varlık ve Kaynağı Problemi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(3), 193-202.
- Özkan, M. Ş. (2018). “Jean Paul Sartre’in Varlık Anlayışının Teolojik Yansımaları”, *Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi Tam Metin Kitabı*, 94-108.
- Pagels, H. R. (1993). *Kozmik Kod*, (çev. Nezihe Bahar), Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Reneaux, R. (1994). *Egzistansiyalizm Üzerine Dersler*, (çev. Murtaza Korlaelçi), Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.
- Smith, W. (2000). *Kuantum Bilmecesi*, (çev. Orhan Düz), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Smolin, L. (2017). *Zamanın Yeniden Doğuşu*, (çev. Bilge Tanrıseven), TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara.
- Taslaman, C. (2008). *Kuantum Teorisi, Felsefe ve Tanrı*, İstanbul Yayınevi, İstanbul.
- Türk Dil Kurumu, tdk.gov.tr. (2019). “Saçma”, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cc5b49271cc25.54665383, (Erişim Tarihi: 02.05.2019).
- Türk Dil Kurumu, tdk.gov.tr. (2019). “Tuhaf”, (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cc5b48f337509.58857614), (Erişim Tarihi: 02.05.2019).

- Turgut, Sadi. (2016). “Kuantum Kuramında Üst Üste Gelme”,
<http://www.physics.metu.edu.tr/~sturgut/pop/bu/Kuantum%20Kuraminda%20Ust%20Uste%20Gelme.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.05.2019).
- Wilczek, F. (2014). Varolmanın Hafifliği, (çev. Nezihe Bahar). Alfa Yayınları, İstanbul.

Finansal Tüketicilerin Banka Tercihlerinin Konjoint Model ile Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Örneği

Yusuf TEPELİ¹

Filiz DAŞKIRAN²

Öz

Araştırma Makalesi

Günümüzde tüketicilerin banka tercih kararlarını etkileyen birçok faktör sayılabilmektedir. Bu faktörlerden hangilerinin daha öncelikli olduğunun belirlenmesine yönelik olarak yapılan pazarlama araştırmaları her geçen gün daha da önem kazanmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı bankaların sundukları ürün ve hizmetlerin tüketiciler tarafından önem derecesine göre sıralanarak banka tercih kararlarını etkileyen faktörlerin analiz edilmeye çalışılmasıdır. Son yıllarda tercihlerin belirlenmesi ve değerlendirilmesi aşamasında sıklıkla kullanılan bir yöntem olan Konjoint Analizi, çalışmanın amacı göz önüne alındığında özellikle tercih edilmiştir. Banka tercihlerinde etkili olabilecek ürün ve hizmetlerin bulunduğu Konjoint Analizi küçük örneklemle de gerçekleştirilebilmektedir. Buradan hareketle Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde görev yapan 22 akademisyene uygulanan anket sonucunda, finansal tüketicilerin banka tercihlerinde en çok önem verdikleri faktörler sırasıyla "Bankacılık İşlemleri", "Şube ve Alternatif Kanal Ağı" ve "Personel Özellikleri" olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Tüketiciler, Banka Tercihleri, Konjoint Analizi, Muğla.

A Research on Determining Bank Preferences of Financial Consumers with Conjoint Model: Muğla Sıtkı Koçman University Case Study

Abstract

Research Paper

Today, there are many factors that affect consumers' choice of banks. Marketing research to determine which of these factors is more important is gaining more importance day by day. In this context, the aim of the study is to analyze the factors affecting bank preference decisions by ordering the products and services offered by banks according to the importance of consumers. Conjoint Analysis, which is a method frequently used in the determination and evaluation of preferences in recent years, has been especially preferred considering the purpose of the study. Conjoint Analysis, which includes products and services that may be effective in bank preferences, can also be performed with small samples. As a result of the questionnaire applied to 22 academicians working in the Faculty of Economics and Administrative Sciences of Muğla Sıtkı Koçman University, the most important factors of financial consumers in bank preferences were determined as "Banking Transactions", "Branch and Alternative Channel Network" and "Personnel Characteristics" respectively.

Key Words: Financial Consumers, Bank Preferences, Conjoint Analysis, Muğla.

Makale Bilgileri / Article Info

Alındığı Tarih / Received 27.06.2019

Kabul tarihi / Accepted 20.09.2019

¹ Arş. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İİBF, İşletme Bölümü. yusuftepel@mu.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0003-0413-4869>.

² Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü. filizcls@mu.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0003-1139-2794>.

Giriş

Ekonomistler, bankacılık sistemini bir ülke ekonomisinin kalbi olarak görürler, çünkü bankacılık sistemi parayı ekonomiye kazandırır, böylece üretimi, değişimi ve büyümeyi artırır. Bankacılık sektöründe rekabet, 1980'lerin sonundan bu yana sektörün liberalleşmesi ile hızlanmıştır (Adamu ve Adeola, 2012: 82). Bankacılık pazarındaki rekabetin hızlanması, bankaları sürekli olarak farklı pazar segmentleri için yeni ürün ve hizmetler üretmeye yöneltmiştir (Kara vd., 1994: 30). Bankacılık sektörünün sunduğu ürün ve hizmetleri geliştirmek ve bu hizmetleri en iyi şekilde tüketiciye sunmak bir bankanın diğer bankalardan daha fazla tercih edilmesine sebep olacaktır. Çünkü tüketicilerin istekleri karşılandığı takdirde o bankaya karşı olan bağlılık da artacaktır. Literatürde Ünal ve Erciş (2004); Karamustafa ve Yıldırım (2007); Taşkın vd. (2010); Cebeci (2015); Cebeci ve Çabuk (2016) ve Göksu ve Fettahlıoğlu (2017) tarafından yapılan çalışmalar bir önceki cümleyle destekleyen çalışmalardan bazılarıdır.

Günümüzde finansal işlem yapan tüketicileri ifade etmek için “finansal tüketici” kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Finansal tüketici, finansal kuruluşlar tarafından kendisine ürün veya hizmet sunulan kişi olarak tanımlanmaktadır (Kaban vd, 2016: 228). Finansal tüketici kavramı hanehalkı ve firmalardan kredi, mevduat, sigorta ve ödeme işlemleri ile finansal ürün ve hizmetleri talep edenler olarak da karşımıza çıkmakta ve bu yönüyle diğer tüketicilerden ayrılmaktadır (Aktaş, 2014). Bu bağlamda finansal tüketici olan banka müşterileri ön plana çıkmakta ve bankacılık sektöründe rekabet giderek artmaktadır. Bankalar finansal tüketicilerin algısını çekebilmek için çeşitli ürün ve hizmetleri kullanıma sunmaktadır.

Finansal tüketiciler banka tercih ederken farklı farklı birçok faktörü göz önünde bulundurmaktadır. Bu faktörler ise bankaların pazarlama stratejilerini belirlemesine yardımcı olmaktadır. Banka çalışanlarına güven, çalışanların bilgi düzeyi, aynı zamanda banka çalışanlarının nazik ve güler yüzlü olması, banka hizmetlerine ulaşılabilirlik (Taşkın vd.; 2010: 18-19), işlem kolaylığı ve maliyeti, bankanın fiziki ve teknik yapısı, ürün ve hizmet çeşitliliği, bankada uzun kuyrukların oluşmaması, sorunların en kısa zamanda çözümlenmesi (Cebeci ve Çabuk; 2016: 65), ATM'lerin yaygın olması (Karamustafa ve Yıldırım, 2007: 56) gibi birçok faktör sıralanabilir.

Bu çalışmada, önce bankacılık tercihlerini etkileyen faktörlerle ilgili bir literatür taraması yapılmış daha sonra da Konjoint analizi kullanılarak hem Türkiye’de hem de dünyada bankacılık tercihleri ile ilgili olarak yapılan çalışmalar sunulmuştur. Sonraki bölümde çalışmanın uygulamasına yönelik olarak metodoloji verilmiştir. Bu bölümün devamında Konjoint analizi uygulanarak Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’nde görev yapan akademisyenlerin banka tercihlerini etkileyen faktörler ve bu faktörlerden en çok tercih edilen düzeyler belirlenmeye çalışılmıştır. Son bölümde ise sonuçlar ve önerilere yer verilmiştir.

1. Literatür Taraması

Bankacılık sektörü son yıllarda, bilgi teknolojisindeki gelişmeler sayesinde önemli operasyonel değişikliklere uğramıştır. Özellikle de internetin hızla yayılımı, finansal hizmetler sunan bankacılık sektöründe devrim yaratmıştır (Maenpaa vd., 2008: 266). Bu devrim sayesinde bankalar arasındaki rekabette artmıştır. Bu yoğun rekabet ortamında finansal tüketicilerin banka tercihlerini etkileyen faktörleri ortaya koymak büyük önem arz etmektedir. Bankalar arasında ortaya çıkan herhangi bir farklılık tüketicilerin o bankayı tercih etmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda finansal tüketicilerin finansal hizmet sunan kurumları tercih etmesinde dikkate aldıkları faktörleri belirlemeye yönelik olarak literatürde çok sayıda çalışma yer almaktadır. Bütünüyle dünyada yapılmış çalışmalar incelendiğinde öncelikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bazında tüketicilerin bankacılık hizmetlerinden beklentilerinin farklılık gösterdiği dikkati çekmektedir. Anderson vd. (1976) ile Tan ve Chua (1986) tarafından yapılan çalışmalarda gelişmiş ülkelerde müşterilerin banka tercihinde etkili olan etkenlerin başında arkadaş tavsiyesinin ve banka personelinin samimiyetinin olduğu ortaya konmuştur. Nitekim Laroche vd. (1986)'da yaptıkları çalışmayla bu bulguları desteklemişlerdir. Ayrıca yapılan diğer çalışmalarda da bankalar tarafından hızlı ve etkili hizmet sunulmasının da bankaların tercih edilmesinde rol alan etkenlerin başında yer aldığı görülmüştür (Erol ve El-Bdour, 1989; Holstrus ve Kaynak, 1995). Boyd vd. (1994), Yue ve Tom (1996) ve Kennington vd. (1996) ise yapmış oldukları çalışmalarla müşterilerin bankalardan beklentilerini önem derecelerine göre şube ve alternatif kanal ağı, hizmet kalitesi, banka imajı, fiziksel ve teknik yapı gibi bazı faktörler altında sınıflandırmışlardır. Gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılan çalışmaların sonucunda ise samimiyet ve hızlı işleme ek olarak internet bankacılığı olanaklarının ve ATM sayısının fazla olması ön plana çıkan unsurlar arasında yer almıştır (Karamustafa ve Yıldırım, 2007; Okpara ve Onuoha, 2013; Tehululu ve Wandmagegn, 2014; Abbam vd., 2015; Hai vd., 2015). Hindistan'da Kamokodi ve Khan tarafından (2008) anket tekniği kullanılarak müşterilerin hangi bankayı seçecekleri konusundaki kararlarını etkileyen faktörleri memnuniyet düzeylerine göre sıralamaları istenmiş ve daha sonra bu faktörler önem derecesine göre tablolastırılmıştır. Bu bağlamda banka seçimi konusunda katılımcılar fonların güvenliğini birinci derecede öneme sahip bulurken, bu faktörü ATM'lerin güvenliği ve kullanılabilirliği, banka personelinin performansı ve bankanın mevduat faiz oranları izlemiştir. Gelişmiş ülkelerden Finlandiya üzerine yapılan bir çalışmada ise bankaların sunduğu internet bankacılığı hizmeti yoluyla tüketicilerin işlemlerini güvenli ve kolaylıkla yapabildiği sonucuna ulaşılmıştır (Maenpaa vd., 2008: 273). Diğer taraftan bankanın iş yerine yakınlığı (Junior, 2013; Moklis vd., 2013) ve teknoloji tabanlı hizmet kullanımı da banka tercihinde etkili olmaktadır. Tüm bunların yanında bankaların düşük faizli kredi vermesi ve kaliteli hizmet sunması da banka tercihindeki diğer belirleyici faktörlerdir (Delvin ve Gerrard, 2005). İslam bankalarında ise banka tercihinde sunulan hizmet kalitesi ön plana çıkmaktadır (Dusuki ve Abdullah, 2007; Awan ve Bukhari, 2011).

Türkiye’de yapılan çalışmalarda ise genellikle banka tercihinde etkili olan faktörlerin demografik faktörler açısından farklılık gösterip göstermedikleri araştırılmıştır. Örneğin; banka imajı ve sunulan hizmet çeşitliliğine erkekler daha fazla önem verirken (Kaynak vd., 1991), genç bireylerin banka tercihinde işlem masraflarının olmaması ve mevduata yüksek faiz verilmesi gibi unsurlara daha fazla önem verdiği (Çınar ve Eriş, 1993), buna ek olarak eğitim seviyesi arttıkça hızlı hizmet ve kredi olanaklarına verilen önemin arttığı da belirlenmiştir. Ayrıca özellikle öğrencilerin bankaların pazarlama yatırımlarından etkilendiği ve banka tercihlerini bu doğrultuda şekillendirdiği tespit edilmiştir (Taşkın vd., 1991). Genel itibariyle Türkiye’deki çalışmalarda banka tercihinde fiziksel imkanların daha fazla ön plana çıktığı (Sevim ve Çöllü, 2016), reklam ve sosyal yeterlilik gibi unsurların ise tercih üzerindeki etkisinin diğer unsurlara nazaran daha düşük olduğu belirlenmiştir (Taşkın vd., 1991). Bir başka çalışmada ise Yıldırım (2007) hızlı işlemin ve güvenilirliğin önemini vurgulamış, müşterilerin banka değiştirme nedeninin işlemlerde gecikme ve sürekli hatalı işlemlerden kaynaklandığını öne sürmüştür. Dolayısıyla bu çalışmalardan yola çıkarak, finansal tüketicilerin ihtiyaç ve isteklerinden hareketle, uygun ve etkin pazarlama stratejileri geliştirmek temel hedef haline gelmiştir.

Banka tercihlerinde etkili olan faktörlerin ortaya konulmasında literatürde farklı yöntemler (frekans ve faktör analizleri) kullanılmakla birlikte Konjoint analizinden yararlanıldığı da görülmektedir. Bu çalışmada kullanılan Konjoint analizi ile banka tercihlerine yönelik olarak dünyada yapılmış az sayıda (Oppewal ve Vriens (2000); Kubica (2011); Adamu ve Adeola (2012); Dauda ve Lee (2015); Dauda ve Lee (2016)) çalışmayla birlikte Türkiye’de ise bu konuda yapılmış Ülengin (1998)’e ait tek bir çalışmaya rastlanılmıştır. Ancak Ülengin (1998)’e ait çalışmada yer alan faktörler ile yapılan bu çalışmada yer alan faktörler çok farklılık gösterdiği için çalışmanın literatüre ve Türk bankacılık sektörüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Dünyada ve Türkiye’de Konjoint Analizi kullanılarak banka tercihlerine yönelik olarak yapılan çalışmalar tek tek incelenmiştir. Bu bağlamda Oppewal ve Vriens (2000) aynı analizi kullanarak yaptıkları çalışmalarında bankacılık tercihlerini belirleyen faktörlerin başında banka personelinin güler yüzlülüğü ve nezaketi, yine banka personelinin yetkinliği, yapılan şikayetlerin giderilmesi, kredi faiz oranları ve bankaya erişilebilirliğin yer aldığı ortaya koymuşlardır. Kubica (2011) tarafından Konjoint analizi kullanılarak Polonya’daki bir üniversitede okuyan öğrenciler üzerine yapılan çalışmada ücretsiz ATM’lerin sayısı ve banka işlem ücretleri banka tercihinde önemli rol oynamaktadır. Erkekler, kart kullanım ücretine kadınlardan çok daha fazla önem verirken, kadınlar ücretsiz ATM sayısının çok önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Nijerya’da yapılan çalışmada müşterileri belirli bir bankaya çeken faktörlerin önem derecesini tespit edebilmek için Konjoint analizi kullanılmıştır. Bu bağlamda banka tercihi konusunda bir bankanın sağladığı fon güvenliği, müşteri ilişkileri ve sunduğu faiz oranlarının önemli olduğu sonucuna varılmıştır (Adamu ve Adeola, 2012: 83). 2015 yılında Dauda ve Lee (2015), Nijerya bankacılık

endüstrisine yönelik olarak verimliliği ve rekabet gücünü artırmak adına tüketicilerin gelecekteki olası online bankacılık hizmetleri tercihlerine yönelik bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışmanın sonucunda ise dijital cüzdan, video bankacılığı, akıllı telefonlarla entegre edilmiş ATM'ler, web sitesi özelleştirme, biyometrik hizmetler ve dijital para kullanım kolaylığı gibi bankaların akıllı ve pratik markalı hizmetleri özellikle de kendi kendine hizmetleri teşvik etmeleri gerektiğini, bunun yanında e-bankacılık sistemi hizmetlerinin de tüm dünyada teşvik edilmesi gerektiğini ortaya koymuşlardır. Yine Dauda ve Lee (2016) tarafından Nijeryalı bankacılık müşterilerinin mevcut bankacılık hizmeti tercihine dayanarak hizmet kalitesine karşılık gelen davranışını ölçmeye yönelik olarak Konjoint analiz kullanılarak yapılan bir başka çalışmada ise işlem hatalarının, işlem maliyetinin, bekleme süresinin ve online olan internet bankacılığını öğrenim süresinin azaltılması şeklindeki dört özellik, bankaların kalite performansına bağlı olarak müşteri memnuniyeti veya memnuniyetsizliği üzerinde güçlü bir etkiye sahip bulunmuştur.

Ülengin (1998) ise Türkiye'de müşterilerin banka seçimi analizinde bireysel tercihlerin ölçülmesini içeren hiyerarşik bilgi entegrasyon yönteminin yararlılığını değerlendirmek üzere Konjoint analizinden faydalanmıştır. Ülengin (1998)'in çalışmasının sonuçlarına göre, katılımcılar ortalama olarak, müşterinin isteğine göre uygulamalar ve çözümler sunan bankaların sadakat programlarını, bankadan sürekli bilgi akışını, şubelerdeki ATM'leri, şubelerde yapılan işlem sırasında maksimum beş dakika bekleme süresini önemli olarak ifade etmişlerdir. Ayrıca bankaların dağıtım kanalları ve müşteri ilişkileri de katılımcıların tercihleri üzerinde en fazla etkiye sahip olarak belirlenmiştir.

2. Metodoloji ve Veri Seti

Bu araştırmanın amacı bankaların sundukları ürün ve hizmetlerin tüketiciler tarafından önem derecesine göre sıralanarak banka tercih kararlarını etkileyecek faktörlerin analizinin yapılmasıdır. Bu bağlamda akademi ve endüstri alanındaki araştırmacılar 1971'den bu yana tüketici tercihlerinin yapısını ve tüketicilerin yeni ürün ve hizmetlere karşı davranışlarını tahmin edebilmek için Konjoint analizinden faydalanmaktadır (Green ve Srinivasan, 1978: 120). Konjoint analizi, bir sektöre veya bir ürüne yönelik olarak birçok alternatif arasından tüketiciler için önemli olan faktörleri ortaya koymak adına tüketici tercihlerinin ölçülmesi ve modellenmesinde kullanılan bir yöntemdir. Bu analiz tüketicilerin mevcut ve olası yeni alternatiflere yönelik olarak her bir alternatif için tercihlerini veya satın alma niyetini belirli bir ölçekte belirterek cevap vermelerini gerektirir (Oppewal ve Vriens, 2000: 4).

Tüketicilerin bir bankadan beklentisinin ne olduğunu ortaya koymaya çalışarak banka seçim kararlarının analiz edilmesini amaçlayan bu çalışmada kullanılan Konjoint analizinin başlıca avantajı, farklı ürün özelliklerinin müşteriler için değer yaratmada önemini ortaya koymaktadır. Bu analiz en uygun ürün düzenlemelerini veya hizmet paketlerini geliştirmeyi mümkün kılarak yapılan ürün düzenlemelerindeki nihai kararın verilmesinden önce piyasadaki tüketicilerin verebileceği tepkileri tahmin edebilmektedir (Dauda ve Lee, 2016: 846).

Araştırma, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'ndeki belirli bir eğitim alması sonucu bilinçli tüketici yeterliliği ve olgunluğuna sahip olan akademik personelinin çalışmakta oldukları bankaları hangi kriterler doğrultusunda tercih ettiklerini belirlemek üzerine motive edilmiştir. Bu temel amaç, bankaların birer finansal tüketici konumunda olan akademisyenlerin banka seçim kararlarından yola çıkarak uygun ve etkin pazarlama stratejileri geliştirmelerinde önemli rol oynayacaktır. Bu bağlamda tüketici tercihlerine yönelik bir ürün veya hizmet için bireysel karar modellerini oluşturan ve bu karar modellerini bir bütün olarak değerlendirmeye tabi tutan, sonuç olarak da seçilen ürün veya hizmet hakkında toplu bir karar modeli ortaya koyan Konjoint analizinden bu çalışmada faydalanılmıştır. Konjoint analizi, tüketicilerin herhangi bir ürün veya hizmete ait seçiminde, toplam fayda modelindeki tüm özelliklerin eşit faydaya sahip olduğu bir analizdir (Dauda ve Lee, 2016: 845).

Son yıllarda Konjoint analizi, ticari uygulamalar için popüler bir araştırma aracı haline gelmiş ve özellikle yeni ürün veya hizmet geliştirme sürecinde genellikle uygulanan bir yöntem haline almıştır (Wittink vd., 1992: 3). Bu analiz subjektif kararların tahmini parametrelere dönüşmesini vurgulayan modelleri ve teknikleri kapsamaktadır (Green ve Srinivasan, 1978: 103). Dolayısıyla Konjoint Analizi, nitelikleri nicel olarak karşılaştırılabilir olanağı sunmaktadır. Bu analiz sayesinde, sayısal olarak ifade edilemeyen özellikler (ör: renk, marka, sahip olunan ve olunmayan özellikler...), sayısal olarak ifade edilebilen verilere dönüştürülebilmektedir (Behdioğlu ve Çilesiz, 2017: 26). Buradan hareketle Konjoint analizi yardımıyla tüketicilerin banka tercihlerini etkileyen faktörler bu çalışmada ortaya konmaya çalışılmıştır.

Analiz kapsamında kullanılan kriterler, literatürde yapılan çalışmalar (Karamustafa ve Yıldırım; 2007, Taşkın vd.; 2010, Adamu ve Adeola; 2012, Cebeci ve Çabuk; 2016) incelenerek belirlenmiştir. Bu bağlamda, 5 ana faktör ve bu 5 ana faktör için farklı sayılarda alt düzeyler Tablo 1'de verilmiştir. Ana faktörlerden elde edilecek olası kombinasyon sayısı, alt düzeylerin birbirleriyle çarpılması sonucunda $4 \times 3 \times 4 \times 4 \times 5 = 960$ olarak belirlenmiştir. Katılımcıların bu 960 kartı sıralamaları mümkün olmayacağından, Orthogonal dizayn³ yardımıyla rassal olarak birleştirilen 25 profil kartı⁴ elde edilmiştir. Bu kartlar daha sonra katılımcılara dağıtılarak çalıştıkları bankayı neden tercih ettiklerini önem derecesine göre 1'den 25'e kadar sıralamaları istenmiştir. Konjoint analizi yapılırken çalışmada belirlenen faktör düzeyleri ile tüketicilerin tercih sıralaması arasındaki ilişkinin ortaya konması önemlidir. Bu bağlamda faktörlerle sıralamalar arasında doğrusal bir ilişki

³ Çalışmada her bir faktörün ve bu faktörlere ait alt faktörlerin SPSS'e girilmesinden sonra program birbirinden mümkün olduğunca farklılaşan faktörleri tespit ederek 960 farklı kombinasyonu seçim yapmayı kolaylaştıracak şekilde birbirinden farklılaşan 25 karta düşürmüştür. Ve katılımcıların bu 25 kart üzerinden değerlendirmelerini yapmaları sağlanmıştır.

⁴ Kart denilen kavram, ana ve alt kriterler açısından farklı özelliklere sahip alternatifleri oluşturan farklı farklı bankaları ifade etmektedir.

bulunuyorsa Doğrusal Linear kavramı kullanılmaktadır. Faktörle tercih sıralaması arasında doğrusal bir artış bekleniyorsa, faktör Doğrusal Artan (Linear More) olarak eğer tersine bir durum söz konusu ise yani faktör ile tercih sıralaması arasında doğrusal bir azalma bekleniyorsa, faktör Doğrusal Azalan (Linear Less) olarak tanımlanmaktadır (Turanlı vd., 2013: 10). Dolayısıyla bu çalışmada kullanılan faktörlere ilişkin ŞUBE (Linear More), PERSONEL (Linear More), İŞLEM (Linear More), HİZMET (Linear More), KREDİ KARTI (Linear More) biçiminde model tanımı yapılmıştır. Bu sıralamaların yanı sıra uygulanan ankette demografik faktörleri belirlemeye yönelik sorular da katılımcılara yöneltilmiştir.

Tablo 1: Faktörler ve alt sınıflar

Alt Sınıflar		Alt sınıf 1	Alt sınıf 2	Alt sınıf 3	Alt sınıf 4	Alt sınıf 5
Faktörler						
Şube ve Alternatif Kanal Ağı	ATM'lerin yaygın olması	Banka şubelerinin yaygın olması	Telefon bankacılığının etkin olması	İnternet bankacılığının karmaşık olmaması		
Personel Özellikleri	Personelin güler yüzlü ve güvenilir olması	Bilgili ve tecrübeli personel	Personelin hızlı işlem yapabilmesi			
Bankacılık İşlemleri	İşlem masrafinin düşük olması	Bankada uzun kuyruk oluşmaması	Telefonda daha az bekletilme	Karşılaşılan sorunların kısa sürede çözülmesi		
Hizmet Özellikleri	Kolay kredi alma	İstenilen vade ve limitte kredi çekilebilmesi	Çekilecek kredinin faiz oranlarının uygunluğu	Mevduata yüksek faiz vermesi		
Kredi Kartı Özellikleri	Kredi kartı limitinin yüksek olması	Kredi kartı aidat ücretinin olmaması	Kredi kartı taksit imkânının fazla olması	Kredi kartı ödemesindeki gecikmeye düşük faiz	Kredi kartından kampanya ve puan avantajı	

Anket, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde görev yapan, 9'u kadın 13'ü erkekten oluşan 22 akademisyene uygulanmıştır. Literatürde yapılmış çalışmalarda örneklem sayısını yüksek seçen araştırmacılar kadar 8 ile 15 arasında da yeterli olabileceğini savunan araştırmacılar da bulunmaktadır (Akaah ve Korgaonkar, 1983: 189). Katılımcıların önem seviyelerine göre sıralamış oldukları kartlar, SPSS 22 paket programı aracılığıyla Konjoint Analizine tabi tutulmuştur.

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde görev yapan ve 25 kartı sıralaması istenen katılımcıların her bir faktör düzeyine ilişkin toplam fayda (sabit sayı ile birlikte her bir faktörün faydasının toplanması) skorları elde edilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda tüketicilerin algıladıkları önem derecelerine göre 5 ana faktör grubunun skorları Tablo 2’deki gibi saptanmıştır.

Tablo 2: Faktörlerin önemlilik değerleri

Bankacılık İşlemleri	24.012
Şube ve Alternatif Kanal Ağı	21.488
Personel Özellikleri	20.879
Kredi Kartı Özellikleri	19.996
Hizmet Özellikleri	13.626

Konjoint analizi sonucunda saptanan fayda düzeylerine göre finansal tüketicilerin banka tercihinde en önem verdikleri faktörün bankacılık işlemleri (24.012) olduğu, bu faktörü sırasıyla şube ve alternatif kanal ağı (21.488), personel özellikleri (20.879), kredi kartı özellikleri (19.996) ve hizmet özellikleri (13.626) faktörlerinin izlediği tespit edilmiştir. Tüketicilerin bankacılık işlemleri faktörü içerisinde en önemli gördükleri alt faktör ise sorunların kısa vadede çözülmesi (2.229) alt faktörü olarak tespit edilmiştir. Elde edilen sonuç, banka değiştirmede önemli rol oynadığı literatürde vurgulanan hatalı işlemlerin yinelenmesi sorunuyla da örtüşmektedir. Nitekim karşılaşılan sorunları çözüme kavuşmayan tüketiciler zamanla tercihlerini başka bankalara yönlendirmektedir.

Konjoint Analizi sonucunda her bir ana faktörün alt düzeyleri bakımından banka tercihinde etkili olan kriterler Tablo 3’deki gibi saptanmıştır. Tablodan da görüldüğü üzere kriterlerin bir kısmı (ATM’lerin yaygın olması, şubelerin yaygın olması, telefon bankacılığının etkinliği, internet bankacılığının karmaşık olmaması, personelin güler yüzlü ve güvenilir olması, personelin bilgili ve tecrübeli olması, personelin hızlı işlem yapabilmesi) banka tercihine negatif etki ederken bir kısmı (işlem masraflarının düşük olması, bankada uzun kuyruk oluşmaması, telefonda daha az bekleme, sorunların kısa sürede çözülmesi, kolay kredi alabilme, istenilen vade ve limitte kredi çekebilme, kredi faiz oranlarının uygunluğu, yüksek mevduat faizi, kart limitinin yüksek olması, kart aidatının olmaması, kart taksit imkânının fazla olması, gecikme faizinin düşük olması, kampanya ve puan avantajının fazla olması) ise pozitif yönde etki etmektedir. Katılımcıların banka tercihlerinde en önemli gördükleri kriter fayda değeri en yüksek (2.229) olan “Sorunların kısa sürede çözülmesi”, en az önem verdikleri kriter ise fayda değeri en düşük (-2,186) olan “Personelin hızlı işlem yapabilmesi” kriteridir.

Tablo 3: Faktörlerin her seviyesinde fayda payı

	Kriterler	Katsayı	Standart Sapma
Şube ve Alternatif Kanal Ağı	ATM'lerin yaygın olması	-0.046	0.247
	Şubelerin yaygın olması	-0.091	0.495
Personel Özellikleri	Telefon bankacılığının etkinliği	-0.137	0.742
	İnternet bankacılığının karmaşık olmaması	-0.182	0.990
	Personelin güler yüzlü ve güvenilir olması	-0.729	0.386
Bankacılık İşlemleri	Personelin bilgili ve tecrübeli olması	-1.457	0.771
	Personelin hızlı işlem yapabilmesi	-2.186	1.157
Hizmet Özellikleri	İşlem masraflarının düşük olması	0.557	0.247
	Bankada uzun kuyruk oluşmaması	1.115	0.495
	Telefonda daha az bekleme	1.672	0.742
	Sorunların kısa sürede çözülmesi	2.229	0.990
Kredi Kartı Özellikleri	Kolay kredi alabilme	0.028	0.247
	İstenilen vade ve limitte kredi çekebilme	0.056	0.495
	Kredi faiz oranlarının uygunluğu	0.084	0.742
Sabit	Yüksek mevduat faizi	0.112	0.990
	Kart limitinin yüksek olması	0.405	0.204
	Kart aidatının olmaması	0.810	0.408
	Kart taksit imkanının fazla olması	1.215	0.612
	Gecikme faizinin düşük olması	1.620	0.816
	Kampanya ve puan avantajının fazla olması	2.025	1.020
Sabit		11.909	1.352

Yukarıda yer alan Tablo 3’de de görüldüğü üzere her bir ana faktör grubu için ayrı ayrı değerlendirildiğinde; şube ve alternatif kanal ağı faktöründe tüketicilerin en fazla önem verdiği alt kriterin ATM’lerin yaygın olması olduğu (-0.046), internet bankacılığının karmaşık olmaması kriterinin ise nispeten daha önemsiz (-0.182)⁵ olarak algılandığı görülmektedir. Personel özellikleri faktöründe ise en önemli kriter

⁵ Negatif olarak tespit edilen katsayılar ilgili alt faktörün seçim üzerindeki etkisini tersi yönde etkilemektedir. Örneğin, (-0.182) olarak belirlenen internet bankacılığının karmaşık olması faktörü yer aldığı kartın hesaplanan puanını katsayısı oranında düşürmektedir.

olarak personelin güler yüzlü ve güvenilir olması (-0.729) görülürken, personelin hızlı işlem yapabiliyor olmasına (-2.186) ise daha az önem verilmektedir. Tüm ana faktörler arasında en fazla önem verilen bankacılık işlemleri faktöründe ise sorunların kısa sürede çözüme kavuşturulabiliyor olması (2.229) banka seçimindeki en önemli kriter olarak belirlenirken, aynı faktör altında yer alan işlem masraflarının düşük olması kriteri (0.557) ise tüketiciler tarafından faydası daha düşük olarak algılanmıştır. Yüksek mevduat faizi özelliğinin (0.112) hizmet özellikleri bakımından tüketiciler tarafından daha fazla tercih edildiği de çalışma neticesinde tespit edilmiştir. Son olarak tüketicilerin kredi kartı faktöründe ise en fazla kampanya ve puan avantajlarına (2.025) önem verdikleri görülmektedir.

Faktör bazında belirlenmiş olan toplam fayda düzeylerini kartlar bazında belirlemek için her bir kartta yer alan alt faktörlerin faydaları toplanarak kartın toplam skoru elde edilmiştir. Örneğin;

Kart1 = ATM'lerin yaygın olması + Bilgili ve tecrübeli personel+ Telefonda daha az bekletilme + kolay kredi alma + Kredi kartında kampanya ve puan avantajı + Sabit

$$\text{Kart1} = -0.046 + -1.457 + 1.672 + 0.028 + 2.025 + 11.909 = 14.131 \text{ (Tablo 4)}$$

Her bir kart için aynı işlem tekrarlanarak bütün kartların toplam skorları Tablo 4'teki gibi hesaplanmıştır.

Tablo 4: 25 Kart için ortalama önem puanı

KARTLAR	Şube	Personel	İşlem	Hizmet	Kredi kartı	Sabit	Toplam Fayda
Kart 1	-0.046	-1.457	1.672	0.028	2.025	11.909	14.131
Kart 2	-0.182	-1.457	1.115	0.028	0.405	11.909	11.818
Kart 3	-0.182	-2.186	1.672	0.056	1.215	11.909	12.484
Kart 4	-0.182	-0.729	2.229	0.112	2.025	11.909	15.364
Kart 5	-0.091	-0.729	1.115	0.056	1.620	11.909	13.880
Kart 6	-0.137	-0.729	1.672	0.084	0.810	11.909	13.609
Kart 7	-0.046	-0.729	0.557	0.056	2.025	11.909	13.772
Kart 8	-0.046	-0.729	1.115	0.084	1.215	11.909	13.548
Kart 9	-0.046	-1.457	1.115	0.112	0.810	11.909	12.443
Kart 10	-0.091	-1.457	2.229	0.028	1.215	11.909	13.833
Kart 11	-0.046	-1.457	2.229	0.056	0.810	11.909	13.501
Kart 12	-0.046	-1.457	1.672	0.028	1.620	11.909	13.726
Kart 13	-0.182	-0.729	0.557	0.028	0.810	11.909	12.393
Kart 14	-0.137	-0.729	2.229	0.028	1.620	11.909	14.920
Kart 15	-0.091	-2.186	0.557	0.028	0.810	11.909	11.027
Kart 16	-0.182	-1.457	0.557	0.084	1.620	11.909	12.531
Kart 17	-0.091	-0.729	1.672	0.112	0.405	11.909	13.278
Kart 18	-0.046	-0.729	1.557	0.028	0.405	11.909	12.124
Kart 19	-0.046	-2.186	2.229	0.084	0.405	11.909	12.395
Kart 20	-0.137	-1.457	0.557	0.056	0.405	11.909	11.333
Kart 21	-0.137	-2.186	1.115	0.028	2.025	11.909	12.754
Kart 22	-0.137	-1.457	0.557	0.112	1.215	11.909	12.199
Kart 23	-0.046	-2.186	0.557	0.112	1.620	11.909	11.966
Kart 24	-0.091	-1.457	0.557	0.084	2.025	11.909	13.027
Kart 25	-0.046	-0.729	0.557	0.028	1.215	11.909	12.934

Tablo 4 incelendiğinde tüketicilerin banka tercihinde etkin rol oynayan faktörlerin en iyi bileşeni konumunda olan diğer bir ifadeyle toplam skoru en yüksek olan kart, (4) numaralı kart olarak belirlenmiştir. Skor olarak en düşük olan kart ise banka tercihinde en önemsiz olarak görülen diğer bir ifadeyle en kötü kombinasyona sahip olan (15) numaralı karttır. Elde edilen sonuçlara göre en önemli ve en önemsiz kartlar aşağıdaki gibi şekillenmiştir.

(KART 4)

- *İnternet bankacılığının karmaşık olmaması
- *Personelin güler yüzlü ve güvenilir olması
- *Karşılaşılan sorunların kısa sürede çözülmesi
- *Mevduata yüksek faiz vermesi
- *Kredi kartında kampanya ve puan avantajı

(KART 15)

- *Banka şubelerinin yaygın olması
- *Personelin hızlı işlem yapabilmesi
- *İşlem masrafının düşük olması (EFT vb.)
- *Kolay kredi alma
- *Kredi kartı aidat ücretinin olmaması

(4) numaralı karta göre Muğla Sıtkı Koçman Üniversite İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde görev yapmakta olan katılımcıların (finansal tüketicilerin) böyle bir bankayı tercih etmesindeki en önemli faktörler internet bankacılığının karmaşık olmaması, banka personelinin güler yüzlü ve güvenilir olması ve de karşılaşılan sorunların kısa süre zarfı içinde hızlı bir şekilde çözüme kavuşturulmasıdır.

Katılımcılar tarafından banka şubelerinin yaygın olması, personelin hızlı işlem yapabilmesi, işlem masrafının düşük olması ve kolay kredi alma seçeneklerinin bulunduğu (15) numaralı kart ise en önemsiz görülen alternatif olmuştur. Bunun nedeninin ise Muğla gibi bir semtte özellikle akademisyenlerin internet bankacılığını tercih etmesi, üniversitenin anlaşmalı olduğu bankanın personelden masraf almaması ve maaş müşterilerine kolayca kredi imkânının tanınması olduğu düşünülmektedir.

Sonuç

Küreselleşen dünyada sürekli teknolojik gelişmeler meydana gelmekte ve bu gelişmeler firmaların rekabetini daha da arttırmaktadır. Artan bu rekabet dolayısıyla firmalar için tüketici memnuniyeti daha da ön plana çıkarken bu tüketicilerin istekleri ve ihtiyaçları doğrultusunda geliştirilen yenilikler müşterilerin o firmaya olan bağlılığını sağlamaya da yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda son yıllarda daha da fazla önemi artan pazarlama araştırmalarında, kullanılan istatistikî analizler tüketici tercihlerinin ortaya konmasında etkili olabilmektedir. Konjoint analizi de 1970'lerden bu yana giderek artan bir şekilde yaygınlaşan analizlerden biri olmuştur. Bu analiz yardımıyla yapılan çalışmada tüketicilerin banka tercihlerini etkileyen faktörler ortaya konmaya çalışılmıştır.

Konjoint analizi bağlamında bu çalışmada tüketicilerin farklı tercih unsurları 5 ana faktör altında toplanmış, Orthogonal dizayn yoluyla 5 ana faktöre ait tercih unsurlarından 25 farklı tercih kartı oluşturulmuş ve Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde görev yapmakta olan 22 akademisyenin önem verdikleri özelliklere göre bu kartları sıralaması istenmiştir. Daha sonra Konjoint analizi metoduyla yapılan sıralamalar değerlendirilmiştir. Tek tek tercih unsurları

yerine, toplu tercihlerden oluşan kartlar kümesi üzerinden araştırmanın yapılması bu çalışmanın Türkiye’de yapılmış olan banka tercihleri ile ilgili diğer çalışmalardan farkını ortaya koymuş ve katılımcıların bir bankayı tercih etmelerinde en önemli faktörün bankacılık işlemleri içerisinde yer alan sorunların kısa sürede çözümlenmesi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç Ülengin (1998) tarafından Türkiye için aynı analiz kullanılarak yapılan çalışmayla örtüşmektedir. Dolayısıyla geçen 20 yıl içerisinde tüketicilerin banka tercihlerindeki önem arz eden faktörün sorunlarının kısa sürede çözümlenmesi olmaya devam ettiği görülmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre katılımcıların bir bankayı tercih etmelerinde ikinci olarak önem verdikleri faktör şube ve alternatif kanal ağı olurken bu faktör Boyd, 1994; Yue ve Tom, 1996; Kennigton, 1996 tarafından yapılan çalışmalarda da aynı çıkmıştır. Şube ve kanal ağı faktörünün alt sınıflarından da en çok ATM’lerin yaygın olması seçeneği tercih edilmiştir. Bu tercih literatürde bankacılıkla ilgili olarak Ülengin, 1998; Karamustafa ve Yıldırım, 2007; Khan, 2008; Kamokodi ve Khan, 2008; Kubica, 2011; Okpara ve Onuoha, 2013; Tehululu ve Wandmagegn, 2014; Abbam vd., 2015; Hai vd., 2015 tarafından yapılmış çalışmaları desteklemektedir.

Bu çalışmada üçüncü olarak öneme sahip faktör personel özellikleri iken bu faktörün alt sınıflarından en çok tercih edilen ise banka personelinin gülyüzlü ve güvenilir olması olmuştur. Banka personelinin gülyüzlü ve güvenilir olması Anderson vd., 1976; Tan ve Chua, 1986; Oppewal ve Vriens, 2000 tarafından yapılan çalışmalarla da desteklenmektedir.

İstatistiksel analiz ile elde edilen bu sonuçlar tüketicilerin bir bankayı tercih etmeleri noktasında nelere dikkat ettiğini gözler önüne sermektedir. Bankaların bu faktörleri göz önünde bulundurarak yol izlemelerinin hem var olan müşterilerinin bağlılığını arttıracaklarını, potansiyel müşteriler için de kendi bankalarını tercih etmelerini sağlayacaklarını çalışmanın sonuçlarından hareketle ifade edebiliriz.

Kaynakça

- Abbam, A., Dadson, I. ve Say, J. (2015), “An Empirical Analysis of Customer Choice of Banks in Ghana”, *European Journal of Business and Management*, 7(12), 49-55.
- Adamu, M. O. ve Adeola, B. S. (2012), “A Statistical Evaluation of Factors That Attract Customers to Banks in Lagos, Nigeria”, *Global Journal of Management and Business Research*, 12(3), 82-88.
- Akaah, I. P. ve Korgaonkar, P. K. (1983), “An Empirical Comparison of the Predictive Validity of Self-Explicated, Huber-Hybrid, Traditional Conjoint and Hybrid Conjoint Models”, *Journal of Marketing Research*, 20(2), 187-197.
- Aktaş, M. G. (2014), “Yeni Bir Tüketici Kavramı: Finansal Tüketici”, <https://www.sigortamedya.com.tr/yeni-bir-tuketici-kavrami-finansal-tuketici/>, Erişim Tarihi: 24.06.2019.

- Anderson, W. T., Cox, E. P. ve Fulcher D. G. (1976), “Bank Selection Decision and Market Segmentation”, *Journal of Marketing*, 40(1), 40-45.
- Aregbeyen, O. (2011). “The Determinants of Bank Selection Choices by Customers: Recent and Extensive Evidence from Nigeria”, *International Journal of Business and Social Science*, 2(2), 276-288.
- Awan, H. M. and Bukhari S. (2011), “Customer’s Criteria for Selecting an Islamic Bank: Evidence from Pakistan”, *Journal of Islamic Marketing*, 2(1), 14-27.
- Behdioğlu, S. ve Çilesiz, N. (2017), “Akademisyenlerin Kongre Tercih Kriterlerinin Konjoint Analizi ile Belirlenmesi”, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 23-37.
- Boyd, W. L., Leonard, M. ve White C. (1994), “Customer Preferences for Financial Services: An Analysis”, *The International Journal of Bank Marketing*, 12(1), 9-15.
- Cebeci, İ. (2015), “Öğrencilerin Banka Tercih Üzerine Bir Araştırma: Giresun Üniversitesi Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 1160-1169.
- Cebeci, İ. ve Çabuk, Z. (2016), “Tüketicilerin Banka Tercihlerini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Giresun’da Bir Araştırma”, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8(14), 57-66.
- Chigamba, Cleopas and Fatoki, O. (2011), “Factors Influencing the Choice of Commercial Banks by University Students in South Afrika”, *International Journal of Business and Management*, 6(6), 66-76.
- Chiu, H., Hsieh, Y. C.; Li, Y. C. ve Lee, M. (2005), “Relationship Marketing and Consumer Switching Behavior”, *Journal of Business Research*, 58(12), 1681-1689.
- Çınar, R. ve Erciş, A. (1993), “Genç Pazarın Banka Hizmetlerini Tercihleri Üzerine Bir Saha Araştırması”, *Pazarlama Dünyası*, 37, 6-22.
- Dauda, S. Y. ve Lee, J. (2015), “Technology Adoption: A Conjoint Analysis of Consumers' Preference on Future Online Banking Services”, *Information Systems*, 53, 1-15.
- Dauda, S. Y. ve Lee, J. (2016), “Quality of Service and Customer Satisfaction: A Conjoint Analysis for the Nigerian Bank Customers”, *International Journal of Bank Marketing*, 34(6), 841-867.
- Delvin, J. ve Gerrard, P. (2005), “A Study of Customer Choice Criteria for Multiple Bank Users”, *Journal of Retail and Consumer Services*, 12(4), 50-63.

- Dusuki, A. W. and Abdullah, N. I. (2007), “Why do Malaysian Customers Patronise Islamic Banks?”, *International Journal of Bank Marketing*, 25(3), 142-160.
- Erol, C. and El-Bdour, R. (1989), “Attitudes, Behavior and Patronage Factors of Bank Customers Towards Islamic Banks”, *International Journal of Bank Marketing*, 7(6), 31-37.
- Göksu, N. ve Fettahlioğlu, S. (2017), “Hizmet Pazarlaması Açısından Tüketicilerin Banka Tercih Nedenlerinin Belirlenmesi: Kahramanmaraş İlinde Bir Araştırma”, *Social Science Studies Journal*, 3(12), 2126-2136.
- Green, P. E. and Srinivasan V. (1978), “Conjoint Analysis in Consumer Research: Issues and Outlook”, *Journal Of Consumer Research*, 5, 103-123.
- Hai, D. H., Tuan, N. P. ve Tuan, P. V. (2015), “Factors Contributing to the Development of the Retail Banking Services in Hanoi, Vietnam”, *Asian Social Science*, 11(18), 364-368.
- Holstius, K. ve Kaynak, E. (1995), “Retail Banking in Nordic Countries: The Case of Finland”, *International Journal of Bank Marketing*, 13(8), 10-20.
- Junior, A. D., Osei, B. A. ve Petershie B. (2013), “Factors Affecting Customers Choice of Retail Banking in Ghana”, *International Journal of Research in Social Sciences*, 3(1), 37-44.
- Kaban, İ., Karaca, S. ve Gül, M. (2016), “Bireysel Müşteriler Ve Bankalar Arasındaki İlişkilerde Yeni Dönem: Tüketici Kredisi Sözleşmeleri Yönetmeliği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 227-247.
- Kamakodi, N. ve Khan, B. A. (2008), “An Insight into Factors Influencing Bank Selection Decisions of Indian Customers”, *Asia-Pacific Business Review*, 4(1), 17-26.
- Kara, A., Kaynak, E. ve Küçükemiroğlu, O. (1994), “Credit Card Development Strategies for the Youth Market: The Use of Conjoint Analysis”, *International Journal of Bank Marketing*, 12(6), 30-36.
- Karamustafa, K. ve Yıldırım, M. (2007), “Tüketicilerin Bireysel Banka Tercihine İlişkin Kayseri İlinde Yapılan Bir Araştırma”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 56-92.
- Kaynak, E., Küçükemiroğlu, O. ve Odabaşı, Y. (1991), “Commercial Bank Selection in Turkey”, *International Journal of Bank Marketing*, 9(4), 30-39.
- Kennington, C., Hill, J. ve Rakowska, A. (1996), “Consumer Selection Criteria for Banks in Poland”, *The International Journal of Bank Marketing*, 14(4), 12-21.

- Kubica, T. (2011), "Preference-Based Segmentation of Young Clients: Implementation on the Market of Bank Accounts", *Ekonomski Horizonti*, 13(1), 125-141.
- Laroche, M., Rosenblatt, J. A. ve Manning, T. (1986), "Services Used and Factors Considered Important in Selecting A Bank: An Investigation Across Diverse Demographic Segments", *International Journal of Bank Marketing*, 4(1), 35-55.
- Maenpaa, K., Kale, S. H., Kuusela, H. ve Mesiranta, N. (2008), "Consumer Perceptions of Internet Banking in Finland: The Moderating Role of Familiarity", *Journal of Retailing and Consumer Services*, 15, 266-276.
- Mokhlis, S., Salleh, H. S. ve Mat, N. H. N. (2009), "Commercial Bank Selection: Comparison between Single and Multiple Bank Users in Malaysia", *International Journal of Economics and Finance*, 1(2), 263-273.
- Okpara, G. S. ve Onuoha, O. A. (2013), "Bank Selection and Patronage by University Students: A Survey of Students in Umudike, Nigeria", *Asian Journal of Business Review*, 2(2), 12-18.
- Oppewal, H. ve Vriens, M. (2000), "Measuring Perceived Service Quality Using Integrated Conjoint Experiments", *International Journal of Bank Marketing*, 18(4), 154-169.
- Özsoy, İ., Görmez, B. ve Mekik, S. (2013), "Türkiye’de Katılım Bankalarının Tercih Edilme Sebepleri: Ampirik Bir Tetkik", *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 20(1), 187-206.
- Rehman, H. U. ve Ahmed, S. (2008), "An Empirical Analysis of the Determinants of Bank Selection in Pakistan: A Customer View", *Pakistan Economic and Social Review*, 46(2), 147-160.
- Sevim, U. ve Aslantürk Çöllü, D. (2016), "Müşterilerin Banka Seçimini Etkileyen Kriterlerin Belirlenmesi: Giresun İli Örneği", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 18, 201-220.
- Tan, C. T. ve Chua, C. (1986), "Intention, Attitude and Social Influence in Bank Selection: A Study in an Oriental Culture", *International Journal of Bank Marketing*, 4(3), 43-53.
- Taşkın, Ç., Akat, Ö. ve Erol, Z. (2010), "Tüketicilerin Banka Tercihini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Bursa’da Bir Araştırma", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 11-22.
- Tehelulu, T. A. ve Wondmagegn, G. A. (2014), "Factors Influencing Customers’ Bank Selection Decision in Ethiopia: The Case of Bahir Dar City", *Research Journal of Finance and Accounting*, 5(21), 57-67.

- Turanlı, M., Taşpınar Cengiz, D. ve Işık, M. (2013), “Konjoint Analizi İle Gazete Tercihlerini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi”, *Ekonometri ve İstatistik*, 19, 1-26.
- Ünal, S. ve Erciş, A. (2004), “Banka Hizmetleri Satın Alan Tüketicileri Banka Özellik ve Hizmet Değişkenlerine Yönelik Tutumlarına Göre Alt Pazar Bölümlerine Ayırma Üzerine Erzurum’da Bir Araştırma”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 287-304.
- Ülengin, B. (1998), “Using Hierarchical Information Integration to Examine Customer Preferences in Banking”, *International Journal of Bank Marketing*, 16(5), pp. 202–210.
- Wittink, D. R., Vriens, M. ve Burhenne, W. (1992), “Commercial Use of Conjoint Analysis in Europe: Results and Critical Reflections”, *International Journal of Research in Marketing*, 11, 41-52.
- Yue, H. K. ve Gail, T. (1995), “How the Chinese Select Their Banks”, *Journal of Retail Banking*, 16(4), 36-39.

Rus Siyasal Rejiminde Putin Dönemi İktidar ve Muhalefet İlişkisi

Leyla İSAYEVA¹

Ramazan GÜNLÜ²

Öz

Araştırma Makalesi

Sovyetler Birliği'nin resmen dağılmasıyla başlayan ekonomik kriz ve ardından içte yaşanan terör olayları, Rus halkını, güçlü lider ve iyi bir yöneticiyi gerektiren, bir kimlik arayışına yöneltti. Toplumsal bölünmelerin eşliğine sürüklenen Rusya Boris Yeltsin döneminde çıkmaz sokağa ve batı güçlerinin müdahalesine maruz kaldı. Halkın desteğini yitirmek üzere olan Yeltsin'in istifası sonrası yerine Vladimir Putin geçmiştir. Ve böylece Rusya'da Putin dönemi başlamıştır. Bu çalışmada Putin dönemi Rusya'nın iç politikası ve bunu şekillendiren unsurlar ele alınacaktır. Sistem karşıtı muhalefet üzerine odaklanan bu çalışma, Rusya'da iktidar-muhalefet ilişkisinin sistem karşıtı muhalefetin nasıl oluştuğunu, karakterini, Rus toplumundaki etkisini ve Putin iktidarının siyasal rejim içi düzenlemelerini küreselleşme sorunsalının çerçevesinde ortaya koyma amacındadır. Çalışmanın temel kaynakları Rusya içi ve dışı kronikler ile bu konudaki temel incelemeler ve Rus siyasal tarihinde iktidar-muhalefet ilişkileri inceleyen çalışmaları olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sovyetler Birliği, Boris Yeltsin, Vladimir Putin, Siyasal Rejim, Siyasal Muhalefet, Rusya.

The Relationship between Power and Opposition in the Putin Period in Russian Political Regime.

Abstract

Research Paper

The economic crisis that started with the official dissolution of the Soviet Union, and then the internal terrorism, led the Russian people to seek an identity, requiring a strong leader and a good ruler. Russia, being driven to the brink of social divisions, was subjected to dead end and intervention by western powers during the period of Boris Yeltsin. After the resignation of Yeltsin Vladimir Putin replaced him. In this study, the internal policy of Russia during Putin period and the elements shaping it will be discussed. In this study, which focuses on anti-system opposition, the relationship between power-opposition in Russia is addressed as the problem of globalization and how anti-system opposition is formed. The main sources of the study will be the investigation of the internal and external chronicles of Russia and the investigations of the power-opposition relations in Russian political history.

Key Words: Soviet Union, Boris Yeltsin, Vladimir Putin, Political Regime, Political Opposition, Russia.

Makale Bilgileri / Article Info

Alındığı Tarih / Received 07.05.2019

Kabul tarihi / Accepted 08.10.2019

¹ Doktora Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, leyla.isayeva92@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0885-2633>

² Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, gunlu@mu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7499-7742>

Giriş

Sovyetler Birliği'nin dağılma süreci hem mirasçısı Rusya'da hem de Batı'da büyük şaşkınlık yarattı. Olayların anaforu içinde Rusya'da ve pek çok ülkede solun büyük kesimleri büyük umutlarla hayal kırıklarını bir arada yaşamıştır. Sovyetler Birliği'nin 1989'dan itibaren dağılma sürecini hızlandıran olaylar farklı beklentilere yol açmıştır. Sosyalistler, farklı düşüncelere kapılmış, başlayacak yeni dönemin geçmişteki hataları telafi edeceğine ve yaşam kabiliyeti olan yeni sol hareketlerin doğacağına inanıyorlardı (Kagarlitski, 1996).

Yeltsin dönemindeki idari yapının değişmesine karşı solun muhalefeti Putin dönemine kadar devam etti. Bu süreç Rusya'da iktidar ve muhalefet ilişkisinin şekillenmesinde temel bir rol oynadı. Bu durum muhalefetin iki ayrı çizgide konumlanmasıyla sonuçlandı. Bu, muhalefetin sistem içi ve sistem dışı olmak üzere ikiye ayrılmasıydı.

Sistem dışı muhalefet kayıtlı olmayan partiler ve Devlet Duma'sına girmek için gerekli %5 barajını aşamayan partilerden oluşmaktadır. Sistem dışı muhalefet³, köklü bir şekilde devletin toplumsal-siyasi yapısının değiştirmesini hedefler. Sistem dışı muhalefetin mecliste temsil edilmemesi, onu boykot ve protestolar gibi siyasi araçlara zorlamıştır. Bizim çalışmamız, sistem dışı muhalefet üzerinde odaklanmıştır.

Makalede ele alınan konu Rusya'da muhalif partilerin oluşum süreci, iktidarla aralarındaki çatışma, protestolar zamanı sistem dışı muhalefetin karşılaştıkları sorunlar, Rus toplumunun demokratikleşmesi talebini karşılayabilecek siyasi muhalefetin başarılı bir şekilde oluşmasını engelleyen faktörleri belirlemektir.

1. Rus Siyasal Sisteminde İktidar ve Muhalefet Partileri

Yeltsin yönetimi, Rusya'nın modernleşmesini ve Batı'nın değerlerinin yerleşmesini hızlandırmak için çalışsa da, rejimin kendisi tümüyle geleneksel, barbar, hatta arkaikti. Yeltsin'in, çevresindeki taşralı bürokratların ve Batıcı-reformcuların oluşturdukları birlik, Kremlin çevresinin tam da ihtiyaç duydukları şeydi.

Sovyet sisteminin dağılmasıyla hiyerarşiler çökerken hiyerarşinin belli bir irtifa noktasında konumlananlar çevresinde şebekeleri oluşturdu (Sergeev & Sergeev, 2004). Bu konumları işgal eden kişilerin şebekeleri harekete geçirmesi ve zenginliği kontrol etmesi Oligarkların oluşmasında bir kuluçka rolü oynadı. Yeltsin'in gevşek idaresi ve zayıf politik kontrol altında güçlü Oligarkların oluşması, Rusya'da "kapitalizme geçiş" in alamet-i farikası sayılıyordu. Bu Oligarkların gücünü ve zayıf yanlarını bu dönemde yakından tanıyan kişi Yeltsin'in halefi Vladimir Putin'di. İdari yapıyı ve gücün büyük kısmını tekelinde toplamayı başaran Putin, Oligarklara savaş açarak bazılarını kendi tarafına çekti. Bu "savaş" Rusya'daki dağınık ekonomik-politik güçleri merkezin kontrolü altına alarak işbirliği yapanların yararlandığı ekonomi alanı yarattı.

³ Sartori G. Parties and party systems: a framework for analysis. Colchester: ECPR Press, 2005.

Putin, ele geçirdiği güç ve kontrol kabiliyeti ile “Yeni Çar” olarak adlandırılıyordu (Stengel, 2007). Yeni Çar’ın iktidarı altında muhalefet baskı, medya tekeli, sansür, sivil toplum kuruluşlarının (STK) kapatılması, merkezileşme adı altında yaptığı uygulamalar uluslararası arenada antidemokratik baskılar olarak kayda geçti ve ihtiyatla karşılandı.

Rus siyasi tarihinde iktidar-muhalefet savaşı 2000-2011 yılları arasında tüm Rusya’yı saran gelişmelere sahne oldu. Muhafif partilerin gösteri yapması yasaklandı. Ağır kısıtlamalara karşın parti liderleri bu kısıtlamaları göstererek halkı kendi tarafına çekiyordu. Protestolar, Moskova, Petersburg gibi şehirlerde büyük halk kitlelerine ulaştı (Год митингов, Mitingler Tarihi, 2013).

Putin, iktidarını izleyen dönemlerde hükümetin elinde toplanan medya aracılığıyla muhalif parti liderlerini olgunlaşmamış hareketler olarak gözden düşürmeye çalıştı. 2018 Mart ayında gerçekleşen cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Putin’in aday olmasıyla muhalif politikacı Aleksey Navalniy’nin taraftarları yolsuzluk karşıtı protestolar düzenledi. Navalniy, Moskova’da düzenledikleri protesto gösteri sonrasında gösterinin “izinsiz” olduğu gerekçesiyle gözaltına alındı. Bu olay, sistem karşıtı muhalefetin siyasi sınırlarını gösteriyordu (Год митингов, Mitingler tarihi, 2013).

2019 yılının şubat-mart aylarında Rusya’nın siyasi gündemi Putin yönetiminin hazırladığı Emeklilik Reformuna karşı kitle protestoları ve onlara rehberlik eden sol akımların mitingleri; iktidarı ve özellikle Putin’i eleştiren muhalif blogger Navalniy’in 30 günlük hapsinin bitmesinin ardından 5 saniye özgür kaldıktan sonra tekrardan 20 günlük hapis cezasına çarptırılması; Eyalet seçimlerinin ikinci turunda muhalif partilerin önde olması ve iktidar-muhalefet savaşlarının şiddetlenmesi, ülkenin ağır bir dönemden geçtiğinin işareti olarak yorumlanabilir (Bbc News, 2019).

Rusya, siyasi tarihi özgül tarihsel gelişimi ve yönetim geleneği ile ayırt edici karaktere sahiptir. Devlet geleneği, 16. Yüzyılda prensliklerin birleşmesiyle başlayıp Bolşevik Devrimi ile sonlanan Çarlık Dönemi, 1917-1991 yılları arasında kapsayan Sovyetler Birliği Dönemi ve 1991 sonrası Rusya Federasyonu Dönemi olarak sıralanabilecek dönemlerden geçerek şekillenmiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (SSCB) dağılması, beklenmedik şekilde gerçekleşen ve küresel bir şaşkınlık yaratan gelişmeyi çok az uzman tahmin etti⁴. Bu beklenmedik platform çöküşü embriyon halindeki politik aktörleri sahenin önüne çıkardı. Bu ilk şoku atlatanlar Rusya Federasyonu’nu ilan eden Boris Yeltsin ve ortaklarıydı. Sovyet Devleti’nin güç ve yetkisiyle donatılmış kadrolar, atlarındaki platformun çökmesiyle kendilerini demokratikleşme ve liberal ekonomiye geçiş rotasında bulmaya çalıştılar. Gerçi Gorbaçov’un 1985’te yürürlüğe koyduğu glastnost ve perestrojka, yeni liberalizmin 1980 sonrası serüvenine bir katılma şekli olarak görülebilir. Sovyet

⁴ İmmanuel Wallerstein bunlardan biriydi. Derlugian, G.(2014) “Komünizm Neydi?” Kapitalizmin Geleceği Var mı? İçinde (çev. B.O. Doğan) İstanbul: Metis.

siyasal ve ekonomik rejimi altında oluşan yeraltı ekonomisi bu politikalarla yer üstüne çıkış kanalları bularak sonraki dönemin yeni güçlerinin ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştu. Sovyet kabuğundan çıkan bu “yeni güçler” kapitalizmin talan ve yağma ile kazanılması sürecinin galipleri oldular (Kesgin, 2016). Demokratikleşme ve piyasacı liberalizm aynı zamanda uluslararası toplumda kaybedilen prestijini yeniden kazanılmasının bir yolu olarak görülüyordu. Oligarklar, öngörülmeleyen bir sonuç değil, tersine Sovyet-ekonomi politığının çözölme süreci olan, glastnost ve perestroyka'nın kuluçkasında çıkan özerkleşen devlet şirketlerinin ve özerkleşen siyasal birimlerin yöneticileriydi.

Ekonomik ve sosyal temelleri ortaya çıkan yeni toplumun üzerindeki eski devletin şalıını çeken gelişmeler, 1990 yılında Sovyet Komünist Partisini ülkenin yön verici tek gücü olan Sovyet Anayasası'nın 6. maddesinin kaldırılması ve 1991 yılı 1 Ocak tarihinde SSCB “Toplumsal Birlikler Hakkında” Kanununun kabul edilmesi oldu. Bu değışiklikler zembereğinden boşalan yayın tuttuğu parçaların dağılmasıyla yeni partilerin kurulmasının manivelası oldu. 1992'nin sonunda kurulan partilerin sayısı 90'ı aşdı. “Siyasal Partiler Hakkında” Kanun ise 2001 yılında kabul edilmiştir. Kanuna göre, parti isimlerinde ırki, milli ve dini duygulara hakaret sayılan kelimelerin kullanılması yasaklanmıştır (9. Madde). Aynı şekilde parti ambleminde devlet bayrağı, amblemi, milli marşını, dini sembolleri tahkir eden sembollerin kullanılması yasaklanmıştır. Diğer yandan mesleki, ırki, milli ve dini mensubiyet temelinde siyasal parti oluşturulmasına da izin verilmemiştir (Akhundova, 2013).

Her şeyden önce, Avrupa ve Rusya'da siyasal muhalefetin doğuşu arasındaki farkı vurgulamak gerekir. Batı siyasal yapısında olduğu gibi Rusya'da uzun tarihiyle şekillenmiş bir "sosyal sözleşme" ve "sağcı devlet" yapısına sahip olmadı. Hükümet her zaman önemli bir aktör olmuştur ve hükümete karşı her türlü muhalefet öncelikle yasadışılık açısından kabul ediliyordu.

Rusların siyasal kültürü Avrupa'dakinden farklı ve siyasal pasiflik, kamusal olaylara karşı zayıf tepki, yetkililerle doğrudan iletişim eksikliği, uygar siyasal mücadele becerisinin eksikliği, siyasal özgürlük değerlerinin yanlış anlaşılması ve siyasal özgürlük değerlerinin anlaşılmaması gibi özellikler hüküm sürmüştür (Zeletdinova, 2012).

Ülkede demokratikleşme çabaları çerçevesinde toplumsal yaşamda örgütlenme ve siyasal yaşamda partileşme düzeyi artmış, seçim ve oy sistemleriyle birçok kesim yönetimde temsil edilme fırsatı kazanmıştır.

Günümüzde devam eden bu değışim sürecinde, Rusya'nın siyasal-ideolojik yaşamında yer alan belli görüşler ve gruplar belirginleşmiş, siyasal mücadeleye katılan temel aktörler haline gelmişlerdir. Ülkedeki siyasal yelpaze ideolojik açıdan “rengârenk”, parti olarak ise çok sayıda olması kimi görüşlere göre, toplumdaki sosyal çıkarların çeşitliliğinin değil, düzensizliğin, geçiciliğın ve sistemsizliğin göstergesidir (Burenko, 2007: 2). Rus Siyasal Sisteminde partiler sistem içi ve sistem

dışı olmakla, iki gruba ayrılmaktadır. Merkez Seçim Komisyonu Rusya’da kayıtlı olan ve seçimlere girme hakkı olan 14 siyasi parti saymıştır (Samoylov, 2017).

1. Партия "Родина" (Partiya Rodina - Vatan Partisi), parti lideri Aleksey Zhuravlev, siyasi söylemleri aşırı milliyetçi, muhafazakâr.
2. "Коммунисты России" (Kommunistı Rassiyi-Rusya’nın Komünistleri), parti lideri Maksim Suraykin, siyasi söylemleri Marksist-Leninist/ Komünist.
3. "Российская партия пенсионеров за справедливость" - РППС – (Rassiyiskaya Partiya Pensiyonerov za Spravedlivost- Rusya Adalet için Emeklilerin Partisi), parti lideri Yevgeniy Artyuh, siyasi söylemleri sosyal muhafazakar.
4. "Единая Россия" (Yedinnaya Rassiya-Birleşik Rusya), kurucusu Devlet Başkanı Vladimir Putin, parti lideri Dimitri Medvedev, siyasi söylemleri merkez muhafazakar, ulusalcı.
5. "Зелёные" (Zelyöniye-Rusya Ekoloji Partisi “Yeşiller”), parti lideri Anatoly Panfilov, siyasi söylemleri ekolojist, çevreci, yeşil politikalar.
6. "Гражданская платформа" (Grajdanskaya Platforma, Civic Platform - Sivil Platform), parti lideri Rifat Shaykhutdinov, siyasi söylemleri liberalizm.
7. ЛДПР, (Rusya Liberal Demokrat Partisi), parti lideri Vladimir Jirinovskiy, siyasi söylemleri milliyetçi sağcı, muhafazakar.
8. "Парнас", (PARNAS-Halkın Özgürlük Partisi), parti lideri Mikhail Kasyanov, siyasi söylemleri muhafazakar liberal, liberal demokrasi.
9. "Партия Роста" (Partiya Rosta- Gelişme Partisi), parti lideri Boris Titov, siyasi söylemleri muhafazakar liberal.
10. "Гражданская сила" (Grajdanskaya Sila-Sivil Güç), parti lideri Kirill Bykanin, siyasi söylemleri liberalizm, yeşil politikalar.
11. "Яблоко" (Yabloko-Elma), parti lideri Emilia Slabunova, siyasi söylemleri sosyal liberalizm, Avrupa yanlısı.
12. КПРФ,(Rusya Federasyonu Komünist Partisi), parti lideri Gennadiy Zyuganov, siyasi söylemleri, Marksizm-Leninizm / Komünizm.
13. "Патриоты России" (Patriotı Rassiyi- Rusyanın Vatansaverleri Partisi), parti lideri Gennady Semigin, siyasi söylemleri demokratik sosyalizm/ulusalcı sol.
14. "Справедливая Россия"(Spravedlivaya Rassiya- Adil Rusya Partisi), parti lideri Sergey Mironov, siyasi söylemleri sosyal demokrasi/ demokratik sosyalizm.

Rusya’daki sistem dışı muhalefet, günümüzde aşağıdaki gruplardan oluşmaktadır.

1. Demokratik hareket: A. Novalniy liderliğinde olan İlerleme Partisi (Partiya Progressa), PARNAS, Dayanışma Partisi (Solidarnost), Birleşmiş Sivil Cephe Partisi (Obyedinenniy Grajdanskiy Front), Savunma Partisi (Oborona), 5 Aralık Partisi (Partiya 5 dekabrya) v.b.
2. Sağ hareket: Demokratik Birlik Partisi (Demokratichskiy Soyuz), Demokratik Seçim Partisi (Demokrtaicheskiy Vibor), Liberteryen Partisi (Libertarianskaya Partiya)
3. Sol hareket: Sol Cephe Partisi (Leviy Front), ROT Cephesi Partisi (ROT Front), Rusya Sosyal-demokratik Partisi (Sotsial Demokraticheskaya Partiya Rossii).

4. Sol milliyetçi hareketler: Başka Rusya (Drugaya Rossiya), Vatan Partisi (Rodina), Sağduyu Partisi (Zdraviy Smisl), Halk İradesinin Ordusu Partisi (Armiya Voli Naroda)
5. Diğer milliyetçi hareketler: Rus Partisi (Russkiye), Rus Sivil Birlik (Russkiy Grajdanskiy Soyuz)
6. Anarşistler: Korsan Partisi (Piratskaya Partiya)

2. Yeltsin'den Putin'e Rusya iç politikası

Rusya Federasyonu'nun ilk Devlet Başkanı Boris Yeltsin ve reform yanlısı ekibi, Rus idari sisteminde Amerikan sistemini benimsemiş, bunu başarmak için de Batının maddi/manevi desteği aranmıştır. Batı ise özelde Rusya'nın iç politik gelişmeleri ve "reform programının" başarısı üzerine odaklanmıştır. "Yakın Çevre"nin özel bir öneme sahip olmaya başladığı ve Rus dış politikasının daha iddialı hale geldiği 1993 yılında bile eleştiriden imtina eden Batı, Yeltsin'i karşılaştığı zorluklarda yalnız bırakmak istememiştir (Kubichek, 2000: 551).

Yeltsin altındaki "şok terapisi" politikası nedeniyle, Dünya Bankası verilerine göre, Rus ekonomisinin toplam hacmi 550'den 195.7 milyar dolara düştü. Yolsuzlukla ilgili durum daha da kötüye gitti, devlet mülkünün özelleştirilmesi sonucu ortaya çıkan Oligark tabakası Rus ekonomisini ele geçirdikleri gibi kendilerini siyasette de denemeye başladılar. Yeltsin ailesi olarak nitelenen bu tabakanın oluşumu sonucu Rus halkı açlık ve sefaletli günler yaşamaya başladı (Kubichek, 2000).

Yeltsin dönemindeki ilk reformlar özelleştirmeye yönelik iken, ikinci reform dalgası geri kalan halka sosyal yükümlülükleri hükümetin sırtından almaya yönelmişti. Votkaya olan bağımlılığı ile bilinen Yeltsin'in ve ailesinin adı iktidarda olduğu dönemde yolsuzluğa anılmaya başlandı. Bu dönemde halk Yeltsin'in başkanlığını sorgulamaya başladı. Kremlin ekibi bu baskıların önünü almak üzere idari sistemde değişiklik yapılmasına karar verdi. Uzun süren aramalar sonucu eski KGB memuru Vladimir Putin siyasette o zamana kadar pek de tanınmayan bir isim olarak başbakan oldu. Boris Yeltsin, 31 Aralık 1999'da televizyonda yaptığı bir konuşma ile istifa ettiğini ilan etti (Kremlin.ru, 2019). Böylece Rusya bir macerayı noktıyor, yenisine başlıyordu. Putin vekâleten 3 ay başbakanlık koltuğuna oturdu. Bu süreç aynı zamanda onun devlet başkanı olmasına hazırlanma süreciydi.

26 Mart 2000 tarihinde yapılan seçimlerin resmi sonuçları beklendiği gibiydi. Putin, aynen Kremlin senaryosuna uygun olarak, programlandığı üzere birinci turda kazandı. Propaganda uzmanlarının ana fikri halka Putin'i güçlü lider ve irade sahibi politikacı imajı yaratarak Yeltsin'in son yıllardaki yönetim tarzıyla iktidara olan kaybedilen güveni yeniden inşa etmektir. Putin'in itaatkar ve daimi icracı olması onu Yeltsin'in sadık yardımcılığına kadar getirtmişti. Bunun için de Putin propagandasında reklam ve televizyon üzerine gidilerek halka istedikleri ve aradıkları niteliklere sahip lider olarak Putin'i pazarlamaya başladılar. Bu, aynı zamanda, Rusya'da politik pazarlamanın ilk başarısıydı.

Putin, 1990’larda yaşanan kaostan sonra halka, arzuladıkları tek şeyi getirecek gibi görünüyordu: Stabilnost, yani istikrarı. İstikrarsızlığı sona erdirme, Rusya’nın temel sorunları arasında kritik seçimler yapmayı gerektiriyordu. Putin’in kısa süredeki başarısı temelde iki şeye bağlıydı: öncelik Çeçenistan’da süren savaşı sonlandırmak ve ikinci temel faktör ise, medya tekeli ele geçirmektir.

Boris Kagarlitski’ye (2008: 85-86) göre toplum üzerindeki politik ve sosyal kontrolün başlıca aracının televizyon olduğu Rusya’da böylesi bir sanal başkan tümüyle uyuyordu. Yayına hakim olan politikaya da hakimdi. Demokratik prosedürler sadece kamuoyu araştırmalarına hile karıştırmaktan başlayarak seçim sonuçlarını değiştirmeye kadar varan her türlü manipülasyon temelinde iktidara yasal oluşum sağlamaktaydı. 2000’lerde başlayan bu yöntem günümüz Rusya’sında hala devam etmekte, yerli televizyon kanallarında sadece Putin’in istedikleri gösterilmektedir.

Çeçenistan’daki savaş, Cumhurbaşkanlığı seçimleri için Putin’e çok uygun bir zemin hazırladı. Dağıstan’daki köktendinci ayrılıkçıların bozguna uğratılması ve Çeçenistan’ın üçte biri üzerinde kontrolün sağlanmış olması Putin’in göreve başladığı Ağustos ayında yüzde 2 olan popülaritesinin kısa bir zamanda yüzde 14’e çıkmasında çok önemli rol oynadı (Kagarlitski, A.g.e, 87).

Putin’in devlet başkanı olarak seçildiği yılda dünya liderleri tarafından kibarca görmezden gelinen seçim sandıklarında sahtekarlık, medya manipülasyonu ve tutarsızlıklar arasından Putin, Rusya’nın bin yılı aşkın tarihinde ikinci seçilmiş devlet başkanı olarak Kremlin’e çıktı.

Putin, tüm bildirimlerinde güçlü bir Rus devletinden bahsediyordu. Güçlü bir devlet Rusyalılar içindir, Putin burada sadece Ruslar’ı değil, Rus Devleti’nin tüm halklarını bu kavrama dahil etmiştir (Kremlin.ru, 2019).

Putin demokrasisinin kendi kuralları vardı. Öncelik olarak parlamentonun üst kanadını oluşturan Federasyon Konseyi’nin bölge valilerinden oluşması sistemine son vermiştir. Bununla da bölgelerin ülke politikasındaki etkisi azalmıştır ve ayrıca Güney Osetya ve Abhaziya olaylarından sonra ABD’nin bölgede kendilerine küçük müttefik yaratmasının önünü almış bulunuyordu. Parlamentodan geçirdiği kanunlarla bölge yöneticilerini kontrol etme imkanına sahip oldu. Doğrudan atamalarla yönetilen yedi süper bölge oluşturulmuş, 89 özerk cumhuriyet ve bölgenin yetkileri sınırlandırılmış ve idari birimler süper bölgelere bağlanmıştır. Yerel vali ve yöneticilerin yetkilerinin önemli bir kısmı merkeze devredilmiştir. Bu yöneticilerin, Federasyon Konseyindeki üyelikleri düşmüştür. Böylece özerk cumhuriyet ve bölgelerin üzerinde merkezin kontrolü artmıştır. Aynı zamanda bölgedeki adalet bakanlığının, savcılığın ve mahkemelerin daha aktif çalışması ve kontrolü sağlandı. Rusya için merkez kaç güçlerin kontrolü gücün istikrar adına merkezde yoğunlaşması açısından önemli bir hamle olurken, yeni siyasi güçlerin örgütlenmesinin de önünü kesiyordu. Böylece Rusya’da siyasal muhalefet sistem karşıtı protesto biçimlerine doğru sıkıştı (Yapıcı, 2010: 247-249).

Putin dönemini nitelendiren başlıca diğer konu ekonomi üzerinde yaptığı reformlardır. Bu dönemlerde Sovyetlerden miras kalan borç krizinin vahim boyutuna ulaşmasına rağmen, petrol fiyatının artması sonucunda ticaret hacmi genişlemiş ve ülkedeki yabancı para rezervleri üçe katlanmıştı.

2000 Mayıs'da başkanlık koltuğuna oturan Putin, Rusya'da ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için hem liberal bir ekonomik politika hem de hukukun üstünlüğü söylemini kullanarak güçlü devlet kurmak teşebbüsündeydi. Bu dönemde Putin için başarının anahtarı oligark ve bölgesel liderler ile mücadele ederek, hükümetteki Ortodoks liberallerin görüşlerine ılımlı yaklaşarak güçlü otoriter rejimi yeniden kurmaktı. Yeltsin döneminde devlet mallarının özelleştirilmesi sonucu ortaya çıkan oligarklar, Putin zamanında baskı altına alınarak ellerindeki mal varlıklarına, servetlerine el konuldu. Bu kapsamda en önemli olay medya imparatorları olan Boris Berezovski ve Vladimir Gusinski'nin yolsuzluk gerekçeleriyle mallarına el konulmasıdır. Putin'e muhalif olmaya çalışan birkaç iş adamının uzun süren karşı duruşları dolandırıcılık suçlamaları ile hapse atılmak, daha sonra ise ülke dışına sürülmekle sonuçlandı (Yapıcı, a.g.e, 102).

Rusya 2003 milletvekili seçimlerini beklerken, Kremlin medya üzerindeki gücünü Komünist Partiyi yok etmek üzere kullanmak istiyordu. 90'larda her şeyin altüst olmasından komünist parti sorumlu tutuluyordu. Üstelik Kremlin eliyle oluşturulan Birleşik Rusya Partisi için mecliste üçte ikilik itiraz edilemez bir çoğunluk sağlanması amaçlanıyordu.

Görünürde çok partili sistem seçimler ve kısmen bağımsız medya gibi vitrin süsleri aracılığıyla halkın iradesini kazanılmaya çalışılıyordu ama aslında Putin Rusya'sında otoriter benzeri bir politik sistem hüküm sürüyordu. Yolsuzluk ve keyfi suçlamalara göre kapatılan STK, muhalif parti, lider ve aktivistlerin hapsedilmeleri 2011 sonrası sistem dışı partilerin halkı ayaklandırmasına ve hükümeti boykot etmesine neden oldu.

3. İktidar-muhalefet diyalektliği ve sistem dışı protestonun gelişmesi

Aslında sistem dışı partileri iki döneme ayırabiliriz: İlk dönem; 2000-2011 tarihleri arasındaki dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde sistem dışı muhalefet, Rusya'nın siyasi sisteminde belirli bir yere sahipti. Yerel seçimler dışında seçimlere katılma fırsatının olmaması ve sınırlı bir şekilde izinli protestoları gerçekleştirebilmelerine rağmen, muhalefet en azından yaşama hakkına sahip olup toplantılar yapabiliyordu ve iktidara herhangi bir siyasi tehdit içermeyen kurumlarını inşa edebiliyordu. Bu dönem, aynı zamanda, Putin'nin merkezileşme ve yerel güçleri kontrol altına alma girişimlerini içeriyordu. Bu değişimler sistem dışı partilerin mevzilerinin dağıtılması anlamına geliyordu.

Bu dönemde muhalefet, Muhaliflerin Marşı (2005-2008), Öfke Günü (2009-2011), Strateji 31 (2009-2014) gibi bazı eylem ve kampanyalar gerçekleştirdiyse de, bunlar büyük girişimler değildi. Bu kampanyaların amaçlarından bazıları şunlardı:

Rusya'yı demokratikleştirmek, siyasi özgürlük, iktidarın sosyo-ekonomik politikasını eleştirmek, özgür toplantı hakkını savunmak, v.b. (Samoylov, a.g.e.).

Sistem dışı muhalefetin en büyük protestoların başlama tarihi 2011'de D. Medvedev'in, Cumhurbaşkanlığı adaylığı için V. Putin'in ismini açıklaması ile başlamıştır. Boris Nemtsov liberal siyasi parti lideri olarak, Putin'in Ukrayna'daki isyanları ve ayrılıkçı askeri gruplara kapsamlı gizli destek vermesini protesto ediyor, seçimlerde hile yapıldığını savunuyordu.

Protestoların nedeni, 4 Aralık 2011 Devlet Duması seçimleri sırasında oy sayımına hile karıştırılmasıydı. İnsanlar, Duma seçimlerinden ziyade, artan elektrik, su ve ısınma faturaları, eğitimdeki kriz, okul ve hastanelerin kapanması ve Rusya'nın Dünya Ticaret Örgütü üyeliği sonrasında yaşanan iş kayıplarıyla ilgilidiler. Bu sorunların yeni bir protesto dalgasına yol açma ihtimalini hisseden muhalefet liderleri ilk başta tereddüt etseler de bir son dakika hamlesiyle sosyal talepleri de platformlarına dahil ettiler. En büyük protestolar ise 10 Aralık'ta Bolotnaya Meydanında ve 24 Aralık'ta Saharova caddesinde düzenlenmiştir. Moskova'da düzenlenen en az beş bin kişinin katılmış olduğu mitinglere halk 'Putinsiz bir Rusya' sloganlarıyla katıldı. 300 kadar kişi gözaltına alınmış, eylemin liderlerinden İlya Yaşin 15 gün hapis cezasına çarptırılmıştı. Gözaltına alınanlar arasında yolsuzlukla mücadele kampanyaları yürüten ve Putin'in siyasetlerini sıkça eleştiren Aleksey Navalniy de bulunuyordu. St Petersburg'daki protestolarda 120 kişi gözaltına alındı. Bu, sistem-dışı muhalefet üzerinde giderek genişleyen baskıyı gösteriyordu.

Tüm ayaklanmalara rağmen, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) gözlemcileri, Putin'in partisi lehinde seçimde adil davranıldığını ilan etti. İngiltere hükümeti ise hile suçlamalarının şeffaf şekilde soruşturulması çağrısında bulundu. ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton seçimin ne adil, ne hür olduğu görüşünü savundu. Birleşik Rusya, seçimde yüzde 50'nin biraz altında bir oy oranıyla birinci parti oldu. Böylelikle de Birleşik Rusya, alınan sonuçlara göre Duma'daki 450 sandalyeden 238'ini kazandı.

Aslında 2011/2012 protestoları yeni muhalif aktörlerin oluşumu, otoritelerle toplumun çatışmacı kısmını kurumsallaştırmaya, ona meşru bir biçim vermeye ve böylece toplumun bütünü olarak istikrarını korumaya yönelik bir girişim olarak değerlendirilebilir.

Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesinin yıldönümü olan 18 Mart tarihine özellikle denk getirilen seçimi Putin'in kazanmama olasılığı neredeyse hiç yoktu. Bunun nedeni halkın ülkede Putin'den başka lider görmemesi ve buna bağlı olarak muhalefetin yıllardır güçlü bir isim çıkaramamasıydı.

Ülke içerisinde iktidarın izlediği politikaya tepki gösteren, iktidarı Rusya'yı ABD'nin küçük müttefiki yapmakla suçlayan birçok siyasi akım ve parti ortaya çıktı. Bunların arasında Yeltsin iktidarına en çok tepkiyi gösteren grup ise Avrasyacılar olmuştur. Rusya'yı Doğu ile Batı arasında kendine özgü Avrasyalı bir medeniyet olarak tanımlayan Avrasyacılık ideolojisinin temelinde Batı karşıtlığı yer almaktadır.

“Liberal ve Batılı olan her şeye karşı çıkan bu grup, devletçi bir ekonomiyi ve otoriter bir siyasi sistemi savunmuş, Rusya’nın büyük güç statüsüne kavuşmasını ABD ve müttefiklerine karşı durma yeteneğine bağlamıştır (Kamalov, 2011: 102).

Rusya üzerine yazanların bir kısmı, Rusya’nın tarihsel mirasının yükünden hareketle otoriterliğin kaynağını Rusya’da otoriter kültürün etkilerine vurgu yapmakta ve Putin’i bu mirasın bir yansıması olarak değerlendirmektedir. Demokrasi ve demokratikleşme sorununu bağlamdan koparmakta, Boris Yeltsin döneminin “demokratik” gelişmelerinin Putin döneminde yerini otoriterleşmeye bıraktığını ileri sürmektedir. Bazı yazarlar da tarihsel bağlamdan bağımsız olarak politik aktörlerin eylem ve yönelimlerine ya da Putin’in kişiliğine ve onun otoriter yönelimine gönderme yapmaktadır. Bu yaklaşımların Rusya’daki gelişmeleri açıklamaya yeterli olmadığını düşünenler, güncel bağlama, temel çatışma ve sorunlardan kaynaklanan otokraziye işaret etmektedirler. Buna göre bu tür çatışmalar, demokratik olmayan toplumlarda iktidarı paylaşma konusunda tarafsız hakemlerin yokluğunda ve nüfusun kontrolü (zor ve rıza) ihtiyacı çerçevesinde karşılaşılan tehditlerden kaynaklanmaktadır. Kurumsal analizin bu tür sorun tespitlerinde çözüm bu tür kurumların inşasıdır (Chaguaceda, 2016: 76). Bu yaklaşımın yeni kurumsalcı yaklaşımdan sadece farklı değil, aynı zamanda otokraziyi kritik durumlarda belli başlı politik aktörler tarafından alınan kasıtlı kararların bir sonucu olarak düşünüyor. Bu çerçevede politik aktörler iktidarı sağlamlaştırmak için muhaliflerden önce, mevcut fren ve denge sistemini sınırlandırmasını ve normları ve kurumları bu amaca doğru manipüle edilmesini talep eden sıfır toplam oyunu olarak politik rakiplerin tasarlayarak, iktidarlarını maksimize etmeye çalışmaktadır.

Rusya’nın mevcut rejimini kavramak için bu varsayımdan hareket eden (Chaguaceda, 2016: 76-88), başarısız demokratikleşme deneyimini, otoriteryan iktidarın kurumsal ağlarına ve biçimlerine ilişkin geçmişe, restorasyon tipi analizlere de yer verdikten sonra, Kremlin rejimine en sempatik analizlerin bile Rusya’nın toplumdan gelen talepleri uzlaştırma ve karşılama yeteneksizliğinin altını çizmektedir. Bu tür eleştiriler Putin rejiminin analizine ilişkin çok şey ifade etmemektedir. Zira bir “demokrasi şablonu” ya da Rusya’nın otoriter, tek adamcı mirası gibi genel açıklamalar da isabetli bir analiz olarak ele alınamaz. Siyasi rejimler, esas olarak siyasi alanın sınırlarını çizerek inşa edilirler ve kırmızı çizgiler ortak kamusal çıkarların bir ifadesi olarak ortaya çıkar. Bu tip bir siyasi alan ve kamusal alanın sabit bir veri alınması söz konusu olmamakla birlikte, bu iradenin tesis edilmesi bir iktidar-muhalefet bloklarının tarihsel toplumun güncel pratikler içinde konumlandırılmasını içerir. Tarihsel ve güncel bağlam rejimin iktisadi ve siyasi parametrelerine işaret eden bir matrise tekabül etmektedir.

Putin’in siyasi hayatı ve Rusya’nın bugünkü rejimi, 1990’larda Rusya’nın yaşadığı “vahşi kapitalizm” sürecinden ve halkın bu dönemin özel çıkarlara teslim edilmiş kamu alanından çektiği acılardan ayrı değerlendirilemez. Zira bugünkü Rusya, ulusal ve küresel planda sorunlarla baş eden bir çizgiye “Putin’in otokratik rejimi” altında gelmiştir. Post-Sovyet öncesi rejimin girdiği türbülans ve onun

doksanlı yıllardaki “özelleştirme felaketi” rejim ve halk arasındaki genel uzlaşmanın da çöküşüdür. Bu çöküşün ve güçsüzlüğün Putin rejimi altında açılması Batı’da yükselen eleştirileri ve rejim muhalifleri siyasal denklemden çıkararak bir kültürel hareket dönüşmesi süreci ile iç içe geçmiştir. Dünya sistemine ülkelerin katılma biçimleri ortak çıkarların temsili ile özel çıkarların ortak çıkar maskesi altında farklı derecelerde sentezini içerir. “Putin rejimi” için demokrasinin ölçüsünü belirleyen sınırların bu skala içinde ele alınması daha açıklayıcı olacaktır.

Güncel politika sorunları, Orta Doğu ve Kafkasya’da sürekli artan maliyetler yanında ülke nüfusunun resmi yoksulluk sınırın altında yaşayan 20 milyon üzerindeki nüfusun durumu, emeklilik yaşı, işsizlik gibi sorunlarla iç içe artan maliyetler, başka ülkelerde olduğu gibi Rusya’da da, küresel ekonominin etkilerine açık bir ortam oluşturuyor (Haaretz, 2018). Bu tip sorunlar, Rusya’nın siyasi rejiminin analizine dahil edilse de rejimin “demokratikliği” sorunu açısından esas sorunlar olarak değerlendirilemez.

Ukrayna krizi dolayısıyla gelen Batı yaptırımları, Rusya’yı ekonomik ve diplomatik olarak sıkıştırdığı ölçüde bu sorunlara hazırlık sürecini içeren Çin-Rusya ilişkilerinin iyileştirilmesi bir alternatif olarak güçlenen bir uzlaşmanın temellerini atmış görünmektedir (The Diplomat, 2016). Petrol fiyatlarının düşüşü Rusya’nın siyasi rejimi üzerinde hoşnutsuzluğunun Batı medyasında ve Batı ile ilişkileri öne çıkaran “folklorik” muhalefetin eylemlerinde kendisini göstermektedir. Ancak Batı medyasında Kafkas sorunlarına eski ilginin odağı Kırım sorununa dönmüştür. Türkiye ile ilişkilerinde de Kırım sorunu bir sorun alanı olmakla birlikte uzun zamandır rafa kaldırılmış bulunmaktadır.

Rusya’nın siyasi rejimi Putin döneminde iktidar ve muhalefet ilişkilerinin Post-Sovyet dönemi krizinin bastırılması ve siyasal alanın yeniden tanımlanması sürecini içte ve dışta yeniden ele alındığını göstermektedir. Bu gün, ülkedeki Batı ajandasının taşıyıcıları olarak görülen hareketler “folklorik” bir muhalefet derekesine düşürülmüş, temel sorunları ve iktisadi göstergeler peşini bırakmasa da iktidar-muhalefet arasında yeni bir dengenin var olduğu aşikardır. Demokratik sorun ve rejim içindeki muhalefet “majestelerinin muhalefeti” çerçevesine indirgenemez. Rusya’da oluşan yeni siyasal alan yeni rejim koalisyonunun bir ifadesi olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

2011-2012 kitlesel mitingler döneminde sistem dışı muhalefetin protesto gösterileri gelişimin bir sonraki adımına geçemedi. 2012 yılının sonunda protesto etkinliği önemli ölçüde azaldı ve birleşen muhalefet birliklerinin çöküşünü ilan etmek zorunda kaldılar.

Muhalef partilerin karşılaştığı sorunların aşağıdaki nedenlerden oluştuğu tespit edilmiştir (Tatarkova, 2014)

1. Sovyet sonrası komünist ideolojinin gerilemesiyle muhalif birliklerin parti tecrübesizliği,
2. Yeni siyasi düzen ve demokratik bir hükümet tarzına keskin geçiş zamanında partiler aktif olarak oluşmaya başladı. Uzun zaman aynı ideolojiye sahip olmalarına rağmen aralarında sorunların yaşanması bu partilerin muhalif ittifak oluşturmasına engel oldu.
3. Federasyonun ilk yıllarında muhalif partiler parlamentoda halkı temsil etme hakkı kazandılar. Ancak 1999 yılının sonunda, çeşitli siyasi nedenlerle partilerin Duma'daki sandalyeleri azalmaya başladı.
4. İktidar ve muhalefet arasındaki yaşanan gerilimler iktidarın sistem-dışı muhalefetle diyalog kurmak yerine çatışmayı alevlendiren tutuklamalarla sonuçlandı.

Görüldüğü üzere iktidar ve muhalefet söyleminde hem çatışma potansiyeli (çatışma söylemi) hem de ateşkes olasılığı (uzlaşma söylemi) vardır. Ancak, çatışma güç teşkil ediyor. Çatışma sırasında, ne uzlaşma stratejisi ne de her iki tarafın tam olarak işbirliği stratejisi seçilmemiştir; bu da çatışma söyleminin uzaması ile sonuçlanmıştır.

Böylece, sistem dışı muhalefet gruplarının dağılması, kurumsallaşma eksikliği ve demokratik bir işbirliği çerçevesinin eksikliği göze çarpmaktadır. Muhalefetin çekirdeği çeşitli siyasi ve sosyal aktörlerin temsilcilerinden oluşuyordu. Temsil edilen grupların her biri protestoya katılarak hedeflerine ulaşmaya çalıştı ve her zaman da bu hedefler politik değildi. Böylece, parçalanma, iç çelişkiler, uzlaşma eksikliği dağılmaya neden oldu.

Rusya'nın siyasi tarihini kavramlaştırmada önemli yönetsel ayırım, Rusya'nın Doğu-Batı yüzü olduğudur. Bertram Wolfe (Wolfe, 1989: 15), Devrimi Yapan Üç Adam adlı eserinde Rusya'daki iki temel güç bölünmesinin Batı ile bütünleşme ve Batı karşıtlığı içinde değerlendirilebileceğini ileri sürer. Bu olgu bu gün Avrasyacılık sorunsalı içinde ifadesini bulmaktadır. Fakat bu siyasi mevzilenmenin politikanın pragmatik yönüyle ilgili olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Zira gerçekte Avrasya diye ayrı bir güç ve ekonomi alanı icat etmek mümkün değildir. Dünya sistemi, katılan güçlerin bağımsız alan inşa edebilmesine uygun bir rezerv alanı olarak görülemez. Bu tür bir mevzilenme, ülke içi politik güç dağılımının meşruiyetini teminde yedek söylemler olarak iş görebilir.

Bu politika, üstelik Putin'le çelişen bir karaktere de sahip değildir; kendi toplumunda ciddi karşılık gören, tüm olumsuz ekonomik şartlara rağmen halen desteklenen bir isimdir. Putin, seçimlerde kendinden sonra ikinci sırada bulunan Grudinin'e ve üçüncü sıradaki Sopçak'a, başka fraksiyon ve siyasi söylemleri desteklemelerine rağmen, yeni yönetimde yer almalarını teklif etmiştir. Grudinin'e Tarım Bakanlığı, Sopçak'a ise bölgelerinden birine vali olarak atanmasını teklif etmesiyle de, toplumun tüm katmanlarına hitap etmek istediği gibi, muhalefetin

“Avrasyacılığına” rağmen Putin’le çalışabileceğinin göstergesi olarak yorumlanabilir.

Kaynakça

- Akhundova, J. (2013). Rusya’nın Siyasal Partileri ve Milliyetçilik Görüşleri. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(11), 54-66.
- Bbc News. (2019, Eylül 9). Eylül 26, 2019 tarihinde BBC Russian News: <https://www.bbc.com/russian/news-49633466> adresinden alındı
- Burenko, V. İ. (2007). *Politologiya*. Moskova: Ekzamen.
- Chaguaceda, A. (2016). The Putin System. *Russian Authoritarianism Today*. *Revista Mexicana de Analisis Politico y Administracion Publica Departamento de Gestion Publica y Departamento de Estudios Politicos y de Gobierno*, V(1), 75-92.
- Haaretz. (2018, Mart 12). Eighteen Years in Power, Putin's Grip on Russia Looks Stronger Than Ever Meanwhile, Russia's problems persist. Mart 12, 2018 tarihinde Haaretz: <https://www.haaretz.com/world-news/europe/eighteen-years-in-power-putin-s-grip-looks-stronger-than-ever-1.5893025> adresinden alındı
- Kagarlitski, B. (1996). *Rusya'da Kapitalizm Neden Tutmadı?* İstanbul: Metis.
- Kagarlitski, B. (2008). *Bugünkü Rusya. Neoliberalizm, Otokrasi ve Restorasyon*. (F. Arıkan, & S. Arıkan, Çev.) İstanbul: İthaki.
- Kamalov, İ. (2011). *Rusya'nın Orta Asya Politikaları*. Ankara.
- Kesgin, B. (2016, Şubat). Orta Sınıflar Ne İster? Rusya ve Türkiye’de Orta Sınıflar Üzerine Bir Karşılaştırma. *Sosyoloji Konferansları*(56), 3-32.
- Kremlin.ru. (2019). Eylül 26, 2019 tarihinde Kremlin.ru: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/by-date/31.12.1999> adresinden alındı
- Kubichek, P. (2000). Russian Foreign Policy and the West. *Political Science Quarterly*, 114(4), 551.
- Samoylov, Y. (2017). *Rusya'da Protesto Gösterileri ve Rus Muhalifeti*.
- Samoylov, Y. (2017, Nisan 03). *Sahipkiran: Stratejik Araştırmalar Merkezi*. <http://sahipkiran.org/2017/04/03/rus-muhalefeti/> adresinden alındı
- Sartori, G. (2005). *Parties and party systems: a framework for analysis*. ECPR Press.
- Sergeev, V., ve Sergeev, K. (2004). Mechanisms for Evolution of Society's Political Structure. *Social Sciences*(001).

- Stengel, R. (2007, Aralık 19). Eylül 26, 2019 tarihinde TIME: http://content.time.com/time/specials/2007/personoftheyear/article/0,28804,1690753_1690757_1690766,00.html adresinden alındı
- Tatarkova, D. Y. (2014). Формирование политической оппозиции в России (2011-2012 гг.): конфликтный дискурс, (Rusya'da siyasi muhalefetin oluşumu (2011-2012): çatışma söylemi). Moskova.
- The Diplomat. (2016, Aralık 06). Mart 12, 2018 tarihinde <https://thediplomat.com/2016/12/behind-china-and-russias-special-relationship/> adresinden alındı
- Wallerstein, İ. (2014). G. Derlugian içinde, Komünizm Neydi?" Kapitalizmin Geleceği Var mı? (B. O. Doğan, Çev.). İstanbul: Metis.
- Wolfe, D. B. (1989). Devrimi Yapan Üç adam. Ankara: Kuzey Yayınları.
- Yarıcı, M. İ. (2010). Rus Dış Politikasını Oluşturan İç Etkenler. İstanbul: USAK.
- Zeletdinova, E. A. (2012). Развитие оппозиции в России. Каспийский регион: политика, экономика, культура(2), 80.
- Год митингов. (2013, Ocak 1). Eylül 26, 2019 tarihinde Голоса Америки: <https://www.golos-ameriki.ru/a/russia-2012-protests/1575549.html> adresinden alındı

Alzheimer Hastalarına ve Bakım Verenlere Yönelik Sosyal Politikalar: Türkiye – Almanya Karşılaştırması

Ecem Naz NAZLIER KESER¹

Öz

Derleme

Yaşlılık döneminde yaşlıların biyopsikososyal ihtiyaçları artmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaşlı nüfus artışının meydana getirdiği ve getireceği öngörülen sorunlara yönelik çeşitli önlemler alınmaya başlanmıştır. Ancak bu önlemler yeterli düzeyde değildir. Dünya genelinde yaygınlaşan ve küresel sorunlara yol açması kuvvetle ihtimal hastalıklardan biri olan Alzheimer hastalığı bu çalışmanın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Hastalığın tedavisinin olmayışı, teşhisinin zorluğu ve giderek kötüleşen seyri hem hastalar hem de bakım verenler için büyük sorunlara yol açabilmektedir. Bu çalışmada; yaşlılara yönelik sağlık politikalarını, bakım politikalarını ve Alzheimer hastalarına yönelik bakım modellerini Almanya ve Türkiye için karşılaştırmaktadır. Konu hem genel yaşlılık politikaları perspektifiyle hem de Alzheimer hastalığı özelinde ele alınmaktadır. Çalışmada, Türkiye ve Almanya’da ki mevcut durum incelendikten sonra uzun ve kısa vadede yapılması gerekenler üzerine önerilerde bulunulmuştur. Türkiye’nin gelecekteki yaşlılık politikaları nasıl olmalıdır ve Alzheimer hastalarına yönelik politikalar nasıl şekillenmelidir gibi sorulara yanıt aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Alzheimer, Türkiye Alzheimer Politikaları, Almanya Alzheimer Politikaları

Social Policies for Alzheimer's Patients and Caregivers: Compare of Turkey and Germany

Abstract

Literature Review

Biopsychosocial needs of the elderly are increasing in old ages. In the developed and developing countries, various measures have been taken to address the problems caused and expected by the elderly population growth. However, it would not be enough. to say that these measures are not sufficient for many developed or developing countries. Alzheimer's disease, which is one of the most prevalent diseases that is becoming widespread worldwide and causing global problems, constitutes an important part of this study. The lack of treatment, the difficulty of diagnosis and the worsening course of the disease can cause major problems for both patients and caregivers. In this context; health policies for the elderly, care policies and models of care for Alzheimer's patients compared to Germany and Turkey. The subject is dealt with from the perspective of general aging policies and in the context of Alzheimer's disease. In the study, after examining the current situation in Turkey and Germany, it has some suggestions on what to do in the short and long term. Answers have been sought for questions such as what should be the future of Turkey's aging policy and how policies must be shaped according to Alzheimer's patients.

Key Words: Alzheimer, Alzheimer's Policies in Turkey, Alzheimer's Policies in Germany

Makale Bilgileri / Article Info

Alındığı Tarih / Received 24.07.2019

Kabul tarihi / Accepted 08.10.2019

¹Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, ecemnazlier@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3864-4867>.

Giriş

Türkiye'nin nüfusu –doğurganlık oranı düşmüş olmasına rağmen- her geçen gün artmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK] verilerine göre, Türkiye nüfusunun 2023 yılı itibarıyla 86 milyon 907 bin 367, 2040 yılı itibarıyla ise 100 milyon 331 bin 233 olacağı öngörülmektedir (2019). Ancak nüfusun artmasına paralel olarak genç nüfus artmayacak, aksine Türkiye nüfusu gitgide yaşlanacaktır. Günümüzde ise Türkiye nüfusunun 80 milyon 810 bin 525 kişi olduğu açıklanmıştır.

2019 yılı itibarıyla Almanya'nın nüfusu 82,2 milyondur. Toplam nüfus içerisinde yaşlı nüfus oranı Türkiye'de %8.7 iken, Almanya'da bu oran %22'dir. 2050 yılına gelindiğinde ise bu oranın %32'ye yükseleceği öngörülmektedir. En yüksek yaşlı nüfus oranına sahip ülkeler arasında Almanya (%21.5); Monako (%30.4) ve Japonya (%26.6)'dan sonra üçüncü ülkedir (Statistisches Bundesamt, 2019).

Artan yaşlı nüfus içerisinde görülen hastalıklar da değişmektedir. Bugün Türkiye'de ve Almanya'da yaşlılarda en sık görülen hastalıklardan biri Alzheimer hastalığıdır. Alzheimer hastalığı uzun süreli ve sürekli bakım gerektiren bir hastalık olması nedeniyle sadece Türkiye'nin değil yaşlanan dünyanın hastalığı olarak karşımızdadır. Almanya'da da benzer şekilde nüfusun yaşlanması ile Alzheimer hasta oranı artmaktadır.

Türkiye ve Almanya'nın toplam nüfus sayıları birbirine yakın olmakla birlikte nüfusun yaşlara göre dağılımı farklılık göstermektedir. Almanya'nın yaşlı nüfus oranı neredeyse Türkiye'nin üç katıdır. Buna karşın yaşlılara yönelik politikalar incelendiğinde Türkiye'nin Almanya'nın gerisinde olduğu görülmektedir. Bu duruma sebep olan faktörlerin neler olduğu, iki ülkenin sağlık ve bakım politikaları karşılaştırılarak anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu amaçla iki ülkenin Alzheimer hastalarına ve bakım verenlerine yönelik politika incelenmiş ve politika düzenlemeleri ile ilgili önerilerde bulunulmuştur. Bu politika düzenlemeleri ile ilgili önerilerde bulunmadan önce Alzheimer hastalığının özelliklerini ve Türkiye ve Almanya'da ki mevcut yaşlılık politikalarını incelemek gereklidir.

1. Türkiye'de Alzheimer Hastalarına ve Bakım Verenlere Yönelik Sosyal Politikalar

Türkiye'de sosyal politikalar ve sosyal hizmetler dezavantajlı gruplar arasından daha çok çocuklara, kadınlara, yoksullara yönelmiş olmasına rağmen demografik veriler göz önünde bulundurulduğunda nüfusun her geçen gün yaşlandığı ve yaşlılara yönelik yeni sosyal politikaların üretilme gerekliliğinin ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır (Yanardağ ve Zubaroğlu Yanardağ, 2019: 8-9). Sağlık hizmetlerinin gelişmesi, hastalıkların teşhis ve tedavi imkânlarının artması, yaşlıların sağlık hizmetlerine erişimi gibi gelişmelerin ve kadınların istihdam olanaklarından geçmişe nazaran daha çok yararlanması, aile yapısındaki değişimler, aile planlaması ve korunma sistemlerine yönelik farkındalığın artması gibi nedenlerle yaşlı nüfus

dünya genelinde artmaya başlamıştır. Artmaya da devam edecektir. İlerleyen yıllarda nüfus politikaları, yaşlı nüfus odaklı geliştirilecektir.

Türkiye’de yaşlılık dönemi bütçe kalemleri temelde emeklilik harcamalarıyla sınırlı gibi düşünülür. Bu sınırlılık yaşlanmanın etkisiyle ortaya çıkacak diğer bütçe kalemlerinin de ihmal edilmesine yol açmıştır. Oysa yaşlanmanın kamu harcamaları üzerindeki etkisi ancak emeklilik, sağlık, eğitim harcamaları ile aile yardımı gibi bütçe kalemleri hesaplandığında anlamlı hale gelecektir (Korkut, 2019: 152).

Dünyanın yaşlanmasının bir sonucu olarak yaşlılık ile ilgili söylemlerde de bazı değişimler yaşanmıştır. Bu kapsamda; aktif yaşlanma, başarılı yaşlanma, yerinde yaşlanma kavramları üzerinde tekrar düşünülmesi gerekmektedir (Özmete, 2019: 17). Ülkeler için yaşlılara yönelik başarılı bir sosyal politika üretmenin yolu ise yaşlılara yönelik sunulan hakların bu kavramların odağında olmasını gerektirmektedir. Aktif yaşlanma bireyin yaşamı hakkında kontrol sahibi olmasını, bağımsız bir şekilde yaşama kapasitesini ve sağlıklı yaşama beklentisini içerir (Özmete, 2019: 18-19). Literatür yine başarılı yaşlanmanın aktif yaşlanma ile benzer olarak, yaşlının yaşam işlevselliğini kaybetmemesi anlamına geldiğini söylemektedir.

Alzheimer hastaları, hastalara bakım verenler ve hastalığın maliyeti konusu Türkiye’de her geçen gün artan bir sosyal sorun olarak karşımızdadır. Alzheimerlı hastalara ve ailelerine yönelik politikaların incelenmesi ve yaşlılar ve aileler için daha üretken, başarılı ve yaşlıların öz yeterliliklerini artırıcı politikalar benimsenmesi oldukça önemlidir. Türkiye sosyal bir devlettir. Bu nedenle Alzheimer hastalarına yönelik politikalar konusu üzerine çalışılması gerekmektedir. Bu başlık altında Türkiye’de yaşayan Alzheimerlı yaşlılara yönelik mevcut politika ve uygulamaların durumu kısaca özetlenecektir.

1.1. Türkiye’de Sağlık Politikaları

Türkiye’de yaşlılık politikaları incelenirken sağlık sigortası sürecini anlamak gerekir. 1920-1923 yılları arasında Sağlık Bakanlığı Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılmasının ardından 3 Mayıs 1920’de kurulmuştur. Ancak Birinci Dünya Savaşı döneminde kapsamlı bir sağlık sistemini oturtmak kolay olmamıştır. O dönemde Sağlık Bakanlığı savaş gazilerinin yaralıları iyileştirmek ve mevzuat oluşturmak gibi misyonları yüklenmiştir. 1946-1960 yılları arasında ise sağlık hizmetleri sınırlı kişi ve kurumlarca verilmeye çalışmıştır. Bu dönemde cumhuriyet dönemi ilk yazılı sağlık planı olarak da adlandırılan “Birinci On Yıllık Milli Sağlık Planı”, 1946 tarihindeki Yüksek Sağlık Şurası’nca onaylanmıştır. 1960lı yılların sağlığın sosyalleşmesi açısından önemli dönemleri ifade etmektedir. 1946-1960 yılları arasında Sosyal Sigortalar Kurumu (1952) ve Emekli Sandığı (1953) kurulmuştur. 1960’lı yıllara yaklaştıkça sağlık alanında çalışan kişi ve hizmet veren kurum sayılarında da artış olmuştur. Bu dönemde devlet sağlık hizmetini daha geniş kitlelere sunmak amacıyla Sağlık Bakanlığı’na bağlı olmayan hastanelerin kurulmasına da imkân sağlamıştır. 1960-1980 yılları arasında bir genel sağlık yasası

çıkartılma çabaları olduğu görülmektedir. Ancak herhangi bir yasalaşma söz konusu olmamıştır. 1980 yılından sonra 1982 Anayasası'nın 56. maddesinde Genel Sağlık Sigortasının kurulabileceğine yönelik bir hüküm yer almıştır (Sağlık Bakanlığı, 2019). Yaşlılara yönelik ilk anayasal düzenleme de bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 60. ve 61. maddeleri ile olmuştur. İlgili anayasa maddelerinde yaşlılar korunması gereken nüfus gruplarından biri olarak belirtilmiştir. Anayasanın 60. Maddesi yaşlıların sosyal güvenlik hakları ile ilgilidir. 61. maddede ise devletin yaşlılara yönelik görev ve sorumlulukları anlatılmaktadır (T.C. 1982 Anayasası).

Genel sağlık sigortası kapsamı yıllar içinde gelişme göstermiştir. 16 Kasım 2002 tarihinde "Herkesin Sağlık" başlığı altında bir eylem planı hazırlanmış ve tüm vatandaşlar genel sağlık sigortası kapsamına alınmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2019).

Sağlık alanındaki önemli bir gelişme ise 2006 yılında yaşanmıştır. Sosyal güvenlik kurumları bir araya gelerek 5510 sayılı uygulama yasası üzerinde çalışmıştır. Yasaya göre Emekli Sandığı, SSK ve Bağ-Kur birleştirilmiştir. Çalışan ve çalışmayan nüfusun sağlık sigortası primleri konusunda ise bazı gelişmeler olmuştur. Bu gelişmelere göre çalışan nüfusun sigorta primleri çalıştığı kurum tarafından ödenirken çalışmayan nüfusun primleri ise kişilerin kendi tarafından ödenmelidir. Çalışmayan nüfusun prim ödeme miktarları yapılan gelir testi ile belirlenmektedir. Asgari ücretin üçte biri ya da daha az gelire sahip kişilerin sigorta primleri devlet tarafından karşılanmaktadır. Yasa 2008 yılında yürürlüğe girmesine rağmen Türkiye'de uygulanmaya başlanması 2012 yılını bulmuştur.

Alzheimer hastalarına yönelik Sağlık Bakanlığı'nca sağlanan bir hizmet de evde sağlık hizmetidir. Hizmetin temel amacı tetkik, tedavi, tıbbi bakım ve rehabilitasyon ihtiyacı nedeniyle düzenli aralıklarla hastaneye gitmek durumunda olan Alzheimer hastası yaşlının kendi ev ortamında, ailesinin yanında tetkik ve tıbbi bakımının yapılmasıdır. Hastanelerin ilgili bölümlerinde hizmete başlayan evde sağlık birimleri, hastaları düzenli aralıklarla ziyaret ederek gerekli tetkik ve tahlilleri yaparlar. Süresi biten raporları yenilerler. Alzheimer hastalarının ve hastalara bakım verenlerin hastane ortamlarında oldukça zorlandığı ve hastaların evre atladığını gösteren araştırmalardan (Aksu ve Fadiloğlu, 2010: 120-121; Nazlier Keser, 2019: 123-124) hareketle bu hizmetin oldukça faydalı olduğu söylenebilir.

1.2. Türkiye'de Bakım Politikaları

Alzheimer hastalarına yönelik bakım politikaları temelde nakdi ve ayni yardım olarak ikiye ayrılmaktadır. Devlet politikası olarak nakdi yardımların daha öncelikli olduğunu söylemek ise yanlış olmayacaktır. Ancak yapılan nakdi yardımlar konusunda da bazı geliştirmelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Alzheimer hastalarına yönelik sosyal yardımları yaşlı aylığı veya evde bakım yardımı olmak üzere iki grupta inceleyebiliriz. Yaşlı aylığının aylık tutarı 228,35 TL'dir (AÇSHB, 2019). 2017 gelindiğinde yaşlı aylığı adı altında toplam 620 bin 19 kişiye aylık bağlanmıştır. 2018 yılı sonunda ise yaşlı maaşı alan kişi sayısı 709.590

kişi olmuştur (Engelli ve Yaşlı Bireylere İlişkin İstatistik Bilgiler, 2019). Yaşlı aylığı alan kişiler içinde kaçının Alzheimer hastası olduğunu gösteren istatistik bir çalışmaya ise ulaşamamıştır.

Alzheimer hastalarına ve bakım verenlerine nakdi olarak verilen bir diğer sosyal yardım evde bakım yardımındır. Evde bakım yardımından yararlanan kişi sayısı 2007 yılında 30.638 iken bu sayı yaklaşık 16,7 kat artarak 2018 yılı sonunda 513.276'ya ulaşmıştır (Engelli ve Yaşlı Bireylere İlişkin İstatistik Bilgiler, 2019). Yardımın ulaştığı kişi sayısı hem yaşlıları hem de engellileri kapsamı açısından her ne kadar artmış olsa da yeterli değildir. Evde bakım yardımı 2019 yılı itibariyle 1.305,60 Türk Lirası olarak belirlenmiştir. Evde bakım yardımı, yaşlı aylığına oranla daha yeterli görünmesine karşın bağlanma koşullarında tüm hane gelirinin esas alması, ihtiyaç sahibi yaşlıya ulaşma noktasında yapısal engeller oluşturmaktadır.

Türkiye'de Alzheimer hastalarının ve bakım verenlerinin yararlanabildiği yaşlı aylığı veya evde bakım yardımı dışında yerel yönetimlerin de bazı hizmetleri bulunmaktadır. Özellikle belediyelerin sosyal hizmet birimleri muhtaç durumdaki yaşlı bireylerin evlerini ücretsiz temizleme hizmeti vermektedir. Bunun yanı sıra sosyal hizmet birimleri yaşlılara tamirat desteği ile kişisel bakım desteği de vermektedir. Günümüze gelene kadar Türkiye'de yalnızca Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin yaşlı hizmetlerinden yararlanan kişi sayısı 453.362 kişi olarak açıklanmıştır (Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2019).

1.3. Türkiye'de Bakım Modelleri

Alzheimer hastası yaşlılara yönelik nakdi yardımın yanı sıra bazı hizmetler de bulunmaktadır. Alzheimer hastalarına yönelik en bilinen hizmet modelleri kurum bakımlarıdır. Türkiye'de yeni işlevsellik kazanmaya başlayan evde sağlık uygulamaları ise diğer bir hizmet modelidir.

Yatılı Bakım Kuruluşları: Bunlardan ilki hiç kuşkusuz huzurevleri ve rehabilitasyon merkezleridir. Devletin, -yapılan incelemelerin ardından- hiçbir geliri ve bakacak kimsesi olmadığı tespit edilen Alzheimerlı yaşlılara devlet huzurevlerinde ücretsiz olarak bakma yükümlülüğü bulunmaktadır. Bugün Türkiye genelinde özel huzurevleri hariç bakanlığa bağlı toplam 146 huzurevi bulunmaktadır. Bu huzurevlerinde ise toplam 13.883 yaşlıya bakım verilmektedir (AÇSHB, 2019).

Devlete bağlı huzurevleri dışında devlet bu konuda özel sektöre de huzurevi rehabilitasyon merkezleri açma yetkisi vermiştir. Özel huzurevleri devletin belirlediği kriterlere uyarak faaliyetine başlayabilir. Türkiye genelinde 2019 yılı itibariyle toplam 226 huzurevi bulunmaktadır. Özel huzurevlerinde ise toplam 9.702 yaşlıya bakım verilmektedir (AÇSHB, 2019). Bakılan yaşlı sayısının devlet ve özel huzurevlerinde kalma oranları incelendiğinde bakanlığa bağlı kurumlarda bakılan yaşlı oranı %52,4 iken özel huzurevlerinde bakım alan yaşlı oranı %36,6'dır. Özel huzurevleri kapasitelerinin altında çalışmaktadır. Bu durumun nedenlerinden biri hiç kuşkusuz özel huzurevi ücretleridir.

Gündüzlü Bakım Veren Kurumlar: Kurum bakımına alternatif olarak üretilen bir hizmet modeli de gündüzlü bakım veren kurumlardır. Bu hizmet modeli Alzheimer hastaları için oldukça önemlidir. Alzheimerlı hastalar bu merkezlere gündüzleri gelerek sosyalleşebilirler. Böylece hastaların yaşam ortamları bir ev olmaktan çıkarak çeşitlenir, boş zamanları değerlendirilir. Merkezler Alzheimerlı hastanın yaşam kalitesini yükseltmek konusunda önemli bir güce sahiptir (Zıplar, 2015). Türkiye’de 2019 itibariyle toplam 440 gündüzlü bakım veren kuruluştaki toplam 7.745 engelliye bakım verilmektedir. Ancak bu kurumlardan kaç tanesi yaşlılara yönelik ya da kaç kişisi Alzheimerlı yaşlıları ifade ediyor bilinmemektedir (Engelli ve Yaşlı Bireylere İlişkin İstatistik Bilgiler, 2019: 19).

Tele Tıp – Tele Bakım Modeli: Türkiye’de Ankara Valiliği ve bir STK işbirliği ile 2011 yılında başlatılan bir diğer uygulama evden acil çağrı modeli veya tele tıp hizmetidir. Türkiye’de bakıma muhtaç yaşlıların, tek başlarına veya aileleri ile evde desteklenmeleri amacıyla başlatılmış önemli bir uygulamadır. Muhtaç ve yalnız kalan yaşlının 24 saat kontrolünün sağlandığı bu modelde bakım maliyetleri de düşmektedir. Yaşlılara gerekli durumlarda acil müdahale yapılma imkânı sunması açısından da oldukça gerekli bir modeldir (Oğlak, 2011: 123-125).

Alzheimer hastası yaşlıları ve ailelerini ekonomik destekler ile güçlendirmek, hastalara ve ailelere psikososyal destek vermek, bakım ihtiyacı olanları gerekli hizmetler konusunda bilgilendirerek yönlendirmek temel politika adımları olmalıdır.

2. Almanya’da Alzheimer Hastalarına ve Bakım Verenlere Yönelik Sosyal Politikalar

Almanya’da sosyal politikaların oluşumu Bismark’a kadar dayanmaktadır. Bismark’ın “sosyal sigorta yasası” refah devleti oluşumu için önemli bir gelişmedir. Yasanın kapsamı 1883-1889 yılları arasında -belirli bir miktarın altında çalışan- işçi kesimin haklarını korumak ile sınırlıyken, zamanla diğer ücretliler için de geçerli olmuştur. Bismark böylece Avrupa’da sosyal devlet kavramının temelini atan ilk kamusal sosyal güvenlik sistemlerini kurmuştur (Sargutan, 2005: 419).

Almanya’da sosyal politikaların gelişiminde en önemli gelişmelerden biri de sanayi devrimi olmuştur. Sanayi devrimi öncesinde kendilerine bakabilecek güçten yoksun kişilerin bakımı geleneksel yöntemler aracılığıyla yapılmaktaydı. Sanayi devriminin etkisiyle yaşlı bakımının ailenin sorumluluğunda kalmaya devam etmesinin yanı sıra kilisenin kontrolünde bazı kurumsallaşmalar da gerçekleşti (Çağlar, 2015b: 42). Sanayi devrimi öncesinde devletin sorumluluğu yalnızca devlet adamlarını ve yetkilerini korumak iken devrimin etkisiyle bu sorumluluk halkı koruma anlayışına doğru yön değiştirmeye başlamıştır.

Almanya’da yaşlılar için sosyal politika oluşumu İkinci Dünya Savaşı sonrasında altı dönemde incelenebilir. 1945-1950 yılları arasında yaşlının aile yanında desteklenmesi anlayışı devam etmektedir ve bakım konusunda geleneksel düşünülmektedir. 1950-1962 yılları arasında politikalarda yaşlılara yönelme olduğu görülmektedir. Bu dönemde yaşlılara bakım veren kurumların koşullarının

iyileştirilmesine yönelik çalışmaların yoğunlaştığı görülmektedir. Bir diğer gelişme ise emeklilik sistemlerinde meydana gelen kişinin emeklilik maaşının makul ve yaşamını idame ettirebileceği bir düzeye kavuşturulması çalışmalarını söylemek mümkündür. Bu bakış açısı farklılığının oluşmasında İkinci Dünya Savaşı ile kaybedilen genç ve orta yaşlı nüfusun ardından yaşlılara bakım verecek kişi sorununun açığa çıkması gösterilebilir (Çağlar, 2015b: 65-66).

1962'den 1971 yılına kadar geçen süreçte yaşlılar için istikrarlı sosyal yardım yapılarının bir hak olduğu bilinci geliştirilmiştir. Yaşlılara hizmet sunumunu geliştirebilmek adına yerel yönetimler konu ile ilgili yetkilendirilmiştir. Bu gelişmelerin oluşmasında 1962 yılında kabul edilen sosyal yardım yasasının önemi de büyüktür. 1972 ile 1980 yılları arasında ise yaşlılara yönelik gezici hizmetler, alternatif kurum modelleri oluşturulmuş ve geriatri birimleri açılmıştır. 1980'den 1990'lı yılların ortasında "Yaşlılara Yönelik Raporlar" yayınlanmaya başlamıştır. Bu rapor yaşlıların yaşam şartları ile ilgilidir. 1990'lı yıllardan itibaren ise bakım sigortasının devreye girmesi olumlu bir gelişme iken neoliberal politikaların etkisiyle devletin sosyal devlet rolünden eskiye nazaran uzaklaşmasıyla sosyal politika anlamında bir gerileme yaşanmıştır. 2013 yılında yürürlüğe giren Yeni Bakım Yasası ile demografik değişim göz önüne alınarak, yaşlı bakımı alanında etkinlik gösteren sivil toplum kuruluşlarının finansal olarak desteklenmesi ve teşvik edilmesi yönünde bir karar alınmıştır (Çağlar, 2015b: 66-67).

Almanya'da hastalık, kaza ve emeklilik politikalarının geçmişi 1880li yıllara dayanmaktadır. Bakım sigortası ise 1995 yılında yürürlüğe konulmuştur. Dünyanın yaşlanması ile birlikte Almanya nüfusunun da yaşlanması, ortaya çıkan demografik değişimler, aile yapısının farklılaşması gibi etkenler yaşlı bakımı konusunda devlet desteğini zorunlu hale getirmiştir. Ancak politika oluşumunu incelerken hastalık sigortası ile başlamak daha doğru olacaktır.

2.1. Almanya'da Sağlık Politikaları

Almanya'da sağlık politikalarının temelini hastalık sigortası oluşturmaktadır. Bu sigorta tüm vatandaşlar için zorunludur. Devlet ve özel kuruluşlar kişilere hem sağlık sigortası hem de bakım sigortası yapmaktadır. Kişiler isterlerse devlet kurumlarınca isterlerse özel kurumlar aracılığıyla bu sigortaları yaptırabilir (Çağlar, 2015b: 88). Hastalık sigortası ödemelerine tüm bireyler dâhil edilerek prim ödemeleri sağlanır. Böylece kişiler aslında doğrudan ve sürekli bir sağlık harcaması yapmaktadır. Bunun yanında hastalık sigortası için devletin kamu kaynaklarını kullanımı oldukça sınırlıdır (Sargutan, 2005: 418).

Hastalık sigortası yalnızca hastalık durumlarında hastane bakımını kapsamaz. Rehabilitasyon hizmetlerini de içinde barındırır. Rehabilitasyon merkezlerinin giderleri de sigortadan karşılanmaktadır. Yaşlıların ev ortamında bakımı önemlidir. Hastalık sigortasından karşılanan bir diğer hizmet ise evde bakım hizmetidir. Hastanede kalmasını gerektirecek bir hastalığı olmayan yaşlıya, kendi ev ortamında tedavi imkânı verilmektedir (Çağlar, 2015b: 90). Evde bakım hizmeti, Alzheimerlı

hastalar için oldukça yararlı bir hizmet modelidir. Almanya’da evde bakım hizmeti kapsamını yalnızca tetkik, tedavi, enjeksiyon yapılması vb. hizmetler oluşturmamaktadır. Kişilerin yemek ve ev işlerinin yerine getirilmesi, alışverişlerinin yapılması hastalık sigortası kapsamında destek ekiplerince karşılanmaktadır. Evde bakım konusu sonraki başlıklarda tekrar ele alınacaktır.

2.2. Almanya’da Bakım Politikaları

Bakım sigortası da hastalık sigortası gibi Alman vatandaşları için zorunlu bir sigortadır. Sigorta yalnızca yaşlılara yönelik sağlanan edimlerini kapsamaz. Bakıma muhtaç tüm grupları kapsayacak niteliktedir (Hekimler, 2017: 237). Bakım sigortası 1995 yılında çıkarılmıştır. Almanya’da önceleri hastalık, kaza, yaşlılık, maluliyet, ölüm ve işsizlik risklerine karşı sigortalar yapılırken, sonradan bakıma muhtaçlık durumu, bir sosyal risk olarak tanımlanmıştır (Eichenhofer, 2012: 209). Bakıma muhtaçlık durumu üç sınıfa ayrılarak incelenir. Birinci sınıfta esas itibarıyla bakıma muhtaç olma durumu söz konusudur. İkinci sınıfta ağır bakıma muhtaçlık vardır. Üçüncü sınıfta çok ağır bakıma muhtaçlık vardır. Bakım sigortasından yararlanacak bakıma muhtaç kişinin hangi sınıfa dâhil edileceği bilirkişi raporunun ardından belirlenir (Hekimler, 2017: 238-239).

Bakım sigortasının kapsamına bakıldığında hastalık sigortası kadar geniş olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Bakım sigortası hem finansal hem de hizmet bağlamında temel gereksinimlere yönelik hizmetler sunmaktadır (Hell, 2011: 8). Sigorta kapsamında yaşlının evde bakımı sağlanırken bakım elemanları günün belirli saatlerinde yaşlının evine gelerek ona yardımcı olmaktadır. Almanya’da bakım elemanlarının sürekli olmaması ve günün belirli saatlerinde hizmet vermesi sistemin eleştirilen bir yönünü oluşturmaktadır. Buna karşın yabancı uyruklu bakıcılar evde sürekli bakım hizmeti sunabilmektedir. Ancak bu hizmetin de niteliği oldukça tartışmalıdır. Yabancı uyruklu bakıcılar devlet kontrolünde olmaksızın, kontratsız ve yüksek ücretler karşılığında çalışmaktadır. Kontratsız ve denetimden uzak olması nedeniyle bakıcılar istediklerinde yaşlılara bakım vermeyi bırakarak işten ayrılmaktadır. Bunun sonucunda yeniden önemli bir bakım sorunu açığa çıkmaktadır.

Almanya’da yaşlılara üç farklı bakım yöntemi ile hizmet verilmektedir. Bunlardan ilki sabit bakım hizmetleridir. Sabit bakım hizmetleri yatılı bakım kuruluşunda verilen hizmet şeklini tanımlamaktadır. Sabit bakım hizmetleri kısa süreli ve sürekli olarak verilebilmektedir. İkinci bakım hizmeti ise gezici bakım hizmetleridir. Bu hizmet yaşlıların öncelikli olarak ev ortamında bakılmalarını amaçlamaktadır. Gezici bakım çalışanları günün belirli saatlerinde yaşlılara bakım vermektedir. Bu iki model de hastalık sigortası içinde yer almaktadır. Üçüncü bakım modeli ise yarı sabit bakım hizmetleridir. (Çağlar, 2015b: 100-101).

Gezici bakım hizmetleri başlangıçta yalnızca yaşlıya evde bakım vermek amacıyla oluşturulmuştur. Ancak şu an yalnızca yaşlının kendi evinde değil diğer alternatif yaşam alanlarında veya yatılı bakım kuruluşlarında da bu hizmet verilmektedir. Gezici bakım elemanları kurumlarda da çalışmaktadır. Bunun en

temel nedeni personel eksikliğidir. Gezici bakım hizmeti kapsamında yaşlıların vücut bakımı, beslenmesi, hareketliliğinin artırılması, medikal hizmetler yer almaktadır. Ayrıca gerekli durumlarda diğer sağlık elemanlarının temin edilmesi, yaşlıların nakiliyle ilgili organizasyonları için aracılık edilmesi gibi hizmetler de sunulmaktadır. Ev işleri ile ilgili desteklemeler kapsamında alışveriş yapma, yemek pişirme, evin temizlenmesi gibi etkinlikler de sigorta kapsamındadır. Sosyal bakım kapsamında ise yaşlı ile birlikte günün planlanması, yürüyüş yapılması ya da kitap okuma gibi hizmetler de sunulmaktadır (Çağlar, 2015b: 106-107). 2010 yılı itibariyle gezici bakım hizmetinden yararlanan yaşlı sayısının Almanya’da 520.396 kişi olduğu tespit edilmiştir (Statistisches Bundesamt, 2010).

Gezici sağlık sektörü, Alzheimer hastaları için önemli bir diğer tıbbi bakım kaynağıdır. Almanya’da gezici bakım ve gezici sağlık sektörleri birbirinden ayrıdır. Bu nedenle, Alzheimer’a bağlı kaza durumları dışında, hastalar hastanelerde tedavi edilmez. Gezici sektör hastalara, tüm uzmanlara ücretsiz erişim imkânı sağlar (Fink, 2015: 139-140).

Yarı sabit bakım hizmetleri kapsamında tüm gün bakım ihtiyacı olmayan ancak gündüz ya da gece bakıma ihtiyacı olan yaşlılara hizmet sunulmaktadır. Bu bakım türünde yaşlıların bakımı yatılı bakım kuruluşlarınca gerçekleştirilmektedir. Bu bakım hizmetinden yararlanma koşulu, hastaya bakım veren kişinin çalışıyor olmasıdır. Yarı sabit bakım hizmetleri alan bir kişi aynı zamanda evde bakım hizmetinden de yararlanabilir (Çağlar, 2015b: 110).

Devletin düzenleyici, dağıtıcı ve denetleyici konumunun yanı sıra Almanya’da yaşlılara yönelik spesifik politikalar oluşturulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Yaşlılara yönelik sosyal koruma, bakım, yaşlının toplumla entegresini sağlamak ve danışmanlık konularında politika oluşumlarını ve hizmet modellerini incelemek bu noktada önemlidir. Almanya’da yaşlı oranının her geçen gün artması ve öngörülerin de her geçen gün daha da artacağını göstermesi yaşlı bakımı konusunda politika değişikliklerini gerekli kılmaktadır.

2.3. Almanya’da Bakım Modelleri

Almanya’da yaşlı bakımı ile ilgili temel bakım modeli kurum bakımıyken 1990’lı yıllara gelindiğinde bu anlayış yerini evde bakım hizmetlerine bırakmıştır. Günümüzde ise alternatif bakım kurumları ile yaşlıların işlevselliklerini arttırmaya yönelik yeni modeller üretilmektedir.

Yatılı Bakım Kuruluşları: Huzurevleri, rehabilitasyon merkezleri yatılı bakım kuruluşu kapsamında yer almaktadır. Almanya’da yatılı bakım kuruluşlarında kalmanın maliyeti oldukça yüksektir. Bu nedenle koşullar elverdiği sürece yatılı kuruluş bakımı ötelenmekte ve yaşlı evinde çeşitli hizmetlerle desteklenmektedir (Çağlar, 2015b: 115). Yaşlı evde bakıma uygun değilse ve kurum giderlerini kendi karşılamıyorsa temel güvence kapsamında bu giderler devlet tarafından karşılanır. Yatılı bakım kuruluşlarının önemli sorunlarından biri profesyonel personel eksikliğidir.

Evde Bakım: Evde bakım yöntemi; evinde kalmaya devam edebilecek yaşlının alışık olduğu çevrede kalmasını ve kendini güvende hissetmesini amaçlayarak oluşturulmuştur. Yaşlıya bakım veren kişilerin yüklerinin hafifletilmesi, yaşlının yaşam kalitesinin korunması ve iyileştirilmesi amaçlanmaktadır. Yaşlıyı ailesinin yanında bakım vererek desteklemek, ailesi bakım veremiyorsa tek başına desteklemek, bunların sonuç vermediği durumlarda alternatif yaşam alanları bulmak ve son olarak yatılı bakım kuruluşlarına yönlendirmek genel kabuldür (Çağlar, 2015b: 119-120).

Yaşam Evleri Modeli: Bu model Alzheimerlı yaşlılar için oluşturulmuştur demek yanlış olmayacaktır. Kendi evinde yalnız kalamayan yaşlıların kurum bakımına mecbur kalmaması amacıyla oluşturulan yaşam evleri modelinde yaşlı hem aile ortamından çok farklı bir ortamda kalmamakta, hem de ekonomik olarak diğer modellere oranla daha avantajlı olmaktadır. Yaşam evleri devlet, kilise ya da özel kuruluşlar aracılığıyla açılabilir. Yaşam evlerinde 6-8 yaşlı kalır. Yaşlıların kendilerine ait odaları vardır. Amaç yaşlının kendisini evinde hissetmesini sağlamaktır. Yaşlı yakınları istediklerinde yaşlılarını ziyaret edebilir. Temel anlayış evde birlikte yaşayan yaşlıların gezici hizmetler tarafından desteklenmesidir. Evin içinde ya da yakınında yaşlının ihtiyaç halinde iletişime geçebileceği bir destek elemanı bulunmaktadır. Destek elemanları profesyonel kişilerdir. Bu profesyoneller yaşlılara ve ailelerine danışmanlık verir, sağlık gereksinimlerini karşılar. Günlük yaşamı evdeki yaşlılar ile birlikte tasarlar. Kurum ücretini ise yaşam evinde kalan yaşlılar ortak bütçelerinden öderler (Çağlar, 2015b: 126-129).

Yaşlı Rezidansları (Seniorenresidenz): Beş yıldızlı otel hizmeti sunan alternatif yaşam alanlarından biridir. Maddi durumu iyi olan yaşlılara yönelik oluşturulmuş hizmet modelidir.

Evden Acil Çağrı (Hausnotruf für Senioren- Tele Unterstützung- Tele Sosyal Destek): Yaşlıların ve kronik rahatsızlığı olan kişilerin gerekli durumlarda evlerine yerleştirilen buton aracılığıyla destek birimlerinde yetkili kişilere ulaşmasını ifade eden hizmet modelidir. Yaşlının evine çağrı merkezi ile iletişime geçmesini sağlayacak bir alıcı yerleştirilmektedir. Evin çeşitli yerlerine sensörler yerleştirilir. Yaşlı ya da kronik rahatsızlığı olan kişiler gerekli durumlarda görevliler ile iletişime geçer. Acil bir durum oluştuğunda evlerine akrabaları, komşuları, aile hekimleri ya da acil servis yetkilileri yönlendirilir. Çağrı merkezi aracılığıyla yaşlıya kendi evinde 24 saat süresince verilen bu hizmet Almanya’da 30 yıldır uygulanmaktadır. Hizmetin ücretinin bir kısmı bakım sigortası aracılığıyla sağlanır. Ancak yaşlının da belirli bir miktar ödeme yapması gerekmektedir (Çağlar, 2015b: 138-141).

Almanya’da yaşlılara yönelik bir diğer hak, temel güvence hakkı olarak ifade edilmektedir. 65 yaş üzerinde olup geçimini sağlayamayan yaşlılara temel güvence hakkı kapsamında yardım edilmektedir. Temel güvence hakkı ile ilgili istatistiki bilgiler incelendiğinde 2006 yılında 371.000 emekli yaşlı içinde yaklaşık % 2.3’ü temel güvence hakkından yararlandığı görülmektedir (Statistisches Bundesamt, 2010).

Tek başına yaşamak, Alzheimer hastaları için hastalıklarıyla başa çıkmayı zorlaştırır ve yalnız kalma hissi nedeniyle hastalıkları bile tetiklenebilir. Bu nedenle, Alzheimer hastası yaşlılar tek başlarına kalmayı tercih ettikleri zaman, sadece konutların yetersizliği değil, aynı zamanda bölge hemşireliği veya tekerlekli yemek gibi sosyal destek hizmetlerine duyulan ihtiyaç da artmaktadır. Bu nedenle Alzheimerlı yaşlılara yönelik yaşam düzenlemeleri yapılmalıdır. Alman hastalık sigortası sınırsız hastane bakımının yanı sıra pek çok evde bakım hizmetinin kapsamını içerir (Supan, 1992: 104). Herhangi bir geliri olmayan ihtiyaç halindeki yaşlılara Almanya’da devlete bağlı huzurevlerinde ücretsiz kurum bakımı hizmetinin yanı sıra aile üyelerinin bulunmadığı ya da devrede olmadığı durumlarda, ilgili meslek elemanları ya da gönüllü kişiler yaşlıya gerekli desteği kurumsal hizmetler olarak vermektedir (Çağlar, 2015a: 237-238). Ancak Alzheimer prevalansı huzurevinde yaşayan yaşlılar arasında, toplumda yaşayan yaşlılara göre dört kat daha fazla olduğu için bu kurumlar için büyük bir önyargıya yol açmaktadır (Jakob ve diğerleri, 2002). Huzurevi koşullarındaki bir diğer güçlük ise deneyimli ve bilgili personel sorunudur. Almanya’nın birçok bölgesinde, tam teşekküllü bir profesyonel hemşireden söz edilemez. Destek personeli için (hasta bakım görevlileri de dâhil olmak üzere) hizmet içi eğitim sağlama ve kalite yönetim programlarının oluşturulması için girişimlerde bulunulduğu görülmektedir. Ancak böyle personelin yeterliliği konusunda da önemli sorunlar söz konusudur. Yeterince eğitilmiş personelin ücretini ödemek için daha iyi bir sigorta teminatı gerekli olmaktadır ve gerontolojide uzmanlaşan daha fazla hemşire ve hekim işe alınarak eğitilmelidir. Ayrıca, yaşlılara bazı tıbbi hizmetlerin sağlanmasına yardımcı olmak için yardımcı sağlık sağlayıcıları ve tıp öğrencilerini sürece dâhil etmek gerekebilir. (Nicholas ve Smith, 2006: 484-485).

3. Türkiye - Almanya Politika Karşılaştırmaları

Dünya genelinde genç nüfusun azalması, doğurganlıkların düşmesi ve yaşlı nüfusun artmasıyla ülkelerin nüfus yapısında ve ekonomilerinde önemli değişiklikler olmaktadır. Kamusal tartışmada, yaşlanma temel bir sorun olarak görülür. Tartışmalar faydalardan ziyade maliyetlere odaklanır. Yaşlanan nüfusların etkisi sosyal güvenlik - emeklilik planları, sağlık bakımı ve uzun süreli bakım sigortaları birçok ülkede politik ve bilimsel tartışmaların ana konusudur (Schmahl, 2000: 61).

Türkiye ve Almanya’nın nüfus yapıları incelendiğinde her iki ülkede de nüfusun her geçen gün yaşlandığı görülmektedir. İki ülkenin toplam nüfusları ise birbirine yakındır. Türkiye nüfusu 2018 verilerine göre toplam 81.9 milyon iken Almanya’nın nüfusu da 82.2 milyondur. Ancak toplam nüfus içerisinde yaşlı nüfus oranına bakıldığında Türkiye’de yaşlı nüfus oranı %8.7, Almanya’da ise %22 olarak açıklanmaktadır. Türkiye 167 ülke arasında en yaşlı 66. ülke iken Almanya 167 ülke arasında en yaşlı 3. ülkedir. Bu istatistiki bilgilerden hareketle Türkiye ve Almanya’nın nüfus sayıları birbirine yakın olurken nüfus yapılarının çok da benzerlik göstermediğini söylenebilir. OECD’nin yayınladığı “OECD 2017 Sağlık Raporu” verilerine göre Alzheimer prevalansı yedi OECD ülkesinde belirgin şekilde

yüksektir. Almanya ise en yüksek üç ülke arasındadır. Aynı raporda Türkiye'nin ise -Almanya'ya kıyasla daha genç bir nüfus yapısına sahip olmasının bir sonucu olarak Alzheimer hastalığının görülme sıklığının en düşük olduğu ülkelerden biri olduğu ifade edilmektedir (s. 21).

Türkiye ve Almanya'da ki Alzheimer hastalarına ve bakım verenlerine yönelik politikalar incelendiğinde hizmetlerin sağlık sistemleri ile yakından ilişkili olduğunu görmek mümkündür. Bu nedenle iki ülke arasında karşılaştırma yaparken sağlık güvencelerinin yapısını karşılaştırmak önemlidir. Alzheimer hastalığı kronik ve bakım ihtiyacı oluşturan bir hastalık olması nedeniyle bakım politikalarının iki ülke için karşılaştırılması da yapılmalıdır. Bu bağlamda Alzheimer hastalarına ve bakım verenlerine yönelik bakım hizmet modelleri incelenmiştir. Karşılaştırma yaparken bakım hizmet modellerinin işlevselliğini incelemek faydalı olacaktır.

3.1. Yaşlı Sağlık Politikalarının ve Hizmetlerinin Karşılaştırılması

Almanya'da 1880'li yıllarda Bismark ile birlikte sağlık sigortası konusunda gelişmeler olmuştur. 1883 yılında hastalık sigortası ile tüm vatandaşlara hasta olmaları durumunda devletçe bakılması anlayışı başlamıştır. Almanya'da hastalık sigortası yalnızca hastane tedavilerini değil, evde bakım, rehabilitasyon gibi hizmetleri de kapsamaktadır. Hastalık sigortası tüm Alman vatandaşları için zorunludur. Ancak devlet, hastalık sigortasının özel kurumlarca mı yoksa devlet kurumlarınca mı yapılacağı konusundaki kararı vatandaşlarına bırakmıştır. Almanya'da hastalık sigortası finansmanı çalışan ve emekli olmuş tüm nüfus kesiminin maaşından belirli oranda yapılan kesintiler veya kişilerin yaptırdığı özel sağlık sigortaları ile karşılanır. Emeklilik sonrası maaşlardan hastalık sigortası için prim kesilmeye devam edilmektedir. Yoksul yaşlılar için ise bu durum farklıdır. Prim ödemeye yetecek kadar gelire sahip olamayan tüm yaşlıların primleri devlet tarafından ödenir ve bu kişiler hastalık sigortasından ücretsiz olarak yararlanabilir.

Türkiye'de sağlık sigortası süreci Almanya'ya kıyasla daha geç başlamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasının ardından 3 Mayıs 1920 tarihinde Sağlık Bakanlığı kurulmuştur. Ancak savaş sürecinin devam etmesi, savaşın ardından ise devletin yaşadığı toparlanma sürecinin etkisiyle sağlık alanında önemli gelişmeler yaşanmamıştır. 1920li yıllardan 1980li yıllara kadar küçük gelişmeler olmuş, ancak 1982 Anayasası'nda Genel Sağlık Sigortası konusu geçmiştir. Tüm vatandaşların genel sağlık sigortası kapsamına alınması ise 2006 yılını bulmuştur. 2008 yılında 5510 Sayılı kanun ile Emekli Sandığı, SSK ve Bağ-Kur birleştirilerek sosyal güvenlik sistemleri tek bir çatıda toplanmıştır.

Türkiye ve Almanya'nın sosyal güvence sistemleri karşılaştırıldığında Türkiye'de ki uygulamaların Almanya'ya kıyasla çok daha yeni ve sınırlı olduğu söylenebilir. Almanya'da tüm vatandaşlara yönelik bir hak olan hastalık sigortası 1883 yılına dayanırken Türkiye'de sağlık alanında düzenlemeler "Birinci On Yıllık Millî Sağlık Planı" ile 1946 yılında yapılmaya başlamıştır. Tüm vatandaşlara yönelik

sağlık sigortası ve sosyal güvence sistemi ise 1980li yıllarda hayata geçmiştir. Bu açıdan karşılaştırıldığında Türkiye için bir geç kalmışlık söz konusudur.

Sağlık sigortalarının tarihçelerinin yanı sıra içeriklerine bakıldığında da Almanya ve Türkiye arasında bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Alzheimer hastalığı kronik bir hastalık olması ve sürekli bakım gerektirmesi nedeniyle hastane bakımına uygun değildir. Aksine yaşlıya evde, ailesi yanında bakım vermek temel kabuldür. Almanya’da hastalık sigortası kapsamına hastane bakımı, evde bakım ve rehabilitasyon hizmetleri girmektedir. Genel kabul ise hastaların hastane ortamında değil, kendi ev ortamında bakılması ve devlet tarafından bu bakımın desteklenmesidir. Almanya’da evde bakım hizmetlerinden en çok yararlanan nüfus gruplarından biri hiç kuşkusuz Alzheimerlı hastalar ve aileleridir. Evde bakım yalnızca Alzheimer hastalarının tetkiklerinin ev ortamında yapılmasını içermez. Aksine tetkiklerden ziyade hastaların günlük ev işlerinin ve alışverişlerinin yapılması, evin temizlenmesi, varsa evdeki küçük çocuğun bakılması, yaşlıların boş zamanlarını değerlendirecek etkinliklerin yapılması gibi çok fazla destek hizmetlerini kapsar. Aynı şekilde Almanya’da Alzheimer hastası yaşlılar rehabilitasyon hizmetlerinden de yararlanma hakkına sahiptir. Rehabilitasyon merkezlerinin ücretlerinin yüksek olmasına rağmen devlet hastalık sigortası kapsamında yaşlılara bu hizmeti ücretsiz olarak sağlar.

Türkiye’ye baktığımızda genel sağlık sigortası kapsamında kişiler çalıştıkları süre boyunca sağlık hizmetlerinden yararlanabilmek için devlete maaşlarından, belirli bir prim oranında ödeme yaparlar. Emeklilik ve sonrasında ise ödenen primlerin karşılığı olarak sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanabilirler. Yoksul yaşlılar ise prim ödemesin ücretsiz olarak sağlık hizmetlerinden yararlanabilir. Türkiye’de 2006 yılına gelene kadar vatandaşlar emekli olduklarında sağlık sigortası için yapılan kesintiler sona ermekteydi. Yaşlıların maaşından herhangi bir kesinti yapılmamaktaydı. Ancak 2006 yılında genel sağlık sigortasına geçilmesinin ardından emekli maaşlarından da tıpkı çalışan maaşlarında olduğu gibi katkı payı kesilmeye başlandı. Günümüzde Türkiye’de ilaç ve muayene için yapılan kesintiler emekli maaşlarından kesilmektedir.

Türkiye’de ki sağlık sigortasının içeriğine bakıldığında tıpkı Almanya’da ki gibi sigorta kapsamına hastane bakımı, evde sağlık ve rehabilitasyon hizmetleri girmektedir. Ancak uygulamada bazı farklılıklar söz konusudur. Türkiye’de sağlık sigortası kapsamından sıkça yararlanan Alzheimerlı yaşlılar ve ailelerine yönelik en çok verilen hizmetin hastane bakımı olduğu söylenebilir. Bu ne demektir? Bu şunu ifade eder: Bugün hala Türkiye’de Alzheimer hastalarının kendi ev ortamlarında, aileleri yanında bakılmasının desteklenmesi yeterli düzeyde değildir. Yapılan araştırmalar Alzheimer hastası yaşlılara bakım veren ailelerin önemli sağlık sorunları yaşadığını göstermektedir. Alzheimer hastalarına bakım verenlerin büyük bir çoğunluğunda depresyon, anksiyete, tansiyon gibi hastalıklar görüldüğü bulunmuştur (Brodaty, 2000). Başka bir araştırmada Alzheimer hastalarına bakım verenlerin gizli hastalar oldukları ifade edilmiştir. Bakım verirken yaşanan ruhsal, fiziksel ve sosyal

sorunlar kişilerde önemli sağlık bozulmalarına neden olmaktadır (Yılmaz ve Turan, 2008). Bir diğer araştırma sonucuna göre ise Alzheimer hastalarına bakım veren aileler hastalarını hastanelere götürürken fazlaca zorlandıklarını, devlet hastanelerinde uzun sıralar beklediklerini ve hastalarının bu bekleme esnasında hastalıklarının ilerlediğini söylemişlerdir. Birçok aile bu sebeple hastalarını devlet hastanelerinde muayene ettiremediklerini de eklemiştir (Nazlier Keser, 2019). Bu araştırma sonuçlarından da hareketle Alzheimer hastalarının hastane ortamında tetkiklerinden ziyade hastaların evde sağlık hizmetlerinden yararlanması ve gerekli tetkiklerinin ev ortamında yapılması oldukça gereklidir. Hastalar sigortaları kapsamında hastane hizmetinden çoğu zaman yararlanmamaktadır.

Türkiye’de evde sağlık hizmeti yeni bir uygulama olup hala yeterince bilinmemektedir. Sağlık Bakanlığının 01.02.2010 tarih ve 3895 sayılı yönergesiyle Türkiye’de Evde Sağlık Hizmetleri vermeye başlanmıştır. Uygulamanın amaçlarından biri –özellikle kronik hastalar için- gereksiz sağlık harcamalarının önüne geçilerek hastanelerin yükünü hafifletmektir. Ancak bugün Türkiye’de hizmet yeterince işlememektedir. Çayır ve diğerleri (2013)’nin araştırmasında yatağa bağımlı hastalığa sahip 57 hasta ve yakınıyla görüşülerek evde sağlık hizmetleri hakkında görüşlerine başvurulmuştur. Bakım verenlere evde sağlık hizmetinden nasıl haberdar oldukları sorulduğunda en çok verilen cevabın hastane olduğu görülmüştür. Oysa Alzheimer vb. hastalıklar için hastanelere ulaşmak bile başlı başına bir sorun ve güçluktur. Bu güçlük hastaların ve ailelerinin evde sağlık hizmetleri konusunda farkındalığını da düşürmektedir (s. 11-12). Yapılan araştırmalar yaşlıların büyük kısmının sağlık hizmetlerini evlerinde almayı tercih ettiklerini göstermektedir (Karahana ve Güven, 2002).

Türkiye için evde sağlık hizmetini değerlendirirken hizmetin içeriğine de bakmak gerekir. Evde sağlık hizmeti Alzheimer hastalarının tetkiklerinin yapılması, günlük aktivite planlarının belirlenmesi, ailelerine psikososyal destek verilmesi gibi hizmetleri içinde barındırır. Evde sağlık ekibinin içinde ise doktorlar, hemşireler, sosyal hizmet uzmanları, psikologlar, fizyoterapistler ve diyetisyenler vardır. Ancak uygulama alanına baktığımızda bu ekip çalışmasının çok fazla işlevsel olmadığı ve genellikle hastalarının tetkikleri için bir doktor, bir hemşirenin sisteme dahil olduğunu görmekteyiz. Nazlier Keser (2019)’in araştırmasında bakım veren aile üyelerinden bazılarının evde sağlık hizmetinden yararlandığını, eve ilk gelen evde sağlık ekibinin hizmetinden memnun kaldıklarını ifade etmişlerdir. Ancak aynı hizmetin ikinci üçüncü seferinde aynı verimi alamadıkları ve hastaların üstünkörü muayene edildiğini aktarmışlardır. Kendilerine yönelik ise herhangi bir psikososyal destek sağlanmadığını da eklemiştir.

Türkiye ile Almanya’nın genel sağlık sigortaları ve Alzheimer hastası yaşlılara yönelik verdikleri hakları incelediğimizde iki ülke için de ülke vatandaşlarını kapsayan genel bir sağlık sigortasının var olduğunu görmek mümkündür. Türkiye’de de, Almanya’da da yaşlılara yönelik hastane ve evde sağlık hizmetleri götürülmektedir. Yapılan incelemeler sonucunda Almanya’da evde sağlık hizmetinin

daha çok geliştiği ve yaygınlaştığı görülürken Türkiye’de evde sağlık hizmeti oldukça yeni bir uygulamadır ve yeterince yaygınlaşmamıştır. Bugün Türkiye’de hala hastane hizmetleri hastalıkların tetkik ve tedavileri için ilk tercihtir. OECD’nin yayınladığı OECD 2017 Sağlık Raporuna göre; kişi başına düşen hastane yatakları, Kore ve Türkiye dışındaki tüm OECD ülkelerinde düşmüştür. Bu veri bize dünya genelinde bir evde sağlık hizmetlerine geçişin olduğunu göstermektedir. Türkiye ise bu geçişin henüz çok başındadır.

Türkiye ve Almanya sağlık harcamaları açısından da kıyaslandığında OECD raporuna göre (2017) dokuz ülke sağlık harcamalarında OECD ortalamasının altında kalmıştır. Türkiye bu sınırın altında kalan ilk üç ülke arasındadır. Almanya’nın yıllık sağlık harcamalarına ayırdığı pay %11.3 iken aynı pay Türkiye için %4.3 oranında kalmaktadır. Almanya sağlık harcamalarına ayırdığı pay ile OECD ülkeleri arasında üçüncü sıradayken Türkiye ise sondan ikinci sıradadır. Türkiye’de kişi başına düşen sağlık harcaması miktarı ise 1.088 ABD Doları iken Almanya’da kişi başına düşen sağlık harcaması 5 528 ABD Dolarıdır. Raporda özel sağlık sigortası kapsamındaki eğilimlerde, 2005 ve 2015 yılları arasında yaşanan gelişmeler de incelenmiştir. Türkiye özel sağlık sigortasına eğilimi en çok artmış ikinci ülkedir. Türkiye’de sağlık harcamalarının büyük bir kısmını ithal ilaçlar oluşturmaktadır.

Bu bilgiler ışığında Türkiye’de sosyal devlet anlayışından bir uzaklaşma olduğunu söylemek mümkündür. Kuşkusuz ki Türkiye ekonomisinin zor günlerden geçtiği şu günlerde Türkiye’nin Almanya kadar ekonomik özgürlüğü yoktur. Ancak sağlık harcamaları gibi bir konuda sondan ikinci sırada olmak, sağlık harcamalarında kişi başına düşen ABD Doları sıralamalarında sonlarda olmak oldukça çarpıcı bir sonuçtur. Türkiye ve Almanya sağlık sistemleri açısından karşılaştırılırken hem sağlık hizmetlerinin halk ile buluşturulma geçmişi, hem sağlık hizmetlerinin niteliği ve çeşitliliği, hem de sağlık hizmetlerine ayrılan bütçe düşünüldüğünde Türkiye’nin Almanya’nın gerisinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

3.2. Yaşlı Bakım Politikalarının Karşılaştırılması

Yaşlı bakımı özet ifade ile yaşlıların ihtiyaç ve beklentilerinin karşılanmasıdır. Dünya genelinde nüfusun yaşlanmasına paralel olarak yaşlıların bakım sorunu açığa çıkmıştır. Bu nedenle ülkeler politikalarını yeni nüfus yapılarına göre düzenlemek durumundadır. Türkiye ve Almanya’da ki mevcut politikalara bakıldığında ise bakım politikaları noktasında bazı farklılıklar görülmektedir.

Almanya’nın bakım politikaları bakım sigortası ile şekillenmiştir. Almanya’da tüm vatandaşların bakım sigortası yaptırması zorunludur. Tıpkı hastalık sigortası gibi, bakım sigortası primleri de kişilerin maaşlarından yapılan kesintiler ile karşılanabilir. Aynı zamanda kişiler isterse devlete bağlı olmayan özel kuruluşlar aracılığıyla da bakım sigortası yaptırabilir. Bakım sigortası kapsamını, hem bakım parası yardımı hem de yaşlıların bakımına yardımcı olacak ve bakım vereni destekleyecek birçok hizmet oluşturmaktadır. Sigorta kapsamını para yardımının

yanı sıra; ailelere bakıcı desteği, eşya temini, yaşlının eviyle ilgili değişiklikler, yaşlı ile zaman geçirmek gibi çok farklı hizmetler oluşturmaktadır.

Almanya’da bakım sigortası kapsamında kişilere ulaştırılan hizmetler bir “hak” niteliği taşımaktadır. Ancak Türkiye’de bakım hizmetleri “muhtaçlık” anlamı taşır (Çağlar, 2015b: 260). Bu anlayış birçok sosyal hak için böyledir. Toplum genelinde vatandaşlık hakkı olan bazı haklar, devletin verdiği yardım olarak düşünülmektedir. Oysa bu hakların birçoğu insan olmaktan ötürü anayasanın ve uluslararası belgelerin kişilere verdiği hakları kapsar. Bu anlayışın sonucu olarak ise Türkiye’de bakım politikaları genel anlamıyla sosyal yardımlar ile sınırlı kalmaktadır.

Yaşlı bakımı noktasında Türkiye’de önemli bir yöntem evde bakım uygulamalarıdır. Evde bakım yaşlının kendi evinde ve ailesi yanında bakılması ve devletin bakım veren aile üyelerini desteklemesi şeklinde ifade edilebilir. Bu destek biçimi ailenin bakım yükünü hafifletmeyi amaçlayan uygulamalardan oluşmalıdır. Türkiye’de ise evde bakım hizmetleri, “evde bakım yardımı” adıyla anılan sosyal yardım ödeneğine dönüşmüştür. 2018 yılı itibariyle evde bakım yardımı alan yaşlı sayısı 513.276’ya ulaşmıştır. Evde bakım hizmetleri kapsamına girebilecek bir hizmeti belediyeler vermektedir. Belediyelerin yaşlıların ev ve kişisel temizlikleri konusunda ücretsiz destek verdikleri daha önce anlatılmıştır. Ancak belediyelerin sosyal hizmet birimlerince verilen bu hizmetin uzun vadede sorun çözme ihtimali bulunmamaktadır. Belediyelerin verdiği hizmetler ile -bir kez daha- yaşlılara yönelik hizmetler, sosyal yardımlara indirgenmiş hale gelmektedir.

Alzheimer hastası yaşlılara ve ailelerine yönelik evde bakım yardımı oldukça önemlidir. Hastalığın uzun süreli ve kronik bir hastalık olması ve ilerleyen evrelerinde aileleri ekonomik anlamda zorlaması nedenleriyle maddi yardımlar aileler için gereklidir. Ancak evde bakım uygulamalarının yalnızca sosyal yardım ödeneğine dönüşmesi ve ailelere kısa süreli destek sağlaması uygulamanın sorunlu bölümüdür. Bu noktada akla bir diğer soru gelmektedir. Alzheimer hastası yaşlılara bakım veren aile üyelerinin ekonomik anlamda muhtaçlık durumları söz konusu değil ise bakım sorunları da ortadan kalmakta mıdır? Bakım yalnızca ekonomik bir sorun mudur? Türkiye’de bakım politikaları konusunda düzenlemelerin gerekliliği ortadadır.

Almanya, bakım işlevini ailenin üstlenmesini teşvik etmek amacıyla yaşlıyı, aile yanında desteklemektedir. Yatılı kurum bakımlarına kıyasla evde bakım hizmetleri daha çok gelişmiştir. Gerek kurum bakımının masraflı oluşu, gerekse denetiminin düşük olması, aileleri evde bakım hizmetlerine daha yatkın hale getirmiştir. Malteser (2005)’in araştırmasında 1995 yılı bakım sigortası öncesinde, sosyal yardım alan yaşlıların %75’i yatılı bakım kuruluşlarında kalırken bakım sigortası ile birlikte bu oran %25’e düştüğü görülmüştür (Aktaran; Çağlar, 2015b).

Wolfgang ve Chiara (2009) yılında Almanya’da uzun süreli bakım veren aile üyeleri ile bir araştırma yapmıştır. Araştırma sonucunda tüm bakım verenlerin

zamanla üzerlerinde baskı hissettiği ve bu baskıyı en çok hastalarına sürekli bakım vermekten kaynaklı yaşadıkları görülmüştür. Bakım verenler, bakım sorumlulukları nedeniyle işlerinden ayrılma noktasına geldiklerini hatta kimi zaman ayrıldıklarını ifade etmişlerdir. Yaşanan streslerden bir diğeri bakım verenlerin özel hayatlarını yaşamaya imkân bulamamalarından kaynaklanmaktadır. Bakım verenlerin maddi imkâna sahip olup Almanya’da ki bakım olanaklarından destek aldıklarında yaşadıkları stres oranının da azaldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Aile ilişkilerinin iyi olması ve algılanan sosyal destek, bakım veren üzerindeki stresin azalmasında bir diğer önemli etkidir (s. 47-50). Almanya’da uzun süreli bakım sigortası için uygunluk, herhangi bir ekonomik kritere bağlı değildir ve bakım sigortasından yararlananların katkılarının ötesinde, faydalanıcının finansal katılımı da gerekli değildir (Bihan ve Martin, 2006). Bu amaçla verilen bakım parası ailelerin ekonomik zorluklar ile mücadele etmesini kolaylaştırmaktadır.

Almanya’da bakım veren aile üyeleri çalışmasalar dahi emeklilik sistemlerine, kaza ve işsizlik sigortalarına dâhil olmaktadır. Bakım veren aile üyesine yılda dört haftayı geçmemek kaydıyla hastasını ücretsiz olarak kuruma bırakma hakkı verilmekte, bu süre içerisinde hastanın masrafları karşılanmaktadır. Bu hizmete “yaşlı yakınının dinlenme hakkını kullanması” denilmektedir. Yılda dört hafta bu haktan yararlanmanın koşulu en az altı ay hasta yaşlıya bakım hizmeti vermiş olmaktır. Bakım veren aile üyelerine bakım ile ilgili kurslar ve zorluklarla karşılaşma ihtimaline karşı danışmanlık hizmeti de verilmektedir. Hasta yakınları haftada 30 saat ve daha fazla çalışıp kalan zamanında hastalarının bakımlarını üstleniyorsa, Almanya’da bakım sigortası, bakım verenlerin emeklilik sigortasına gerekli katkı payını vermektedir (Çağlar, 2015a: 120-121).

Ancak yapılan araştırmalar Almanya’da uzun süreli bakım sigortası sisteminde bazı eksiklikler olduğunu göstermektedir. Sigortaların getirdiği önemli değişime rağmen, hem bakım alma hem de bakım verme hala eksik sosyal haklardır (Leira ve Saraceno, 2002: 57). Sigorta kapsamında evde bakım elemanlarının günün belirli saatlerinde sınırlı süre için aileye destek vermesi bakım verenler için zorluk yaratmaktadır. Bu nedenle kimi zaman aileler yabancı bakıcıları tercih etmektedir. Ancak yabancı bakıcılar için de en önemli sorunların sözleşmesiz çalışma konusunda yaşandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bakım sigortasından yararlanma noktasında bir diğer önemli engel ise sigorta ücretlerinin fazlalığıdır.. Aileler çoğu zaman muhtaç durumda olmasalar dahi bu bakım modellerinden yararlanacak ekonomik güce de sahip değildir.

Evde bakım hizmetlerinin özellikle uzun süreli bakım isteyen Alzheimer hastası yaşlılar için oldukça faydalı olacağı düşünülmektedir. Ancak Almanya’da 2008 yılına gelene kadar Alzheimer hastaları bakım sigortası kapsamında sayılmamıştır. 2008 yılı itibariyle -diğer bakım ihtiyacı olan yaşlılara oranla daha sınırlı olarak- Alzheimerlı yaşlılar da bakım sigortası kapsamına alınmıştır (Çağlar, 2015b).

Türkiye ile Almanya'nın bakım politikaları karşılaştırılırken iki ülke arasında temel farklılığın yaşlının aile yanında desteklenmesi konusundan kaynaklandığı söylenebilir. Türkiye kültürel olarak geleneksel aile yapısının izlerini taşımasına rağmen politikalar yaşlıların evde bakımını yeterince desteklememektedir. Yaşlılara yönelik sosyal politika anlayışı sosyal yardımlara indirgenmiştir. Yaşlı aylığı ve evde bakım yardımı adı altında verilen yardımlar Alzheimer hastası yaşlılar için istismara neden olabilmektedir. Alzheimer hastası yaşlılar para yönetimi olmayan kişilerdir. Ailelere yapılan nakdi yardımların hasta için kullanılıp kullanılmadığı önemli bir sorundur. Daha önceden sorulan soruların yanıtları üzerine de düşünülmesi gerekir. Bakım yalnızca ekonomik bir durum mudur? Gelir düzeyi yüksek kişilerin ekonomik durumları iyi olduğu için Alzheimer hastalarına bakım verme sorunları ortadan kalkmakta mıdır?

Soruların yanıtı kuşkusuz hayırdır. Alzheimer hastalığı kronik bir hastalıktır. Hastaların sağ kalım süreleri ise hastalığın evresine ve hastanın yaşına bağlı olarak değişmekle birlikte uzundur. Hasta yakınları ile yapılan araştırmaların çoğunda ekonomik sorunlardan daha büyük sorunların yaşandığı, bakım verme konusunda yaşanan sosyal, psikolojik ve fiziksel zorlukların en önemli sorunlar olarak sayıldığı görülmüştür. Bu nedenle öncelikle Alzheimer hastalarına ve ailelerine yönelik politikalar düzenlenirken konuyu sosyal yardımlar odağından ayırmak gerekir. Almanya'da bakım politikalarının kapsamının ekonomik yardımlar yanı sıra bakım hizmetlerini içermesi bu noktada güzel bir örnek teşkil etmektedir. Ailelere istedikleri takdirde bakıcı desteği veya hastanın bakımı için destek hizmetleri vermek oldukça önemlidir. Ancak Almanya'da ki bakım politikalarının sorunlu yanı ise destek hizmetlerinin sınırlı süreler içinde verilmesi ve yüksek ücretler ile karşılanmasıdır. Bakım hizmetlerinde çalışacak profesyonel personel eksikliği ise Almanya'da yaşanan bir diğer önemli sorundur. Bu alanda çalışan personelin maaşlarının düşük olması, alanın tercih edilmemesine sebep olmaktadır.

Hem Türkiye hem Almanya için önemli bir bakım politikası eksikliği ise hizmetlerin yaşlıların fiziksel bakımına veya ekonomik iyilik haline odaklanmasıdır. Oysa Alzheimerli hasta ve yakınlarına yönelik sosyal bakım çok önemlidir. Ailelerin psikososyal olarak desteklenmesi ve yaşlıların takip edilmesi amacıyla bakım ekibinde sosyal hizmet uzmanlarının yer alması ve yaşlı ve ailesinin sosyal iyilik halinin de bakım politikası kapsamına alınması gerekmektedir.

3.3. Yaşlı Bakım Modellerinin Karşılaştırılması

Yaşlı bakım modelleri denildiğinde akla yatılı ve gündüzlü bakım kurumları gelmektedir. Bugün hala Türkiye'de yaşlıların yatılı kurum bakımına alınmasına karşı olumsuz yargıların varlığı geleneksel aile yapısı ideolojisinin devam ettiğini göstermektedir. AÇSHB'nin 2019 verilerine göre 7 milyondan fazla yaşlı nüfusu olan Türkiye'de kurum bakımında kalan yaşlı sayısının (özel ve devlet huzurevleri, rehabilitasyon merkezleri dahil) 23 585 olması bu anlayışın devamlılığını kanıtlar niteliktedir. Kurum bakımına yönelik önyargıların nedenlerinden biri geleneksel aile yapısı iken bir diğeri ise kurum koşullarıdır. Türkiye'de özel huzurevleri açma

konusunda belirlenen standartlar olmasına karşın bu standartlar her daim karşılanmamaktadır. Aileler ile yapılan çalışmalarda kurum bakımına karşı olduklarını ifade eden bakım verenlerin birçoğu, yaşlıların kurumlarda ihmal ve istismar edileceğini düşünmektedir. Ailelerin yaşlılarını kurum bakımına bırakmak istememe nedenlerinden bir diğeri ise kurumların ücretleridir. Günümüzde Türkiye’de devlete bağlı huzurevlerine giriş oldukça zordur. Aileler devlete bağlı huzurevlerine başvurduklarında aylarca beklemek durumunda kalabilmektedir. Yaşlılar kimi zaman ise şehir dışında bulunan bir huzurevine nakil edilme şartıyla kabul edilmektedir. Aileler için ise –istediklerinde yaşlılarını ziyaret edemeyecekleri için- bu durum oldukça sorundur. Özel yatılı kurumların ücretleri ise çok yüksektir. Çoğu bakım veren kurum bakımı için gereken ücreti karşılayamayacaklarını düşünmektedir.

Alternatif kurumlar Türkiye’de gündüzlü bakım veren kurumlar olarak düşünülür. Bu kurumların yatılı kurumlar olmaması ve yaşlının gününün belirli bir kısmını evinde ailesi ile geçirebilmesi oldukça önemlidir. Ancak gündüzlü bakım veren kurumların verileri açık değildir. Gündüzlü bakım veren kurumların sayısı, bu kurumların işleyişleri ve kuralları konusunda sınırlı bilgi vardır. Alzheimer hastası yaşlılar için oldukça faydalı olabilecek bir kurum modeli olmasına karşın bakım verenlerin büyük bir kısmı bu kurumları tanımamakta, bilmemekte ya da kurumlara ulaşmamaktadır. Bu nedenle bakım politikası olarak yatılı kurumlara karşın daha ılımlı bakılan gündüzlü bakım kuruluşlarının ülke genelinde yaygınlaştırılması gereklidir.

Türkiye’de yaşlı bakım modellerinden bir diğeri evden acil çağrı modelidir. Bu model muhtaçlık tespitinin ardından yaşlılara sağlanan bir hizmettir. İlk olarak 2011 yılında uygulanmaya başlayan bu hizmet modelinin en önemli sorunu yalnızca muhtaçlık ölçütünün ardından uygulanmasıdır. Oysa Türkiye’de muhtaç durumda olmayan ancak evde kalmayı tercih eden veya evde kalan yaşlıların 24 saat kontrolü ve güvenliği açısından da bu hizmetten yararlanma hakkı olmalıdır.

Almanya’da yaşlılara yönelik kurum bakım modellerinin Türkiye’ye kıyasla daha çok çeşitlendiğini söylemek mümkündür ancak dünya genelinde kurumsal bakımların yerini, yaşlıları yerinde destekleme anlayışına bırakması nedeniyle asıl ağırlık verilmesi gereken noktanın evde bakım hizmetleri olacağı düşünülmektedir.

Almanya’da alternatif kurum modelleri arasında sayılan yatılı kurumlar, gündüzlü kurumlar ve yaşlı rezidansları Türkiye’de de benzer niteliklerde varlığını sürdürmektedir.

Evden acil çağrı sistemi de Türkiye ve Almanya’da benzer özellikler taşır. Ancak hizmetten yararlananlar açısından bazı farklılıklar vardır. Türkiye’de evden acil çağrı hizmetinden yalnızca muhtaç durumda ki yaşlılar yararlanabiliyorken Almanya’da hem muhtaç durumdaki yaşlılar hem de ücret karşılığında diğer yaşlılar yararlanabilmektedir. Almanya’da evden acil çağrı hizmeti evde bakımının bir

tamamlayıcısı olarak görülmektedir (Çağlar, 2015b: 280). Hizmetin tüm yaşlılara açık olması sosyal devlet yapısı ile daha çok örtüşmektedir.

Bakım modelleri karşılaştırıldığında iki ülke arasında temel farklılığın tercih edilen ilk kurum seçeneğinden doğduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Türkiye’de yaşlı aile yanında ya da tek başına kalamıyorsa akla ilk gelen bakım modeli yatılı kurumlardır. Almanya’da ise yaşlının destek hizmetleri aracılığıyla aile yanında desteklenmesi daha yaygındır. Bu durum söz konusu olmadığında alternatif bakım modelleri düşünülür. Bu bakım modellerinin de yetersiz kaldığı durumda ise son çare olarak yatılı kurum seçeneği tercih edilir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada dünya genelinde hızla sosyal sorun haline gelen yaşlılık konusu -neden bir sorun olmaktadır bakış açısıyla- ele alınmıştır. Yaşlanmak kaçınılmazdır ancak birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin politikaları bu kaçınılmaz sona yeterince hazırlıklı değildir. Çalışmanın odağı Alzheimer hastası yaşlılar ve yaşlıların ailelerinin politika ihtiyaçlarıdır. Ancak literatür taraması esnasında ne Türkiye için ne de Almanya için kapsamlı ve bütüncül bir Alzheimer politikasına ya da ailelere ve hastalara yönelik işlevsel ve yeterli sosyal hizmet uygulamalarına rastlanmamıştır. Türkiye’de de Almanya’da da yaşlılara yönelik politikalar bütün halinde ele alınmaktadır. Alzheimer hastası yaşlılar genellikle engelli statüsüne sokularak engellilere yönelik haklardan kendi paylarına düştüğü kadarını elde edebilmektedir. Alzheimer hastası yaşlıların bakımı ve işlevselliği sorununun her iki ülkede de politikalar ile yeterince desteklenmediği görülmüştür. Bu yorumu yapabilmek adına refah modelleri içinde farklı gruplarda bulunan Almanya ve Türkiye yaşlılık politikaları açısından karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma 3 bölüme ayrılarak yapılmıştır.

Yapılan ilk karşılaştırma alanı sağlık politikaları konusunda yapılmıştır. Sosyal güvenlik sisteminin 1880’li yıllara dayanması Almanya’da yaşlı sağlık politikalarının da 1880’li yıllara kadar gitmesine sebep olmuştur. Almanya’nın hastalık sigortası, sağlık politikalarının temelini oluşturmaktadır. Türkiye’de ise ancak 1980’li yıllardan sonra genel bir sağlık sigortası yasası çıkartılmıştır. Bu kronolojik farklılık Türkiye’de sağlık sigortası kapsamında uygulanan politikaların daha çok yeni olduğunu göstermektedir. Türkiye’de evde sağlık uygulamaları 2010 yılında yasalaşmıştır ve hala yeterince işlevsel değildir. Almanya’da Alzheimer hastalarının ailelerin yanında devlet ya da özel kurumlarca desteklenmesi anlayışı daha kuvvetlidir.

İkinci karşılaştırma bakım politikaları konusunda yapılmıştır. Alzheimer hastalarının ve ailelerinin en çok desteklenmesi gereken konu bakım konusudur. Alzheimer hastalarının 7/24 bakım istemesi, bakım veren kişiye yönelik tam bir bağımlılık hali gelişmesi ve hastalığın kronik bir hastalık olması gibi nedenlerle sosyal politikaların bakım politikalarına ağırlık vermesi beklenen bir sonuçtur. Yaşlı bakım politikaları açısında iki ülke karşılaştırıldığında Türkiye ile Almanya arasında

uygulamaların bakım konusunda farklılaştığı görülebilir. Almanya'nın bakım sigortası kapsamı oldukça geniş hakları kapsamaktadır. Türkiye'de ise bakım konusu sosyal yardımlar ile eş değer görülmektedir. Bu bakış açısı farklılığı gerek sosyal politikaların yapısını gerekse topluma verilmiş şeklini şekillendirmektedir. Almanya'da yaşlı nüfusun "hakları" vurgusu yapılırken Türkiye'de yaşlı nüfusun "muhtaçlıkları" üzerinden politikalar düzenlenir. Bakımın yalnızca ekonomik boyutuna ağırlık veren Türkiye'de devlet muhtaç yaşlılara ve bakım verenlerine yönelik evde bakım yardımı vermektedir. Almanya'da gelişmiş evde bakım sisteminin kapsamı ise Türkiye ile karşılaştırıldığında oldukça geniştir. Kronik hastalara bakım veren vatandaşların emeklilik primlerinin devlet tarafından ödenmesi hem bakım verenin ekonomik yükünü hafifletmekte, hem de ev içi emeğini görünür kılmaktadır. Genellikle bakım konusunda kadınların üstlendiği sorumluluk düşünüldüğünde Almanya'nın bu uygulaması oldukça önemlidir. Ancak Almanya için de bakım sigortasının sorunlu bazı alanları söz konusudur. Hastalık sigortasından çok farklı olmayan bakım sigortasının vatandaşlar için zorunlu olması, evde bakımdan yararlanmak isteyen vatandaşların sigorta kapsamında ek ödeme yapma gerekliliği ve profesyonel çalışanların her daim bulunamaması sigortanın sorunlu alanlarıdır. Bir diğer önemli sorun ise 2008 yılına gelene kadar Alzheimer hastalarının ve bakım verenlerin bakım sigortası kapsamına alınmamasıdır. 2008 yılından itibaren ise Alzheimer hastalarının ve bakım verenlerinin, bakım sigortasından yararlananlar arasında en kısıtlı haklara sahip olması hala sistemin önemli bir sorunudur. Oysa Alzheimer hastalığı tam da bir bakım politikası konusudur. Hem ailelerin yaşadıkları zorluklar hem hastaların her geçen gün ilerleyici bir hastalığa sahip olması açısından Alzheimer hastalarının bakım sigortalının odağında olan bir grup olması gerekmektedir.

İki ülke arasındaki bir diğer karşılaştırma ise yaşlı bakım modelleri açısından yapılmıştır. Türkiye ve Almanya'da bakım modelleri yatılı bakım kurumları, gündüzlü kurumlar odağındadır. Bu konuda iki ülke arasında temel farklılık ise bakım modellerinin tercih edilme sırasından kaynaklanmaktadır. Türkiye'de gündüzlü kurum bakımlarının ve alternatif bakım modellerinin az gelişmesinin bir sonucu olarak yaşlılar aileleri tarafından bakılmıyorsa ilk alternatif, yatılı bakım kurumları olmaktadır. Oysa Almanya'da yaşlının aile yanında kalması amaçlanmaktadır. Bu sağlanamadığında ise öncelik gündüzlü bakım veren kurumlardır. Son çare olarak ise yatılı kurum bakımları tercih edilmektedir.

Türkiye ve Almanya devlet yapıları ve sosyal devlet anlayışları, sağlık politikaları ve hizmetleri, bakım politikaları ve bakım modelleri bakımından karşılaştırılmıştır. Bu alanlarda benzer yanların olmasının yanı sıra daha çok farklılıklar üzerine odaklanılmıştır. İki ülkede ki mevcut Alzheimer hastaları ve bakım verenlerine yönelik politikaların incelenmesinin ardından yalnızca Türkiye için, yalnızca Almanya için ve her iki ülke için bazı öneriler getirmek gereklidir.

Türkiye açısından bakıldığında Türkiye'de vatandaşlık haklarının "hak" bilincinden uzak olması önemli bir problemdir. Hak olarak görünmeyen bir durumun

politikasını oluşturmak oldukça zordur. Bu nedenle öncelikle yaşlılara yönelik hakların, hak olduğu bilincine yönelik farkındalık gereklidir. Alzheimer hastalığının her geçen gün görülme sıklığının arttığı görülmektedir. Bu nedenle sağlık politikalarında hastalığın ve bakım verenlerinin yerini alması oldukça gereklidir. Sağlık Bakanlığı ve Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bir araya gelerek hastalığa ve hastaya bakım verenlere yönelik politika çalışmaları yapmalıdır. Evde sağlık hizmetleri oldukça önemlidir. Her ne kadar hizmetlerin uygulamaya geçmesinde bir geç kalınlık olsa da uygulama Alzheimer hastaları ve bakım verenleri için büyük destek sağlayacaktır. Sağlık Bakanlığı tarafından koordine edilen bu hizmete AÇSHB da dâhil olmalı ve evlere giden destek ekiplerinin içine sosyal hizmet uzmanları da dâhil edilmelidir. Böylece hasta ve bakım verenlere kapsamlı müdahaleler yapılmış olur.

Alzheimerli hastaya bakım verme konusu birbiriyle oldukça bağlantılı sorunlar oluşturmaktadır. Bu nedenle bakım konusunda geleneksel düşünceler içine girip yaşlının bakımını ailelere yüklemek ve aileleri yalnızca ekonomik manada desteklemek yeterli değildir. Bakım çok boyutlu ele alınmalıdır. Alzheimer hastalarına ve bakım verenlere yönelik evde bakım hizmetleri uygulanmaya başlanmalıdır. Evde bakım uygulamaları kapsamında ailelere ekonomik destek istememeleri durumunda devlet eliyle bakıcı desteği vermek oldukça gereklidir. Ailelerin ekonomik durumlarına göre bu bakıcı ücretini kendilerinin karşılaması söz konusu olabilir. Devlet bu noktada aracı bir işlev yüklenmelidir. Böylece kontratlı ve güvenceli bakım elemanları ile aileler buluşturulmuş olacaktır. Hem yeni bir istihdam alanı açılacak hem de ailelerin bakım yükü hafifletilecektir. Bakım verme sorumluluğunu üstlenen aile üyeleri çoğu zaman bu sorumluluk sebebiyle istihdam olanaklarını kaçırmaktadır. Böylece bir muhtaçlık durumu daha açığa çıkmakta, bakım verenler ekonomik destek almak durumunda kalmaktadır. Bunun yerine Alzheimer hastasına bakım veren aile üyelerinin ev içi emeği görünür kılarak bu kişiler sosyal güvenlik sistemlerine dâhil edilmelidir. Almanya bu sistemi kurmuş ülkelerden biridir. Almanya örneğinden hareketle devlet bakım veren kişilerin emeklilik primlerini ödemeli ve onların güvencesizlik sorununu çözmelidir.

Türkiye’de bakım modellerine yönelik en büyük eleştiri kurum bakımlarının hala yatılı kurumlar ağırlıklı olmasıdır. Gündüz bakımı veren kurumların işlevleri ve toplumda oluşan algıları, yatılı kurumlara oranla çok daha olumludur. Bu durumun fırsat haline getirilmesi ve gündüzlü bakım veren kurum ve kuruluşların artırılması gerekmektedir. Alzheimer hastaları böylece bu kurumlarda bir sosyalleşme alanı bulabilirler. Bakım verenler ise bakım yükünü bir kurumla paylaştığında yaşadıkları güçlükleri mutlaka azalacaktır. Ancak Türkiye’de bakım modelleri altyapıları oluşturulmadan, işlevsellikleri tam anlamıyla tartışılmadan, planlanmadan oluşturulmaktadır. Böyle olduğunda da toplumda kabulü ve yaygınlaştırılması kısıtlı kalmaktadır. Gündüzlü bakım veren kurumlar da bu durumdadır. Türkiye’de kurumsal olarak bu altyapı problemi çözülmelidir. Alzheimer hastalarının ve bakım verenlerin çok önemli ihtiyaçlarından olan gündüzlü bakım veren kurumlar ülke genelinde yaygınlaştırılmalıdır. Diğer bir bakım modeli olan tele tıp (evden acil çağrı)

sistemi ise muhtaç yaşlılar için değil, hem muhtaç hem sisteme ihtiyacı olan tüm vatandaşlar için kullanılabilir olmalıdır. Bu sistem özellikle Alzheimer hastaları için çok önemli faydalar sağlama potansiyeline sahiptir.

Almanya’da nüfusun yaşlanması ve ekonomi politikalarının yaşlı nüfusu kalkındırma noktasında yeterliliğini her geçen gün yitirmesi gibi sebeplerle bazı ek sigorta primleri alınmaya başlanmıştır. Bakım sigortası bu kapsamda değerlendirilebilir. Hastalık sigortasının kapsamından çok farklı olmayan bakım sigortası vatandaşlar için ek bir maddi külfet haline gelmiştir. Bakım sigortasının destek hizmetleri kapsamından yararlanmak isteyen vatandaşlar yüksek ücretler ödemek durumunda kalmaktadır. Bakım sigortası kapsamına girmek istemeyen vatandaşlar için sigortanın zorunluluğunun kaldırılması bir seçenek olabilir. Emeklilik ile de devam eden prim ödeme süreci hastalar ve bakım verenler için zorlayıcı olabilmektedir. Bakım sigortası noktasında bir diğer önemli sorun ise profesyonel personel bulunamaması ve hizmetin haftanın belirli gün ve saatleri ile sınırlı olmasıdır. Bunun nedeninin bu alanda çalışan personel ücretlerinin düşüklüğü olduğu düşünülmektedir. Oysa bakım sigortası kapsamı oldukça genişler ve personel maaşlarında iyileştirmeler yapılmalıdır. Böylece bakım sigortası kapsamında çalışan profesyonel personel sayısı artacak gün ve saat sınırları da kısmen hallolacaktır.

Her iki ülke için yapılabilecek en temel eleştirinin Alzheimer hastalığı ve bakım verenleri konusunda politika odaklı çalışmaların olmayışıdır. Kuşkusuz ki her nüfus grubuna yönelik politika üretmek doğru değildir ancak yaşlanmanın önemli bir problem haline geldiği Almanya ve Türkiye için Alzheimer konusu ilerleyen günlerde yeni sorun alanları oluşturacaktır. Hastalığın tedavisinin olmayışı ve hastaların sağ kalım sürelerinin uzun oluşu, politika oluşturma ihtiyacını beraberinde getirmektedir. Bu konuda politika geliştirirken konuyu yalnızca hasta odağında değil, bakım veren odağında da düşünmek gerekmektedir.

İki ülke için de diğer önemli bir eleştiri yaşlı bakımı konusundaki yaklaşım eksikliğidir. Yaşlı bakımı tıbbi ya da fiziksel boyutlarıyla ele alınmakta, sosyal yönü tamamen ihmal edilmektedir. Oysa sosyal bakım Alzheimer hastalarının ve bakım verenlerin işlevselliğini yüksek tutma noktasında önemlidir. Ancak Türkiye’de ki evde sağlık ekipleri içinde de, Almanya’da ki bakım sigortası kapsamında hizmet veren destek ekibi içerisinde de sosyal hizmet uzmanlarının yer almadığı görülmektedir. Bireyin sosyal yanı yok sayılmaktadır. Bu ekiplerin içerisine sosyal hizmet uzmanları dâhil edilmeli, hastalar ve aileler ile düzenli görüşmeler yapılarak yaşadıkları zorlu süreçte onlara yardım edilmelidir.

İki ülke politikalarını da kendi bağlamında ve kendi ülke koşulları içinde değerlendirmek önemlidir. Kültür, toplumsal yapı, aile yapısı ülkeden ülkeye değişir. Bu nedenle bir ülkeye uygulanabilecek bir model başka ülkede uygulanamayabilir. Ancak politika oluşumunda belirli standartların belirlenmesi ve Alzheimer hastası yaşlılar ve aileleri için destekleyici sosyal hizmet uygulamalarının hayata geçirilmesi iki ülke için de oldukça gereklidir. Bu çalışmada mevcut durum ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır. Alanda Alzheimer hastalarına ve ailelerine yönelik

politika oluşumu konusunda araştırmalar yapılmalı, ailelerin ve hastaların fikirleri alınmalıdır.

Kaynakça

- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2019). Engelli ve Yaşlı Bireylere İlişkin İstatistiki Bilgiler. Ankara: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. <https://eyh.aile.gov.tr/uploads/pages/engelli-ve-yasli-bireylere-iliskin-istatistiki-bilgiler/bulten-ocak2019.pdf> adresinden alındı.
- Aksu, T. ve Fadıoğlu, Ç. (2010). “Yaşlılıkta Evde Bakıma Güncel Yaklaşımlar: Telefon Zinciri Yöntemi Ve Kurtarıcı Servisler Teknolojisi”, Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi, 119-125.
- Ankara Büyükşehir Belediyesi. (2019). Büyükşehirden Yaşlılara Vefalı Hizmet. Ankara. <https://ankara.bel.tr/haberler/buyuksehirden-yasli-lara-vefali-hizmet> adresinden alındı.
- Bihan, B. ve Martin, C. (2006). “A Comparative Case Study of Care Systems for Frail Elderly People: Germany, Spain, France, Italy, United Kingdom and Sweden”, *Social Policy & Administration*, 40(1), 26-46. doi: 10.1111/j.1467-9515.2006.00475.x
- Brodaty H. (2000). Alzheimer Hastalığında İlaç Tedavisi ve Aileler. Alzheimer Hastalığının Farmakoterapisi. Ankara: Yelkovan Yayıncılık.
- Çağlar, T. (2015a). “Refah Devleti Bağlamında Almanya’da Yaşlılara İlişkin Temel Haklar”, *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 39(2), 225-243.
- Çağlar, T. (2015b). Türkiye ve Almanya’da Karşılaştırmalı Yaşlı Bakım Model Ve Uygulamaları (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi. Ankara.
- Çayır, Y., Avşar, Ü., Avşar, Ü., Cansever, Z. ve Khan, A. (2013). “Evde Sağlık Hizmetleri Alan Hastaların Özellikleri ve Bakım Verenlerin Beklentileri”, *Konuralp Tıp Dergisi*, 5(3), 9-12.
- Diplomatik Gözlem Web Sitesi. (2019). Almanlar Bitiyor. http://diplomatikgozlem.com/_haber/almanlar-bitiyor- adresinden erişildi. Erişim Tarihi: 28 Nisan 2019.
- Eichenhofer, E. (2012). Sosyal hukuk, 8. baskı, Mohr Siebeck, Tübingen
- Fink, A. (2015). Dementia and long-term care – an analysis based on German health insurance data. İçinde G. Doblhammer, *Health Among the Elderly in Germany* (s. 138-156). Verlag Barbara Budrich.
- German Institute for Human Rights. (2016). Human Rights of Older Persons in Longterm Care: German National Report (s. 2-62). Berlin: German Institute for Human Rights.

- Hekimler, A. (2017). “Yaşlılara Yönelik Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Bakım Sigortası: Federal Almanya Örneği”, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(2), 235-243.
- Hell, Wolfgang (2011) Nursing Consultant - A New Professional Image Entseht, in Die Pflegeberatung, Landsberg: ecomed, s. 7-16
- İstatistiklerle Yaşlılar (2019). Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni.
- Jakob, A., Busse, A., Riedel-Heller, S. G., Pavlicek, M. ve Angermeyer, M. C. (2002). “Prävalenz und Inzidenz von Demenzerkrankungen in Alten- und Altenpflegeheimen im Vergleich mit Privathaushalten”, İçinde: Zeitschrift für Gerontologie und Geriatrie 35 (5), s. 474-481.
- Karahan, A. ve Güven, S. (2002). Yaşlılıkta Evde Bakım. Geriatri, 5(4), 158-162
- Korkut, G. (2019). Yaşlılık ve Yaşlılara Yönelik Sosyal Politikalar. İçinde U. Yanardağ ve M. Zubaroglu Yanardağ, Yaşlılık ve Sosyal Hizmet (1. bs. s. 147-170). Ankara: Nika Yayınevi.
- Leira, Arnlaug and Saraceno Chiara (2002), “Care: Actors, relationships and contexts”, içinde B. Hobson, J. Lewis, B. Siim (editör), Contested Concepts in Gender and Social Politics, Cheltenham, UK: Edward Elgar, s.55-83.
- Nazlier Keser, E. (2019). Alzheimer Tanısı Konulan Yaşlıların Ailelerinin Sosyal Hizmet Gereksinimleri (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi.
- Nicholas, P. ve Smith, M. (2006). “Demographic Challenges And Health İn Germany”, Population Research And Policy Review, 25(5-6), 479-487. doi: 10.1007/s11113-006-9009-2.
- OECD. (2017). Health at a Glance 2017. Fransa: OECD. https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/health_glance-2017_en.pdf?expires=1557589032&id=id&accname=guest&checksum=19308C55F0027DCEE0D1D235B201FF37 adresinden erişildi. Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2019
- Oğlak, S. (2011). “Türkiye’de Yaşlı Bireylerin Bakım Gereksinimlerine Yönelik Yaşadığı Ortamda Sunulacak Bakım Modelleri”, İş, Güç. Endüstri İlişkileri Ve İnsan Kaynakları Dergisi, 13(4), 115-130.
- Özmete, E. (2019). Yeni Yüzyılda Yaşlanma İçin Gündem: Temel Kavramlar ve Yaklaşımlar. İçinde U. Yanardağ & M. Zubaroglu Yanardağ, Yaşlılık ve Sosyal Hizmet (1.bs s. 11-30). Ankara: Nika Yayınevi.
- Sağlık Bakanlığı (2019). Sağlık Bakanlığının Tarihçesi. <https://www.saglik.gov.tr/TR,11492/tarihce.html> adresinden alındı. Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2019.
- Sargutan, E. (2005). “Sağlık Sektörü ve Sağlık Sistemlerinin Yapısı”, Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 8(3), 400-428.

- Schmahl, W. (2000). “Increasing Life Expectancy, Retirement Age, and Pension Reform in the German Context”, *Journal Of Aging & Social Policy*, 11(2-3), 61-70. doi: 10.1300/j031v11n02_07
- Supan, A. (1992). “Saving and Consumption Patterns of the Elderly”, *Journal of Population Economics*, 5(4), 289-303. doi: 10.1007/bf00163062.
- Statistisches Bundesamt (2010), *Population and employment*, Wiesbaden
- Statistisches Bundesamt (2019). *Population and employment: population update 2019*. Wiesbaden.
- Toprak, D. (2015). “Uygulamada Ortaya Çıkan Farklı Refah Devleti Modelleri Üzerine Bir İnceleme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 151-171.
- Türkiye Cumhuriyeti Devleti. (1982). *Türkiye Büyük Millet Meclisi 1982 Anayasası*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Devleti.
- Wolfgang, K. ve Chiara, S. (2009). *Balancing elderly care and employment in Germany*. WZB Berlin Social Science Center, 1-54. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/57647/1/597774951.pdf> adresinden erişildi.
- Yanardağ, U. ve Zubaroğlu Yanardağ, M. (2019). Editörden. İçinde U. Yanardağ ve M. Zubaroğlu Yanardağ, *Yaşlılık ve Sosyal Hizmet* (1. bs. s. 8-9). Ankara: Nika Yayınevi.
- Yılmaz A. ve Turan E. (2008). “Alzheimer Hastalarının Yakınlarında Bakımevi Tercihini Belirleyen Faktörler”, *Kriz Dergisi*, 16(2), 11-24.
- Zıplar, Ü. T. (2015). “Dünyada ve Türkiye’de Yaşlılık Hizmetleri”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 173-194.

Modern Bir Kavram Olarak Milliyetçiliğin Psikanalitik Çözümlemesi

Ergin ULUSOY¹

Öz

Araştırma Makalesi

Bu makale milliyetçilik ile sahip olma istenci ve din arasındaki ilişkileri siyaset bilimi, psikoloji ve sosyoloji bilimlerinin verileri ışığında açıklamaya çalışan disiplinler arası teorik bir çalışmadır. Çalışmada literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda psikanalitik kuram, kimlik kuramları ve milliyetçiliğin ideolojik ve tarihsel köklerine ilişkin argümanlar bir araya getirilmiş ve bütüncül, anlamlı bir sonuç üretilmeye çalışılmıştır. Makalenin hedefi milliyetçiliğin insan doğasına içkin kimi özellikleri kontrol altına alan politik bir aygıt olduğunu açıklamaktır. Bu anlamda insanın ilkel dürtülerinin ve toplumsal arayışlarının modernizm sonrası yeni bir öznenesne ilişkisi çerçevesinde ideolojikleştirildiği çalışma ile ortaya konan temel tez durumundadır. Çalışma milliyetçiliğin kökeninde yer alan ekonomik argümanları kapsamamaktadır. Makale, Türkçe literatürde yayınlanmış olan milliyetçiliğin köklerine ilişkin çalışmalar incelendiğinde konunun psikolojik ve sosyolojik köklerini siyaset bilimi ile etkileşim içerisinde açıklamaya çalışan az sayıdaki çalışma arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Milliyetçilik ve Din, Sahip Olma İstenci, Kimlik ve Din, Seçilmişlik Yanılsaması

Psychoanalytic Analysis of Nationalism as a Modern Concept

Abstract

Research Paper

This article is a multi-disciplinary theoretical work trying to explain the relationship between nationalism and possessiveness and religion in the light of the data of political science, psychology and sociology. Literature search method was used in the study. In this direction, psychoanalytic theory, identity theories and arguments about the ideological and historical roots of nationalism have been brought together and tried to produce a holistic and meaningful conclusion. The goal is to explain that nationalism is a political device that controls certain aspects of human nature. In this sense, it is the basic thesis that is revealed by the study of the primitive nature of man and the ideologicalization of social quests within a new subject-object relationship after modernism. The study does not cover economic agendas at the root of nationalism. The article is one of the few studies that tried to explain the psychological and sociological roots of the subject in interaction with political science when studies on the roots of nationalism published in Turkish literature are examined.

Key Words: Nationalism, Nationalism and Religion, Desire To Possess, Identity and Religion, Illusion of Election

Makale Bilgileri / Article Info

Alındığı Tarih / Received 20.05.2019

Kabul tarihi / Accepted 15.10.2019

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, eulusoy@nyy.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0145-7729>.

Giriş

Modernizm, metafizik öğelerin egemen olduğu gelenekselliğin toplumsal, ekonomik ve siyasal yapısının aklın merkezde olduğu ve insanın her şeyi (doğa ile bir mücadele içerisinde anlamlandırarak) kendini gerçekleştirmek ve mutlu olmak amacına yönelik olarak gerçekleştirdiği yeni bir kurucu zihniyeti ifade etmektedir. Mutluluk ve kendini gerçekleştirmenin yolu koşulları değiştirebilir olmaktan; koşulları değiştirebilmek ise o koşulları var eden nedenleri açıklamaktan geçmektedir. Bu açıklama gayreti insanı doğaya ve doğa içerisindeki kendisine ilişkin sorular sormaya yönlendirmiştir. Sonuçta gelen cevaplar, doğanın ve insanın kendi doğasının çözülmesi ve bir açıklamaya kavuşturulmasını sağlamış; insan, metafizik olanı fethetmiştir. Zira metafizik olanı besleyen temel güdülerimiz ve duygularımızın ontolojisine yönelik çözümleme ve açıklamalar giz olanı açığa çıkarmış, gizemli ve erişilmez olan metafizik iddialara dayanan eski iktidar biçimlerini parçalamıştır. Böylece din toplumsal yaşamın merkezinden uzaklaşmış ve dinin insan ruhuyla geliştirdiği simbiyotik ilişkinin yerini modernizmin başkaca anlatıları almıştır.

İşte milliyetçilik bu anlatılanların en kuvvetlilerinden biri olarak belirginleşmektedir. Milliyetçilik dinin ilahi olanla kurduğu ilişkiyi, metafizik alanla kaynaşma yönündeki işlevini ve ölüm ile ölümsüzlük arasındaki köprüyü zapt ederek ölüm korkusunu iktidar nesnesi haline getirme özelliklerini devralmış bir modern aparatır. Bu anlamda milliyetçiliğin dinden farkı ise seküler ve ideolojik yapısıdır. Din insan doğası üzerinde yapılanmış bir toplumsal düzen aygıtıdır. Toplumu vaz ettiği bir iyi tanımı üzerinden harekete geçirirken bu iyi ile bu iyinin kurduğu doyum ve düzen üzerinden evrenselleşmeye çalışır. Büyük vaadi ise iktidarının nesnesi olan tüm öznelerin mükâfatlandırılacağıdır. Milliyetçilik ise evrensel olmak yerine dayandığı burjuva ekonomik modeli nedeniyle hem ahlaki hem de hak ve sorumluluklar açısından çerçevesi dar bir alandaki insan topluluğunun ayrıcalıklı hatta seçilmiş olduğu yanılsaması üzerinde kurulmuştur. Bu yanılsama dinin teolojik kurumsallığı ile yarattığı metafizikten farklı olarak ilerlemeci, seküler, sermaye ve sınıf odaklı bir kurumsallaşmanın doğurduğu, katı metacılığın manevi bir kimlik ve motivasyonla birleştirilmesini amaçlayan bir yeni metafizik tanımlamaktadır. Bu bağlamda milliyetçilik, Weber'in ifadesiyle aklın demir kafesine hapsolmuş insanın nefes alma ihtiyacının yine o demir kafesin ontolojisinden çıkan bir metafizikle rahatlatılması, modern insanın agresyonunun yönlendirilmesidir. Din bir ayrıcalıklılık halinin yaygınlaşması ve bütünün bir tanımlayanı haline gelmeye odaklanmışken milliyetçiliğin buyurduğu şey "lütfedilmiş" olan ayrıcalıklılık halinin birlik, beraberlik ve dayanışma ruhu ile korunmasıdır. Bunun gerçekleşmesi halinde seçilmişliğin metafizik bağlamı, ayrıcalıklı olan grubu (milleti) içe dönüklüğün sürekliliğini ve korunumunu sağladığı oranda başarılı ve mutlu kılacaktır. Bu durum Winnicott'un geliştirdiği psikanalitik bir kavram olan "tümgüçlülük" kavramı (geniş açıklamaya metin içerisinde yer verilmiştir) ile açıklanabilmektedir. "Tümgüçlülük" çalışmamız içerisinde bireyin ulusu kolektif bir kimlik, vatandaşlığı ise farkındalığa

dayalı bireyleşmenin gerçekleştiği bir düzlem olarak görmesine yönelik açıklamayı desteklemek amacıyla kullanılmış bir kavramdır.

Milliyetçiliğin dayandığı bu yapının temelinde burjuva ekonomik modeli yatmaktadır. Burjuva modelinde üretim ilişkileri bağlamında sahiplik son derece önemli olduğundan milliyetçilikte de sahip olma dürtüsü öznenin nesnel aracılığıyla kendi varlığına aşkın hale gelmesinin önemli bir yolu olarak işaretlenmiştir. Gerek öznenin aşkın özne arayışı gerek ölümden kaçınma içgüdüğü milliyetçiliğin sahip olma dürtüsü ile arasındaki psiko-siyasal ilişkileri oluşturmaktadır. Öznenin kurulumu ve bütün yaşamı ölüm korkusu üzerinden biçimlendiğinden, toplumsal ve tarihsel açıdan en özgeci görünen eylemlerin ve kararların dahi altında bireyin kendi doyumuyla ilgili yani bireysel bir temel olduğu söylenebilir. Söz gelimi bir savaşta kendini feda eden bir bireyin bu davranışı görünen yüzünde özgeci olarak karşılık bulurken, günlük hayatta vergi kaçırma, trafik kurallarına uymamak gibisinden yine toplumun refahı, menfaati özgürlüğü ve özgünlüğüyle ilgili konularda neden aynı hassasiyeti göstermediği ancak savaşta ölmenin yarattığı doyum (ve belki de dini açıdan vadedilen makam vb) üzerinden anlam kazanabilmektedir.

“Milliyetçiliğin odağı ve halk egemenliği ilkesi, toplumsal gerçekliği değiştirilebilir kılmak ve bu suretteki sorumluluğu dünyevi bir topluluğun (milletin) ellerine bırakmak için birleşmektedir. Bu dünyadaki hayata odaklanmak, bu yaşamın bireyin gözündeki değerini dramatik biçimde artırmakta ve kaçınılmaz olarak iyi bir yaşam ısrarına yol açmaktadır. Birinin özel bir neden söz konusu olmadıkça bilindik nedenlerden dolayı böylesi bir acı ve mahrumiyeti (öbür dünyada mükâfatlandırılma beklentisi, ruhların dönüşümü ve göçü, çağrıldığı her yerde Tanrı'nın yüceliğine tanıklık etme görevi veya birinin durumunu değiştirmek konusundaki çaresizlik) kabul etmesi artık beklenmemektedir” (Greenfeld, 2004: 18)². Dolayısıyla milliyetçilik çerçevesinde bu durumun özne bağlamında psikolojik, nesnel bağlamında sosyolojik bir açıklamasını yapabilmek için milliyetçiliğin din ve sahip olma dürtüsü ile olan etkileşimlerini anlamak önemlidir.

Makalede milliyetçilik, bir üst bilinç, bir grup kimliği olarak alınmıştır. Buna göre, milliyetçilik kapitalist ekonominin gereklilikleri doğrultusunda siyasal bir bütün yaratmak amacıdadır. Bu, bütünün doğası gereği, mensuplarını aynılaştırmakta ve eriterek birbirlerine kaynaştırmaktadır. İdeoloji, söylem, semboller ve imgeler bu doğrultuda bütünün yaratılması için kullanılmaktadır. Aidiyet hissi ve sahiplenme güdüsü bu yolla sağlanmaktadır. Bununla birlikte ortak bir amaç ve ortak hedefler de bütünün inşası için gereken adaptasyonu ve motivasyonu sağlamaktadır. Bireysel farklılıkların ortak "iyi" ve ortak "idealler" için görmezden gelinmesi hatta ortadan kaldırılması esastır. İnsan icadı olan her şey insan psikolojisinin izlerini taşımaktadır. Zira üretilen her şey esasen insan zihninin dışarı saçılması, düşüncenin somutlaşması, aklın bir aktarımıdır. Bu bağlamda milliyetçilik

² Makalede Greenfeld'e yer verilmesi Freud'un söylemini güçlendirmek için değil, konunun psikanalitik boyutunu daha da iyi serimleyebilmek için tercih edilmiştir.

de insan psikolojisiyle doğrudan bağlantılıdır. Burada başat rol, sahip olma istenci, kimlik ve psikanalitik süreçlerdir. Makalemiz bu doğrultuda milliyetçiliği insan psikolojisinin etkisiyle anlamlandırmaya ve kavramsal açılımını daha önce üzerinde durulmamış bir açıdan yapmaya çalışmaktadır.

Çalışmamız anlatılan bağlamda milliyetçiliğin modernizm üzerinden anlamlandırılmasına ve bu anlam çerçevesinde din, psikanalitik savunma mekanizmaları ve sahip olma içgüdüğü ile geliştirdiği bağa odaklanmaktadır. Çalışmada milliyetçiliğin (Freudyen bir bakışla) psiko-siyasal bir çözümlemesinin yapılmasına çalışılmıştır. Çalışmamızda milliyetçiliğin ortaya çıkmasına yol açan ekonomik nedenlere sadece burjuva siyasal modelinde ulus ve devlet kavramlarının nasıl anlam kazandığını ortaya koyabilmek için kısaca değinilmiş; çalışmanın genelinde daha psikolojik nedenlerin modern politik düzlemde nasıl anlam kazandıkları üzerine odaklanılmıştır.

1. Modernizm ve Kapitalist Dünya Sistemi

Modernizm, geleneksellikten tam bir kopuş ve yeni bir dünya vaazı olarak bir üst anlatıdır. Zaman ve uzamı yeniden inşa ederken bu zaman ve uzam içerisindeki fail olarak insanı da yeniden inşa eder. Modernizmin insanı, bu bakımdan varlığının, doğanın ve varlığının doğayla olan etkileşiminin sonuçları üzerinde düşünebilen bir akılcı (rasyonalist) öznedir. Akıl ve bilim modernizmin tüm zaman-uzamının üzerinde inşa edildiği, birbirleriyle kesintisiz, etkili ve dönüştürücü bir ilişki içerisinde anlamlandığı temel, arkhe gibidir. Aklın yordayıcılığı, bilimin çözümleyiciliğiyle birleştiğinde insan doğanın ve geleneksel tanrı imgesinin kontrolündeki bir nesne olmaktan sıyrılmış ve tanrılar tahtına, iktidarın merkezine doğru bir yolculuğa başlamıştır.

Berger vd.'ne (2000: 175) göre, modernizmin hâkimiyeti öncesi toplumların en belirgin ve karakteristik özelliklerinden biri, sembolik bütünleşmenin din aracılığıyla sağlanmış olmasıdır. Yani modern öncesi toplumlarda din, toplumların birlikteliğini üreten ve toplumsal yapıları düzenleyen önemli bir şemsiye kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Modernizm sonrasında ise tanrı dışlanır. Üstelik yalnızca sembolik anlamı ve toplumsal işlevi itibarıyla değil, yarattığı tüm bir toplumsal, kültürel, siyasal ve ekonomik anlam dâhilinde dışlanır. Doğanın kontrol altına alınabileceği düşüncesinden hareketle tanrı, merkezdeki konumundan ve kendisini saran tüm anlamlarından koparılarak çıplak bırakılır. Böylece tanrı yeni sembolik anlamı ve toplumsal-siyasal işlevi içerisinde bireye ait kılınır. Toplumsala çıkışı ve orada yeniden üretimi birey üzerinden gerçekleşir. Hâkim, muktedir ve sahip olan konumundan, sembolik, soyutlanmış, toplumsal olanın merkezinden dışlanmış, bireye ait yeni bir konuma sürüklenir. İşte bu noktada artık “tanrı ölmüştür”.

“...Büyük öğle ise, insanın, hayvanla Üstüninsan arasındaki yolunun ortasında bulunduğu ve akşam yolunu en büyük umudu olarak kutladığı andır: zira yeni bir sabahın yoludur bu. O zaman batan kişi kutsar kendini, karşıya ve öteye geçen biri olduğu için; ve bilgisinin güneşi tepesinin üstünde durur tam. Öldü

bütün tanrılar: Üstüninsanın yaşamasını istiyoruz artık. O büyük öğlede son arzumuz bu olsun!” (Nietzsche, 2004: 68)

“Özne, bireyi herhangi bir evrensel güce, tanrıya, akla ya da tarihe bağladı; ancak tanrı öldü, akıl araçsal bir nitelik edindi, tarih ise mutlak devletlerin egemenliği altına” (Touranine, 2007: 149, 150) girmiştir. Bu noktada tanrının ölüşü teolojinin kaybetmesi olarak görülse de modernizm öncesi dönemde tanrı merkezli teolojik kurumsallık devasa bir metafizik yaratmıştır. Bu metafizik, teolojik yapıya aşkındır. Ondan beslenir, ondan doğar fakat ekonomik, kültürel, siyasal tüm bir dünyayı kuşatır. Bu nedenle tanrının ölmesi sadece teolojik bir yıkım değil, ondan öte metafizik açıdan yeni bir paradigmaya, yeni bir ontolojiye geçilmesi anlamını taşımaktadır.

Tanrının ölüşü, modern dünyada eskiye ait tüm bir toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel yapı ve işleyişin artık sona erişidir. Bu anlamda tanrı yerini avuçlarında yaratıcı ve yok edici tanrısal güç olarak bilimi taşıyan insana bırakmıştır. İnsan böylece, hem bireysel hem de toplumsal olarak şeylerin ve olayların merkezine kendisi geçmiş, açıklayıcı ve biçimlendirici güç olarak anlamın yeniden üretilmesini sağlamıştır. Devlet, işte bu noktada modernizmin merkeziyetçi, hiyerarşik, kuşatıcı, sınıflandırmacı ve ayrıştırıcı yapısı içerisinde iktidar obezi bir yeni tanrı figürü olarak belirmiştir. Bu anlamda modern devlet, yeni üretim-tüketim ilişkilerine dayanan, üzerinde yeni bir ekonomi, yeni bir toplumsal yapı ve kültürün filizlendiği alan durumundadır.

Modernizm inşacı bir anlatı olduğundan düzenleyici ve biçimlendirici araçlara ihtiyaç duyar. Bu anlamda devlet, modernizmin dünya üzerinde kabul edilir hale gelmesi ve yaygınlaşması açısından önemli bir güç olarak belirmiştir. Modern devletin dayandığı temel unsurlar kapitalist pazar ekonomisi ve bundan beslenen ulus kavramıdır. Burjuvazinin gelişmesiyle birlikte üretim metotları ve kapasiteleri de değişmiş ve yerelin ötesine, dış pazarlara açılma ihtiyacı doğmuştur. Ancak gelenekselliğin egemen olduğu krallıklar ve imparatorluk çağında vergi, ticaret hukuku, ölçüm birimleri, taşımacılık kanallarının kalitesi ve yol güvenliği, üretim olanakları gibi pek çok farklı alanda ülkelerin içinde dahi bir ortaklaşma ve oйдаşma sağlanamadığından ticaret masraflı ve riskli bir hal almıştır. Bu noktada “yükselen yeni sanayi kapitalist sınıf, kendi birikim mantığının önündeki tüm engellerin kaldırılmasını isterken, yine kendi çıkarları doğrultusunda, özgürlük, bireysel gelişim ve denetim serbestisinin gerektiğini” (Kazgan 1997: 43) gündeme getirmiştir. Böylece burjuvazi aristokrasi ve kilise karşısında zayıflayan merkezi yönetimlere destek olmak ve onları güçlendirmek karşılığında ekonomik gücün politik güce devşirilebilmesi anlamında temsile dayalı bir politik sistemi, ticareti ve sermaye birikimini zorlaştıran ya da önünü tıkayan konuların merkezi yönetimin otoritesi aracılığıyla çözümlenmesini talep etmiştir. Neticede halkın egemenliği anlayışının temsili demokrasi düzleminde ön plana çıktığı, ülke sınırları içerisinde medeni, hukuki, ticari ve yönetsel bakımlardan bir oйдаşma ve homojenizasyonun sağlandığı modern devlet anlayışına geçilmiştir. Bu aşamada,

akıl, spekülâtif bir milliyetçilik teolojisi ya da mitolojisi inşa ederken, muhayyile, bireyin milliyetinin ezeli geçmişi ve ebedi geleceği etrafında gaybi bir dünya kurmaktadır. Duygular ise hayır ve koruma sahibi olan "Millî Tanrının" tahayyülünde zevk ve duygu yoğunluğunu meydana çıkarmaktadır. "Millî Tanrının" nimetleri için ona şükran duyulmakta ve rızasının alınması çok önemsenmektedir. Duygular hem bireysel hem de toplumsal bir biçimde ifa edilmektedir. Bu tez, milliyetçiliğin, diğer dinler gibi sosyal olduğu iddiasındadır. Onun, aynı zamanda kurtuluş için bireysel ve toplumsal ritüelleri yerine getirdiğine inanılmaktadır. (Hayes, 1995: 190)

Ancak tanrı imgesinin merkezden dışlandığı, aklın yaşamın merkezinde konumlandığı ve dolayısıyla da dinin önemini yitirdiği bir dünyada, dinin birleştirici, moral motivasyonu besleyen ve bir bizlik algısı, bir kimlik inşa edilmesini sağlayan yeri boş kalmıştır. Ulus ve ona ilişik olarak milliyetçilik işte bu eksikliği kapayabilecek argümanlar olarak belirmiş ve güçlendirilmiştir. Bu noktada Hayes (1995: 31, 32), sanayi devriminin Avrupalı ve Amerika'daki entelektüel kesimlerin Hristiyan dini mirasını inkâr ve göz ardı etmesi dolayısıyla çağdaş dünya toplulukları için bir çeşit hükümsüz yeni din ortaya çıkardıklarını dile getirmektedir. Söz konusu bu din tarafından meydana getirilen boşlukların da yeni bir inanç ile doldurulması gerekmiş ve kitleler Hristiyanlıktan soğudukça entelektüeller tarafından kendilerine sunulan komünizm ve milliyetçilik gibi düşüncelere yönelmişlerdir. Bu anlamda "...milliyetçilik, bağımsız entelektüeller için Tanrı tarafından gönderilmiştir. Sorunlarına pratik, dünyevi bir çözüm sunarak entelektüellerin yabancılaşmalarına son verdi" (Greenfeld, 2006: 31).

Hayes'e göre milliyetçiliğin; sıcak, dindarane bir karaktere sahip olması ve manevi bir niteliğinin olması nedeniyle insanın ölümsüzlüğe ve hürriyete duyduğu tutkuya cevap vermektedir. Bu doğrultuda milliyetçilik, dinin bıraktığı boşluğu doldurabilecek bir olgu olarak ön plana çıkmaktadır. Hayes'e göre milliyetçilik, laik devletin yüceltilmesi ve ilahlaştırılmasının modern ve çağdaş biçimidir. Bu modern ve çağdaş biçimde milli devlet, sanayi ve teknolojik ilerlemeler yoluyla kendi vatandaşlarını eğitebilmektedir. Böylece milliyetçilik, milliyetçilik dinine geniş popülar ve derin adanmanın eşlik etmesine imkân vermektedir.

Bu çerçevede "[t]arihi bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleği, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adı olarak millet/ulus çok boyutlu bir kavram, somut örneklerin çeşitli düzeylerde benzerlik arzettiği bir standart ya da mihenk taşı oluşturan bir ideal tiptir" (Smith, 1994: 75,76). "Ulus kavramı, Batı'da toplumsal ve siyasal değişim süreçlerinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Avrupa'da feodalizmin yıkılışı ile sonuçlanan yeni siyasal, ekonomik ve toplumsal ilişkiler ortamında ulusun yaratılması için insanların ortak aidiyetler etrafında birleşmesi gerekmiştir. Merkezi devletlerin kuruluşu ve ekonomik bağılıkların gelişmesi ulus olgusunun oluşum sürecini hazırlamıştır. Bu nedenle ulusun ortaya çıkmasında duygusal bağılıkların,

ekonomik ilişkilerin ve teritoryal devletin kapsayıcılığının önemli etkisi bulunmaktadır.” (Uzun 2003: 138)

Ulus ve bu kavrama yaslanmış olan modern ulus-devlet büyük bir içe kapatılmadır. Canetti'nin (2004: 15, 16) ifade ettiği gibi, kapalı bir kitledir ve kendine tayin ettiği sınırlar üzerinden, o sınırları kabul ederek yabancılaşır ve ayırır. Yaşamı, içini doldurabileceği yeni ve kendine has bir uzam yaratmasına bağlıdır. Bu sayede kendi büyüme olanağını kurban etmesi karşılığında dış dünyadan ve düşmanca etkilerden korunur. Böylece kendi uzamı içerisinde özgürce eyleme ve karar alma hakkına yani egemenliğe kavuşur ki, egemenlik iddiası bir devletin en temel iddiasıdır. Ancak içe kapanmacılık ulus ve ulus-devletin egemenlik iddiası açısından tek başına yeterli bir argüman değildir. Zira modern dünya sisteminde egemenlik Wallerstien'in (2000: 71, 72) belirttiği üzere çift yönlü bir iddiadır. Farklı uluslar ve bunların devletlerinden oluşan bir politik sistemde egemenlik hakkının meşruluğu, bir devletin uyruğundaki vatandaşları kadar diğer devletlerce de tanınmasına ve onaylanmasına bağlıdır.

2. Ulus, Ulus-Devlet ve Milliyetçiliğin Kimlikel Boyutları

Ben kendisini öteki eşliğinde ve öteki aracılığıyla inşa eder. Benin ne olduğunun kavranabilmesi için diğer varlıkların gözlemlenmesi ve yorumlanmasıyla edinilen bilginin kullanılması esastır. Benin bu şekilde öteki varlıklar aracılığıyla kavranması ve dışarıdan içe doğru inşası, Hegel'in meşhur dolayımamasını çağrıştırmaktadır.

“Hegel açısından doğal nesnelere varlıklarını kendilerinden alma, kendi başlarına varlık kazanma imkânları yoktur. Başka şey ya da varlıklar sayesinde var olan doğal varlıklar, birbirlerine dıştan olan bir bağ ile zaman bakımından önce ve sonra oluş ile yani bir neden-sonuç bağıyla bağlanırlar. ...[T]ek tek olgular, ait oldukları bütünü bir parçası, görünümü veya boyutu olarak görüldükleri takdirde anlaşılır hale gelirler. ...Bir düşünce zorunlu olarak başka bir düşünceden çıkar (ve) ...bireysel ruh da kendisini, kendi dolayimsızlık alanının dışında, yani sosyal ve politik ilişkiler alanında nesnelleştirir” (Cevizci 1999: 832-835).

Bu doğrultuda “[B]enlik kavramı bireyin kim olduğunu tarif eder ve bireyin diğerleriyle ilişkisi içinde şekil alırken, ötekilerin davranışlarımıza verdiği geri bildirimler ve onlarla olan ilişkilerimiz doğrultusunda biçimlenmektedir” (Bilgin, 2001:156). Bu nedenle benin kendini kavraması ve öteki üzerinden bir benlik geliştirmesi bilgi sahibi oldukça ve dolayımamalarda bulundukça tıpkı akarsuların taşıdığı küçük toprak parçalarının devasa delta ovaları meydana getirmesi gibi, benlikte toplumsal ve kültürel bir birikim oluşturarak kimliği meydana getirmektedir. Bu anlamda kimlik, benin varoluşuna içkin, kesintisiz, yaşam boyu süren ve ötekiler aracılığıyla gerçekleşen organik ve toplumsal bir biçimlenme sürecidir.

Kimliğin biçimlenmesinde anne imajı son derece önemlidir. Bebek ile anne arasında kusursuz huzurun deneyimlendiği bir dönem vardır. Bu ilişkiyi Winnicott tümgüçlülük kuramıyla açıklamıştır. Bu Freudyen açıklamaya göre

“annenin bebeğin gereksinimlerine gösterdiği duyarlılık ‘yeterince iyi’ olduğunda bebek anne üzerinde tümgüçlülük yansımaları oluşturur. Bu ise iyi anne işlevlerini içselleştirmesi için bebeğe yeterince güven sağlar. İç ve dış dünya arasında koordinasyon sağlama özelliği taşıyan ‘geçiş alanı’ sayesinde çocuk battaniyesini ya da oyuncak ayısını annesinden aldığı konforla aynı duyguyu sağlamak için kullanabileceğini keşfeder. Bu geçiş nesnelere sahip oldukça, dış dünyaya hâkim olabileceğini öğrenir. Alan, anne yerini alan geçiş nesnelere ile genişler, oyun ve kültürel yüceltmelerle gelişir. Daha sonra annenin, bebeğin saldırganlığını azaltmayan, iyi ve kötü yanlarını parçalamadan bir arada tutan ‘koruyucu bir çerçeve’ sağlaması ile bireyleşme ve ayrılma gerçekleşir. Bebek kendi öfkesinin nesneye zarar vermediğini görerek kendi tümgüçlülüğünden vazgeçer ve nesnenin ayrı bir varlık olduğunu öğrenir (Winnicott’tan aktaran Ünal, 2008: 21).

Bu dönemde bebek anneyi ihtiyaçlarına amade bir parçası olarak algılayarak huzurun ve mutluluğun kaynağı görmekte, olumsuzluklara göstereceği tepkiyi anneden dahi gelse anne dışındakilere yansıtmaktadır. İyi-kötü kavramlaştırılmalarının ilk çıkış noktası işte annenin oluşturduğu bu imaja dayanmaktadır. Bu doğrultuda öteki, yabancı, düşman gibi dikotomik ögeler de annenin oluşturduğu imaja yaslanan iyi-kötü kavrayışı üzerinden belirlenmektedir.

“İyi ve kötü algılamasında öteki ya da yabancıyı 'kötü' lanse ederek kendini 'iyi' olanla özdeşleştirmeyi ifade eden bu yaklaşım, annesinden ayrılan çocuğun iyi anne imajını bozmamak için dış dünya ile tanıştığında olumsuzlukları anneye değil de yabancılara bağlaması ile benzeştirilmektedir” (Rathzel’den aktaran Yılmaz 2008: 28, 29).

Erikson'a göre “kimlik duygusu, bedeninde kendini evinde hissetme, nereye doğru gidiyor olduğunu bilme ve kendisi için önemli olan insanların onu kabul ettiği duygusudur... tüm yaşam boyunca gelişir ve değişir” (1968’den akt. Atak 2011: 169). Kimlik üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Volkan (2009: 4) ise Erikson’un iddiasını toplumsal gelişim ve değişim süreçleri içerisinde anlamlandırmaya çalışır. Ona göre, insanlığın başlangıcından bugüne her grup özgün bir kimlik duygusu geliştirmiş, bunun içerisine yerleşmiş-kapanmış ve kendini bu yolla anlamlandırmaya çalışmıştır. Volkan’a göre, Erikson her insan grubunun, benmerkezci kavrama dolayısıyla insan kimliğinin gerçek taşıyıcısının kendileri olduğuna inandıklarını öngörmektedir. Bu durumda biz kimliğinin dışında kalan tüm gruplar yabancı, aldatıcı, sahte gruplar haline gelerek biz imajını ve kimliğini güçlendiren ve biz’in kendini olumlamasına hatta diğer tüm ötekilerle kıyaslandığında orijinal, gerçek olarak algılanan kolektif kimliğin (biz) üstünlük hissi olarak yansımaya yol açmaktadır. Nitekim yine Erikson’un açıkladığı gibi,

“seçilmiş olma yanılması pekiştirmek üzere, her kabile kendisi için ilkel zamanlarda bir yaratılış mitolojisi, sonraları yaratılış tarihi benimsemişti: Bu şekilde belli bir ekolojiye ve belli bir ahlâka sadakat garanti edilmiş oluyordu. Diğer bütün kabilelerin nasıl yaratıldıklarını bilmiyorlardı, ama mademki vardılar, o halde, olumlu kimliklerinin rahatsız edici olsa da gerekli karşıtları olan olumsuz kimliklerin yansıtılacağı perde işlevini görebilirlerdi” (1968’den akt. Volkan 2009: 262).

İşte yukarıda açıklanan psikolojik gelişim süreçleri çerçevesinde toplumsal bir varlık olarak kurulan özne, iyi-kötü, dost-düşman, gerçek-sahte gibi tüm ontolojik dikotomilerini bu benmerkezci anlayın üzerinde inşa etmektedir. Zira “[K]imlik var olmak için farklılığa gereksinim duyar ve kendi kesinliğini güven altına almak için farklılığı ötekiliğe dönüştürür” (Connolly, 1995: 92-93) Bu noktada kişilik bireyin hücresel kimlik alanını imlerken, kimlik daha toplumsal bir etkileşimi imlemektedir. Kimlik bireysel kimlikten toplumsal kimliğe doğru uzanır. Toplumsal kimlik kişinin grup aidiyetleri aracılığıyla bir belirlenim noktası oluşturur. Kişiyi kuşatır ve hatta onun merkezine erişerek onu dönüştürebilir. Ulus işte bu çerçevede bir sosyal kimlik bir grup kimliği olarak ortak bir tarih, üzerinde ortaklaşılabilen genel bir kültür ve ortak ekonomik-toplumsal ilişkiler aracılığıyla bizlik inşa eden; gerçek, orijinal ve içten içe seçilmiş olma yanılması pekiştiren, ben’i dönüştüren güçlü bir şemsiye olarak belirmektedir.

O halde bir şemsiye kavram olarak “[u]lusal kimlik... öznenin ‘ötekiler’le güç çatışması sonucu oluşur ve de bu çatışma sürekli devam eder... Kimlikler, söylemler tarafından oluşur, ama oluşan olgu bir son nokta değildir çünkü söylemler arasındaki güç ilişkisi devam etmektedir” (Sütçüoğlu, 2009: 275). Bu sürekli sona ermeyen oluş, kimliklerin sürekli ve yeniden biçimlenişi ve tanımlanışı, kategorilerin dönüşlülüğü, bu canlılık dolayısıyladır ki;

“ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur. Kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık için olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir. Hayal edilmiştir, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam eder” (Anderson, 2015: 20).

Ulusa dayanan devlet ise seçilmiş olma yanılması örtbas edildiği ve hem içsel hem de dışsal bir ikna ve meşrulaştırma aracı olarak benimsenmekte, korunmaktadır. Psikanalitik bir açıdan bakılırsa ilkel bir kabilenin kimliğinin seçilmiş olma yanılması, gerçekliğinin, kutsallığının ve meşruluğunun en açık ilanı ve bu bağlamda bir meydan okumadır. Ulus kavramı altında yapılan meydan okuma, o ulusu meydana getirenlerin kendi yanılmalarını ve ayrıcalıklı oldukları iddiasını “kabul ettirmeye ve onanmaya” yönelik bir ihtiyaçla ilgilidir ve topluluklararası düzlemde doğrudan doğruya güç ile ifade edilmektedir. Bu nedenle ulus olarak güçlü olmak, biz duygusunun ve büyük kimliğin -farklı açılardan üstün gelmek anlamında- bir güç/gurur çıkmazı çerçevesinde değerlendirilmesine yol

açmaktadır. “Adler, her bireyde bir güç ve hayatın zorluklarına karşı zafer kazanma tutkusunu (ve) ...güçsüzlüğe karşı güç, gurura karşı utanç” kavramının denk düştüğünü belirtmiştir. Buna göre, “[g]üç ve gurur arasındaki bağlantı etrafımızı kuşatmıştır.” (Horner,1997: 8)

Freud’da babaya karşı çıkış ve onun katledilmesiyle başlayan süreç, ulusun pazılarını şişirmesini de tetikleyen fallik güç istencinin en somut dışı vurumudur. Ne var ki katil ile ortaya çıkan durum bir son değildir. Zira babanın katli bir düzenin yıkılması anlamını taşımaktadır. Yani baba katli tanımlayıcı bir “an”dır. Burada devreye öncelik-sonralık etkisi girmektedir. “Karar üzerinde ilk bilgi daha büyük etkiye sahip ise buna öncelik etkisi, son bilgi daha büyük etkiye sahip ise buna da sonralık (yakın zamanda olana önem verme) etkisi denilir (Greene; Hartona; Habbe ve Mande’den Aktaran Aren, 2019: 9). Yaşanan bir olayın büyük bir etki yarattığı durumlarda sonralık etkisi devreye girer ve olaylara, nesnelere ve kişilere bakış artık yaşanan olayın etkisinde değerlendirilmeye başlanır. Baba katlinde de evlatların otoriteyi, gücü, düzeni sembolize eden babayı alaşağı etmeleri devrimseldir ve o andan itibaren evlatlar için hem kendi aralarında hem de topluluk gözünde bir tanımlanma anı oluşturur. “Baba”nın katli sonrası pişmanlık durumunun getirdiği rahatlama daha sonra grubu içsel bir biçimde suç/günah işlenmesi çerçevesinde ilişkili hale getirmekte ve yine diğerlerinin de bu kişileri “Babanın, kralın, İsa’nın” vb. katili olarak tanımlayarak onların kimliğini cinayete ilgili olarak kavramalarına yol açmaktadır. İşte bu sonralık etkisidir. Neticede gerek suç işleyenlerde pişmanlık hissinin yarattığı birleşme gerekse yine buna vurguyla kimliğin ötekiler üzerinden gerçekleşen kurulumunun bu suç üzerinden yapılması grup kimliğinin çözülmesi yerine onu kalıcılaştırır. Onu bir bilinme, tanımlanma noktası haline getirir.

Freud’a göre de bu tanımlanma önemlidir. Zira babanın katline dayanan “yeni düzen” evlatların “...gerçekleştirdikleri özgürlük eyleminin hatırlanması ve sürgün dönemlerinde aralarında gelişen duygusal bağlar, sonunda aralarında bir anlaşmaya, bir tür toplumsal örgütlenme biçimi, içgüdüden vazgeçişle ihlal edilmez addedilen karşılıklı yükümlülüklerin tanınmasıyla, belli kurumların getirilişyle -yani ahlak ve adaletin başlangıcıyla- ortaya çıkmıştır” (Freud, 1997: 326). “...[İ]ttifak halindeki biraderlere eşit haklar verilmesi- babanın vasiyetini dışlar; bu, babanın alaşağı edilmesini izleyen yeni düzenin sürekliliğini sağlama zorunluluğu temelinde oturtulmuştur. Aksi takdirde eski duruma dönüş kaçınılmaz olacaktır” (Freud, 1997: 366). Dolayısıyla işte tam da bu nedenle “[i]nsan toplumu ‘birlikte işlenmiş suçun suç ortaklığı üzerinde’, din suçluluk duygusu ve pişmanlık üzerinde, ahlak da kısmen böyle bir toplumun gereklilikleri, kısmen de suçluluk duygusundan ileri gelen tövbe duygusu üzerinde durmaktadır” (Freud, 2018: 12). Dolayısıyla evlatlar ve onun etrafındaki grup pişmanlıkla çözülmek bir yana ürkütücü eylemin gerçekliği ile birbirilerine sıkıca bağlanır ve yeni bir toplumsallık inşa ederler.

“Dolayısıyla kolektif olarak büyük bir olay kişinin öznel koordinatlarını aşmakla kalmaz –bunula birlikte kişiyi kat eder-, aynı zamanda da ...kurumsal boyutu sarsar. Tekil hikâyeler taşıyarak büyük hikayeyi ayakta tutan büyük sahne,

olay meydana geldiği, meydana gelmiş olduğu ve böylece kurumun oluşturmaya ve sürdürmeye çalıştığı uygarlığı salladığı ölçüde bu kolektif olayla damgalanmıştır. (Ve böylece zihinlerde) ...Taşındığı tüm dehşet anlamıyla olay, yararlanılabilir bütün düşlem senaryolarının ötesine geçer ve kendisini yeniden ölümcül bir yinelemenin içinde bulur” (Güneş, 2012: 106,107)

Öte yandan artık “[h]alk (da), milli kimlik adına kendi özgürlüklerinden vazgeçmeyi ve başkalarının özgürlüklerini de kısımayı istemektedir; yutamadığı etnik, ırksal ve dinsel azınlıkların sivil, dinsel haklarını çığnemeye amadedir” (Smith, 1994: 36, 37). Bu nedenle ötekilere yönelik bir meydan okuma toplumu ortaklaştracak olan rutinlerin, ritüellerin, hislerin, amaçların yani bir bizlik algısı, bir aidiyet hissi ve kolektif kimliğin icat edilmesini sağlaması bakımından hayati bir role sahiptir.

Nasıl ki bir din ortaklaşmayı ve bütünleşmeyi sağlayabilmek için toplumu yasaklar, iyi-kötü kavramlaştırması ve bu kavramlaştırmaya dayalı bir ahlak aracılığıyla düzenliyor ve kontrol altına alıyorsa, ulus ve ulus kavramına dayalı devlet de kendi aygıtları ve değerleri aracılığıyla aynı düzenlemeyi ve kontrolü sağlamaktadır. Bu noktada dinin moral yönünün sahip olduğu farklı alt kimlikleri bir çatı altında birleştirebilme gücü, ulus anlayışı içerisinde milliyetçilik aracılığıyla sergilenmektedir. Milliyetçilik dizgesel bir sahiciliğin, seçilmiş olma yanılısamasının tazeliğini koruması ve içsel meşruiyetinin sağlanarak, dinin geri çekilmesiyle boşalan toplumsal rolü yerine getirmektedir. Bu bakımdan milliyetçilik kutsanmış değerler, bizlik duygusunun kutsanması, aidiyetin öncelenmesi ve yüceltilmesi, ölümün yüceltilmesi ve onanması gibi metafizik atıflara fazlaca başvurmaktadır. Bu konuda Hayes (1995: 228), “[h]er din gibi milliyetçilikte sadece iradeye değil, akla, muhayyileye ve duygulara seslenmektedir. Modern milliyetçilik evvela, geleneksel olarak Hristiyan halkların arasında ortaya çıktı ve bir din olarak, mahiyeti gereği, tarihi Hristiyanlığın pek çok adet ve örfünü alarak kendi amaçlarına uydurdu” demektedir. Dolayısıyla milliyetçilik önceki kurguyu ve örgüleri etüt ederek seküler bünyesinde yeni bir metafizik inşa etmek zorundadır. Zira “[d]insel düşünce, mukadderatı sürekliliğe dönüştürerek insandaki belli belirsiz ve karanlık ölümsüzlük sezgilerine karşılık” (Anderson, 2015: 24, 25) üretirken, dinin toplumsal gücünün zayıfladığı noktada milliyetçilik aynı işlevi yerine getirme misyonunu üstlenmektedir. İşte bu açıdan Anderson (2015: 24), milliyetçiliğin din ile akrabalığına işaret etmektedir. Anderson (2015: 26, 26), ulus kavramının mistifikasyonuna ilişkin şunları söylemektedir.

“Dinsel inançların geri çekilmesiyle, onların kısmen yatıştırdığı ıstırap ortadan kalkmadı. Cennetin çözülmesi: Hiçbir şey mukadderatı daha rastlantısal kılmaz. Kurtuluşun, selametın abesliği: Hiçbir şey başka bir süreklilik tarzını daha gerekli kılmaz. O halde gereken, mukadderatı sürekliliğe, rastlantıyı anlama, dünyevi bir tarzda dönüştürecek yeni bir şeydi. ...[B]u işi yapmaya çok az şey ulus kavramı kadar elverişliydi ve elverişlidir. ...Milliyetçiliğin büyü, rastlantıyı yazgıya dönüştürmesidir”.

Bu nedendir ki, milliyetçilik birlik, bütünlük inşa etme özelliği bulunan efsaneler, kahramanlık, şehitlik, bayrak, marşlar, semboller, özler, türküler vb. imgelere yani dönüştürücü özelliği bulunan işaretleyicilere ve pekiştiricilere sıklıkla başvurur.

İmge, gerçekliğin zihindeki yansımasıdır. Bir şeyin, bir fikrin ya da kişinin zihindeki izlenimi, düşüncesi veya resmidir. İmge gerçekliğin tıpatıp kopyası değil; gerçekliğin zihni süreçlerle yeniden kurulmuş biçimidir ve bu nedenle yeni bir şeyi temsil eder. İmge çok kapsamlı ve çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Zihinde imge oluşurken, sadece algılanan gerçeklik değil kişinin geçmiş yaşantısı ve deneyimlerinden o an ki duygusal durumuna kadar birçok farklı öge etkide bulunur. Yaşantının; deneyim ve birikimin zenginliği ölçüsünde imge alanı da genişler. İmge, hem düşünsel alanda hem de görsel alanda var olabilir (Keser, 2005: 173).

Bu nedenle imgelerin birer işaretleyici ve pekiştirici olarak kullanılması aslında öznenin bu imgeler üzerinden milliyetçilik arayışıyla ulus kavramına adapte edilmesi, bu kavramın soyut ve somut sınırları içerisinde kapatılması ve nihayet devletin kontrolüne ve müdahalesine açık bir objeye (nesneye) dönüşmesine yol açmaktadır. Başka bir ifadeyle özne olarak doğan birey, ulus ve devlet sistemi içerisinde duygusal birikimlerinin ve bunlar tarafından tetiklenen/beslenen düşüncelerinin imgeler aracılığıyla ve süreçler içerisinde somutlaştırılması üzerinden kendisi de nesneleşmektedir. Böylece milliyetçilik –dinin toplumsal hayattaki rolünün zayıflamasıyla birlikte- büyük bir mistifikasyon ve çantasındaki aletler yardımıyla bizlik algısının, bütünlük hissinin ve ortak kimliğin yeniden üretimini, yenilenmesini (tazelenmesi anlamında) ve gelecek kuşaklara aktarımını sağlayabilmektedir.

Modernizmin yıktığı teolojik kurumsallığa yaslı metafizik ontoloji yerini seküler bir “mimariden” beslenen milliyetçiliğin psiko-siyasal metafizik ontolojisine bırakmaktadır. Burada milliyetçilik elbette modern ve meta ilişkilerine dayalı bir heyuladır. Ancak onun metafiziği tam da modernizmde eksik olan şeyi sunması için ortaya çıkmıştır: bireysel kimlik ile toplumsal kimlik arasındaki bağlantı. Zira bu bağlantı zayıflarsa kişi toplumsal katılımdan ve ulus düşüncesinden kopmaktadır. Bu nedenle milliyetçilik aslında Marx’ın din için ifade ettiği kalpsiz dünyanın kalbi olma işlevini yerine getirmekle görevlidir. Anlamlandırmaların yoruculuğu ve sorumluluk almanın ağırlığı karşısında holistik ve basit bir açıklama, aklanma, anlamlandırma ve doyuma ulaşma nesnesidir. Yani milliyetçilik modernizm için toplumsal anksiyetenin yatıştırıcısı durumundadır.

3. Ulus, Devlet ve Vatandaşlık Kavramlarının Mülk Kavramı Temelinde Biçimlenişi

Modernizm kendini gerçekleştirme aşamasında toplumsal ve politik alana sıçramak için özne-nesne geçişkenliği ile şeylerarasılığa yaptığı vurguya dayanmıştır. Temel argüman öznelere açısından doğanın şeyleştirilebileceği hipotezi ve bu

hipotezden beslenen mülkiyet kavramıdır. Mülkiyetin toplumsal alanda meşrulaşması mülkiyet hakları kavramı aracılığıyla gerçekleşmektedir. “Mülkiyet hakları terimi ...bir şeye sahip olanların o şeye sahip olmayanları dışlayabilme hakkı anlamında(dır). ...Bununla birlikte, dışlama hakkı özel mülkiyetin belirleyici özelliği olmaktan ziyade genel olarak mülkiyet haklarının bir özelliğidir” (Scmitz, 2009: 6). Kişinin can, mal ve ifade özgürlüğünü garanti altına almak mülkiyet kavramı çerçevesinde tanımlanmıştır. Böylece kişinin doğuştan sahip olduğu en temel hakları şeyleştirilerek hukukileştirilmiş ve (her kese eşit ve adil davranması açısından) “nesneler” üzeri bir aygıt olarak kurgulanmış olan modern devletin tesisi mümkün olabilmektedir.

Böylece tüm dünya sistemi mülk hakkı temelinde kurgulanmış büyük bir sisteme dönüşmektedir. Bu sistem özünde yukarıda ifade edildiği gibi, modernizmin dokusunu meydana getiren iki temel özelliğinin politik yansımalarından başka bir şey değildir aslında: Özne-nesne geçişkenliği ile şeyler ve şeyler arasındaki etkileşimin bilgisi. Zira gerek birey-vatandaş ikiliğinin devlete bağlılığı gerekse de devletlerin uluslararası düzene ve hukuka bağlılıkları parça-bütün arası ilişkilerden doğan ve birbirini var edip yeniden üreten hiyerarşik, etkileşimsel ve iç içe geçmiş bir model temelinde hayat bulmaktadır. Bu modelde her özne bağlı olduğu bir üst öznenin nesnesi olurken, her düzeydeki ilişkiler de bir üst düzeydeki ilişkilerin kapsamında yer almaktadır.

Bireyin dünyada yani şeyler âleminde etkileşime geçmesinin yolu doğrudan veya dolaylı biçimlerde şeyler aracılığıyla olmaktadır. Bir kimlik oluşturmak, bir ben ve biz duygusu geliştirmek, kendini ifade etmek ve en nihayet toplumsalı oluşturmak ise bu şeyleri sahiplenmek ya da madden, manen ve hukuken al-ver ilişkilerine konu etmekle mümkün olmaktadır. Vatandaşlık, bireyin şeyleştirilmesine ve belirlenimci bir tarihin anlamsız öznesi yani bir nesne olmasına yol açarken, ulus bireyin ve toplumun bilinç-dışına ittiği düşmanlaştırma eğilimlerinin gerçekleşme sahnesi olarak işlevselleşmekte ve içerinin düzenlenmesine katkı sağlamaktadır. Bu noktada iki bakış açısı birlikte anlam kazanmaktadır. Bunlardan ilki Freudyen savunma mekanizmaları üzerindedir. Buna göre vatandaşlığın yukarıda ifade edilen “düşmanlaştırma eğilimlerine bir sahne” olması durumu Freud’un ve kızı Anna’nın öne sürdüğü savunma mekanizmalarından yer değiştirme (“bir fikir, nesne ya da kişiyle ilişkili duyguların bir başkasına yönlendirilmesi” (Kramer vd., 2014: 306)) ve yansıtmaya (“kabul görmeyen içsel dürtülerin, kişinin kendisinin dışındaymış genellikle de bir başkasına aitmiş gibi algılanması ve tepki vermesi” (Kramer vd., 2014: 306)) karşılık gelmektedir. Freud yer değiştirme kavramını düşlerin analizi üzerine çalışırken ortaya atmış, daha sonra kavram psikanalizde temel savunma mekanizmalarından biri olarak kabul edilmiştir. Freud yer değiştirme için şöyle demektedir: “Düşler, bir adım ileri giderler ama zincirin bir sonraki adımı atlanır ya da bozulmuş bir biçimde ortaya çıkar veya tümüyle konu dışı bir şeyle yer değiştirir” (Freud, 1996: 74). Diğer bir savunma mekanizması olan yansıtmaya ise Freud’a göre, “normal bir mekanizmanın bir kötüye kullanımını oluşturan bu savunu şeklinde birey kendisi için tatsız bir durumun kaynağını dış dünyada” (2000: 162) aramasıdır.

Burada esas olan “dürtümüzü başka insanlara yansıtarak, aslında bu düşünceye sahip olduğumuz algısından” (Burger, 2006: 85) kurtulmak isteğidir. Gerek yer değiştirme gerekse de yansıtma mekanizmaları toplumsal kimlik olarak benin kurulumunda olumsuzlukların karşıya, ötekilere doğru dışlaştırılması ile iç düzenin, huzurun sağlanmasına yönelik adımlardır. Öte yandan yüceltme durumu ise benliğin kendine yöneliktir. Burada eşleniği ulustur. Ulus kimliği dışlanan özelliklerin ardından onaylanmakta ve vatandaş olarak yasak getirilen şeyler, ulus kimliği altında serbest bırakılır. Anna Freud yüceltme için şöyle demektir: “Yüceltmenin, yani dürtü amacının daha yüksek sosyal değerler yararına yer değiştirmesinin ön koşulu, bu tür değerlerin kabul edilmesi ya da en azından bilinmesi, yani üstbenin varlığıdır” (2011: 43). “Yüceltme yöntemiyle, benlik tehdit edici bilinçdışı dürtüleri toplumsal açıdan kabul edilebilir eylemlere yönlendirir. Yüceltme üretkendir; çünkü alt-benliğin saldırganlığını dışa vurmasına izin verilir... Örneğin, ...toplumumuzda saldırgan atletler, çoğu zaman kahraman olarak kabul edilir” (Burger, 2006: 82, 83). Yüceltme sayesinde çemberin içerisinde düzen, güvenlik gibi endişeler nedeniyle bastırılmış olan libido ve agresyon yüceltme ile figürlere ve sembollere aktararak siyasallaşmış bir psiko-masturbatif doyum sağlamaktadır. Örneğin şiddet iç bölgede yasaklanmasına karşın, dış bölgeyle etkileşimde ulusun savaşkanlığı, şiddet kapasitesi ve öldürmekteki mahareti yüceltilerek ötekine yönelik bir psiko-siyasal bir doyum söz konusudur.

Bu noktada öldürme güdüsünü besleyen hınç kavramı ise kimliğin konsolide olması ve olgunlaşması açısından bir diğer önemli etken olarak belirlemektedir. Psikanalitik açıdan bakıldığında hınç kavramı bir itki olarak agresyonun dışa vurulduğu ve söz konusu kimliksel bütünlüğün sağlanmasında etkili olan bir etmen olarak belirlemektedir.

“Yapısal ve kültürel etkiler, her ikisi de, ithal edilen fikirlerin yeniden yorumlanmasını gerektiren ve bu yeniden yorumlamanın yönünü belirleyen belli bir psikolojik faktörün etkisiyle birleşmiştir: Hınç. Hınç, Nietzsche tarafından belirtilen ve daha sonra Max Scheler tarafından tanımlanan ve geliştirilmiş bir terimdir. Kıskançlık ve nefret (Varoluşsal haset) gibi duyguların bastırılmasından ve yine bunlardan kurtulmanın imkânsızlığından kaynaklanan ve değerlerin "yeniden değerlendirilmesiyle" sonuçlanan psikolojik bir durumu ifade etmektedir. Bu ifadenin sosyolojik temeli - ya da bu psikolojik statünün gelişmesi için gerekli olan yapısal koşullar- iki tanedir. Birincisi (kıskançlığın yapısal temeli) özne ile kıskançlık nesnesi arasındaki temel karşılaştırılabilirlik veya daha doğrusu konunun aralarındaki temel eşitlikteki konuyla ilgili bölüme olan inancıdır. İkincisi ise teorik olarak var olan eşitliğin pratik başarısını düzenleyen böylesi boyutların gerçekte eşit olmamasıdır (temel olarak algılanmaz). ...Hınç, topluluk içinde bir ulus olarak tanımlanmış bir bölümün durumunda veya bu topluluğun diğer topluluklara göre konumundan beslenebilir. Çoğunlukla ikisi birbirine karışmıştır. Tatmin edici olmayan içsel durum, dış etkenlerin bir sonucu olarak yorumlanmakta ve dışarıdaki bir topluluk, hıncın temel hedefi haline gelmektedir. Hınç, ulus

bilincini ithal eden ve bunu kendi topluluklarının ulus bilincine ekleyen ve genellikle de kendi gelenekleri dışında, ulusal ilkelere karşıt unsurlar belirleyip bunları bilinçli olarak yetiştiren gruplarca hissedilmektedir. (Hınç) var olduğu her yerde tikelci bir kibiri ve yabancı düşmanlığını beslemiş, ulusal hassasiyetleri ortaya çıktıkları dönemlerde beslemiş ve sendelediğinde de desteklemiştir” (Greenfeld and Chirot, 1994 : 84, 85).

Öte yandan ikinci boyut ise bireysel kimlik ile toplumsal kimlik arasındaki ilişkiye yöneliktir. Ulus bir erime, kaynaşma, bilincin kitleye geçtiği ve bireyin davranışlarını ipotek altına aldığı toplumsal bir kimliktir. Oysa vatandaşlık haklar ve sorumluluk bağlamında bilincin gün yüzüne çıktığı, bireyselliği vurgulayan, devlet-insan ilişkisinde bireyin altını çizmektedir. Ulus kuvvetli bir farklılık vurgusuna sahipken, vatandaşlık daha evrensel ve ekonomik ve siyasal açıdan eşleniği bulunan bir kavramdır. Vatandaşlığı ayrıcalığa sürükleyen şey onun ulusla olan ilişkisidir. Zira “[b]irey, toplumsal kimlik aracılığıyla yaşam pratiklerine katılır. Toplumsal kimlik, çoğu zaman, bilinç ötesinde bir işlev yüklenerek bireyin bütün varlığına hükmeder” (Özdemir, 2001: 108). Bu bakımdan toplumsal kimliğin baskın ve egemen rolü vatandaşlıkla ilişkisinde daha fazla aydınlanmaktadır.

Erikson (Atak, 2011: 168) kimliği “kişisel aynılık ve tarihsel süreklilik duygusu olarak tanımlamıştır. Erikson’un tanımlamasında kişinin içsel bütünlüğünü deneyimlemesi, içsel aynılık duygusunun zaman içerisinde süregitmesi ve toplumdaki önemli değerlerin deneyimlenmesi olmak üzere üç yapı kimlik duygusunun oluşması için gereklidir”. Böylece aynılık ve süreklilik vurgusuyla üzerinde eylenebilecek bir alan olarak tanımlanan ulus-devlet ve bu alanın eyleyici gücü yani öznesi olarak beliren ulus ve vatandaşlık kavramları tüm bir modern yaşamın üzerinde yükseldiği siyasal zemin haline gelmiştir. Vatandaşlık ve ulus kavramları “feodal döneme dair tüm yapıların ve bunların üzerine inşa edilen tüm kavramların, kurumların ve kodlamaların dönüştüğü bir döneme ait (olan), modernite ve aydınlanma çerçevesinde kişinin devlet karşısındaki konumunun yeniden biçimlendiği toplumsal ve siyasi bir olgu” (Tol 2006: 25) haline gelmişlerdir. Modern yaşamın siyasal açıdan temellerini oluşturan ulus ve ona bütünleşik vatandaşlık kavramı her tür alt kimliği ve aidiyeti dikey olarak kesen bir öncelik hakkı kazanır. Bu iki kavramın üstünlüğü ve öncelliği birey ve topluma kendi alanı içerisinde haklar verdiği gibi bir takım sorumlulukları da beraberinde getirmektedir. Böylece ulus ve vatandaşlık kavramları bireyi ve toplumu yalnızca bir aidiyet ve kimlik dolayımıyla değil, aynı zamanda haklar ve sorumluluklar dolayımında da bir araya getirmekte ve birbirine bağlamaktadır.

Mülkiyet tam da bu noktada toplumsal ya da politik anlamda bir ben ve bir kimlik yaratmanın en mümkün ve değerli aracı olarak anlanmaktadır. Bu nedenle ulus kavramı ve birey/vatandaş geçişliliği modernizmin politik uzamının merkezine kümelenmiş durumdadır. Ulus ve birey/vatandaş geçişliliği ise öznenin diğer özneler ve nesnelere etkileşime geçişindeki en temel argüman olan mülkiyet kavramından çıkarsanmaktadır. Mülkiyet ve mülkiyet haklarından türeyen yasa, hem ulusun

kavramsal evini hem de bireyin içinde yaşayabileceği bu ev içerisindeki geçişliliğini tanımlar ve karşılaştırır.

“Şair Robert Frost’un ifade ettiği: "Duvarlarımızı iyi ördüğünüzde iyi komşularınız olacaktır." Nobel ödüllü Friedrich Hayek şöyle bir açıklama yapmıştır: Duvarlarımızı iyi ördüğünüzde komşularınızın da iyi olacağı, yani insanların ancak özgür eylem alanları arasında açık sınırlar çizildiğinde birbirlerine düşmeden kendi bilgilerini kendileri için kullanabilmeleri, bütün bilinen medeniyetlerin üzerinde geliştiği temeldir. Mülkiyet,, şu ana kadar çatışma olmadan bireysel özgürlüğü uzlaştırma sorununa buldukları tek çözümdür. ...İyi duvarlar olmadan komşular arasındaki çekişme sürekli artacaktır; insanların kendileri oldukları yerler olmadığında kendilerini boğulmuş, soyutlanmış ve ihmal edilmiş hissedeceklerdir. ...Kendi değerlerimizi paylaşan gruplar olmadan kendimizi çok yalnız hissederiz” (Sandefur, 2009: 64-65).

Bu doğrultuda ulus kavramı üzeri örtük biçimde kolektif mülk hakkının belirlenen sınırlar dâhilinde meşru bir hak olarak kazanılmasını ifade etmektedir. Burada mülk kavramı ve mülk hakları üzerinden yani şeyler aracılığıyla bir kimlik inşası gerçekleştirilerek kapitalizmin rekabetçi ontolojisi modernizmin antagonistik sistemine adapte edilmektedir. Dolayısıyla denebilir ki, mülkiyet haklarının var olmadığı veya zayıf bir biçimde korunduğu bir toplum siyasi olarak etkilenimlere ve dalgalanmalara açık bir toplum haline gelmektedir. Dolayısıyla günümüzün ulus-devlet sisteminde özne rekabet ve çatışmaya dayalı bir iklimde nefes almaktadır. Ulusa ve devlete atfedilen şeylerin, bu iklim içerisinde motivasyon aygıtları aracılığıyla (marşlar, bayrak, tarihsel-toplumsal imgeler, zaferler, destanlar, hedefler, düşmanlar vb.) ulusun bilinç-dışına yerleştirilerek kolektif bir üst-bilinç yaratıldığı ve rekabetçi-çatışmacı tekillikler ve tümellere dayalı bir politik sistem inşa edildiği söylenebilir. “Dolayısıyla ulusal-devletlerin ortaya çıkışları dil, etnik köken, ortak tarih, ortak topraklar ve ortak kültürel özelliklerin bir ulusal kimliği ortaya çıkarması sonucu değil, ekonomik, siyasi ve toplumsal dönüşümün kesişme noktasında ortaya çıkmıştır” (Hobsbawn, 1993: 24) demek doğru bir yaklaşım olacaktır. Yani temelde ulus ve devlet kavramlarının mülk hakkı merkezli ortaya çıkışları ve devletin yapısına içkin bağlantıları, kapitalist ontolojisi gereği toplumsalın bilinç-dışına itilmiş ve bunun yerine kendilerini vatan, ulus, biz, bütünlük gibi kavramlar üzerinden kodlandırarak örtülü bir yeniden varoluş sergilemişlerdir. Kimliğin kolektif bir anlam kazandığı durumlarda çatışmalar daha olasıdır. Zira kolektif kimlikler toplumsallıkların yoğunlaşmış, ısıtı yüksek biçimlerini temsil ettiklerinden bilinç-dışına itilmiş toplumsal belirlenimlerin daha kurumsal bir nitelik kazanmasına yani farklılıkların ayrılık haline dönüşmesine olanak sağlamaktadırlar. Kapitalizm bu noktada mülk hakları bağlamında dile gelen karşılaşmaların çatışmaya dönmek yerine rekabete dönüştürülmesine olanak sağlayarak modernizmin kartezyen sistemini sürdürülebilir kılmaktadır.

Düşünsel ve bilimsel açıdan sırtını aydınlanma ve pozitivizme yaslayan modernizm, siyasal ve ekonomik olarak da burjuvazi, ticaret ve yeni kent ekonomi-kültürüne yaslanmıştır. Böylece toplumsal olarak ihtiyaç duyduğu pozitivist toplumsal tekillik olarak ulus fikri yavaş yavaş şekillenmeye başlamıştır. Görüldüğü üzere, modernizmin şablonları ve temel prensipleri oldukça belirlidir ve tüm alanlardaki her şey, bu prensipler uyarınca varlık kazanmaktadır. Ulus kavramı da bu bağlamda temelinde fen bilimleri ve psikoloji bilimi olan bir düşünsel temel üzerinde olgunlaşarak psiko-politik açıdan en önemli kimliksel unsur haline gelmiştir.

4. Mülk, Ulus, Din, Devlet ve Milliyetçilik Kavramları Arasındaki İlişkisi

John Berger, ünlü sözünde nesnelere ve onlarla olan ilişkilerimizi en güzel şekilde ifade etmeyi başarmıştır. Şöyle der: Nesnelere bizim onlara yüklediğimiz anlamlardan ibarettir. İnsanlar da öyle. Şu halde, fail olan bilinç açısından kendisi özne, kendisi dışındaki her şey de nesne olacaktır. Dolayısıyla nesne için varlığın özne için ise anlamın kaynağıdır denebilir. Bununla birlikte anlam varlığına muhtaç olduğundan öznenin ve anlamın boyutlanması ancak nesne oluşu üzerinden kavranabilir.

“Gerçekliğin bütünlüğü içinde düşünceye, duyguya veri olan her varlık, her ilişki ve her bağlantı bir nesnedir. Evrende fiziksel olarak kavrayabildiğimiz gibi insanı ve toplumu, insanın etkinliklerini, kültürünü, ilişkilerini; bilim-sanat-felsefe ürünlerini de bir nesne olarak kavrayabiliriz. Öte yandan da, gerçeklik kazanmış hayaller, düşünceler, tasarımlar, etik ve estetik değerler kadar duygu ve içsel yaşantılar da birer nesne olarak kavranabilir” (Kara, 2000: 22)

Yani yalnızca özne ve dışındaki somut varlıklar değil soyut ya da somut öznenin varoluşsal olarak dışında kalan veya öznenin bizzat dışlaştırdığı her şey de – hızla- nesneleşmektedir. Bir özne olarak insanın nesneyi ilk algıladığı ve kavradığı an ise kuşkusuz annesini gördüğü andır. Bebek başlangıçta anne ve kendisinin farklı varlıklar olduğunu algılayamasa da zaman içerisinde bu algı gelişmekte ve annenin ihtiyaçlarının sağlayıcısı, huzur ve mutluluk kaynağı bir nesne olarak tanımaktadır.

“Mahler’e göre yaşamının ilk günlerinde çocuk tümenden öz severci bir varoluş içindedir ve çevresindeki annenin varlığından haberdar değildir. ...3. ayda gereksinimlerinin anne tarafından sağlandığını belli belirsiz fark eder, ancak anne memesini varlığının bir parçası olarak algılar. ...Daha sonraki aylarda ayrılma – bireyselleşme süreci ile bebek, anneye tek bir varlık olma durumundan çıkar. Libidosu ve motor kapasitesinin gelişimiyle de sembiyotik yörünge dışında “nesne sürekliliği” kavramını geliştirir (Mahler ve Ark, 1975’ten aktaran Ünal). ...İç ve dış dünya arasında koordinasyon sağlama özelliği taşıyan ‘geçiş alanı’ sayesinde çocuk battaniyesini ya da oyuncak ayısını annesinden aldığı konforla aynı duyguyu sağlamak için kullanabileceğini keşfeder. Bu geçiş nesnelere sahip oldukça, dış dünyaya

hâkim olabileceğini öğrenir. Alan, anne yerini alan geçiş nesnelere ile genişler, oyun ve kültürel yüceltmelerle gelişir” (Winnicott, 1953’ten aktaran Ünal).

Bu Freudyen açıklama insan ile nesne arasındaki ilişkinin açıklanmasında başlangıçtaki anahtar noktayı teşkil etmektedir. İnsan-nesne ilişkilerini açıklayan Nesne İlişkileri Kuramı³, Freud’un kişilik kuramında geçen özdeşleşme, içe alma ve aktarım mekanizmaları üzerinden geliştirilmiştir. Nesnelere tıpkı Berger’in belirttiği gibi anlam yükleriyle birlikte var olduklarını, bu anlam yüklerinin ise öznenin kaynaklandığı ve bu nedenle de öznel olduğunu ortaya koymaktadır.

“Felsefeci Daniel Dennett, benlik duygusunun insanlar için doğal bir ihtiyaç olduğunu belirtiyor. Bütün hayvanlar “dünyadan ayırt edici biyolojik benlik ilkesini” uyguluyorlar, ancak insanlar bu sürece sadece fiziksel kapasiteleriyle değil akıllarıyla da dâhil oluyorlar. Dünyayı, dünyadaki kişisel sınırlarımızı genişleten yapılar inşa etmek için kullanıyoruz, böylece kendimizi korumuş ve ifade etmiş oluyoruz. Aynı şeyi akıllarımızla da yapıyoruz: Örumceğin ağ ördüğü gibi her insan da beslediğimiz arkadaşlıklar ve benimsediğimiz fikirlerle ve aynı zamanda yarattığımız ve muhafaza ettiğimiz şeylerle bir benlik örüyoruz” (Sandefur, 2009: 49).

Ki Kahraman’a göre bu durum, tam da modernizmin içinden doğduğu noktayı işaretliyor. “[Ö]znenin nesneyi sorgulama isteği ve de duyguların bir anlatım aracı olarak aktarılması, bir anlamda, modernizm düşüncesini de beraberinde doğurmuştur. ...Nesne geleneksel anlatımlarda bir gerçeklik olarak mevcuttu. 20. yüzyılda ahlaki ve ruhsal değerlere bağlı kalarak var olmayı aştı. İnsanın gölgesinden ve boyunduruğundan kurtuldu” (Kahraman, 2002: 269)

Öznenin varoluşun göreceliği içerisinde yüzüyor olması modernizmle birlikte soyut olan ile somut olan arasında bir inşa edilmiş geçişlilik ortaya çıkmasını sağlamıştır. Dahası modernizm gelenekselin metafiziğini yıkarak boşalttığı alanı -pozitivist ve materyalist nüvesinden dolayı- soyut/somutu aynı anda içerebilen Kartezyen bir yeni metafizikle doldurmuştur. Bu alanda metafizik olan her şeyin bir kaynağı, bir açıklaması, bir anlamı, bir şablonu vardır ve dünyevileştirilmiştir.

Aydınlanmada normların meşruiyetinin artık aşkın bir güvencesi olmadığına göre güç ve çıkar dengelerine dayanan cemaat birliğinin meşruiyetini yalnızca akılcı yurttaşların mutabakata dayalı hukuki sözleşmesi, mesela Rousseau’nun kabilinden bir toplumsal sözleşme temellendirecektir bundan böyle. Ama bu mutabakat da yeni bir kutsalda, evrensel akla dayanan doğal hukuki doğal ahlakla temellendirebilir meşruiyeti. Burada artık karşımıza yeni bir fallik totem çıkar: Kutsal insan. Bildiğimiz gibi kabileden hukuk, ahlakla ilgilidir.

³ Jacobson’a göre, erken duygusal deneyimlere, dolayısıyla çevreyle (anneyle) etkileşimlere bağlı olarak bir kendilik ve nesne dünyası oluşur. Erken duygusal deneyimlerden kalkarak içselleştirilen nesne ilişkilerindeki tutarsızlık, bireyin gelecekteki nesne ilişkilerini ileri derecede tutarsız bir şekilde algılayıp yorumlamasına yol açar (Tura, S. M. (2003). İngiliz Nesne İlişkileri Okulu ve Şizoidi. İçinde: Şizoid Görüngü, Nesne ilişkileri ve kendilik. Ed.: H Guntrip. Metis Yayınları: İstanbul, s: 7-9).

Dinlerde ve teokrasilerde de sürer bu özdeşlik. Hukukla ahlakın ayrışması ancak Aydınlanma sonrası modern toplumda gerçekleşmeye başlamıştır. Böylece yasa koyucunun gücünü kutsaldan ya da yasa koyucu kutsal atadan veya gelenekten almadığı meşruiyet olarak düşünülebilir oldu en azından. Normlar kutsal insanda veya akılda temellendiriliyor, böylece güç ve çıkar ilişkilerine dayalı cemaat birliği bir kez daha ama bu sefer kutsal-evrensel olarak bir tür “akıl”, akılcı cemaatin üstündeki iktidarının seküler ama aşkın güvencesi oluyordu en ideal durumunda” (Tura, 2011:147)

Bu çerçevede ulus karşımıza akılcı çıkar birliği, ulus-devlet cemaatin üzerindeki aşkın ve seküler güvence, milliyetçilik ise bu sistemin dinamiklerini yeniden ve yeniden üreten, onu besleyen, koruyan motivasyon şemsiyesi olarak çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle modernizm içinde ulus ethos, devlet logos ve milliyetçilik ise pathos halini almaktadır. Milliyetçilik sekülerleşmenin ve Kartezyen bir biçim alan ahlak-hukuk ikiliğinin en önemli sağlayıcılarındandır. Hukukun sekülerleşmesi ancak kutsal atanın ruhunun dünyevi olanın düzenlenmesinden ayrıştırılarak ayrı bir alana çekilmesiyle mümkün olmuştur. Bu anlamda milliyetçilik, kutsal atanın ruhunun grup kimliği, haklar ve yaşama biçim ve ahlakı belirlenirken özgürce süzülmesine imkân tanımış, grup agresyonunun dışı vurularak kimliğin olumlulanması için olanak yaratmıştır.

Böylece eskinin metafiziği ayrıştırılarak yeni kartezyen bir metafizik içerisinde kapsanmış, ahlak bu yeni metafizik içerisinde milliyetçilik aracılığıyla yüceltilmiş ve milliyetçilik tarafından akılcı olanın buyruğuna verilmiştir. İşte tanrı bu noktada ölmüştür! Ve onu öldüren de bizzat insanın kendisidir. Milliyetçilik kurulan yeni metafizik aracılığıyla dinin hayatın geri planına itilmesi sonrası ortaya çıkan boşluğu semboller, söylem, doktrinler ve etik aracılığıyla doldurmaya gayret etmiştir.

Öte yandan milliyetçiliğin psikolojik temelinde odaklandığımızda ise karşımıza öznenin içerisindeki eksiklik duygusunun üstesinden gelmeye çalışması ve bu doğrultuda nesneye yönelmesi çıkmaktadır. İnsan anne ile tek ve kusursuz bir varlık olduğu kanısı yıkıldıktan sonra tüm yaşamı boyunca o bölünmüşlüğü sona erdirecek ve mutlak huzuru bulmasını sağlayacak tamamlayıcısını aramaktadır. Bu süreç bebeğin anneden kopmasını takiben ortaya çıkar ve önce geçiş nesnelere daha sonra ise tüm bir kültürel alanda yayılarak gelişir. Tümgülülük olarak ifade edilen (önceki başlıklarda açıklanmıştır) bu kuram, insanın nesne algısını, sahip olma kavramını, nesneye sahip olmak üzerinden haz alma bilincinin geliştiği bir süreci açıklamaktadır. Winnicott’a göre, “geçiş nesnesi öncelikle... bir tür mülkiyet olarak tarif edilir. Bebeğin ilk edinimlerinden, ilk sahip çıktığı şeylerden biridir ve memeyi ikame eder. ...Geçiş nesnesine yapılan yatırım geri çekilmez, kültürel alandaki nesnelere yayılır” (Habip, 2011: 208, 209). İnsan bebeklikten itibaren bu nedenle nesne ile sahip olmak çerçevesinde bir ilişki kurar. Sahip olduğu nesne onundur, ona aittir, onun var oluşunun bir parçası ve tamamlayıcısı ve hazzın kaynağıdır. Nesneye sahip olmak için arzu duyar ve kimi zaman bu arzu hırsla dönüşür. Burada insanın

libidosu ve agresyonu birlikte işlemektedir. Cinsellikle şiddet bir arada dış dünyaya yönlendirilir. Milliyetçilik bu bağlamda yüceltilmiş, idealize edilmiş bir baskınlık ve aşkınlık halinin temsili olarak hem erotik gücün ve başarının hem de dışa karşı bir birlik, bütünlük, tedirginlik, güvensizlik hali ve öteki'yi temsil ettiğinden dolayı şiddetin yansıtılma aracıdır. Ulusun biricikliğine, üstünlüğüne, yüceliğine olan inanç aslında rakibe karşı otorite makamını zapt etme isteğinin yani güç istencinin fallik bir yansımasıdır.

Bu noktada makalenin özgün bir iddiası olarak baba, anne ve katil sonrası babanın yerine geçen evlat da bir eşleştirmeye tabi tutulmuştur.

Buna göre, modernizm teolojik kurumsallığın inşa ettiği metafizik ontolojiyi yıkmak iddiasındadır. Bu nedenle bedensel açıdan üretici, besleyici, bolluk ve bereket kaynağı olarak dişilikle ve annelikle eşleştirilen vatan/toprak (Almanya gibi vatanı baba figürü üzerinden anlamlandırılan örnekler bu analizde göz ardı edilmiştir) karşısında baba, teolojik dünyada tanrının otoriter ve cezalandırıcı bir figür olarak yükselmesine denk düşmektedir. Bu noktada anne ve babanın eşleştirilmesine ilişkin karşılıklar milliyetçiliğin libidinal ve agresyonel içeriğinden dolayı doğrudan doğruya ataerkil bir düzenin sonucunda biçimlenmektedir. Bu noktada da anne figürü kendi bedensel vericiliği, ana rahminin psikolojik boyutu (huzur, dinlenme, bir olma mekânı), biçimlendirilmeye açık, edilgen ve tohumlama karşısındaki üretkenliği/doğurganlığı nedeniyle ev, sığınak, tarla gibi karşılıkları çağrıştırmasıyla; baba figürü ise erkekliğin etken, biçimlendirici, cezalandırıcı, yargılayıcı özelliklerinin doğa kaynaklı tehditler, vahşice ölüm, savaş gibi karşılıklarla ilahi olduğuna inanılan güçler üzerinden anlamlandırılmasına yol açmıştır. Halklar işte bu ikisinin birlikteliğinin sonucu olarak doğmuş çocukları sembolize etmektedir. Bu durum mitolojilerde eril tanrı ile dünyayı temsil eden dişinin birleşmesine yer veren anlatılar tarafından pekiştirilmiştir. Modernizmde ise ulus-devletin ataerkil inşası oğulun (halkın) babayı (tanrıyı) katlederek (tanrı öldü! Modernizm tanrısal düzen ve otoriteyi alaşağı etmiş yerine akıllı, bilimi ve ussal otoriteyi geçirmiştir) kendisinin (burada bu milletin yani kardeşlerin arasından seçilmişlerin devleti meydana getirmesidir) onun tahtına oturtmasını, yönetici otoriteye (yeni baba figürü olarak) dönüşmesini, anneyi de kendi otoritesi altına almasını sembolize etmektedir. Burjuvazi kilisenin ve seçilmiş olduğu iddiasındaki aristokrasinin iktidarını kanlı bir biçimde yerle bir etmiş, yeni düzeni bu kanlı devrimin tanımlayıcı ve silinmez hatırası üzerine inşa etmiştir. Vatan (anne) babanın elinden kurtarılmış ve artık “evlatlarının” tesis ettiği yeni düzenin kontrolü altında, yani bir ahlak ve yasaklar zinciri etrafında, Freud'un (1997: 326) deyiimiyle babanın vasiyeti olmayan bir eşitlik hali içinde biçimlendirilecektir. Milliyetçilik işte bu seküler, eşitlikçi yeni düzende kardeşler arasındaki bağın hissedilmesine, pekişmesine ve semboller, söylem aracılığıyla görünür, somut hale gelmesine yol açacaktır.

Öte yandan canlı bir varlığın temel itkisi ölümden kaçıştır. Ölüm varlığın sona ermesi olduğundan canlı, varlığını devam ettirebileceği yollar aramaktadır. Çocuk sahibi olmak bu yolların en bilineni ve evrimsel anlamda en uygundur. Bununla

birlikte insan açısından durum daha sofistike bir hal almıştır. Bir nesneye sahip olmak veya bir toplumsal ifade ediş katılmak (toplumsal boyutta bir duygu, düşünce vb.) nesne ile insan arasında varoluşsal bir bütünlük algısı yaratmaktadır.

“Sahip olduklarımız bize sadece kendimize dair bilgi vermez; öncelikle kendimiz olma imkânı verir. İnsanlar, kendilerini nesnelere aracılığıyla ifade ederler; bunlar sadece sanat ile ilgili değil, dekore ettikleri evleri, kullandıkları takılar ve hatta kullandıkları araba türleri ile ilgilidir. Virginia Postrel’in dediği gibi, insanların sahip oldukları şeyler, onları sahip olduklarını hissettikleri alt kültürlerin bir parçası olma imkânı verir” (Sandefur, 2009: 50).

Bu bütünlük insanın kendisini anlam aracılığıyla nesneye aktarmasına ve nesneyi varlığının bir parçası olarak görmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla insan yaşamının bir sonu olsa da nesnelere –tüm anlam yüküyle birlikte- ölüm uğramadığından insan ölümü ya da daha doğru bir ifadeyle ölüm korkusunu aşmaya çalışmaktadır. Milliyetçiliğin özne-nesne arasında sahip olmak ekseninde kurulmuş olan bağa dayanması bu nedenledir.

Milliyetçilik, bir grubun kolektif bir zihniyete ulaşılmasını açıklamaktadır. Bu zihniyetin oluşması ve sürekli canlı tutulması ise üzerinde ortaklaşılabilen duygu ve düşüncelerin varlığına bağlıdır. Yani milliyetçilik özünde özneye ve anlama ilişkindir. Bu nedenledir ki, milliyetçilik küreselleşme, dünya vatandaşlığı, sınırların kalkması gibi kavram ve tartışmalara şiddetle karşı çıkar. O, ontolojisi gereği kültüralizme, çok kültürlülüğe, küyerelleşmeye, ithal ikamecilığe, atomizasyoncu ve korumacı teorilere daha yakın durur.

Öte yandan özne ve anlam yaşam içerisinde varlık ve nesneden türediği için milliyetçiliğin kaynakları ve unsurlarının kökeninde de nesnelere olmak zorundadır. Ortak biz yaratma gayesinde olan milliyetçilik nesne ile özgün bir bağ kurmasının yanı sıra “biz”i özel ve ayrıcalıklı kılmak (dolayısıyla öznenin kendisini özel ve ayrıcalıklı kılması) için toplumsal (burada birey toplumsala katılarak tatmin olmaktadır) bir seçilmiş olma yanılması ve bir ölümden kaçış planlamaktadır. Sandefur’un (2009: 50, 51) dediği gibi,

“[m]ülkü kültürel bir işaret gibi kullanarak kendimizi başkalarından farklılaştırırız veya bir gruba aitliğimizi gösteririz. Siyasi görüşlerimiz veya müzik zevkimizi belirten logolu şapkalar veya rozetler takarız. ...(Zira) [i]nsanlar, elde etmek için çok uğraştıkları mülkiyete duygusal değer verirler. Mülkiyet sahiplerinin mülkiyetlerine hakları vardır, çünkü onu emekleriyle kazanmışlardır –zaman, enerji, emek ve endişelerini bir eve, bir icada veya işletmeye feda etmişlerdir. Başından itibaren o zaman, enerji, emek ve endişe onlarındır- tükettikleri yemek veya su gibi şeyler kendine has kişiliklerinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Kim olduklarını kendilerinin olarak gördükleri şeylerle birleştirirler. ...Bu tür nesnelere sahip olma ve kullanma imkânı olmadığından benliğimizi tanımlama ve benliğimizi ifade etme duygularımız yetersiz kalacaktır”.

Bu nedenle milletin ve devletin devamı, refahı, başarıları ve kahramanlıklarına ilişkin retoriklerin tümü bu yanılsama ve planın araçlarıdır. Ölüm, bu anlamda milliyetçiliğin, dinin boşalttığı alana talip olabilmesine olanak tanıyan önemli metafizik unsurlardan biri olarak belirginleşir. Bir savaşta milletin bekası bütünlüğü, birliği için savaşmak ve hatta gazilik veya şehit payesi almak milliyetçiliğin metafizik dokusunun oluşturulabilmesi için oldukça önemlidir. Fakat bunlar bir yana özellikle şehitlik milliyetçiliğin metafizik uzamının en önemli parçasıdır. Millet ve ortak dava uğrunda ölmek, aslında, ölümsüzlüğe açılan kapıdır. Ölümsüzlük ise ilahi yani üstün, kutsal, ideal olanla hiyerarşik bir bağ kurar ve kapının öbür tarafından ahlaki ve emredici kodların bu tarafa buyurulmasını sağlar: “O uzun gri üniformalı saflar bizi hiç çaresiz bırakmadı. Siz bunu yapacak olursanız, zeytuni, haki, kahverengi, mavi-gri üniformaları içinde bir milyon hayalet, beyaz haçlarını terk edecek ve gök gürültüsü gibi sesleriyle size şu tılsımlı kelimeleri haykıracaklardır: Görev, namus, vatan!” (MacArthur’dan aktaran Anderson, 2015: 23).

Şehitlik hem ölüm üzerinden yapılmış bir kutsama, onaylanma, takdis etme ve ölümün tersine çevrildiği aşkın geçiş anıdır hem de inşa edilen yeni toplumsal iktidarın tesisinde metafizik olanın bu dünyaya davet edildiği kapıdır. Yaşayanların “sahip olduğu” en kıymetli şeyi yani canını millet ve dava için veren kişi üzerinden kurgulanmış sosyo-politik bir mistifikasyon aracıdır. Bu bakımdan dinin ölüm ve ölümsüzlük öğretisini önce ustaca politikleştirmekte, sonra bu yolla dünyevileştirmekte ve alışılmış, hatırlanabilir kültürel kalıplar ve kabuller üzerinden geleneksel düzeni ters-yüz etmektedir. Anderson’un (2015: 25) da dediği gibi, “dinsel düşünce (Din değil, dinsel düşünce. Bu nokta önemli), mukadderatı sürekliliğe dönüştürerek (karma, ilk günah vb.) insandaki belli belirsiz ve karanlık ölümsüzlük sezgilerine karşılık veriyor. Böylelikle ölümlerle doğmamış olanların ilişkisiyle, yeniden oluşumun gizemiyle de ilgilenmiş oluyor”. Milliyetçilik işte bu mekanizmayı ontolojik olarak kartezyen bir nesne-özne ve madde-metafizik anlayışı içerisinde yeniden kurmakta ve devlet ve toplum yaşamı ekseninde politikleştirmektedir. Yani bir başka ifadeyle geleneksellikte din-politik olarak bütünleşen din ve politika yerine, politikanın aracı olarak işlevselleşen bir kartezyen model tasarlamıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Modernizm insan doğasının bir çözümlemesini ve açıklamasını yapmış bu sayede geleneksel iktidarın dayandığı saf ve gizemli metafizik alanı parçalamayı başarmıştır. Bu nokta önemlidir zira geleneksel dönemde iktidar metafizik alan üzerinde kurduğu kontrole dayanmıştır. Dolayısıyla modernizm rasyonalizm ve pozitivizm aracılığıyla sır olanı alenileştirmiş, gizemli olanı açıklamış, metafizik olanı dünyevileştirmiş ve eski iktidarın dayanaklarını yıkmıştır. Yeni dönemde aklın egemenliğinde ve insanın tüm açıklama ve sistemlerin merkezinde yer aldığı bilimsel bilgiye dayanan yeni bir iktidar modeline geçilmiştir.

Modern toplumda dinin boşalttığı alanlar modernizmin aygıtları tarafından doldurulmaya çalışılmıştır. Milliyetçilik bu yeni iktidar aygıtlarından biri olarak modern toplumun temelini yerleştirilmiştir. Ekonomik kökeni bir yana milliyetçilik dinin evrensel düzeydeki iddialarını ve vaazlarını mikro ölçekte, mantığa dayalı bir yanılısma ile ikame etmeye çalışmıştır. Özellikle metafizik olanla dünyevi olan ve ölüm ile ölümsüzlük arasındaki etkileşim üzerinden hem insanın akılcı bir dünyada içindeki manevi açlığı doyurma hem de insanın akıldışı eğilimlerini kontrol altına almaya yönelik bir işlev üretmiştir. Dahası metafizik olanı yeniden kurgulaması ve doğrudan doğruya dünyevi olan ile bağlı hale getirerek aralarında bir geçişlilik yaratması modernizmin dokunduğu her şeyi politikleştirme özelliğinden payını aldığıının göstergesidir.

Zira milliyetçiliğin din ile olan ilişkisinin madde-tin geçişliliği çerçevesinde ve özne ve nesne bütünlüğü içerisinde ele alınması anlam ve varlığın görecelik ile özgürleşmesine, gerçek ile sabitlenmesine ve genele ilişkin hale gelmesine yol açmıştır. Toplumsal bağlamda genel, devletin ontolojik gerekliliğidir. Sahip olma istenci ise bu noktada seçilmiş olma yanılısmasına bitişik olarak ortaya çıkmaktadır. Seçilmişlerin seçilmişliklerini ortaya koyabilmeleri yaşadıkları uzamda ayrıcalıklarının görünür kılmaları, diğerlerinin sahip olamadıklarına sahip olmaları ve bunları koruyabilmeleri ile mümkündür. Bu bir bakıma öznenin nesneye doğru ilerletilen bir anlamlandırmada öznenin kayıp parçasını bulma arayışı ile kendisini ölümün uğramadığı nesnelere aktararak ölüm korkusunu yenme içgüdüsünden kaynaklanmaktadır. Sahip olduklarımıza yüklediğimiz anlam ve bu anlam üzerinden onlarla kurduğumuz bağ ruhsal açıdan kimliğimizin bütünlüğünü sağlamamızda önemlidir. Özne bu dünyadaki varlığını yalnızca mevcudiyetiyle değil, aynı zamanda kimim, amacım ne ve yerim nedir gibi sorulara verdiği yanıtlar, yaşamı boyunca girdiği etkileşimler, söyledikleri, yaptıkları ve sahip olduklarıyla bir bütün olarak oluşturmaktadır.

Milliyetçilik bu nedenle din ve sahip olma güdüsüyle ilişkisi irdelenmeden anlaşılamayacak bir zihin dünyasıdır. Çalışmamız bu nedenle milliyetçiliğin din ve sahip olma istencisiyle ilişkisine odaklanmış ve bir yandan psikolojik açıdan bebeğin anne ile olan ilişkisindeki değişimin yansımalarının ve canlı varlıklardaki ölüm korkusuyla ilişkisini diğer yandan sosyolojik açıdan kimlik oluşum sürecinde özne ve grup arasındaki etkileşimin milliyetçiliği ne şekilde etkilediğini ortaya koymuştur.

Çalışmamız sadece psikolojik ve sosyolojik boyutlara odaklandığından milliyetçiliğin ortaya çıkışında önemli olan ekonomik boyuta değinmemiştir. Gelecekte yapılacak olan başka çalışmalarda ekonomik yönün de değerlendirmeye dâhil edilmesi daha doğru ve yerinde bir analiz yapılmasını sağlayabilecektir.

Kaynakça

Anderson, B. (2015). Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, Metis Yayınları: İstanbul.

- Aren, S. (2019). “Psikolojik Yanlılıkların Finansal Çerçeve de Değerlendirilmesi”, Sosyal Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi, 2(1), 1-25.
- Atak, Hasan (2011). “Kimlik Gelişimi ve Kimlik Biçimlenmesi: Kuramsal Bir Değerlendirme”, Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry, 3(1) http://www.cappsy.org/archives/vol3/no1/cap_03_08.pdf (et: 11.01.2013), 163-213.
- Berger, P. L., Berger, B. ve Kellner, H. (2000). Modernleşme ve Bilinç, Çeviren: C. Cerit, Pınar Yayınları: İstanbul.
- Bilgin, N. (2001). İnsan İlişkileri ve Kimlik, İstanbul: Sistem Yay.
- Burger, J. M. (2006). Kişilik: Psikoloji Biliminin İnsan Doğasına İlişkin Söyledikleri, Çeviren: İnan Deniz Erguvan Sarioğlu, Kaknüs Yayınları: İstanbul.
- Canetti, E. (2014). Kitle ve İktidar, Çeviren: G. Aygen, Ayrintı Yayınları: İstanbul.
- Cevizci, A. (2012). Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a, Say Yayınları: İstanbul.
- Erikson, E. (1968). Identity: Youth and Crisis, W.W. Norton Company: New York.
- Freud, S. (1996). Düşlerin Yorumu, Çeviren: Emre Kapkın, Payel Yayınları: İstanbul.
- Freud, S. (1997). Dinin Kökenleri, Çeviren: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi: Ankara.
- Freud, S. (2000). Yaşamım ve Psikanaliz, Çeviren: Kamuran Şipal, Say Yayınları: İstanbul.
- Freud, S. (2018). Uygarlığın Huzursuzluğu, Metis Yayınları: İstanbul.
- Freud, A. (2011). Ben ve savunma mekanizmaları, Çeviren: Yeşim Erim, Metis Kitap: İstanbul.
- Greenfeld L. ve Chirot (1994). Nationalism and Aggression, Theory and Society, 23(1), 79-130.
- Greenfeld, L. (Nisan, 2004). Nationalism And The Mind, The Tenth Annual Gellner Lecture, London School of Economics.
- Greenfeld, L. (2006). Alman Milliyetçiliğinin Doğuşu, Çeviren: Yasemin Şahin, Doğu Batı Dergisi, Milliyetçilik II, 10(39), 31-59.
- Güneş, C. (2012). Sığınma ve Ruhsal Travma İçinde Kültürler Arası Çalışmalar: Ötekinin Sözü, Editör: Özge Soysal, Serra İçelloğlu, Kültür Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Habip, B. (2011). Özgürlük Arayışında Adanmış Psikanalitik Bir Yaşam Donald Woods Winnicott: Düşüncesi ve Pratiği, Psikanaliz Dersleri, Çeviren: Doğu Batı, 14(56), 197-217.

- Hayes, C. J. H. (1995). Milliyetçilik: Bir Din, Çeviren: Murat Çiftkaya, İz Yayıncılık: İstanbul.
- Hobsbawn, E. (1993). 1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program-Mit- Gerçeklik, Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- Horner, A. (1997). Güç: Güç Sahibi Olma İsteği ve Güce Sahip Olmaktan Korkma, Çev: Semra Kunt, HYB Yayıncılık: Ankara.
- Kahraman, H. B. (2002). Sanatsal Gerçeklikler Olgular ve Öteleri, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Kara, N. (2000). Plastik Sanatlarda Matematik, Yayımlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi, Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.
- Kazgan, G. (1997). İktisadi Düşünce, Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Keser, N. (2005). Sanat Sözlüğü, Ütopya Yayınevi: Ankara.
- Kramer, G. P., Bernstein, D. A. ve Phares, V. (2014). Klinik Psikolojiye Giriş, Çeviren: İhsan Dağ vd., Mentis Yayıncılık: Ankara.
- Nietzsche, F. (2004). Zerdüş Böyle Buyurdu, Varlık Yayınları: İstanbul.
- Sandefur, T. (2009). "Özgürlüğün Köşe Taşı: 21. Asır Amerika'sında Mülkiyet Hakları", Liberal Düşünce Dergisi, 14(53-54), 43-85
- Schimitz, D. (2009). Mülkiyet Kurumu, Liberal Düşünce Dergisi. 14(53-54), 5-25.
- Smith, A. (1994). Milli Kimlik, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Sütçüoğlu, B. (2009). Türkiye'de Ulusal Kimliğin Tanımını Değiştirme Çabası: Devlet Katında Nâzım Hikmet'in Değişen İmgesi İçinde Kimlikler Lütfen, Editör: Gönül Pultar, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları: Ankara.
- Tol D. E. (2006). Dünden Bugüne Yurttaşlık: 21. Yüzyılda Yurttaşlık, Ulus Devlet ve Küreselleşme, Sosyal Araştırmalar Vakfı: İstanbul
- Touraine, A. (2000). Modernliğin Eleştirisi, Çev., Hülya Tufan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tura, S. M. (2011). Totem ve Yabancı, Psikanaliz Dersleri, Doğu Batı, (56), 145-149.
- Uzun, T. (2003). "Ulus-Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme", Doğu-Batı Dergisi, 6(23), 131-155.
- Ünal, S. (2008). Nesne İlişkileri Kuramı, İçinde Güncel Klinik Psikiyatri, 2. Baskı., Editör: E. Işık, E. Taner, U. Işık, s: 19-22, https://www.researchgate.net/publication/291521725_Nesne_Iliskileri_Kurami, et: 13.09.2019.

- Volkan, V. (2009). *Kimlik Adına Öldürmek: Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, Çev.: Medine Banu Büyükdal, Everest Yayınları: İstanbul.
- Wallerstein, I. (2010). *Modern Dünya Sistemi (I. Cilt)*, Çeviren: L. Boyacı, Yarın Yayınları: İstanbul.
- Yeğen, M. (2005). “Yurttaşlığın Diyalektiği, Yurttaşlığın Trajedisi”, *Amme İdaresi Dergisi*, 38(1), 69-87.
- Yılmaz, F. (2008). *Avrupa'da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı*, USAK Yayınları: Ankara.

Spor Genel Müdürlüğüne Bağlı Sporcu Eğitim Merkezlerinde Yürütülen Yönetsel Uygulamaların Merkez Müdürleri ve Antrenörleri Açısından Değerlendirilmesi¹

Hacalet MOLLAOGULLARI² Doğukan DOĞAN³

Öz

Araştırma Makalesi

Bu çalışmanın amacı, sporcu öğrencilerin zihinsel, fiziksel, ruhsal ve bilişsel eğitimlerini desteklemeyi ve geliştirmeyi hedef alan sporcu eğitim merkezlerinin incelenmesidir. Araştırmada sporcu eğitim merkezlerinin amaçları doğrultusunda yönetsel uygulamalar, merkez müdürleri ve antrenörleri tarafından değerlendirilmiştir. Çalışmaya sporcu eğitim merkezinde çalışan 178 kişi (36 müdür, 142 antrenör) katılmıştır. Veri toplama aracı olarak sporcu eğitim merkezlerine uygulanan denetim ve değerlendirme formlarından esinlenerek araştırmacı tarafından hazırlanan 38 maddelik ölçek kullanılmıştır. Demografik bilgileri belirlemek için cinsiyet, yaş, eğitim durumu, görev süreleri, kadro dağılımı, branş dağılımı, kademe bilgileri gibi sorular sorulmuştur. Analizler SPSS 17.0 programında yapılmıştır. Yüzde, frekans dağılımları belirlenmiş, normal dağılım testleri yapılmıştır. Verilerin analizinde faktör analizi, t testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA), Mann-Whitney U testi, Kruskal Wallis testi kullanılmıştır. Elde edilen verilere göre ölçek sorularına verilen yanıtların yaş, unvan, cinsiyet, görev süresi gibi faktörlerden etkilendiği görülmüştür. Mevcut sistemde yönetsel, mevzuat ve uygulama süreçlerinin iyileştirilmesinin yanı sıra eğitim programını ve sporcu performanslarını artırma yönünde düzenlemelerin yapılması gerektiği sonucu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Spor, Eğitim, Merkez, Spor Yöneticisi, Antrenör, Spor Yönetimi

Assessment of Managerial Practices Implemented in Athletic Training Centers Depended on General Directorate of Sports in terms of Head Managers and Coaches

Abstract

Research Paper

The aim of this study is to investigate the sports training centers aiming to support and improve the mental, physical, mental and cognitive education of the athlete students. In this research, the managerial practices were evaluated by the central managers and coaches for the purposes of the sports training centers. A total of 178 people (36 managers, 142 coaches) working in the athletes training center participated in the study. As a data collection tool, 38-item scale prepared by the researcher inspired by the supervision and evaluation forms applied to the sports training centers. To determine demographic information, questions such as gender, age, educational background, duration of duty, staff distribution and branch distribution were asked. SPSS 17.0 statistical program was used for analysis. Percent and frequency distributions were determined and normal distribution tests were performed. Factor analysis, t test, one-way analysis of variance (ANOVA), Mann-Whitney U test and Kruskal Wallis test were used for data analysis. According to the obtained data, it was seen that the answers given to the survey questions were affected by factors such as age, title, gender, term of office. In addition to improving administrative, legislation and implementation processes in the current system, it was concluded that arrangements should be made in order to increase the training program and the performances of the athlete students.

Key Words: Sport, Training, Centre, Sport Manager, Coach, Sport Management

Makale Bilgileri / Article Info

Alındığı Tarih / Received 17.07.2019

Kabul tarihi / Accepted 15.10.2019

¹ Bu makale yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi Muğla Sıtkı Koçman Üniv. SBF, mhacalet@mu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2079-9692>.

³ Gençlik ve Spor Bak, Sportif Eğ. Uzm., dogukan.dogan@gsb.gov.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1593-2102>.

Giriş

Eğitim, kişilerin davranışlarında, yaşantı ve deneyimler aracılığıyla istenilen yönde değişiklikler oluşturma sürecidir (Gürbüz ve ark., 2016). Eğitim bireyin tüm niteliklerini geliştirerek ve onun üretim süreci içinde daha verimli ve üretken olmasını olanaklı kılan bir süreçtir ve eğitimin öncelikli amacı nitelikli insan gücü yetiştirmektir. Nitelikli insan gücü ise bedensel, zihinsel, ruhsal ve sosyal anlamda sağlıklı ve yeterli olmayı gerektirir. Nitelikli insan yetiştirmenin en önemli araçlarından biri spordur (Devecioğlu ve ark., 2011).

Spor bir eğitim işidir. En iyi eğitim erken yaşlardan başlayan eğitimidir. Bu gerçekten hareketle sporun ve gençliğin iç içe olduğu söylenebilir. Günümüzde spor, fertlerin beden, ruhen ve fikren gelişmelerini bu öğeler arasında koordinasyon yeteneğini sağlayan bir bilimdir. Ancak bu gelişme, bilimsel metot uygulamakla mümkün olabilir (Sunay, 2003). Bu bağlamda eğitimde sporun erken dönemde bireylerin hayatına dahil edilmesinin beden eğitimi ve farkındalığını geliştirmekte, sorumluluk alma, kendi kariyerini şekillendirme ve mantıklı kararlar verme becerilerini pozitif yönde etkilediği üzere, bilişsel ve akademik beceriler üzerindeki pozitif etkileri de vurgulanmaktadır (Youth Sport Trust, 2000; Aquilina, 2013).

Spor hizmetleri çeşitli organizasyonlar aracılığıyla halka sunulmaktadır (Yıldız, 2009). Bunlardan biri olan Sporcu Eğitim Merkezleri, Spor Genel Müdürlüğü bünyesinde sportif faaliyetlere başlamaya uygun yaşta olan çocukların spor branşlarına uygun olarak ve aynı zamanda çocukların eğitim ve öğretim hayatlarını etkilemeden üst seviyede sporcu olarak yetiştirilip gelişimlerine destek vermek amacıyla kurulmuştur (Karaç, 2017). Spor dallarına göre spora başlama yanında bulunan çocukların eğitim ve öğretimlerini aksatmadan üst düzey sporcu olarak yetiştirilmelerini sağlamak amacıyla kurulan Sporcu Eğitim Merkezlerinin, kurulması ve yönetilmesine ilişkin usul ve esasları belirlemek üzere hazırlanan Sporcu Eğitim Merkezleri Yönetmeliği 28 Ocak 2010 tarihli ve 27476 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Merkezlerle ilgili bütün iş ve işlemler, Sporcu Eğitim Merkezleri Yönetmeliğine uygun usul ve esaslar çerçevesinde yürütülmektedir. Sporcu Eğitim Merkezleri, daire başkanının teklifi ve genel müdürün onayı ile oluşturulan komisyonca, her öğretim yılında en az bir defa, merkezin fiziki durumu, antrenör, eğitici ve diğer personel ile teknik ve çalışma programları yerinde denetlenmekte, düzenlenen rapor Genel Müdürlüğe sunulmaktadır (SEM Yönetmeliği, 2010).

Spor eğitimi, okul beden eğitimi bağlamında kızlar ve erkekler için otantik, eğitim açısından zengin spor deneyimleri sağlamak üzere tasarlanmış bir müfredat ve öğretim modelidir. Spor eğitiminin müfredatı oldukça büyük önem taşımaktadır (Siedentop, 2014). Sporcu Eğitim Merkezlerinin kurulmasındaki esas amaç Türk sporunun devamlılığının sağlanması ve geliştirilmesi için spor branşının özelliğine göre ilköğretim çağındaki öğrencilere yetenek sınavı yapılarak öğrenci temin edilen, ihtiyaçlarının tamamı devlet tarafından karşılanan normal eğitim-öğretimin yanında

çocukların yeteneğine göre çalıştırıldıkları temel branşlarda antrenör eşliğinde uygulanan eğitim programıyla sportif becerilerini geliştirmektedir (Karaç, 2017).

Spor eğitiminin sporun toplumdaki ve okullar arası bağlamlarda nasıl yürütüleceği ile ilgili altı temel özelliği vardır. Bu özellikler süre, üyelik, resmi yarışlar, sonuç olayları, kayıt tutma ve festivallerdir. Başarılı spor eğitimi çeşitli öğretim özelliklerine dayanır. Model, belirli bir öğretim biçiminin, tüm öğretmenler tarafından, tüm seviyelerde kullanılmasını gerektirmese de, kanıtlar, modelin başarılı denemeleri arasındaki benzerlikleri göstermektedir (Siedentop, 2014).

Okullar, üniversiteler ve diğer eğitim kurum ya da kuruluşları, onları bir arada tutan ve kurulmalarının ardında yatan amaca ulaşabilmeleri için yol gösteren bazı unsurlar olmaksızın işlevlerini yerine getiremezler. Bu unsurlardan biri yönetimdir (Krotee ve Bucher, 2007).

Yönetim, insanların amaçlarını etkin bir şekilde başaracakları bir ortamın yaratılması olarak ele alınmaktadır (Özalp, 2010). Yönetim farklı birimler arasında koordinasyonu ve başarı kazanmak için gerekli olan kontrolü, iletişimi, motivasyonu, desteği ve liderliği sağlar (Krotee ve Bucher, 2007).

Yönetim, insanların amaçlarını etkin bir şekilde başaracakları bir ortamın yaratılması olarak ele alınmaktadır. Bu ortam amaçlara ulaşabilmek için beceri, finansal ve doğal kaynakların kullanılmasını gerekli kılar. Yönetim sürecine yol gösteren örgütün amaçlarıdır ve bu amaçları gerçekleştirebilecek uygun yöntem, eleman ve kaynaklarla uygun zamanda doğru işleri yapmak önem taşımaktadır (Özalp, 2010).

Eğitim kurumlarında verilen eğitimin kalitesini belirleyen en önemli faktörlerden biri eğitim programlamasıdır. Bu bağlamda nitelikli eğitim yönetimi için temel oluşturan öğelerden en önemlisi iyi bir eğitim programı hazırlanmasıdır. Etkili bir sonuç için, eğitim veren kişilerin, eğitim yönetimi ve de programlaması üzerinde büyük emek ve çaba harcaması esastır (Suat ve ark., 2004).

Eğitim yönetiminde anahtar rol oynayan eğitim programlarının değerlendirilmesi oldukça önemlidir (Semerci, 2007). Spor teşkilat ve organizasyonlarının hedeflerine ulaşabilmesi büyük ölçüde yönetim biliminin kural, ilke ve metotlarının uygulanmasına bağlıdır. Bunun sağlanabilmesi ise spor yönetiminin sistemli, etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesi ile mümkündür. Spor yönetiminde başarı, sporu yönetenlerin performansına bağlıdır. Spor yöneticisi uygulamaya ilişkin tecrübelerini devamlı geliştirerek ve bu tecrübeleri teorik bilgilerle destekleyerek spor alanında ihtiyaçları karşılamaya çalışması gereklidir (Yetim ve Şenel, 2001).

Bu çalışmanın amacı, sporcu eğitim merkezlerinin merkez müdürleri ve antrenörleri tarafından değerlendirilmesini sağlamak, bu sayede merkezlerin amaçlarını daha etkin ve verimli şekilde başarabilecekleri bir ortamın yaratılması için

mevcut uygulamaları spor yönetimi açısından ele alarak bilimsel yaklaşımlara dayalı öneriler sunmaktır.

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, sporcu eğitim merkezlerinde çalışmakta olan Sporcu Eğitim Merkezi müdürü ve antrenörlerin sporcu eğitim merkezlerindeki uygulamalara yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla nicel araştırma yöntemlerinden biri olan betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır.

1.2. Katılımcılar

Çalışmaya sporcu eğitim merkezinde çalışmakta olan 36 Sporcu Eğitim Merkezi müdürü ve 142 antrenör olmak üzere toplam 178 kişi dahil edilmiştir.

1.3. Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı olarak sporcu eğitim merkezinde çalışmakta olan müdür ve antrenörlerin merkezlerdeki uygulamalara yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla 38 maddelik bir ölçek kullanılmıştır. Ölçek, Spor Genel Müdürlüğü, Spor Eğitimi Dairesi Başkanlığı tarafından sporcu eğitim merkezlerine uygulanan denetim ve değerlendirme formlarından esinlenerek araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirliği, 33 ilde bulunan sporcu eğitim merkezi müdürleri ve antrenörlerine uygulanarak belirlenmiştir. Faktör analizi sonucunda 5 madde ölçekten çıkartılmıştır. Beşli Likert Tipi ölçek kullanılarak araştırmaya katılan her bir birey için skor puanları hesaplanmıştır. Sporcu eğitim merkezinde çalışmakta olan Sporcu Eğitim Merkezi müdürü ve antrenörlerin demografik bilgilerini belirlemek için cinsiyet, yaş, eğitim durumu, görev süreleri, kadro dağılımı, branş dağılımı, kademe bilgileri gibi sorular sorulmuştur.

1.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada 178 ölçek formu sporcu eğitim merkezinde çalışan müdür ve antrenörlere araştırmacı tarafından uygulanmıştır. İstatistiksel analizler SPSS 17.0 programında yapılmıştır. Yüzde ve frekans dağılımları belirlenmiş, verilerin normal dağılıp dağılmadığını belirlemek için Kolmogorov-Smirnov testinden yararlanılmıştır. Verilerin analizinde faktör analizi, t-testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA), Mann-Whitney U testi, Kruskal Wallis testi kullanılmıştır.

2. Bulgular

Tablo 1. Güvenirlik İstatistiği

Güvenirlik İstatistiği	
Cronbach's Alpha	Madde Sayıları
0,90	38

Ölçeğin güvenilirlik analizi sonucunda α değeri 0,90 olarak bulunmaktadır. Alfa katsayısını değerlendirme kıstasına göre ölçek çalışmasının yüksek derecede ($\alpha=0,90 > 0,80$) güvenilir olduğu görülmektedir (Kartal ve Dirlik, 2016).

Tablo 2. Kolmogorov- Smirnov Testi

Alt boyutlar	Gelişim ve İzleme	Yönetim	Sporcu Sağlığı ve Güvenliği	Denetim ve Koordinasyon	Program ve Performans	Mevzuat ve Uygulama	Planlama
Frekans	178	178	178	178	178	178	178
Kolmogorov-Smirnov	1,172	0,841	1,588	1,731	1,825	1,949	2,194
Anlamlılık derecesi	0,128	0,479	0,013	0,005	0,003	0,001	0,001

Kolmogorov- Smirnov testine göre gelişim ve izleme ile yönetime ilişkin analizlerde parametrik testlerden t testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA), sporcu sağlığı ve güvenliği, denetim ve koordinasyon, program ve performans, mevzuat ve uygulama ve planlamaya ilişkin analizlerde parametrik olmayan analizlerden Mann-Whitney U testi, Kruskal Wallis testi kullanılmıştır.

Tablo 3. SEM Müdürü ve Antrenörlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Demografik Bilgiler	Frekans	Yüzde
Cinsiyet		
Kadın	13	7,3
Erkek	165	92,7
Toplam	178	100
Yaş		
20-30	24	13,5
31-40	82	46,1
41-50	48	27,0
51-60	23	12,9
61 ve üzeri	1	0,6
Toplam	178	100
Eğitim Durumu		
İlköğretim	1	0,6
Ortaöğretim-Lise	28	15,7
Ön Lisans	19	10,7
Lisans	32	18,0
Lisans(Besyo)	82	46,1
Yüksek Lisans	12	6,7
Doktora	3	1,7
Cevap yok	1	0,6
Toplam	178	100
Çalışma Durumu		
SEM Müdürü	36	20,2
Antrenör	142	79,8
Toplam	178	100

Tablo 3'ten elde edilen bilgilere göre çalışmaya katılan 178 kişinin 165'inin erkek, 13'ünün kadın olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların 24'ünün 20-30 yaş aralığında, 82'sinin, 31-40 yaş aralığında, 48'inin 41-50 yaş aralığında 23'ünün, 51-60 yaş aralığında, ve 1'inin de 61 ve üzeri yaşında olduğu belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların 1'inin ilköğretim, 28'inin ortaöğretim-lise, 19'unun ön lisans, 32'sinin lisans, 82'sinin Lisans(Besyo), 12'sinin yüksek lisans, 3'ünün doktora mezunu olduğu saptanmıştır. Eğitim durumuna ilişkin soruya 1 kişinin görüş belirtmediği belirlenmiştir. Çalışmaya katılan 36 kişinin SEM müdürü, 142 kişinin ise antrenör olarak çalıştığı tespit edilmiştir.

Tablo 4. Cinsiyete Göre SEM'lerin Yönetsel Uygulamalarına İlişkin Değerlendirme Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin T-Testi Analizi

Alt Boyutlar	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	S	t	SD	p
Gelişim ve İzleme	Kadın	13	25,00	3,65	0,28	176	0,78
	Erkek	165	24,56	5,59			
Yönetim	Kadın	13	20.69	4,46	-0,99	176	0,32
	Erkek	165	22,28	5,65			

Kadın ve erkek bireylerin gelişim ve izleme ile yönetim alt boyutlarına ilişkin görüşleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p > 0,05$).

Tablo 5. Cinsiyete Göre SEM'lerin Yönetsel Uygulamalarına İlişkin Değerlendirme Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Mann Whitney U Testi Analizi

Alt Boyutlar	Cinsiyet	N	S.O.	S.T.	U	z	p
Sporcu Sağlığı ve Güvenliği	Kadın	13	92,65	1204,50	1031,50	-0,23	0,82
	Erkek	165	89,25	14726,50			
Denetim ve Koordinasyon	Kadın	13	105,81	1375,50	860,50	-1,19	0,23
	Erkek	165	88,22	14555,50			
Program ve Performans	Kadın	13	56,77	738,00	647,00	-2,40	0,02
	Erkek	165	92,08	15193,00			
Mevzuat ve Uygulama	Kadın	13	88,88	1155,50	1064,50	-0,05	0,96
	Erkek	165	89,55	14775,50			
Planlama	Kadın	13	71,23	926,00	835,00	-1,35	0,18
	Erkek	165	90,94	15005,00			

Kadın ve erkek bireylerin sporcu sağlığı ve güvenliği, denetim ve koordinasyon, mevzuat ve uygulama, planlama alt boyutlarına ilişkin görüşleri açısından anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p > 0,05$). Ancak program ve performans alt boyutunda kadın ve erkekler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p < 0,05$).

Tablo 6. SEM’lerin Yönetsel Uygulamalarına İlişkin Değerlendirme Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Anova Testi Analizi

Alt Boyutlar	Yaş	N	$\bar{x}$	S		KT	Sd	KO	F	p
Gelişim ve İzleme	20-30	24	23,67	6,18	G. Ara.	106,09	4	26,52	0,89	0,47
	31-40	82	24,15	5,80	G. İçi	5182,97	173	29,96		
	41-50	48	25,40	4,68	Top.	5289,06	177			
	51-60	23	25,22	5,00						
	61 ve üzeri	1	30,00	.						
Yönetim	20-30	24	22,38	5,55	G. Ara.	64,38	4	16,09	0,51	0,73
	31-40	82	21,65	6,20	G. İçi	5437,90	173	31,43		
	41-50	48	22,31	5,17	Top.	5502,28	177			
	51-60	23	23,35	4,04						
	61 ve üzeri	1	25,00	.						

SEM’de çalışan kişilerin yaşlarına göre gelişim ve izleme ile yönetim alt boyutlarına ilişkin görüşlerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur ($p>0,05$).

Tablo 7. Yaş Değişkenine Göre SEM’lerin Yönetsel Uygulamalarına İlişkin Değerlendirme Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Kruskal Wallis ve Mann Whitney U Testi Analizi

Alt Boyutlar	Yaş	N	$\bar{x}$	X^2	Sd	p	U testi
Sporcu Sağlığı ve Güvenliği	20-30	24	83,69	4,19	4	0,38	
	31-40	82	84,06				
	41-50	48	101,92				
	51-60	23	88,28				
Denetim ve Koordinasyon	20-30	24	70,81	4,92	4	0,30	
	31-40	82	88,30				
	41-50	48	98,11				
	51-60	23	95,54				
Program ve Performans	20-30	24	102,10	2,35	4	0,67	
	31-40	82	89,11				
	41-50	48	84,18				
	51-60	23	87,57				
Mevzuat ve Uygulama	20-30	24	107,58	10,46	4	0,03	1*-2 1*-3 2-4* 3-4*
	31-40	82	81,94				
	41-50	48	82,64				
	51-60	23	109,33				
Planlama	20-30	24	78,40	4,05	4	0,40	
	31-40	82	91,02				
	41-50	48	89,90				
	51-60	23	98,09				

Yaş dağılımlarına göre bireylerin sporcu sağlığı ve güvenliği, denetim ve koordinasyon, program ve performans ve planlama alt boyutlarına ilişkin görüşleri açısından anlamlı bir fark yoktur ($p>0,05$). Mevzuat ve uygulama alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı fark görülmüştür ($p<0,05$). Bu fark 20-30 yaş aralığında olanlar ile 31-40 yaş ve 41-50 yaş arasında olanlar arasındaki bu fark bu fark 20-30 yaş arası bireylerin lehinedir. 31- 40 yaş arası bireyler ile 51-60 yaş arası bireyler arasında 51- 60 yaş arasındaki bireylerin lehine anlamlı farklılık vardır. 41- 50 yaş ile 51-60 yaş arasında 51-60 yaş arasındaki bireylerin lehine anlamlı fark vardır.

Tablo 8. Hizmet Yılı Değişkenine Göre SEM'lerin Yönetel Uygulamalarına İlişkin Değerlendirme Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Anova Testi Analizi

Alt Boyutlar	Yaş	N	$\bar{x}$	S	ANOVA					
					KT	sd	KO	F	p	
Gelişim ve İzleme	1-5 yıl	72	24,63	6,31	G. Ara.	42,421	4	10,605	0,348	0,84
	6-10 yıl	56	24,07	5,38	G. İçi	5234,946	172	30,436		
	11-15 yıl	30	24,70	4,43	Top.	5277,367	176			
	16-20 yıl	14	25,29	4,03						
	21 yıl ve üzeri	5	26,60	2,97						
Yönetim	1-5 yıl	72	23,03	6,23	G. Ara.	134,927	4	33,732	1,083	0,36
	6-10 yıl	56	21,57	5,13	G. İçi	5359,254	172	31,158		
	11-15 yıl	30	21,27	5,56	Top.	5494,181	176			
	16-20 yıl	14	21,07	4,14						
	21 yıl ve üzeri	5	24,20	3,11						

Sporcu eğitim merkezinde çalışmakta olan kişilerin hizmet yıllarına göre gelişim ve izleme ile yönetim alt boyutlarına ilişkin görüşlerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmemektedir ($p>0,05$).

Tablo 9. Hizmet yılı değişkenine göre SEM'lerin Yönetel Uygulamalarına İlişkin Değerlendirme Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Mann Whitney U testi analizi

Alt Boyutlar	Yaş	N	$\bar{x}$	X^2	sd	p
Sporcu Sağlığı ve Güvenliği	1-5 yıl	72	86,07	2,66	4	0,62
	6-10 yıl	56	86,39			
	11-15 yıl	30	95,37			
	16-20 yıl	14	105,54			
	21 yıl ve üzeri	5	75,90			
Denetim ve Koordinasyon	1-5 yıl	72	79,55	6,32	4	0,18
	6-10 yıl	56	90,97			
	11-15 yıl	30	95,12			
	16-20 yıl	14	113,21			
	21 yıl ve üzeri	5	98,50			
Program ve Performans	1-5 yıl	72	106,69	20,71	4	<0,05
	6-10 yıl	56	84,60			
	11-15 yıl	30	72,45			

	16-20 yıl	14	49,68			
	21 yıl ve üzeri	5	92,90			
Mevzuat ve Uygulama	1-5 yıl	72	86,35	5,79	4	0,22
	6-10 yıl	56	89,23			
	11-15 yıl	30	83,80			
	16-20 yıl	14	94,43			
	21 yıl ve üzeri	5	140,50			
Planlama	1-5 yıl	72	90,62	3,34	4	0,50
	6-10 yıl	56	85,92			
	11-15 yıl	30	96,25			
	16-20 yıl	14	90,07			
	21 yıl ve üzeri	5	53,70			

Hizmet yıllarına göre bireylerin sporcu sağlığı ve güvenliği, denetim ve koordinasyon, program ve performans, mevzuat ve uygulama, planlama alt boyutlarına ilişkin görüşleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>0,05$).

Sonuç ve Değerlendirme

Sporu, yaşam için vazgeçilmez bir ihtiyaç olarak benimseyen toplumlar, sadece şampiyonlar yetiştirmek için değil, dinamik ve sağlıklı bir topluma sahip olmak için spora erken yaşlarda başlamanın gereğine inanmışlardır (Gazi, 2003). Sporcu eğitim merkezleri (SEM) spor dallarına göre spora başlama yaşında bulunan çocukların eğitim ve öğretimlerini aksatmadan üst düzey sporcu olarak yetiştirilmelerini sağlamak için kurulan kurumlardır (SEM Yönetmeliği, 2010). Sporcuların performanslarını geliştirebilmek ve daha donanımlı olabilmelerini sağlayabilmek oldukça önemlidir (Aktop ve ark., 2014). Yüksek performans çıktısına ulaşma ancak etkin bir liderliği gösterilmesi ile sağlanabilir (Yıldız, 2011).

Her eğitim sisteminde olduğu gibi spor eğitimi sisteminde de ihtiyaçları karşılayacak nitelikte ve kaliteli çıktılar elde edilmesi önem taşımaktadır. Sporcu eğitim merkezlerinin çıktıları, bu örgütsel amacı olan sporcu öğrencilerin zihinsel, fiziksel, ruhsal ve bilişsel eğitimlerinin desteklenmesi ve geliştirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda mevcut imkânlarla sporcu öğrencilere hizmet sunmaktır. Sporcu eğitim merkezlerinin daha etkili ve verimli hizmet verebilmesi için merkezlerin ihtiyaçlarının belirlenmesi, kaynakların amaca uygun şekilde yönetilmesi, denetim ve değerlendirmelerinin bilimsel araç ve metotlarla yapılması uygulamalar açısından önem taşımaktadır.

Bu bağlamda, çalışma sporcu öğrencilerin hem spor eğitimleri hem de örgün eğitim gelişimleri açısından büyük önem taşıyan SEM'lerde sağlanan eğitim sisteminin değerlendirilmesi ve merkezlerde yürütülen uygulamaların yönetsel açıdan bilimsel olarak değerlendirilmesi amacı ile yürütülmüştür. Çalışma kapsamında 38 maddeden oluşan değerlendirme ölçeği, SEM müdürleri ve antrenörleri tarafından yanıtlanmıştır. Çalışmaya dahil olan toplan katılımcıların 36'sı SEM müdürü iken, 142'si antrenör olarak görev yapmaktadırlar.

Çalışmaya dahil olan SEM müdürlerinin (36 kişi) tamamının erkek olduğu, antrenörlerin ise %90.8' inin (129 kişi) erkek, %9.2' sinin (13 kişinin) ise kadın olduğu bilinmektedir. Elde edilen bu bulgular literatürdeki pek çok araştırma sonucu ile uyumluluk göstermektedir (Koca, 2006).

Kadın ve erkek bireylerin “gelişim ve izleme”, “yönetim”, “sporcu sağlığı ve güvenliği”, “denetim ve koordinasyon”, “mevzuat ve uygulama” ve “planlama” alt boyutlarına ilişkin görüşlerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Yani bireylerin cinsiyeti, sporcu eğitim merkezlerinin yapılmakta olan uygulamalara ilişkin görüşlerde farklılığa yol açmamaktadır. Sosyal bilimlerde genellikle cinsiyet terimi biyolojik anlamda farklılığa işaret ederken, toplumsal cinsiyet terimi ise sosyokültürel açıdan farklılıklara dikkat çekmek için kullanılmaktadır (Yüksel, 2014). Her iki açıdan da incelendiğinde sporcu eğitiminde aktif olarak görev alan yönetici ve uygulayıcıların benzer yaklaşımlarda bulunması, mevcut uygulamanın işlerliğini destekler nitelikte bulunmuştur.

Kadın ve erkek katılımcıların program ve performans ilişkin görüşleri açısından anlamlı bir fark bulunmaktadır. Yani kişilerin cinsiyetleri, sporcu eğitim merkezlerinin “Program ve Performans” açısından yapmakta olduğu uygulamalara ilişkin görüşlerinde farklılığa yol açmaktadır. Program ve performans faktörü, cinsiyete göre yanıtların farklılık gösterdiği tek faktördür. Erkeklerin kadınlara göre program ve performans faktöründe daha yüksek puan alması erkek yönetici ve antrenörlerin toplumumuzda daha dikkate değer görülmesi ve bu alanlarda daha çok görev yapmasında kaynaklı olabilir.

Yaş değişkenine göre bireylerin “gelişim ve izleme”, “yönetim”, “sporcu sağlığı ve güvenliği”, “denetim ve koordinasyon”, “program ve performans” ve “planlama” alt boyutlarına ilişkin görüşlerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Yani bireylerin cinsiyeti, sporcu eğitim merkezlerinin yapılmakta olan uygulamalara ilişkin görüşlerde farklılığa yol açmamaktadır. Spor eğitiminin bireyin bedensel gelişiminin yanı sıra kişisel ve bilişsel becerilerini de geliştirdiği, bu nedenle sporcu eğitiminde performansı geliştirme ve değerlendirme, izleme oldukça önemli bir konumdadır (Aygün, 2015). Çalışmada elde edilen bulgular yaş faktörünün, gelişim ve izleme üzerindeki değerlendirme ve karar mekanizması üzerinde farklılığa yol açmadığını ortaya koymaktadır.

Yaş dağılımlarına göre bireylerin mevzuat ve uygulama alt boyutuna ilişkin görüşleri açısından anlamlı bir fark bulunmaktadır. Sunay ve Saracaloğlu (2003) tarafından da belirtildiği gibi günümüzde spor yapmak sportif aktivite içinde bulunmak, uygar insan olmanın da koşulları arasında yer almıştır. Bu noktada, devletin de spor olgusunu güçlendirmesi, yaygınlaştırması ve bununla ilgili tedbirleri alması oldukça önemli hale gelmiştir Bu bağlamda devletin spor aktiviteleri geliştirmesi, yaygınlaştırması beklenen bir durumdur (Sunay ve Saracaloğlu, 2003). Elde edilen veriler, kişilerin yaş dağılımı, sporcu eğitim merkezlerinin “Mevzuat ve Uygulama” açısından yapmakta olduğu uygulamalara ilişkin görüşlerinde farklılığa

yol açmakta olduğunu belirtmektedir. Mevcut koşulların iyileştirilmesi ve her yaşta yönetici, uygulayıcı ve öğrencilerin memnuniyeti ilerleyen çalışmalar için hedeflenmektedir.

Sporcu eğitim merkezinde çalışmakta olan kişilerin görev aldığı süreler göre bireylerin “gelişim ve izleme”, “yönetim”, “sporcu sağlığı ve güvenliği”, “denetim ve koordinasyon”, “program ve performans”, “mevzuat ve uygulama” ve “planlama” alt boyutlarına ilişkin görüşlerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Yani bireylerin cinsiyeti, sporcu eğitim merkezlerinin yapılmakta olan uygulamalara ilişkin görüşlerde farklılığa yol açmamaktadır. Çağımızda süratle ilerleyen teknoloji ile beraber, sporun toplum üstündeki öneminin arttığı günümüzde daha da önem kazanan, sporcuların yetiştirildiği SEM’leri kalite olgusundan ayrı düşünmek mümkün değildir (Devecioğlu, 2011).

Gelecek vadeden sporcuların belirlenerek üst düzey performans sporcusu olarak yetişebilmeleri için gerekli sportif eğitimin verildiği yapılar olan Sporcu eğitim merkezlerdeki yönetsel uygulamaların merkez müdürleri ve antrenörleri tarafından değerlendirilmesi amacıyla, merkezlerin hedefleri doğrultusunda etkin ve verimli bir ortamın yaratılması için mevcut uygulamalarının spor yönetimi açısından ele alınarak bilimsel yaklaşımlara dayalı öneriler sunmak amacı ile yürütülen çalışma sonucunda:

- SEM müdür ve antrenörlerin oluşturduğu 178 kişilik katılımcının 165’ nin erkek, 13’nün ise kadın olduğu,
- Toplam katılımcılardan 24 kişi 20 ila 30 yaş aralığında; 82 kişi 31-40 yaş aralığında; 48 kişi 41- 50 yaş aralığında; 23 kişi 51- 60 yaş aralığında olduğu,
- Çalışmaya dahil olan SEM müdürlerinin tamamının (36 kişi) erkek olduğu, antrenörlerden 129 kişinin erkek, 13 kişinin ise kadın olduğu,
- Sporcu eğitim merkezlerinde çalışmakta olan 36 müdürden 17 kişi 1-5 yıl, 10 kişi 6-10 yıl, 6 kişi 11-15 yıl, 2 kişi 16-20 yıl ve 1 kişi de en az 21 yıl çalıştığı; antrenörlerden %39’u 1-5 yıl, %32,6’sı 6-10 yıl, %17’si 11-15 yıl, %8,5’i 16-20 yıl ve %2,8’i de en az 21 yıl çalıştığı,
- Ölçek skor puanları ve unvan arasındaki ilişki incelendiğinde; unvana göre gelişim ve izlem, yönetim, sporcu sağlığı ve güvenliği, program ve performans, mevzuat ve uygulama ve planlama faktörleri arasında anlamlı farklılık olmamasına karşın ($p>0,05$), denetim ve koordinasyon faktörüne göre anlamlı farklılık gözlenmiştir ($p<0,05$)
- Katılımcıların yanıtları ve cinsiyet arasındaki ilişki incelendiğinde; program ve performans faktörüne verilen yanıtlar ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık gözlenirken, gelişim ve izlem, yönetim, sporcu sağlığı ve güvenliği, mevzuat ve uygulama, planlama faktörleri arasında farklılık gözlenmemiştir.

- Yaşa göre faktör skor puanları arasındaki ilişki incelendiğinde; gelişim ve izlem, yönetim, sporcu sağlığı ve güvenliği, denetim ve koordinasyon, program ve performans, planlama faktörlerine yönelik görüşlerde farklılık gözlenmezken; mevzuat ve uygulamaya yönelik yanıtlarda anlamlı farklılık olduğu gözlenmiştir.
- Faktör skor puanları ile eğitim durumu arasındaki ilişki incelendiğinde bütün faktörlere verilen yanıtlara ilişkin anlamlı farklılık olmadığı gözlenmiştir.
- Görev süresine göre faktör skor puanları arasındaki ilişki incelendiğinde; gelişim ve izlem, yönetim, sporcu sağlığı ve güvenliği, denetim ve koordinasyon, mevzuat ve uygulama, planlama skor değerlerine ilişkin benzer görüşler mevcutken; program ve performansa ilişkin görüşlerde anlamlı farklılık olduğu gözlenmiştir.

Çalışma sonucunda elde edilen veriler doğrultusunda geliştirilen öneriler aşağıda yer almaktadır:

- Türk sporunda ilerleme ve başarıya yönelik önemli rol tutan SEM' lerde sunulan eğitim programının ve sporcuların performanslarını artırmaya yönelik uygulamaların daha da iyileştirilmesine önem verilmelidir.
- SEM' lerin mevzuat uygulamaları geliştirilme çalışmalarına ivme kazandırılmalı, yönetmeliğin kapsam ve içerik bakımından geliştirilmesi için çalışılmalıdır.
- SEM' e seçilen öğrencilerin tabii tutulduğu sınav ve değerlendirme yöntemleri geliştirilmelidir.
- SEM denetim standartları ve koordinasyon koşullarını iyileştirme çalışmaları yapılmalıdır.
- SEM'lerde görev alan kadın sporcuların sayılarının artmasına yönelik teşvik edici bir politika izlenmelidir.
- SEM'lerde verilen eğitimin çağdaş ve güncel standartları sağlayabilmek adına yeniden yapılandırma çalışmaları yapılmalıdır.
- SEM'lerde belirli branşlarda çoğunluk olması yerine, sporcu öğrencilerin diğer branşlara da teşvik edilmesi sağlanmalıdır.

Kaynakça

- Aktop, A. ve Seferoğlu, F. (2014). "Sportif Performans Açısından Nöro-Geribildirim", *Journal of Sports and Performance Researches*, 5(2), 23–36.
- Aquilina, D. (2013). "A Study of the Relationship Between Elite Athletes' Educational Development and Sporting Performance", *The International Journal of the History of Sport*, 30(4), 374-392.
- Aygün, M. ve Yetim, A. (2015). "Ankara İlindeki 16-20 Yaş Arası Buz Hokeycilerin Branşa Katılım Nedenleri", *Journal of Research in Education and Society*, 2(1), 1–11.

- Devecioğlu, S. ve Çoban, B. (2011). “Türkiye’de Spor Eğitimi Sektörünün Görünümü”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(3), 627–654.
- Gürbüz, H., Kişoğlu, M. ve Erkol, M. (2016). “Biyoloji Öğretmen Adaylarının Çevreye Yönelik Tutumlarının İnfomal ve Formal Eğitim Ortamları Açısından Değerlendirilmesi”, *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 74-84.
- Karaç, Y. (2017). Sporcu Eğitim Merkezlerindeki Atletizm Branşı Öğrenci Sporcuların Başarı Algıları ile Spora Katılım Güdülerinin İncelenmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Kartal, S. K. ve Dirlik, E. M. (2016). “Geçerlik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Güvenirlikte En Çok Tercih Edilen Yöntem: Cronbach Alfa Katsayısı”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(4), 1865-1879.
- Koca, C. (2006). “Beden Eğitimi ve Spor Alanında Toplumsal ve Kültürel Yeniden Üretim. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Krotee, M. L. ve Bucher, C. A. (2007). Spor Yönetimi. (Çev. S. Köseoğlu). Beyaz Yayınları, İstanbul.
- Özalp, İ. (2010). Yönetim Kavramı, Yönetim ve Organizasyon. Anadolu Üniversitesi Yayını, 1. Baskı.
- SEM Yönetmeliği, (2010) web page: <http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/Metin.aspx?MevzuatKod=7.5.13750&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=SPORCU%20E>
- Semerci, Ç. (2007). “Program Geliştirme Kavramına İlişkin Metaforlarla Yeni İlköğretim Programlarına Farklı Bir Bakış”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(2), 125-140.
- Siedentop, D., (2014). “What is Sport Education and How Does It Work?”, *Journal of Physical Education*, 69(4), 18–20.
- Suat, Ü., Çoştu, B. ve Karataş, F., (2004). “Türkiye’de Fen Bilimleri Eğitimi Alanındaki Program Geliştirme Çalışmalarına Genel Bir Bakış”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(4), 17-28.
- Sunay, H. (2003). “Türk Spor Politikasına Analitik Bir Bakış”, *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 1(1), 39-42.
- Sunay, H. ve Saracaloğlu, A. S. (2003). “Türk Sporcusunun Spordan Beklentileri ile Spora Yönelten Unsurlar”, *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 1(1), 43-48.
- Yetim A. A. ve Şenel Ö. (2001). “Türkiye’de Spor Yöneticisi Yetiştirme Faaliyetlerinin Görünümü”, *Milli Eğitim Dergisi*, 150, 18-19.

- Youth Sport Trust. (2000). Office for Standards in Education. Sports Colleges: The First Two Years— Innovation in Physical Education and Sport.
- Yüksel, M. (2014). “Cinsiyet ve Spor”, Tarih Okulu Dergisi (TOD), 7(19), 663–684.
- Yıldız, S.M. (2009). “Spor ve Fiziksel Etkinlik Hizmetleri: Geniş Bir Sınıflama”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(22), 1–10.
- Yıldız, S.M. (2011). “Spor Hizmeti Sunan Kamu Kurumlarında Lider Üye Etkileşimi Ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İlişkisi”, Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi, 13(3), 323-329.

Daily Life Practices of Syrian Immigrants: The Case of Mardin¹

Hasan ŞEN²

Davut Bulut UNAT³

Abstract

Research Paper

The subject of this study is the daily life practices of Syrian immigrants and, so to say, their stories of “holding on” to life. The study analyzes the aforementioned practices by referring to Michel de Certeau’s concepts of strategy and tactics, which focuses on the forms of micro-resistance displayed by immigrants’ in their daily lives. The geographic area of the the study is the province of Mardin and the samples are taken from the districts of Midyat, Center (Artuklu) and Kızıltepe. Qualitative research methods and discourse analysis were employed accordingly. Some of the data collected in this study were analyzed using themes such as Developing Dual Loyalty: Being Both a Muslim and a Syrian; Working Even If Not Rewarded for One’s Efforts; Keeping One’s Head Down and Obeying the Rules; Hiding One’s Identity; Trying to Learn Turkish; Turning the Arabic Language into an Advantage.

Key Words: Daily Life, M. de Certeau, Strategies and Tactics, Resistances, Syrian Immigrants in Turkey.

Suriyeli Göçmenlerin Gündelik Yaşam Pratikleri: Mardin Örneği

Öz

Araştırma Makalesi

Bu çalışmanın konusu, Suriyeli göçmenlerin günlük yaşam pratikleri ve başka bir tabirle hayata “tutunma” hikayeleridir. Çalışma göçmenlerin günlük yaşamlarında gösterdikleri hayata tutunma hikayelerini mikro-direnç biçimlerine odaklanan Michel de Certeau’nun strateji ve taktik kavramlarına değinerek analiz etmektedir. Çalışmanın alanı Mardin ilidir ve örnekleme Midyat, Merkez (Artuklu) ve Kızıltepe ilçeleridir. Çalışmada nitel araştırma yöntemleri ve buna bağlı olarak söylem analizi tekniği kullanılmıştır. Görüşmeler göçmenlerin yaşadıkları evlerde yapılmıştır. Toplanan veriler aşağıdaki temalar altında analiz edilmiştir: Çift Yönlü Sadakat Geliştirmek: Hem Müslüman Hem de Suriyeli Olmak, Karşılığını Almasalar Da Çalışmak, Etliye Sütüye Karışmamak ve Kurallara Uymak, Kimliklerini Saklamak, Türkçe’yi Öğrenmeye Çalışmak, Arapça Dilini Avantaja Dönüştürmek.

Anahtar Kelimeler: Gündelik Hayat, M. de Certeau, Stratejiler ve Taktikler, Dirençler, Türkiye'deki Suriyeli Göçmenler

Makale Bilgileri / Article Info

Alındığı Tarih / Received 23.07.2019

Kabul tarihi / Accepted 11.11.2019

1 This study was supported by the Muğla Sıtkı Koçman University Scientific Research Project Office, with the code 15/117. We thank this institution and the project staff.

2 Assoc. Prof., Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Arts, Department of Sociology. senhasan@mu.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0003-2111-2223>.

3 Sociologist, bulut.unat@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-9011-8541>.

Introduction

Migration is almost as old as the history of humanity. People have migrated for economic, social and political reasons. Due to the civil war in Syria, millions of people have taken refuge in Turkey. The Syrian civil war and migration continue. There are approximately three and a half million Syrian refugees in Turkey.

The subject of Syrian refugees living in Turkey remains on the agenda for several reasons. The economic cost of migration is a particularly widely discussed issue. In addition, the related social and political problems caused by migration are examined. Various researches are being conducted on these subjects. There is a large literature on Syrian refugees. There are also studies on the daily lives of refugees⁴.

This study focuses on the problems faced by Syrian migrants. This article, which deals with the daily lives of Syrian migrants, aims to analyze their struggles to hold onto life. It examines the daily life practices that migrants use to overcome the problems they face in the economic, social and political spheres. In this context, it aims to examine the tactics and strategies employed by immigrants. According to Michel de Certeau, such tactics and strategies are the resistance mechanisms which are frequently used by immigrants. Migrants resist the difficult economic problems and social discrimination they face in various ways. One of the places where these resistance mechanisms are best seen is in the migrants' daily lives. Therefore, this study aims to analyze the story of Syrian migrants through and examination of their daily lives (Certeau, 2009).

Syrian refugees have many problems such as housing, language, education and income (Aktaş & Gülçür, 2016). Among the problems faced by Syrian migrants is the necessity of their working under difficult conditions and receiving low wages. Combined with this is the fact that just, because they are Syrians, they are excluded by the local people. We will focus on the "tactics" and "strategies" developed by the Syrians in the context of these problems: "Obeying the rules"; "Hiding their Syrian identities"; "Trying to learn the Turkish language" and "Building a dual identity."

In this study, which focuses on Syrian immigrants, theoretical and conceptual debates will be given first. In this context, the sociology of everyday life, in particular the discussions of Alfred Schütz and Michel de Certeau on this subject will be examined. The methodological model of the study will then be discussed. Finally, the analysis of the data will be included.

---

⁴ See. Deniz A.Ç. & Ekinci Y. & Hülür B. (2016) "Bizim Müstakbel Hep Harap Oldu" Suriyeli Sığınmacıların Gündelik Hayatı Antep-Kilis Çevresi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016. Cengiz D. & Özgür M. & Yıldız S. (2018) Antakya'daki Suriyeli Mültecilerin Gündelik Yaşam Pratikleri, TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, 3-6 Ekim 2018 Ankara. Aktaş E. & Gülçür İ. (2016) "Mezitli'de Suriyeli Göçmenlerin Sorunlarının Sosyo-Ekonomik Açından Analizi", 2nd International Congress on Applied Sciences: Migration, Poverty and Employment, UUBK 2016

1. Daily Life and Michel de Certeau's Concepts of Resistance in Daily Life: Strategy, Tactics, and Metis Practices

While interest in the analysis of daily life has increased recently, the sociology of daily life as a sub-discipline is relatively new within the history of sociology. The historical reasons for this will not be discussed in detail within this paper. However, we would like to state that the spirit of the foundations of mainstream sociology has been based on a dualist perspective which separates structure from agent, society from individual, or in other words, subject from object. Social construction was therefore perceived in such a way that the agent is determined by structure and the object by subject. As a result, grand theories were rather emphasized, especially positivistic views of science based on the assumption of universalistic and objective laws operating within the discipline of early sociology. Such an approach represented the positivistic view for quite a long time. Hence, Auguste Comte and Emile Durkheim laid significant emphasis on the society rather than the individual. According to Durkheim, society predates and determines the individual, while collective consciousness precedes individual consciousness (Durkheim, 1994: 27). Likewise, Comte stated that individual elements should be analyzed within the framework of their relationship to the society as a whole (Comte, 2001:35-40). Generalizing and wholistic methodologies were adopted due to the paradigm of a social science shaped predominantly by a generalizing and wholistic approach. Human actions were thus explained as being part of the whole, and explanations based on statistics were preferred. Actions compatible with the whole were considered to be explicable, while those incompatible were thought to be negligible. This paradigm was revised due to critics referring to hermeneutics and the emphasis on subject-subject relations which replaced the subject-object dualism. This particularity was then acknowledged as a non-negligible category, and the emphasis on daily life was increased due to the increasing emphasis on inter-subjectivity.

The sociology of daily life gives an important place to culture—an aspect which is neglected by great theories. Ben Highmore (2002:177) says: “If the project of everyday life studies is to go in search of the hidden and the ignored, then, this should apply to its theoretical resources as much as to the cultural practices it pursues.” In his work *Ordinary Lives, Studies in the Everyday* he (2011:52) also states:

“Daily life is one of the places where cultural life is best analyzed. The daily lives of the discounted and unaccounted constitute the subterranean ground of the ordinary. Their becoming-visible in literature, in political actions, in cultural forums, are the stakes that an aesthetic politics of everyday life will eventually rest on.”

Daily life is the place where human relations become most apparent and concrete in routines and where individuals construct social connections through cultural interactions (Schütz & Luckmann, 1973: 21). The sociology of daily life, established as a sub-discipline due to the influence of Alfred Schütz, was later developed by LeFebvre and Michel de Certeau. There are many theoretical

frameworks within the sociology of daily life, including those of functionalism, phenomenology, LeFebvre etc. However, in this study we will particularly refer to Michel de Certeau's theoretical framework and the relevant concepts developed by him.

According to Michel de Certeau, daily life is where "resistance," consisting of several strategies and tactics, develops against different forms of authority as well as the political system itself. Strategy is the "weighing of power relations" which emerge within the predominant life. Tactics are the "calculation" of the actions against the dominant (Certeau, 2009a: 53). Examples of tactics are: achievements, games and trickery, cheats peculiar to "hunters," traps, hocus-pocuses, polymorphic simulations, discoveries that are poetical, joyous or cheerful, as well as being challenging and performed by "the weak" against "the strong" (i.e., power holders, illness, violence or coercion) –these are all tactics. Similarly, according to Ferhat Kentel (2011:7), "tactics are the art of cunning used by the weak against the strong".

Certeau indicates that minorities, and especially immigrants, who are the subject of this study, transform the hegemonic system best through the employment of various strategies and tactics (Certeau, 2009a: 107-108). Certeau defines such transformations through the concept of "resistance" and emphasizes that resistance to the given is performed through not only violence or mass movements, but also by ordinary and routine actions in their daily life, thus developing new and refined forms of resistance. Certeau (2009a-b) argues that immigrants, refugees, asylees [asylum seekers], minorities, blacks, workers, women, the poor, homosexuals and ethnic groups (whom he terms majorities out of line) become visible and don't provide much to the hegemonic power observed in several fields, such as culture, politics, economy, religion and education through their resistance within their life practices. Thereby highlighting the importance of Certeau's concepts of strategy and tactics, such as "potential of the impotent, activity of the passive, production of the unproductive, escaping without quitting". De Certeau says:

"For instance, the ambiguity that subverted from within the Spanish colonizers' "success" in imposing their own culture on the indigenous Indians is well known. Submissive, and even consenting to their subjection, the Indians nevertheless often made of the rituals, representations, and laws imposed on them something quite different from what their conquerors had in mind; they subverted them not by rejecting or altering them, but by using them with respect to ends and references foreign to the system they had no choice but to accept. They were other within the very colonization that outwardly assimilated them; their use of the dominant social order deflected its power, which they lacked the means to challenge; they escaped it without leaving it. The strength of their difference lay in procedures of "consumption." To a lesser degree, a similar ambiguity creeps into our societies through the use made by the "common people" of the culture disseminated and imposed by the "elites" producing the language" (Certeau, 2009a:107-108).

The concept of *metis* is again used by de Certeau and helps to describe them. According to him, *metis* is “a type of intelligence embedded in a practice and where talents such as ‘intuition, acute mind, deception, know-how, attention, anticipation, various skills, broad experience’ complement each other” enables the aforementioned groups to develop various strategies and tactics (de Certeau, 2009a: 172-173). *Metis* makes it possible to use the language of the hegemonic to overcome the hegemonic.

Henri Lefebvre focuses on the sociology of everyday life and its relationship with the city and living space. LeFebvre (2013: 83-85) states that everyday life takes place in urban spaces. Urban spaces include distance, tension and contact. As will be shown in this study, Syrian immigrants face the conflicts of daily life in urban spaces.

2. The Methodology

This study is based on a master’s thesis which was supported by the Scientific Research Project Office between 2016-2017. In this study, qualitative methods and in-depth interview techniques were used to interview 19 subjects. The first contacts with Syrian migrants were made through acquaintances of the researcher and his friends and the relatives of the researcher. A snowball sampling technique was used in this study. The snowball sampling technique is based on the principle of reaching out to the other persons who are thought to be consulted from the source persons in the field where the research is conducted. Snowball sampling is a technique used in cases where the researcher does not know much about the size of the universe or there is no record of the universe (Kümbetoğlu, 2012: 99). In this study, interviews were conducted with immigrants living in their homes. Ten of the subjects were male and nine were female. We did fieldwork mainly based on participant observation in order to determine the appropriate type of interview for a given social context. In designing the methodological model of the study a “saturation point,” which is one of the important criteria used in determining the number of interviews in qualitative research, was taken into consideration. The interviews were cancelled when similar results and a saturation point were reached.

In Turkey, the province of Mardin was chosen as the field of study. The decision to conduct field research in Mardin was determined by considering the following factors.

Firstly, the province of Mardin is among the locations reserved for Syrian immigrants by the Republic of Turkey. Mardin is therefore suitable for understanding the field and reaching preliminary information about the subjects. Hence the statistical data belonging to AFAD⁵ (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı) sheds much light on the subject. As we said, about three and a half million Syrian refugees in Turkey are living in several places. Mardin is one of the places where Syrian immigrants live. Of the Syrian immigrants in Turkey, according to official figures,

---

⁵ Disaster and Emergency Management Presidency. Please see: https://www.afad.gov.tr/Dokuman/TR/60-2013123015491-syrian-refugeesin-turkey-2013_baski_30.12.2013_tr.pdf Date of access: 11.02.2015

about 36 percent were placed in 20 camps in 10 cities. One of these cities is Mardin. Currently, there are 87,553 Syrian migrants living in Mardin. This corresponds to 10.6 percent of the total Syrian migrants (<https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi>, accessed 03.10.2019). For this reason, the city of Mardin was chosen for the study. Midyat, Center (Artuklu) and Kızıltepe are the districts where the study was conducted.

Secondly, Mardin has a camp where the Syrian immigrants are located intensely. Our analytical strategy in selecting Mardin is based on the assumption that the Syrian immigrants in other provinces are also subject to similar circumstances of domination.

And finally, Mardin's population is quite heterogeneous in its ethnic, religious and cultural dimensions. The Syrian immigrants' historical, cultural, religious and linguistic affinity, as well as kinship patterns within the local community would provide us more opportunities to compare and contrast several dimensions of the daily life of the immigrants.

The methodological (especially thematic) perspective of this study is based on Gaye Gökalp Yılmaz's book (2018), "Michel de Certeau'nun Gündelik Hayat Sosyolojisiyle Bir Analiz: Almanya'daki Türklerin Gündelik Hayat Pratikleri ve Taktikleri." In particular, de Certeau's tactic, strategy and metis concepts were applied to the field. In this study data were analyzed using these themes: Developing Dual Loyalty: Being Both a Muslim and a Syrian; Working Even If Not Rewarded for One's Efforts; Keeping One's Head Down and Obeying the Rules; Hiding One's Identity; Trying to Learn Turkish; and Turning the Arabic Language into an Advantage.

3. Data Analysis

Table 1.a. General Profile of the Interviewees

I	Gender	Age	Previous Occupation / Current Occupation	Language of the Interview	Location of the Interview
1	Female	36	House wife/House wife	Kurdish/Arabic	Center (Artuklu)
2	Male	25	Automotive electricians/ Automotive electricians	Kurdish/Arabic/Turkish	Midyat
3	Male	54	Trade/Unemployed	Arabic/Kurdish	Midyat
4	Female	20	House wife/House wife	Arabic	Midyat
5	Female	38	Accountant/Teacher	Arabic/Turkish	Center (Artuklu)
6	Female	21	Student/Manager	Arabic	Center (Artuklu)

7	Male	27	Electrician/Electrician	Arabic/Turkish	Midyat
8	Male	35	PhD candidate (Art and design)/Municipal officer	Arabic/English	Midyat
9	Female	39	Primary school teacher/ Primary school teacher	Turkish/Arabic	Center (Artuklu)
10	Female	22	Student/Sales and marketing	Arabic	Midyat
11	Male	41	Deputy mayor-Engineer/Carpenter	Arabic	Center (Artuklu)
12	Male	39	Physics teacher/Primary school teacher	Arabic/English	Center (Artuklu)
13	Female	19	Housewife/Housewife	Arabic	Center (Artuklu)
14	Male	54	Garment industry/ Unemployed	Kurdish/Arabic	Center (Artuklu)
15	Female	55	Housewife/Housewife	Kurdish/Arabic	Center (Artuklu)
16	Male	29	Papier mache, Master carpenter/Master carpenter	Kurdish	Kızıltepe
17	Female	23	Dental technician/ Dental technician	Kurdish	Kızıltepe
18	Male	25	Arabic teacher/Teacher	Arabic/English	Center (Artuklu)
19	Male	25	Chemistry (Science) teacher/Teacher	Arabic	Center (Artuklu)

Table 1.b. General Profile of the Interviewees

I	Time since immigration	Educational status	Marital status	Faith	Native Language(s)	Origin in Syria
1	1 year and 2 months	Secondary school graduate	Married	Muslim	Kurdish/Arabic	Qamishli
2	3 years	Secondary school graduate	Single	Muslim	Kurdish/Arabic and Turkish	Qamishli

3	3 years	Illiterate	Married	Muslim	Kurdish/Arabic	Qamishli
4	3 years	Secondary school graduate	Married	Muslim	Kurdish/Arabic and Turkish	Idlib
5	2 years and 8 months	Bachelor's degree	Single	Muslim	Arabic/Kurdish, Turkish and English	Damascus
6	3 years	High school graduate	Single	Muslim	Arabic/Kurdish, English, Turkish	Aleppo
7	4 years	Secondary school graduate	Married	Muslim	Kurdish/Arabic, Turkish	Qamishli
8	3 years	PhD holder	Married	Muslim	Arabic/English, German, Italian	Damascus
9	1 year	Bachelor's degree	Married	Muslim	Arabic/Turkish, English	Damascus
10	3 years	High school graduate	Single	Muslim	Arabic	Al-Hasakah
11	2 years	Bachelor	Married	Muslim	Arabic/French	Damascus
12	1 year	Bachelor's degree	Divorced	Muslim	Arabic/English	Homs
13	5-6 months	Illiterate	Married	Muslim	Arabic	Damascus
14	3 years	High school graduate	Married	Muslim	Kurdish/Arabic	Al-Hasakah
15	3 years	Illiterate	Married	Muslim	Kurdish/Arabic	Amuda
16	4 years	High school graduate	Married	Muslim	Kurdish/Arabic	Al-Hasakah
17	2 years	High school graduate	Married	Muslim	Kurdish/Arabic	Al-Hasakah
18	2 years	Bachelor	Single	Muslim	Arabic/English, Turkish	Aleppo
19	2 years	Bachelor's degree	Single	Muslim	Arabic	Damascus

3.1. Age, Gender, Occupation

Of the interviewees, ten were male and nine were female. The age range was 19 to 55 among the women and 25 to 54 among the men. The average age of the women was 30.3, and of men was 35.4, with an overall average of 33. This data implies that

age and gender are the two “motivating” factors which determine Syrian immigrants decisions to migrate. Migration theories mostly assume that age is a significant factor and the age range here makes it possible for the immigrants to take their chance. It could be harder for them to move if they were older.

The Syrian immigrants’ educational levels seem to be relatively high regarding their professions and occupations before migrating. Most interviewees graduated from a secondary school, technical school, college or their equivalents. Their professions in Syria and occupations in Turkey also seem to correspond.

3.2. Syrian Immigrants’ Practices for Surviving: Strategies and Tactics in Daily Life

3.2.1. Developing Dual Loyalty: Being Both a Muslim and a Syrian

The Syrian immigrants try to establish a religious, cultural and historical kinship with the local community where they settle through kinship links and the common Islamic faith. The interviewees often made comments such as “*We have resembled the Turks.*”

(biz de Türk gibi olduk),

“You and we are almost the same anyway.”

(zaten biz ve siz aynıyız),

“We have relatives here.”

(bizim akrabalarımız burada), etc.

Such attitudes, seemingly fuelled by common historical and cultural backgrounds, could be regarded as a kind of strategy or tactic. Such comments function as a tool for easing the difficulties of being the other, abolishing the discrimination between you and us and indeed turning it into unity through the uniformity of you and us. Then cultural patterns such as “common fate,” “Relatives wouldn’t leave each other alone,” “All Muslims are brothers,” “Muslims wouldn’t turn their backs on each other,” and “He is not a believer whose stomach is full while his neighbor is hungry” come into play. Immigrants especially refer to the (Sunni) Islamic faith, which is the common ground for establishing a religious discursive commonness. The strategy of producing an identity known, recognized, and identifiable within the collective memory of the local community functions for mentally legitimizing their presence. A significant reason for the Syrian immigrants to settle down in Mardin –where an ethnically, religiously, and culturally heterogeneous population lives– is the historical, cultural, religious and linguistic affinity between them. Some of them even could find their kinsmen in Mardin. Such factors establish the methodological reason for conducting such research in Mardin.

Syrian immigrants, on the other hand, constantly criticize the Islamic practices and rituals in Turkey, arguing that some of them are unacceptable. This acts as a

strategy or tactic for the immigrants to claim to be representing the “true” Islam and demonstrating their superiority. Such claims strengthen their expectations of being acclaimed by the local community.

“Now look, this is a good question. Your understanding of Islam is the Islam of sufis, sheiks, and imams. It is related to the community. You read the Koran, but don’t understand it! You ask the imam, and accept what he tells you. The reference is neither to the law, nor to the religion nor to sharia, but you follow him anyway. He just made it up. We were like that about 25 or 30 years ago. We used to sacrifice 25 or 30 sheep in condolences and continue eating them for 3 or 4 days. Such customs are over now.”

(“Bak şimdi bu senin sorun çok güzel oldu. Sizin Müslümanlığınız, sofiler, şeyhler, imamlar Müslümanlıktır. Cemaate bağlıdır. Siz Kuran’ı okuyorsunuz ama anlamını bilmiyorsunuz?! Burada imama soruyorsun, o ne diyorsa tamam. Kanuna göre değil, ne şeriata ne dine göredir ama sen gidiyorsunuz söylediğinin peşine. Kendi kendine uydurduğu bir şeydir. Şimdi bizden 25-30 yıl öncesi böyleydi. Bizde de Taziyelerde 25-30 koyun keserlerdi. 3-4 gün böyle yemek yediriyorlardı. O şeyler bizde bitti”). (Interviewee-18, male).

“These are all superstitions. You have many superstitions. For example, you have graves (i.e., turbas) where you visit. That’s not true. This is wrong.”

(“Biz söylüyoruz ki, hurafeler. Siz de çok var hurafeler. Melasa sizlerde mezarlar var. Gidip ziyaretler de bulunuyorsunuz (türbelere). Böyle şeyler yok. Bunlar yanlış”). (Interviewee-14, male).

“...You believe in magic. Superstitions. Cofee [coffee??] reading...”

(“...Sihirlere inanıyorsunuz. Hurafeler. Kahve falları...”). (Interviewee-15, female).

“Islam is Islam everywhere of course, but I saw an old man here, in Kızıltepe (the most crowded district of Mardin) who gets interest. I told him ‘You perform salaah, but also get interest!’ (the others laughed together). He said, ‘Deary, that’s quite another story!’ Allah tells us that it is wrong and a sin. But you pray to Allah! How could it be another story?! Is that the case in Islam!!!? How could one get interest if he afraid of Allah?”

(“Müslüman Müslüman her yerde Müslümanlıktır da, ama şimdi burada Kızıltepe’de (Mardin ilinin nüfusu en büyük ilçesi) bir yaşlı adamı gördüm, ona da söyledim faizle iş yapıyordu. Hem namaz kılıyorsun hem de faizle para veriyorsun,! (diğerleri güldüştü). Adam bana dedi:” oğlum o ayrı bu ayrı!”). Ulan Allah sana diyor haramdır günahdır. Sen Allaha ibadet ediyorsun!?! Nasıl böyle ayrı ayrı oluyor?! İslâmiyet’te böyle midir!!!? Allaktan korkuyorsa nasıl faiz veriyorsun!!!”). (Interviewee-16, male).

Syrian immigrants, while trying to establish a religious commonness with the local community, also emphasize the idea of “Being/remaining a Syrian” in order to develop a multiple or dual loyalty. An approach of “laying a bridge between well-defined fields, holding a dual cultural belonging and being loyal to more than one identity” in Ayşe Çağlar’s (2000: 136) words are adopted by the Syrian immigrants. These identities thus gain a kind of strategic significance as alternatives which are applicable and useable if needed. Syrians use the sense of trust built on “self-identity” as a shelter. Hence the preference of coming back to the self in identity is quite functional for the Syrian immigrants, themselves abroad away from home, in calling back their routines before migration, in feeling strong in a safe port and in hindering or wrecking any metaphor of otherization.

“I will remain a Syrian forever.” (“Ben hep Suriyeli kalacağım”)
(Interviewee-2, male).

“I am a Syrian in truth.” (“Vallah ben Suriyeliyim”) *(Interviewee-3, male).*

“I watch Syrian channels. I watch anything. All programmes. News, movies, series, etc.” (“Suriye kanallarını izliyorum. Her şeyi izliyorum. Tüm programları. Haber film dizi felan”) *(Interviewee-1, female).*

The Syrian migrants both embrace Turkish culture and identity and also emphasize their Syrian identity. Thus, they project the message that “we are not different from you.” They are trying to express the fact that they are culturally closer to people living in Turkey. On the other hand, they often emphasize that they are Syrian. In this way, they are psychologically empowered by remembering their ethnic origins. This is a common situation among immigrants. Indeed, the Turks who immigrated from Bulgaria to Turkey in 1989 also exhibit the same behavior (Şen, 2004: 42). This behavior is used by immigrants as a strategy and tactic. Differentiation on the ground of practices, i.e., the status of a “majority out of line” is made through their cooking, domestic life, eating, etc. Immigrants adopt similar tactics in various countries. Hence Gaye Gökalp indicates that Turks living in Germany try to sustain the conditions of their lives before migration through reading Turkish newspapers and watching Turkish TV programmes (Gökalp Yılmaz, 2013: 70).

3.2.2. Working Even If Not Rewarded for One’s Efforts

Syrian immigrants maintain their lives under bad conditions and mostly with their own means. They usually work longer hours and at lower wages. One of the driving factors for this is the discrimination against immigrants. While paying the cost of being “the other” with the inconsistency between their jobs and wages, they adopt the strategy and tactics of regarding desperation as the remedy in order to “live” since they have nothing else to do.

“Everything has disturbed us. For example, I would plan to work on a construction job, and the boss offers me 20 Liras. I would ask why, and he

would answer that I am a Syrian! Then I would say OK, I am a Syrian, but don't I still have to pay the rent for my house?! When we go to a construction site, the Turks are paid 2000. Then I demand 2000 too, but they say they would pay no more than 500 since I am a Syrian, and I will have no wage if I refuse to work..."

"Ben bir yerde çalışacağım mesela inşaatta. Bana 20 Tl veriyor. Diyorum neden 20 TL. adam diyor oğlum sen Suriyelisin! Ben de adama diyorum ee oğlum tamam Suriyeliyim ama benden kira isteniyor?! Mesela işe gidiyoruz inşaatta. Türkler 2 milyara (eski para ile) yapıyor. Ben de ona diyorum 2 milyar. Bana diyorlar ee kardeşim sen Suriyelisin 500 lira! Gel çalış, çalışmazsan para yok..." (Interviewee-16, male).

"I wanted to work in a laboratory, but they lied to me. There was no laboratory at all. They told me that I will be a labourer. I was told to do cleaning and anything anyone told to me to do! He offered me 700 Liras. He didn't pay more than that."

"Ben çalıştım geldim dedim laboratuvarda çalışayım bana yalan söylediler baktım burada laboratuvar yok. Burada işçi gibi çalışacaksın yanımda. Temizlik işlerinde çalışacaksın her işi yapacaksın dedi bana! Bana 700 TL verdi. Emeğimizin karşılığını daha fazla vermiyor" (Interviewee-19, male).

"I sometimes go to a coffeehouse. Some there say that "they" have ruined the country (then I realize, they are talking about Syrians). He talks as if his country was great before us!"

"2-3 saatliğine kahveye gidiyorum. Diyorlar memleketi bozdular (duyuyor, Suriyeliler için). Sanki memleketi neydi de geldim bozdum!" (Interviewee-14, male).

"Syrians work a lot, but are paid very little. Syrians agree on this, but Turks don't. Turks get angry and ask "Why is it the Syrians who get the jobs!" Syrians work a lot, they do a good job, but get low wages. That means that there are no jobs left for Turks."

"Suriyeliler çok çalışıyor, az veriyorlar. Suriyeliler bunu kabul ediyorlar ama Türk kabul etmiyor. Türk sinirleniyor. Niye Suriyeliler çalışıyorlar! Diyorlar. Suriyeliler çok çalışıyor çok iyi iş yapıyorlar ucuz ama Türklere iş kalmıyor." (Interviewee-5, female).

"Some dialogues disturb me. For example, I work in an industrial estate and many there say that Syrians have ruined it, since they work for cheap. I give no answer, but move away and show no reaction even when I hear them."

("Konuşmalar rahatsız ediyor. Mesela ben sanayide çalışıyorum bizim orada diyorlar çoğu konuşuyor, Suriyeliler işi bozdular ucuz çalışıyorlar. Ben

duyuyorum ama ben bir şey demiyorum uzaklaşıyorum tepki de vermiyorum”
(Interviewee-7, male).

Long hours of working, very low wages, no opportunity to save money, and a precarious existence due to uninsured employment means that their life standards remain at a minimum level. Being immigrants results in the exploitation of their labors. They experience a daily life where this exploitation shows its cruel face in the most explicit and cold ways as a class conflict. Historically common identities disentangle or are forgotten at this point. For example, the emotional integrity and ideals established by the Syrians on the basis of Islamic faith (i.e., religious fellowship) disentangle in front of practical realities such as economic interests or work. Syrian immigrants employ various strategies and tactics under such circumstances. Biting the bullet, carrying their crosses and using the sound of silence are the leading ones of these. That last tactic is to be preferred, as it is an outcome of the fact that they are exposed to exploitation and accusation of causing the unemployment of the members of the local community at the same time.

3.2.3. Strategy of Keeping One’s Head Down and Obeying the Rules

Syrian immigrants aim to prevent potential prejudice through obeying the rules as a strategy or tactic. Such behavior is preferred arguably in order to avoid problems and potential legal tensions. This is because such problems make their identities more visible and illuminate their disadvantageous status.

“There is no case that I didn’t obey the rules. I would obey any rule in Turkey.”
(“Kurallara uymadığım olmadı. Ne yaksaksa Türkiye’de ben uymaya çalışıyorum”). (Interviewee-5, female).

“I have obeyed all the rules I have learned. The only exception is that I spoke too loudly on a telephone call while on a public bus.” (“Öğrendiğim tüm kurallara uydum. Bir tek otobüste sesli, telefonla ile konuştum...”). (Interviewee-2, male).

Immigrants try to prevent the already bad conditions from becoming even worse, often through trying to be non-confrontational and sometimes avoiding any actions at all. Avoiding any action as a kind of action is adopted as a tactic. They apply these tactics by not going out of the house, by not disturbing their neighbors in any way, and satisfying the demands of their bosses. Syrians whom we consider to perform silent and even invisible forms of resistance usually prefer murmuring and grumbling as a strategy and tactic rather than telling. They seldom adopt passive resistance as follows:

“I don’t do what the boss says if I don’t agree. I wouldn’t obey even if ordered by the manager.”

(“Patron dediğinde güzel değilse aklıma yatmıyorsa yapmıyorum. (karşı çıkmış) daha önce düşünüyorum müdür bile olsa yapmam”). (Interviewee-9, female).

However, they could grumble and object the injustice when they get sick of it:

“I did a job for a man 3 months ago for 500 Liras. I visited him several times, and he always said that he has no money, truly. I went to him at a wedding and said that I had had enough, that it has been 3 months! It’s not much money, only 500 Liras! Man alive! You could have collected this much money by saving only 1 Lira per day! I put a knife on his throat and threatened him that I would cut his throat if he refused to pay it. And I would actually do that.”

“3 aydır bir adamın işini bitirmişim 500 TL’ye. Ne kadar onun yanına gittim, diyor abe yoktur vallah bende. Düğün günü gittim adamın yanına, dedim abe yeter bu 3 ay yeter! 500 TL’dir sanki nedir! Yavv günde 1 lira atmış olsaydın benim paramı toplayacaktın! Gittim bıçağı boğazına dayadım, paramı şimdi verdin verdin vermezsen seni şimdi keserim! Vallahi boğazladım.” (Interviewee-16, male).

3.2.4. Hiding One’s Identity

Syrian immigrants prefer not to share information about their identities and show their ID cards, since this would more often than not cause trouble for them.

“I went to a hospital. I showed my ID card and the officer told me to go to the end of the queue. I refused this and told him that I would leave.”

“Hastaneye gittim. Kimliği verdim mi onlara, kimliğimi verdiğimin karşısında ki kişi dedi git sona (kuyruğun sonuna). Dedim ne sona gideceğim. Ver kimliğimi gideceğim.” (Interviewee-17, female).

Immigrants prefer to hide their identities since they know that the medical staff and especially doctors adopt a negative attitude towards them when they learn that they are Syrian. Lefebvre (2013) says that everyday life is the place where most conflicts appear. Conflict occurs in urban spaces. As can be seen here, tensions and sometimes conflicts may occur between the Syrian migrants and the Turkish people. In such a situation, the migrants adopt leaving the space as a tactic and strategy. When they cannot overcome the problem, they prefer to move away from it. This is because conflict is very disadvantageous for Syrians migrants.

3.2.5. Trying to Learn Turkish, Turning the Arabic Language into an Advantage

Using language is the shortcut to involve a routine and maintain it in the daily life. It is the space where daily relationships with others are built (Schutz, 1967: 123). Syrian immigrants use learning Turkish as a strategic tool for building social and cultural relationships with the local community for the following reasons:

“I would like to learn Turkish for my job. It is difficult for me since they don't understand neither English nor Arabic. They speak Turkish in Gaziantep, so I am forced to find a translator.”

(İşim için öğrenmek isterim. Çünkü, tabii ki biriyle işim için konuşurken zorlanıyorum ne İngilizce biliyor ya da Arapça. Gaziantep'teyken Türkçe konuşuyorlardı ben mecbur tercüman getiriyordum). (Interviewee-8, male).

“I want it so much, I just want to know everything. It's all for my job. I am a nurse and I will be able to work as nurse if I could just learn Turkish. (Researcher: Did you ever try to learn Turkish?) A course was taught by a teacher, but I couldn't attend. Others started to study using the computer and learned it. Yeah, I envy them for this. They got better jobs.”

(“Hem de nasıl istiyorum, her şeyi bilmek istiyorum. İşlerim yolunda gitsin diye. Ben aynı zamanda hemşireyim Türkçe bilseydim hemşirelik de yapardım. (Araştırmacı: Türkçe öğrenme gibi bir niyetiniz oldu mu?) Öğretmenler için kurs verdiler ama ben gidemedim. Diğerleri bilgisayarda çalışmaya başladılar. Ve öğrendiler. Evet, imreniyorum. Onların işleri daha iyi oldu.” (Interviewee-9, female).

Immigrants know that learning the spoken language of the country in which they migrate will give them an advantage. For this reason, they want to learn Turkish in order to sustain their daily lives. But the more important reason the Syrians want to learn Turkish in Turkey is to find a job. This is a very important strategy and tactic for them. Because when they speak Turkish, they hope that they will be more likely to be adopted by the Turkish people or think that they will be less culturally excluded.

“...I will use Turkish everywhere. I would like to specialize in physics, but in the Turkish language! Taking a Turkish language course is very expensive...”

(“...Her yerde Türkçe'yi kullanacağım. Ben fizikte uzmanlaşmak istiyorum. Ama Türkçe dilinde! Gittim kursa çok pahalı...”). (Interviewee-12, male).

“Yeah, it would be much better if we learn Turkish. I could teach in a classroom if I only learn Turkish. A 5-6 month long course would be enough. All Syrians would attend if the state were to offer such courses, but there is no such course yet...”

(“Evet evet Türkçe bilsek daha iyi olacak, eğer Türkçe bilseydim dershanede öğretmen olurudum. 5-6 ay kurslar olsa olur. Devlet kurs açsa tüm Suriyeliler gidecek ama böyle bir kurs yok...”). (Interviewee-19, male).

Immigrants in Mardin are at a relative advantage, since both Arabic and Kurdish are the main spoken languages there; yet their own language includes a rather strong accent. This is not good for them because it reveals that they are immigrants. However, the phonetics of their native Arabic tongue sometimes leads the local community to initiate a demand for the reading and teaching of the Koran from

Arabic speakers and this would turn the disadvantage into advantage, both strategically and tactically.

Conclusion

Daily life is, to an extent, built on the continuity of a routine. This continuity constantly reminds the Syrian immigrants that they are currently in a state of migrating. They encounter the status of being an immigrant in many ways daily, and in many relationships. Syrian immigrants develop various strategies and tactics in order to survive and attain better life standards in such a context. They are aware of their strengths as well as their weaknesses as they strive to feature and improve the former and set aside the latter.

This study focuses on the resistance practices and tactics developed or employed by Syrian immigrants against the dominant power in the context of the sociology of migration and daily life. The resistance and tactics of Syrian immigrants were analyzed using the concepts of Michel de Certeau.

The main categories of this study are analyzed within the framework of this approach, by focusing on the resistance of the ordinary individual against the dominant elements of power through the observation of all kinds of daily life practices. The assumption we begin with is that Syrian immigrants are subject to superior relations in their daily life. Following this context, these migrants develop resistance and tactics in order to survive. From this point of view, the behavioral practices of Syrian immigrants in daily life are discussed in this study.

Beginning with what many deem as the core of daily life, religion, we often observe two communities which, although sharing a common belief, show two different sets of thinking in practice. For example, when one interviewee said, “We are Muslims like you but your clothes are not suitable for religious purposes,” we observe a sense of belonging, but at the same time also an indication of exclusion. Syrian immigrants are trying to build a partnership upon the axis of Islam. On the one hand, immigrants are trying to build a sense of belonging in a comparative framework which resonates with the religious practices of people in Turkey. They also emphasize their resemblance to the locals living in their communities. On the other hand, they claim to have a more accurate understanding of Islam by stating that Islam as it is lived in Turkey is mispracticed and full of superstitions. Furthermore, they see it as a shortcoming when people try to understand the religion (Islam) through a religious leader (Imam) instead of trying to read the religious texts (the Quran) directly. Thus, at least in this aspect, they give themselves a positive stake. In this way, they resist the current conditions of domination using a religious aspect to their advantage.

Studying the case of Mardin, it is observed that Syrian immigrants have fled together in either mass migrations, individually, with families, or in small groups utilizing cyclical migrations. Syrian immigrants came from settlements such as Amur, Qamishli, or Hasaka, which are all very close to the border of the province of

Mardin. It should also be noted that most Syrian immigrants have entered Turkey without any proper legal paperwork.

An important point that stands out from our data is that Syrian immigrants do have the opportunity to survive by working. It is observed from our data collected that Syrian immigrants earn very little income compared to the nature of their work, which often takes place in difficult conditions. Long working hours, very low wages, the lack of an opportunity for the accumulation of money in the future, and numerous insecurities are the main reasons which contribute to subpar living conditions in many Syrian immigrant communities. These are also factors which lead to Syrian immigrants developing and employing coping techniques in direct resistance to their living environment. All the interviewees complained about their work in one way or another, but they all choose to endure and remain working in those conditions due to the lack of alternatives; and, without work, there would be no income to feed their families. As can be observed from the data collected from the interviews, Syrian immigrants are subjected to intensive labor exploitations.

Another clue to the development of tactics lie in the nature of the push factors that causes the immigration of many Syrians. Some of these push factors include war, uncertainty about their future, the instability in Syria, etc. The historical, social, religious and cultural characteristics of Mardin province, right across the border, act as strong pull factors for Syrian immigrants. In Mardin, the need for labor within its growing markets makes it easier for Syrians to find jobs through the usage of social networks, similarities in culture, beliefs, and the languages spoken by the local people. However, it is also a common practice that when a Syrian man or woman is recognized (often by their accent), his or her wage would be cut by half. We have observed that Syrian immigrants were well aware of the context of their situation, and thus develop new behavior practices, such as just accepting lower wages, tolerating maltreatment at work by other workers and choosing to make no noise but only grumble to themselves. Syrian immigrants resist this situation through working hard to maintain their existence so that they can survive by expressing their necessity and developing new, innumerable and creative tactics in this process.

An important piece of information to be noted is that the ethnic origin, mother tongue and religious beliefs of Syrians share similarities with those in Mardin. Arabic and Kurdish are the two languages most commonly spoken in Mardin. When establishing social relationships, immigrants experience both the advantages and disadvantages of the spoken language. It was seen that they developed tactics according to the nature of their issues. The most important consequence of this is that the wealth of actions or tactics developed and implemented by immigrants have increased their overall survival rate within the social sphere.

Another important note of discussion is why Mardin is preferred by many immigrants to be their migrating destination. By taking a look at the map, it's quickly apparent that the answer is geographical proximity. The proximity between

settlements shortens the duration of migration. The desire to complete the process of migration in the shortest period was a recurring observation in the study.

It is seen in the study that the strategies, tactics and resistance that Syrians have built and developed through their daily lives and social relations are determinant variables derived from the legal status attributed to immigrants in Turkey and the geographical, economic, social, historical and religious characteristics of Mardin.

References

- Aktaş E. ve Gülçür İ. (2016). “Mezitli’de Suriyeli Göçmenlerin Sorunlarının Sosyo-Ekonomik Açıdan Analizi”, 2nd International Congress on Applied Sciences: Migration, Poverty and Employment, UUBK 2016.
- Cengiz D., Özgür M. ve Yıldız S. (2018). Antakya’daki Suriyeli Mültecilerin Gündelik Yaşam Pratikleri, TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, 3-6 Ekim 2018 Ankara.
- Comte, A. (2001). Pozitif Felsefe Kursları, (Türkçesi:Erkan Ataçay), Ankara: Sosyal Yayınları.
- Çağlar A. (2000). “Tire’li Kimlikler: Teori ve Yönteme İlişkin Bazı Arayışlar, Toplum ve Bilim, 84, 130-141.
- De Certeau, M.. (2009a). Gündelik Yaşamın Keşfi I, Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları, (Çev: Lale Arslan Özcan), Ankara: Dost Yayınları
- De Certeau, M., Giard, L.ve Mayol, P. (2009b). Gündelik Yaşamın Keşfi II, Konut, Mutfak İşleri, (Çev: Eroğlu, E. Ataçay), Ankara: Dost Yayınları.
- Deniz A.Ç., Ekinci Y. ve Hülür B. (2016). “Bizim Müstakbel Hep Harap Oldu” Suriyeli Sığınmacıların Gündelik Hayatı Antep-Kilis Çevresi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Durkheim, E. (1994). Sosyolojik Metodun Kuralları, (Çev. Enver Aytekin) İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Gökalg Yılmaz, G. (2013). “Tactics in Daily Life Practices and Different Forms of Resistance: The Case of Turks in Germany”, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 82, 66-73.
- Gökalg Yılmaz, G. (2018). Michel de Certeau;’nun Gündelik Hayat Sosyolojisiyle Bir Analiz: Almanya’daki Türklerin Gündelik Hayat Pratikleri ve Taktikleri, Ankara: Detay Yayınları.
- Highmore, B. (2002). *Everyday Life and Cultural Studies*, Routledge Press: London and New York.
- Highmore, B. (2011). *Ordinary Lives, Studies in the Everyday*, Routledge Press: London and New York.

- Kentel, F. (2011). “Modernite, Gündelik Hayat ve Yeni Sosyal Hareketler”, *Altüst Dergisi*, 11.
- Kümbetoğlu, B. (2012). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Lefebvre, H. (2013). *Modern Dünyada Gündelik Hayat* (Çev: I. Gündüz) (3.Baskı) İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Schütz, A. (1967). *The Phenomenology of The Social World*, (Ed: George Walsh & Frederick Lehnert, Northwestern University Press.
- Schütz, A. ve Luckmann, T. (1973). *The Structures of the Life-world Volume 1*, Northwestern University Press.
- Şen, H. (2004), “Çoklu Sadakat Ekseninde Türk Göçmenleri”, *Sosyoloji Dergisi*, 12-13.

Internet Sources:

<https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi>, Date of access. 03.10.2019.

https://www.afad.gov.tr/Dokuman/TR/60-2013123015491-syrian-refugeesin-turkey-2013_baski_30.12.2013_tr.pdf, Access: 11.02.2015

Bitcoin, Blockchain ve Finansal Piyasa Değerlendirmesi

Famil ŞAMİLOĞLU¹

Yunus Emre KAHRAMAN²

Öz

Araştırma Makalesi

Para ilk başlarda madeni ve kâğıt olarak hizmet ve mal karşılığı kullanılan bir araç olmakta günümüzde ise eski zamanlara oranla artık fiziksel bir yapıdan çıkıp kredi kartları ve banka hesapları ile birlikte soyutlaşmaktadır. Yakın zamanda paranın evrimi farklı bir boyuta doğru yol alıp kripto para çeşidini ortaya çıkarmıştır ve bunlardan en yaygın ve değerlisi bitcoindir. Bitcoin, bir kripto para ve ödeme sistemidir. 2008 yılında Bitcoin: Kişiden Kişiyeye Elektronik Para Sistemi adıyla yayınlanan belge, kişiden kişiye (peer-to-peer) deyimi ile merkezsiz bir sistemi işaret edip, araçları ortadan kaldırmaktan bahsediyor ve blockchain teknolojisi ile bunun gerçekleştirilebileceğini savunuyor. 1 Bitcoin bu çalışmanın hazırlandığı dönem aralığında 10.000 Dolar / 55.000 TL civarlarında seyretilmektedir. Ancak bu çalışmanın amacı yatırım tavsiyesinden ziyade bitcoin ve onun arkasındaki blockchain teknolojinin temelini anlatmaktır. Çalışmada bitcoin üzerine literatürde yer alan araştırmalara da değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bitcoin, Sanal Para, Blockchain, Finansal Piyasalar

Bitcoin, Blockchain and Financial Market Assessment

Abstract

Research Paper

At first, money was used as a tool for goods and service, nowadays it becomes abstract from a physical structure with credit cards and bank accounts. More recently, the evolution of money has moved to a different dimension, expose the crypto currency type; bitcoin, the most common and valuable. Bitcoin is a crypto currency and payment system. The document published in 2008 as Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System, peer-to-peer refers to pointing to a decentralized system and arguing for eliminating agents that this can be happen with blockchain technology. 1 Bitcoin is around 10.000 USD / 55.000 TL during the period in which this study was prepared. However, the goal of this study is to explain the basis of bitcoin and blockchain technology behind it, rather than investment advice. In the study, the researches on bitcoin in the literature are also mentioned.

Keywords: Virtual Money, Blockchain, Financial Markets

Makale Bilgileri / Article Info

Alındığı Tarih / Received 01.08.2019

Kabul tarihi / Accepted 13.12.2019

¹ Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, familsamiloglu@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8456-6770>.

² Doktora Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF, Muhasebe ve Finansman Bölümü, emrekahraman1410@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0306-5227>.

Giriş

İnsanlık, tarihin en başından itibaren ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çeşitli değişimler gerçekleştirmiştir. Ticari alandaki uygulamalar ve para kavramı ortaya çıkmış daha sonraki zamanlarda teknolojinin önderliğinde kripto para çeşitleri geliştirilmiştir (Alkış, 2018: 70). Bitcoin kripto para veya dijital para çeşitlerinden ilki ve en yaygındır. Bitcoin ilk çıktığı zamanlardan günümüze gelene kadar çok yüksek değer kazanan bir kripto paradır. İlk çıktığı 2009 yılında piyasa değeri bir dolar gibi oldukça düşük bir seviyede olan bitcoin 2013 yılında tam yüzde 5290 değer kazanarak bin yüz elli dolara kadar yükselmiştir (Durmuş ve Polat, 2018: 661).

Ancak günümüzde bilinirliğinin artması, yatırım aracı olarak kullanılması, manipülasyonlar gibi sebepler ile piyasa değerinde dalgalanmalar yaşanmaktadır. Dünyada gerçekleşen krizler sonucunda merkez tabanlı finansal yapılara güvenin sarsılması, merkezi olmayan yeni yapılar doğmasına olanak sağlamış ve bitcoin bu fikir üzerinden geliştirilmiştir (Dilek, 2018: 8).

Bitcoin ilk olarak Satoshi Nakamoto tarafından 2008 yılında Bitcoin: Peer-to-peer electronic cash system (Bitcoin: Kişiden kişiye elektronik para sistemi) adıyla yayınlanmış belge ile ortaya çıkmıştır. 3 Ocak 2009 yılında ise ilk bitcoin oluşturulmuştur. (Guegan, 2018: 1).

Bitcoin her ne kadar basit bir dijital para olarak görülsede arkasında blockchain gibi bir zincir teknolojisi, bitcoin madenciliği gibi yüksek elektrik ve soğutma maliyetleri olan bir üretim ve koruma hattı ve hash fonksiyonu olarak adlandırılan karmaşık bir algoritma bulunmaktadır.

Çalışmada dijital para olarak tanımlanan bitcoin, blockchain teknolojisi, oluşum, koruma ve kayıt etme süreci olan bitcoin madenciliği açıklanmakta ve bitcoin üzerine yapılan çalışmalar incelenmektedir.

1. Blockchain

Blockchain 1991 yılında belgeleri dijital bir ortamda kaydetmek ve değiştirilmesini önlemek amacıyla oluşturulan bilgi içeren blokların oluşturduğu bir sistem olarak tanımlanmış ve bu blockchain sisteminin herkes tarafından erişilebilir olduğu belirtilmiştir (Wasik, 2017).

Bloklara kaydedilen verilerin değiştirilmesi imkânsız olarak kabul edilmekte ve bloklar birbirine bağlı zincirler oluşturmaktadır. Nakamoto 4 Ocak 2009 da ilk bloğu oluşturmuştur. Her blok bir öncekine ve birbirine bağlı şekilde devam etmekte ve bu veri akışı hash fonksiyonu ile sağlanmaktadır. Hash bir nevi kabul kodu olarak adlandırılır. Rakam ve harflerden oluşmaktadır (Thiele, 2017).

Blockchain teknolojisi kriptoloji olarak adlandırılan bir şifreleme sistemi ile gizlilik, güvenlik ve bütünlüğü sağlamaktadır (Yılmaz, 2007: 139-140; Ateş, 2016: 352). Blockchain dijital bir kayıt sistemidir ve böylece kripto para cinsi olan bitcoin üretilmekte kriptoloji ile şifrelenmektedir. Blockchain ile bitcoin transferleri güvenli

bir şekilde yapılmakta ve kayıt altına alınmaktadır (Alpago, 2018: 414; Doğan, 2018: 236).

Yapılan her kripto para transferi bu sistemde bulunan bloklara kaydedilmektedir. Bu bloklara kayıt işlemi için bir hesaba sahip olmak gerekmekte ve dijital cüzdan olarak adlandırılmaktadır. Bu kayıtlara herkes tarafından erişim sağlanabilir. Transferler iki tür şifre ile gerçekleştirilmekte, bunlardan ilki kişiye özel şifre diğeri ise genel şifre olarak tanımlanmaktadır. Özel şifre ile sağlanan transfer, genel şifre ile diğer kişiler tarafından takip ve kayıt altına alınabilmektedir. Bu transfer sırasında gönderici ve alıcının kimlikleri belirsizdir (Doğan, 2018: 237; Turan, 2018: 4).

Blockchain, kripto para transferlerinde alıcı ve göndericinin ihtiyaç duyduğu aracı kavramını ortadan kaldırıp matematiksel teknolojiyi geliştirmektedir. Böylece güvensizlik problemleri çözülmektedir (Frederic Van, 2015).

Blockchain sisteminin en önemli özelliği merkezsiz bir sistem olmasıdır. Teknoloji açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Blockchain dijital bir depo oluşturmakta, araç, değerli varlıklar ve gayrimenkul kayıtları evlilik, doğum, ölüm ve finansal belgelerin kayıt ve saklanması gibi durumlarda önemli bir teknoloji olarak görülmektedir (Dilek, 2018: 12).

Blockchain teknolojisinde isteyen herkesin bu kayıtlara ulaşım sağlaması ile kendi bilgisayarları üzerinde takip ve kontrolü sağlanabilir ve bu takip ve kontrolü sağlayan uçlara tam uç (full node) denilmektedir (Brand, 2016; 208).

Bitcoin ağına <https://blockexplorer.com/>, <https://blockchain.info/>, <http://blockr.io/> veya <https://insight.bitpay.com/> gibi adreslerden erişim sağlanabilir ve bu ağlar tam uçlardır. Bitcoin sisteminde kayıt altına alınan veriler tam uçlar tarafından doğrulanmadan saklanmaz. İşlemin doğrulanması için bütün uçlar fikir birliği içinde olmalıdır. Bazı istisnai durumlarda bazı uçlarda farklılıklar görülebilmekte ancak bu sorun kısa bir sürede otomatik olarak düzeltilmektedir (Çakrıcıoğlu, 2016: 42).

Sistemde bulunan her blok birbiri ile bağlantı içinde olduğundan herhangi bir değişik gerçekleştirmek için o anki işlemi ve o ana kadar yapılan bütün blokları değiştirmek gerekmektedir. Bu durum tam uçlar tarafından doğrulama isteyeceğinden herhangi bir kötü niyetli hareketin gerçekleşmesi imkânsızdır. Buda bitcoin ve blockchain'i güvenilir ve değiştirilemez yapmaktadır (Andreas, 2014; 330).

Blockchain sadece para transferi odaklı bir sistem olmayıp hızlı, güvenilir ve kolay erişilebilirliğinden dolayı birçok farklı kullanım alanlarına da sahiptir. Blockchain'i bu kadar önemli hale getiren temel noktaları;

- Herhangi bir aracıya ihtiyaç duymadan hızlı ve düşük maliyet sağlaması
- Yolsuzluk ihtimallerini ortadan kaldırması

- Takip ve kontrol kolaylığı
- olarak sıralayabiliriz (Çetiner, 2018: 4).

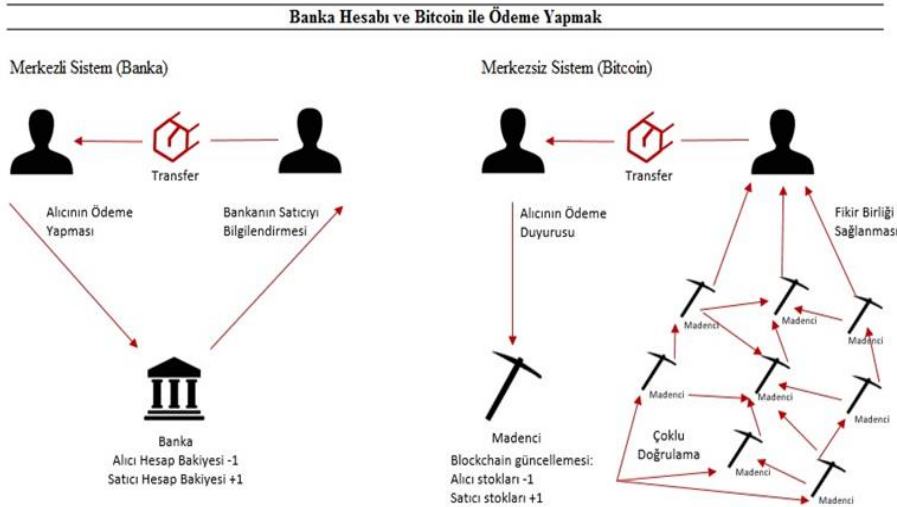
Blockchain teknolojisinin aynı zamanda geliştirilmeye ihtiyacı vardır. Çünkü sistemde avantajlar olduğu gibi dezavantajlarda yaşanmaktadır.

- Sistemsel performans sorunları
- Sistem üzerindeki kontrol riski
- Yüksek işlem maliyeti
- Yüksek elektrik kullanımı

gibi sorunları beraberinde getirmektedir. Bitcoin sisteminin çalışması için harcanan elektrik miktarının İrlanda'nın tükettiği elektrik miktarına eşit olduğu saptanmıştır (O'Dwyer ve Malone, 2014).

Sistemde dolaşan bitcoin sayısı zamanla artış göstermektedir. Çünkü bitcoin kendi içerisinde bir ödüllendirme sistemine sahiptir ve blockchain üzerinde takip ve kayıt yapan madencilere oluşturulan blocklardan üretilen bitcoinler ödenmektedir. Bu nedenle bitcoin üretimi gittikçe zorlaşmakta ve yavaşlamaktadır (Guegan, 2018: 2).

Şekil 1. Banka hesabı ve Bitcoin ödeme farkı

Kaynak: Auer, 2019: 5

Banka üzerinden gerçekleşen ödemede, alıcı ödeme talimatını bankaya gönderir. Banka alıcının hesabından ödenen tutarı borç olarak alır ve satıcının hesabına borç olarak gönderir. Alıcı malı aldıktan sonra bankaya ödeme onayı verir ve banka satıcıya ödeme yapar. Bu işlem Bitcoin üzerinden yapıldığında, alıcı ilk

olarak ödeme talimatı duyurur. Bu duyurunun ardından belli bir bitcoin madencisi blockchain'e yeni bir blok dâhil eder. Güncellenen blockchain daha sonra diğer madenciler ile paylaşılır ve her biri bu ödemeyi kontrol edip kayıt eder. Son olarak satıcı ödeme talimatını blockchain'de görür ve tüm madenciler tarafından doğrulandığını gözlemler (Auer, 2019: 5).

Daha ayrıntılı olarak bitcoin işlemi şu şekildedir (Auer, 2019: 6);

1. Alıcı kendi dijital şifresi ile ödeme tutarı ve madenciye ödeyeceği işlem ücretini içeren ödeme işlemi ilan eder.
2. Madenciler ücretleri kontrol eder ve ilk madenci doğrulama yapana kadar hesaplamalara devam ederler.
3. Madenci doğrulama yaptıktan sonra blockchain'e yeni bir blok ekleyerek ücretlerin toplanmasını sağlar.
4. Yeni blockchain güncellenmesi madenciler ve diğer herkese açık bir şekilde paylaşılır. Bu yeni blockchain'i diğer madencilerinde kontrol ve takibi ile süreç tamamlanmış olur.

2. Bitcoin

Bitcoin, ilk olarak Wei Dai tarafından 1998 yılında 'şifreleme teknolojisi ile oluşturulan ve işletilen para' olarak merkezsiz bir sistemi oluşturma fikri ile ortaya atılmıştır (Koçoğlu, Çevik ve Tanrıöven, 2016: 79). Bitcoin dolar, euro ve diğer geleneksel para birimleri yerine kullanılmak üzere dijital bir para birimi olarak oluşturulmuş ve (Thomas, 2017: 2) yayınlanan 'whitepaper' adlı belgede kısaca, kripto para ve ödeme sistemi olarak tanımlanmıştır. Bu belgenin başlığında yer alan peer-to-peer (kişiden kişiye) kalıbı ile bir merkeze bağlı olmayan dağıtık bir ağ yapısı olarak, aracılar (bankalar, finansal organizasyonlar, vb.) olan ihtiyacı ortadan kaldırmaktadır (Nakamoto, 2008: 1).

Günümüzde kullanılan para ve ödeme sistemlerine nazaran değişik özelliklere sahip bitcoin, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu tarafından 'herhangi bir resmi ya da özel kuruluş tarafından ihraç edilmeyen ve karşılığı için güvence verilmeyen bir sanal para birimi' olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, bitcoin transferleri sırasında alıcı ve göndericinin kimliklerinin bilinmemesi birçok yasadışı faaliyet için uygun bir alternatif yol olarak görülmektedir (Güleç, Çevik ve Bahadır, 2018: 22).

Bitcoin merkez bankaları, resmi kuruluşlar, şirket ve şahsı diğer bir değişle; para gibi bir araçta aracıları ortadan kaldırıp merkezsiz bir yapı oluşturmakta ve merkezsiz bir sistem olarak tanımlanmaktadır. Bitcoin ile ilgili yapılan işlemler herkes tarafından görülebilir, takip edilebilir ve kayıt edilebilir durumdadır. Bitcoinin özellikleri şu şekilde sıralanmaktadır (Devravut, 2018: 131);

- Bitcoin teknolojisinin kırılması imkânsızdır.
- Bitcoin üretimi 21 milyon ile sınırlıdır.

- Bitcoin bir dijital (kripto) paradır.
- Hiçbir şirkete, şahsa ya da kuruma bağlı değildir.
- Bitcoin üretimi piyasadaki bitcoin oranına göre azalmaktadır.
- İsteyen herkes bitcoin madenciliği yapabilir.

Bitcoin, sanal para ibaresi ile Avrupa Merkez Bankası tarafından ‘yaratıcıları tarafından piyasaya sürülen ve yaratıcıları tarafından kontrol edilen, belirli bir sanal toplum tarafından kabul edilen ve kullanılan, düzenlenemeyen dijital bir para çeşidi’ olarak ifade edilmektedir (European Central Bank, 2012: 13).

Bitcoin, sanal para olarak tanımlanmış ve bu sanal parayı kabul eden topluluklar ona biçtikleri değerler ile yerine getirmekte oldukları zorunlulukları karşılayabilmektedir. Böyle düşünüldüğünde şu ana kadar para ve türevlerinin fonksiyonları ile aynı amaca hizmet etmektedir: hizmet ve mal karşılığı kullanılan araçtır (Dulupçu, Yiyit ve Genç, 2017: 2242).

Bitcoin BTC kısaltması ile gösterilmektedir ve 8 basamağa bölünebilmektedir. Bitcoinin en küçük birimine ‘Satoshi’ denmekte ve 100 milyon Satoshi 1 Bitcoin ile aynı değere sahip olmaktadır. Bitcoin sahibi olmak ve bitcoin transferi gerçekleştirebilmek için dijital bir cüzdana sahip olunması gerekmektedir. Her dijital cüzdanın kendine ait 34 haneli bir hesap numarası vardır (Alpago, 2018: 414-415).

Bunun yanı sıra bitcoin kriptoloji yani şifreleme yöntemi ile korunmaktadır. Şifreleme sistemi 2 farklı şifre ile koordine bir şekilde gerçekleşir. İlk şifre kişisel ikincisi ise geneldir. Bitcoin transferleri kişisel şifre ile gerçekleştirilip genel şifre ile herkes tarafından kontrol, kayıt ve eşleştirme yapılabilir. Bitcoin transferlerindeki bu kontrol, kayıt ve eşleştirme blockchain denilen teknoloji ile gerçekleştirilmektedir (Dilek, 2018: 14).

Bitcoin kavramı dijital para ekonomisi olarak da ifade edilmektedir. Bitcoin dünyasında merkezi bir otorite yerine incelenebilir açık kaynak kodlu bir yazılım bulunmaktadır (Andreas. 2014; 330). Bitcoin günümüzde bu kadar değer kazanması tamamen dijital, düşük maliyetli, küresel, yaygın kullanım alanına sahip ve güvenli olmasıdır (Brand, 2016; 208).

Bitcoin şuan ki popülaritesi ile TL, Dolar, Euro gibi para türleriyle kolaylıkla takas edilebilir (www.weusecoins.com, 2019). Merkezi bir sisteme sahip bitcoin bu nedenle hiçbir ülkenin ekonomisinden etkilenmemektedir (Eğilmez). Bitcoin transferlerinde herhangi bir gönderim ücreti yoktur ve hiçbir hükümet ve banka bu transferleri engelleyemez (Belicove, 2014).

3. Bitcoin Madenciliği

Bitcoin madenciliği blockchain sisteminde yeni bir bitcoin oluşturmanın, hileli işlemleri engellemenin ve çifte harcamaların önüne geçmenin bir garantisidir. Blockchain sisteminde bir bloğun oluşturulması artık alıcının bir o bitcoini

kullanabilmesi anlamına gelmektedir. Madencilerin genel anlamda çalışma biçimi belli bir havuzda toplanan onaylanmamış işlemlerin doğruluğunu kontrol etmesi ve kayıt etmesi olarak tanımlanır. Madencilik ödülünü bu kontrol işlemini gerçekleştiren ilk madenci alır ve blockchain'e yeni bir blok eklenmiş olur. Madenci doğrulamayı yaptıktan sonra ağ üzerinden diğer uçlara bunu yayar ve uçlar tarafında doğrulama gerçekleşir ve artık yeni bir blok tam anlamıyla oluşmuştur. Bitcoin arzı limitli miktarda olduğundan dolayı her bir blok oluşumu sistem tarafından 10 dakikada bir olarak hesaplanmıştır. Ağ üzerindeki madenci sayısı çokluğu ile 10 dakikanın altına bir blok oluşumu saptandığında sistem otomatik olarak algoritmayı zorlaştırır ve blok oluşumu eski seviyeye çekilir. Aynı şekilde 10 dakikanın üstüne çıkan blok oluşturma işlemlerinde de sistem işlem yapmayı kolaylaştırır ve blok oluşum süresi hep sabit tutulur (Çakraccioğlu, 2016: 46-47).

Bitcoin her biri birbirine bağlı bir ağdır ve bitcoin kullanan herkes bu sistemin bir parçasıdır. Madencilik bitcoin transferlerinin onaylanmasındaki sistem olarak adlandırılabilir. Madencilerin her biri bitcoin transferlerini dijital deftere kayıt etmektedir. Yapılan her işlem kayıt altına alındığından karmaşık bir yapı oluşmakta bu karmaşa ise bloklarda meydana gelen kısa süreli gecikme ile önce ispat edilip onaylanmalıdır. Daha sonra her madenci bu transferi kontrol edip kayıt eder. Her bir bloğun oluşumu yaklaşık 10 dakika sürmekte ve bu işlem bir ödül vaad etmektedir. Madenci sayısının artması ile ödül miktarı düşüş göstermiş ve madenci sayısının azalmasına sebep olmuştur (Durmuş ve Polat, 2018: 664).

Bitcoinin ilk zamanlarında popüleritesininde azlığından dolayı madenci sayısı oldukça az ve bitcoin üretimi ve ödülü yüksekti. Ancak son zamanlarda yüksek sayıdaki madenci ile birlikte artık normal bilgisayarlar yapılamaz hale gelen madencilik, gelişmiş bilgisayarlar ile kurulan çiftliklerde devam etmeye başladı. Bu durumda yüksek soğutma ve elektrik maliyetlerine sebep oldu (Dilek, 2018: 18). Bitcoin üretim, kontrol ve kayıt işlemleri madenciler tarafından yapıldığından, madenciler bu masrafları bitcoin üretiminden elde ettikleri ödül ile karşılamakta hemde yeni bitcoin dolaşımını sağlamaktadır (İnhan, 2018).

Bitcoin madenciliğinin giderek zorlaşması ve masraflarının artması Bulut Madenciliğini ortaya çıkarmıştır. Bu yaklaşım bir kurum veya şirket tarafından madenciliğin sürdürülebilmesi için donanım kiralama olarak tanımlanmaktadır. Belirlenen fiyat, zaman ve belirli kıstaslar ile madencilik sağlanmaktadır. Ancak bulut madenciliği güvenlik, kontrol ve ödeme gibi bazı sorunları beraberinde getirmektedir (Bitcoin for Dummies, 2016: 150).

4. Finansal Piyasa Etkileri

Para politikası, ülkelerin merkez bankalarının parayı belirlenen seviyede tutması ve fiyat artışlarını kontrol etmesi olarak tanımlanmaktadır (Horngren, 1995; 5). Para politikası bazı araçlar ile sürdürülür ve bu araçlar ülkenin ekonomik ve siyasi durumuna göre değişiklik gösterebilir (Hamilton ve Wu, 2012; 3).

Finansal istikrarda fiyat istikrarı paranın satın alma gücü ve itibarını koruma açısından önemli bir role sahiptir (Çay, 2015; 42). Finansal istikrar, kredi ve ödeme sistemlerinin finansal büyümenin devamlılığı için gerçek ekonomiye uygun bir şekilde devam etmesi olarak ifade edilmekte, finansal istikrarsızlık ise ekonomide oluşan veya belirtiler gösteren kurum, ödeme sistemleri, finansal sistem ve piyasadaki sorunların kredi sistemini olumsuz etkilemesidir (Rosengren, 2011; 1).

Aynı zamanda finansal istikrarsızlık, finansal sistemde oluşan dengesizlik ile bilgi akışı ve sistemin düzgün işlememesi ve fon kaybı (Mishkin, 1999; 3-4), finansal piyasalardaki ekonomik ve finansal durumun etkilerinin negatif olması (Chant, 2003; 3) gibi değişik tanımlamalara sahiptir.

Finansal istikrarda en önemli unsur finansal araçlar olarak görülmektedir. Bu araçlar genellikle bankalar olarak karşımıza çıkmakta ve bankalar yatırımcılardan elde ettikleri fonları büyüme ve istihdam amacı ile kullanmaları için işletmelere kredi sağlamaktadır (Rosengren, 2011; 3).

Yapılan farklı tanımlamaların odaklandığı ortak nokta, merkez bankalarının ve diğer araçların parayı kontrol etme sistemine dayanmakta, bitcoin ve blockchain teknolojisi bu kontrol mekanizmasını devre dışı bırakmaktadır.

Merkez bankalarının finansal piyasalar ve para politikaları üzerindeki etkileri, elektronik ödeme sisteminin yaygınlaşması ile büyük değişim göstermektedir. Günümüzde merkez bankasının piyasalara etkisi halen devam etmektedir. Çünkü her ne kadar tüm işlemler elektronik olarak yapılsa da tüm işlemlerin para birimi üzerinde karşılığı vardır ve kontrol merkez bankalarındadır. Buna karşın elektronik ödeme sisteminin gelişmesi ile herhangi bir aracı ihtiyacı olmadan gerçekleşecek işlemlerde merkez bankalarının kontrol gücü tehtid altında kalacaktır (Friedman, 1999; 328).

Bitcoin, finansal piyasalardaki belirsizliklerin yanı sıra, finansal alanda para basma maliyetlerini azaltma, paranın toplanması, değiştirilmesi ve dağıtımında avantajlar sağlamaktadır (Gormez ve Budd, 2012; 77).

Finansal piyasaların hareket hızı elektronik ödeme sistemleri ile artmakta, bulunduğunuz konum fark etmeksizin işlem yapabilme kolaylığı sağlamaktadır. Bu sistem alışveriş, borsa, para transferi gibi işlemlerin rahatlıkla uygulanmasında büyük etkiye sahiptir. Böylelikle merkez bankalarındaki avantaj sağlayıp piyasaların daha etkin bir şekilde incelenmesine olanak sağlamakta, sonuçların takibini kolaylaştırmaktadır. Fakat bu sistem merkez bankaları adına dezavantajlar da ortaya çıkarmaktadır. Olası bir piyasa dalgalanmasında alınacak tedbirleri zayıflatılabilir. Bitcoin, parayı tutan ve transfer sağlayan bankaları ortadan kaldırması ile ileride gerçekleşebilecek dijital para dönüşümünde ülkelerin merkez bankalarını saf dışı bırakabilir. Bu durumda uluslararası şirketlerin kendi dijital para birimini oluşturması para birimi kavramının tamamen farklı bir boyuta taşınmasına yol açabilir (Bilir ve Çay, 2016; 29).

5. Literatür İncelemesi

Oosterlinck ve Szafarz (2013), Bitcoin üzerine yaptıkları çalışmalarında, bitcoinin yüksek getiri ve volatiliteye sahip bir yatırım aracı olduğunu ancak diğer yatırım araçları ile ilişkisinin olmadığını belirtmişlerdir. Portföy çeşitlendirmede yararlı fakat uzun dönemde riskli olabileceğini ifade etmişlerdir.

Kristoufek (2015), Çalışmasında bitcoinin ekonomik faktörlerden etkilenmediğini ve güvenli liman olarak adlandırılmasının yanlış olduğunu belirtmiş. Bitcoin'i kurgusal bir balon olarak adlandırmıştır.

Yermack (2015), Çalışmasında bitcoinin gerçek bir para birimi olarak kabul edilme olasılığını araştırmıştır. Araştırmanın sonucuna göre, bitcoinin güvenli ve geçerli bir para birimi olmadığını, yüksek volatiliteye sahip olduğunu ifade etmiştir.

Alexander, Gasser ve Winmayer (2015), Çalışmalarında bitcoinin portföy riskini azaltıp getiri oranını arttırdığını öne sürmüştür.

Atik, Köse, Yılmaz ve Sağlam (2015), Çalışmalarında bitcoinin döviz piyasalarına olan etkilerini araştırmışlar ve Granger Nedensellik testini uygulamışlardır. Bitcoin ile diğer kurlar arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmalarının sonucunda, Japon Yeni ile bitcoin arasında bir ilişkinin olduğunu ve birbirlerini etkilediğini belirtmişlerdir.

Yüksel (2015), Bitcoin'i hukuki açılarından ele aldığı çalışmasında, yasal düzenlemelere ihtiyaç duyan bir araç olduğunu saptamış, yasa dışı işlemlere olanak sağlamasından ötürü bu durumun denetim altına alınması gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda bitcoin üzerine yapılacak gelişim sürecine katkı sağlamak gerektiğini ifade etmektedir.

Koçoğlu, Çevik ve Tanrıöven (2016), Bitcoinin piyasalardaki etkilerini araştırmışlardır. Çalışmalarının sonucunda, bitcoinin diğer para birimleri ve yatırım araçları ile ilişkisinin olmadığını, riskli bir araç olduğunu belirtmişlerdir.

Carpenter (2016), Bitcoin ile diğer varlıklar arasında düşük bir ilişkinin olduğunu ve portföy üzerindeki getiri artışının risk artışına göre oldukça fazla olduğunu belirtmiştir.

Dyhrberg (2016), Araştırmasında GARCH yöntemini kullanarak bitcoinin altına benzer şekilde davrandığını belirtmiştir. Bitcoin, dolar ve hisse senetlerini içeren portföyde hedge enstrümanı gibi davranmaktadır.

Dulupçu, Yiyit ve Genç (2017), Çalışmalarında bitcoinin fiyat hareketliliklerinin sebeplerini araştırmışlardır. Araştırmalarında, VAR metodunu ve Granger Nedensellik testlerini kullanmışlar ve sonuç olarak, bitcoin fiyatının popüleritesinden dolayı değişiklik gösterdiğini saptamışlardır.

Bouri, Jalkh, Molnâr ve Rouband (2017), Bitcoin ile diğer varlıkların arasındaki ilişkinin düşük olması sebebi ile bitcoin'i çeşitlendirme aracı olarak

tanımlamıştır. Bitcoin'i güvenli liman olarak adlandırıp diğer varlıkların riskli olduğu dönemlerde alternatif bir yatırım aracı olarak kullanılabileceğini belirtmiştir.

Baur, Lee ve Hong (2017), Bitcoin ile diğer geleneksel araçlar arasındaki düşük ilişki nedeniyle çeşitlendirme aracı olarak tanımlamakta ve siyasi ve jeopolitik risklerin oluştuğu zamanlardan etkilenmediğini belirtmektedir.

Lim ve Masih (2017), CWT, MGARCH-DCC ve MODWT yöntemini kullanarak sürdürdükleri çalışmalarında, İslami prensipler ve bitcoin arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmalarının sonucunda, kolerasyonun düşük ve negatif olduğunu ve İslami hisse senedi endeksleri için iyi bir çeşitlendirme, portföy performansı için iyi bir araç olduğunu belirtmişlerdir.

Moro ve Kajtazi (2017), Bitcoin piyasasının oldukça geniş olduğu Çin'de, bitcoinin çeşitlendirme ve portföy performansı üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Araştırmalarında CVAR metodunu kullanıp, bitcoinin Batıda yer alan yatırım araçlarıyla anlamsız ve negatif Çin'de ise düşük seviyede de olsa bir ilişkinin olduğunu belirtmişlerdir.

Hayes (2018), Çalışmasında bitcoinin piyasa değerini belirlemek amacıyla üretim maliyetlerini test etmiştir. Araştırmasında regresyon ve VAR modellerini kullanmış ve elde ettiği sonuçlara göre, üretim maliyetlerinin bitcoin fiyatını belirlemede önemli bir rol oynadığını ifade etmiştir. Bitcoin üretimi belirli bir limit üzerinden devam ettiğinden dolayı bu fiyatların hiçbir zaman sıfıra düşmeyeceğini belirtmiştir.

Güleç, Çevik ve Bahadır (2018), çalışmalarında bitcoin ile döviz, hisse senedi ve faiz arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırmalarında Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik metodlarını kullanmış ve sonuç olarak, Bitcoinin yüksek bir popüleritesi ve volatilitesi olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, bitcoin ile faiz değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki saptamışlardır.

Henry, Huynh ve Nicholls (2018), 2017 yılında tüm zamanların en yüksek değerine ulaşan bitcoinin, bilinirliği ve değeri arasındaki ilişkiyi inceleyen anket çalışmasında, 2016 yılında yüzde 64 seviyelerindeki bitcoin farkındalık düzeyi 2017 yılında yüzde 85 olarak belirlenmiştir. Ayrıca, bitcoin kullanıcılarının neredeyse yarısının mal ve hizmet karşılığı bitcoin kullandığı tespit edilmiştir.

Sonuç

Bitcoin temelinde blockchain denilen bir teknoloji barındırmaktadır. Eşler arası bir ödeme sistemi. 2008 yılında 9 sayfalık bir pdf dosyası, gizemli bir yazar: Satoshi Nakamoto tarafından dünyaya duyuruldu. Hakkındaki birçok spekülasyona rağmen Nakamoto'nun kimliği hale belirsiz ve bu durum bazı şüphelerinde beraberide getiriyor. Dosyanın adı Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System (Bitcoin: Kişiden Kişiye Elektronik Para Sistemi). Peer-to-Peer kalıbı bir merkezi olmayan dağıtık bir ağ yapısı olarak kabul edilmektedir. Para gibi bir araçta aracıları (finansal organizasyonlar, bankalar, ülkelerin merkez bankaları) ortadan kaldırıp merkezsiz bir

yapı oluşturmaktadır. Bitcoin dünyasında bunun gibi merkezi otorite yerine açık kaynak kodlu ve incelenebilir bir yazılım var. Günümüzde, bitcoin benzeri 1300'den fazla kripto para çeşidi bulunmaktadır. Burada asıl mesele sadece bitcoin ve diğer kripto paralar değil onun arkasındaki yaklaşım ve teknoloji.

Bitcoin bir tür zincir kullanmakta ve bu zincir blockchain olarak adlandırılmaktadır. Bitcoinde yapılan her parasal işlem bloklara kaydedilmekte ve herhangi bir para transferinde bu veriler dijital bir deftere kayıt edilmektedir. Bu kayıtlara herkes tarafından erişim sağlanabilir. Bu para transferleri için bitcoin hesabı gereklidir ve bu hesaplara dijital cüzdan denilmektedir. Bu dijital cüzdanlar şifreleme yöntemi ile korunmakta ve her kullanıcı iki adet şifreye sahip olmaktadır. Bu şifreler kişiye özel şifre ve genel şifredir. Özel şifre ile sağlanan para transferinde alıcı ve gönderici arasındaki bilgi genel şifre ile herkes tarafından kontrol edilip kayıt edilmektedir. Dijital bu dünyada yapmak istediğiniz para transferleri ve harcamalar o ana kadar sahip olunan dijital para ve o ana kadar yapılan harcama ve transferler kontrol edilmek zorundadır. Dünyada bu kayıtlar pek çok yerde ve sayıda tutulmaktadır. Bu nedenle ortaya karmaşık bir kayıt sistemi çıkmakta bu durum ise düzen ve kontrol altına alınmalıdır. Teknoloji ile oluşan bu sistemde yeniden teknolojiyen yararlanarak kriptografik bir hash fonksiyonu ile bu sorun çözülmektedir. Hash fonksiyonu kısaca işleri hızlandıran bir algoritma olarak tanımlanabilir. Blockchain sisteminde secure hash algorithm (sha-256) adıyla ifade edilen bir algoritma kullanılmaktadır. Bu algoritma yüksek performanslı bilgisayarlarda yapılmakta ve buna bitcoin madenciliği denilmektedir. Bitcoin madenciliği sorunları çözüp, kayıtları güvenli bir şekilde tutmayı amaçlamaktadır. Sistemin kendi içerisindeki ödül mekanizması ile madencilik sürdürülmekte ve yeni bitcoinler oluşturulmaktadır. Bitcoinleri günümüz parasından ayıran bir diğer özelliği ise limitli sayıda olmasıdır. Bitcoin üretiminin bir üst limiti vardır ve bu limit 21 milyon olarak belirlenmiş ve sistem bu limite göre ayarlanmıştır. Bu limit kontrolü bitcoin üretimi arttıkça zorlaşan bir sürece doğru yol almaktadır.

Yapılan çoğu araştırma gösteriyor ki bitcoin şuan için yüksek popülariteye, getiri oranına ve volatiliteye sahip, sadece Japon Yeni ile sınırlı bir etkileşim içinde, diğer yandan bitcoin üzerindeki fiyat dalgalanmaları diğer kurların aksine kendi içerisinde ayrı bir dinamiğe sahip. Japon Yeni üzerindeki bu etkileşimin nedenleri Japonya'nın elektronik para sistemlerinin ilk uygulandığı ülke olmasından kaynaklandığı belirtiliyor. Bitcoin aynı zamanda şuan ki finansal piyasaları etkilemeden çok yeni bir oluşum ortaya çıkarmaya daha yakın. Dolaylı olarak da merkezi sistemli mekanizmayı olumsuz etkilemektedir.

Bitcoinini kimileri kolay bir yol, kimileri ise riskli olarak ifade ediyor. Ancak, bitcoin her ne kadar şuan deneysel bir para birimi olarak adlandırılrsa da temelindeki blockchain teknolojisinin paraya farklı bir boyut katacağı göz ardı edilemez.

Kaynakça

- Alexander, E., Gasser, S. and Weinmayer, K. (2015). *Caveat Emptor: Does Bitcoin Improve Portfolio Diversification?*
- Alkış, A. (2018). “İslam Hukuku Açısından Bitcoin ve Kripto Para”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 69-90.
- Alpago, H. (2018). “Bitcoin’den Selfcoin’e Kripto Para”, *Uluslararası Bilimsel Araştırma Dergisi*, 3(2), 411-428.
- Andreas M.A. (2014). *Mastering Bitcoin*, O’Reilly.
- Ateş, B.A. (2016). “Kripto Para Birimleri, Bitcoin ve Muhasebesi”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 349-366.
- Atik, M., Kose, Y., Yılmaz, B. ve Sağlam, F. (2015). “Kripto Para: Bitcoin ve Döviz Kurları Üzerine Etkileri”, *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 6(11), 247-261.
- Auer, R. (2019). “Beyond the Doomsday Economics of ‘proof-of-work’ in Cryptocurrencies”, *BIS Working Papers*, 765.
- Baur, D., Lee, A. and Hong, K. (2017). *Bitcoin: Medium of Exchange or Speculative Assets?*
- Belicove M.E. (2014). <https://www.entrepreneur.com/article/232118>.
- Bilir, H. ve Çay, Ş. (2016). “Elektronik Para ve Finansal Piyasalar Arasındaki İlişki”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 21-31.
- Bouri, E., Jalkh, N., Molnár, P. and Roubaud, D. (2017). *Bitcoin for Energy Commodities Before and After the December 2013 crash: Diversifier, hedge or safe haven? Applied Economics*, 5063-5073.
- Brand, A.W. (2016). *Bitcoin for Dummies*, *Prypto*: <http://www.wiley.com/go/permissions>.
- Carpenter, A. (2016). *Portfolio Diversification with Bitcoin*. *Journal of Undergraduate in France*, 1-27.
- Chant, J. (2003). “Financial Stability as a Policy Goal, In *Essays on Financial Stability*”, *Technical Report*, 95, 1-28.
- Çarkacıoğlu, A. (2016). *Kripto – Para Bitcoin*. *Sermaye Piyasası Kurulu, Araştırma Dairesi*.
- Çay, Ş. (2015). *Elektronik Ödeme Sistemlerinin Finansal Piyasalara Etkisi*. *Sosyal Bilimler Enstitüsü, MBA Programı*.
- Çetiner, M. (2018). “Bitcoin (Kripto Para) ve Blok Zincirin Yeni Dünyaya Getirdikleri”, *İstanbul Kültür Üniversitesi*, (20), 1-16.

- Devravut, Ö. (2018). Bitcoin, Blockchain ve Manipülasyon: Borsa Analizi ve Geleceğe Dair Varsayımlar, Ekonomik ve Finansal Analiz.
- Dilek, Ş. (2018). Blockchain Teknolojisi ve Bitcoin, Seta, 231.
- Doğan, H. (2018). “İslam Hukuku Açısından Kripto Paralar ve Blockchain Şifreleme Teknolojisi”, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 26(2), 225-253.
- Dulupçu, M.A., Yiyit, M. ve Genç, A.G. (2017). “Dijital Ekonominin Yükselen Yüzü: Bitcoin’in Değeri ile Bilinirliği Arasındaki İlişkinin Analizi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(15), 2241-2258
- Durmuş, S. ve Polat M.Ş. (2018). Sanal Para Bitcoin. Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 9(18), 659-673.
- Dyhrberg, A. (2016). Hedging Capabilities of Bitcoin. Is it the Virtual Gold? Finance Research Letters, 139-144.
- European Central Bank (2012). 1. Virtual Currency Schemes (PDF), Frankfurt am Main: European Central Bank, 55-66.
- Frederic V.G. (2015). The Promise of the Blockchain: The Trust Machine”, The Economist, 31 Ekim 2015.
- Friedman, B.M. (1999). “The Future of Monetary Policy: The Central Bank as an Army with Only a Signal Corps?”, International Finance, 2(3), 321-338.
- Gormez, Y and Budd, C.H. (2012). “Electronic Money Free Banking and Some Implications for Central Banking”, Central Bank Review, 4(1), 67-105.
- Guegan, D. (2018). The Digital World: I – Bitcoin: From History to Real Live. CES Working Papers.
- Güleç, Ö., Çevik, E. ve Bahadır, N. (2018). “Bitcoin ile Finansal Göstergeler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(2), 18-37.
- Hamilton, J. and Wu, J. (2012). “The Effectiveness of Alternative Monetary Policy Tools in a Zero Lower Bound Environment”, Journal of Money, Credit and Banking, (44), 3-46.
- Hayes, A.S. (2018). Bitcoin Price and Its Marginal Cost of Production: Support for a Fundamental Value.
- Henry, C.S., Huynh, K.P. ve Nicholls, G. (2018). Bitcoin Awareness and Usage in Canada: An Update, Bank of Canada.
- Horngren, L. (1995). Monetary Policy in Theory and Practice [online], Sveriges Riksbank, Quarterly Review, (3), 5-12,

- http://www.riksbank.se/Upload/Dokument_riksbank/Kat_publicerat/PoV_sve/eng/q95_3.pdf.
- <https://www.weusecoins.com/what-is-cryptocurrency/>. (Erişim Tarihi:01.07.2019)
- İnhan, M. (2018). Bilişim Devrimi Işığında Kripto Para II.
- Jin Lim, S. and Masih, M. (2017). Exploring Portfolio Diversification Opportunities in Islamic Capital Markets through Bitcoin: Evidence from MGARCH-DCC and Wavelet Approaches.
- Koçoğlu, Ş., Çevik, Y.E. ve Tanrıöven, C. (2016). “Bitcoin Piyasalarının Etkinliği, Likiditesi ve Oynaklığı”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 77-97.
- Kristoufek, L. (2015). What are the Main Drivers of the Bitcoin Price? Evidence from Wavelet Coherence Analysis, 10(4), <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0123923>
- Mishkin, F.S. (1999). Global Financial Instability: Framework, Events, Issues. *The Journal of Economic Perspectives*.
- Moro, A. and Kajtazi, A. (2017). Bitcoin, Portfolio Diversification and Chinese Financial Markets. *SSRN Electronic Journal*.
- Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System.
- O'Dwyer, K. and Malone, D. (2014). Bitcoin Mining and its Energy Footprint. 25th IET Irish Signals & Systems Conference. Limerick.
- Oosterlinck B.K. and Szafarz, A. (2013). “Virtual Currency, Tangible Return:Portfolio Diversification with Bitcoins”, *Journal of Asset Management*, 16(6), 365-373.
- Rosengren, E.S. (2011). Defining Financial Stability and Some Policy Implications of Applying the Definition [online], In Keynote Remarks at the Stanford Finance Forum Graduate School of Business, Stanford University.
- Thiele C. L. (2017). From Bitcoin to digital central bank money - still a long way to go.
- Thomas, R. (2017). The ABCs of the Bitcoin, And a Look at Its Investment Potential.
- Turan, Z. (2018). “Kripto Paralar, Bitcoin, Blockchain, Petro Gold, Dijital Para ve Kullanım Alanları”, *Ömer Halis Demir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(3), 1-5.
- Wasik, J. (2017). What’s the Real Story behind Bitcoin?
- Yermack, D. (2015). Is Bitcoin a Real Currency? An Economic Appraisal. In *Handbook of Digital Currency*.

- Yılmaz, O.G. (2007). “Kriptoloji Uygulamalarında Hukuki Boyut”, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 13(1-2), 137-147.
- Yüksel, A. E. (2015). “Elektronik Para, Sanal Para, Bitcoin ve Linden Doları'na Hukuki Bir Bakış”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, LXXIII (2), 173-220.

Menderes'in Beyanlarına Göre 27 Mayıs İhtilaline Giden Süreçte CHP'nin Sorumluluğu

Mehmet TEMEL¹

Öz

Araştırma Makalesi

Türk siyasi tarihinin 1950-1960 yılları arasındaki on yıllık döneminde derin ve önemli izler bırakan Demokrat Parti, 1957 yılındaki seçimden yine tek başına hükümet kurabilecek güçle çıkmasına rağmen iktidarını 1950 ve 1954 dönemlerinin huzur ve sükûneti içinde sürdürememiştir. Ekonomi, maliye, dış borç ödemesi ve uluslararası politikadaki bazı olumsuz gelişmeler, basınla ilgili düzenlemelerin sonuçlarının yarattığı tartışmalar, 1957 seçimlerinde görülen oy kaybı Demokrat Parti'nin hükümet etme anlayışını da etkilemiş, ülkede ekonomik, siyasal ve sosyal gerginlikler artmaya başlamıştır. Bu makalede, Adnan Menderes'in 27 Mayıs 1960 tarihinden hemen önceki günlerde halka hitaben yaptığı konuşma ve yayınladığı tebliğlerde, başta büyük şehirler ve üniversiteler olmak üzere yaygınlaşan anarşik olaylar, gösteriler, karışıklıklar ve iç politikadaki gerginliklerden Cumhuriyet Halk Partisi'ni de sorumlu tutan açıklamaları, görüş ve düşünceleri değerlendirilecektir. İhtilâlin ayak seslerinin net bir şekilde duyulmakta olduğunun anlaşıldığı beyan ve hükümet tebliğlerinin analiz ve yorumunda konuyla ilgili tetkik eserlerle, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki Yüksek Adalet Divanı Yassıada Mahkemesi Evrakı (1961) fonunda bulunan belgelerden yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Adnan Menderes, İsmet İnönü, 1960 Askeri Darbesi, Demokrasi, Anayasa, Seçim.

The Responsibility of CHP in the Process Leading to The 27 May Military Coup According to Menderes' Statements

Abstract

Research Paper

The Democratic Party, which left deep and important traces in the decade of Turkish political history between 1950 and 1960, failed to maintain its power within the peace and tranquility in the period between 1950 and 1954; yet, they won the election held in 1957 once more. Some negative developments in the economy, finance, foreign debt and international politics, debates created by the consequences of press-related regulations, loss of votes in the election of 1957 also affected the Democratic Party's understanding of the government and economic, political and social tensions in the country started to increase in the country. In this paper, explanations, views and opinions of Adnan Menderes in his speeches and publications addressed to public in the days immediately preceding the date of May 27, 1960, pointing to the responsibility of CHP for anarchic events, demonstrations and tensions especially seen in big cities and universities and for the conflicts experienced in the internal politics will be evaluated. In the analysis and interpretation of the statements and government notices indicating the apparent approaching of a military coup, audit documents and the relevant documents in the fund of the High Court of Justice Yassıada Court Documents (1961) in the Prime Ministry Republican Archives will be used

Keywords: Republican People's Party, Democrat Party, Adnan Menderes, İsmet İnönü, The military coup of 1960, Democracy, Constitution, Election.

Makale Bilgileri / Article Info

Alındığı Tarih / Received 22.08.2019

Kabul tarihi / Accepted 23.12.2019

¹ Prof. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mtemel@mu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9577-8872>.

Giriş

II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası politikada ortaya çıkan galip devletlerin yeni dünya düzeni oluşturma çabaları, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın ilkeleri ve onaylanması, Sovyet yayılcılığının Türkiye'yi de tehdit etmesi gibi gelişmeler, kuruluşundan itibaren çağdaş uygarlık değerlerini benimsemiş olan ve demokratik, uygar batılı devletler arasında yer almaya çalışan Türkiye Cumhuriyeti'nin, çok partili demokratik yaşama geçme sürecini hızlandırması gerektiğini ortaya koymuştur.

Tek dereceli seçim sistemiyle 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan ilk seçimlerde CHP'nden istifa eden milletvekilleri tarafından yeni kurulmuş olan Demokrat Parti'nin 54, CHP'nin 403, bağımsızların da 8 milletvekilliği elde etmesiyle parlamento ve demokrasi tarihimizde yeni bir süreç başlamıştır. II. Dünya Savaşı yıllarının ortaya çıkardığı enflasyon, darlık, karaborsa, yolsuzluk vs. gibi olumsuzluklar, tek parti dönemindeki devletçilik uygulamasının birleştirici ve bütünlüyci olmaktan uzaklaşması, köylülerin mağduriyeti, enflasyon nedeniyle yaşam standartları oldukça gerileyen sabit gelirlielerin hoşnutsuzluğu, cumhuriyetin reformlarından ve laiklik uygulamalarından tedirgin olan gelenekçi ve dinci çevrelerin huzursuzluğunun yarattığı tepkiler (Tanör, 2006: 335,337) bu kez 14 Mayıs 1950'de yapılan milletvekili genel seçiminin sonuçlarına yansımış, DP %53,3 oy oranıyla parlamentoda %83,57'lik, (408 milletvekili) CHP, %39,78'lik oy oranıyla %14,4'lük (69 milletvekili) temsil gücüne erişmiştir (Tanör, 2006: 351).

Çoğunluk sisteminin ortaya çıkarmış olduğu bu adaletsizlik, 1954 ve 1957 seçimlerinin sonuçlarına da yansımış², böylece Türk siyasi tarihinin 1950-1960 arası döneminde, tek partili dönemin otoriter ve vesayet partisi anlayışının (Tanör, 2006: 338) yerine, çoğunluk egemenliğini, parti içi katı disiplini, parti içi demokrasi yerine lider egemenliğini esas alan, meclisin hükümet üzerindeki denetimini kaldıran, meclisi ve ülkeyi tek elden hükmetmeyi sağlayan, siyasal çoğunluğun muhalefeti ezmesinin yollarını açan, fiili bir yürütme üstünlüğü veya parti oligarşisi yaratan anlayış ve uygulamalar ortaya çıkmıştır (Tanör, 2006: 351).

1953 yılından itibaren üniversite öğretim üyelerinin siyasal kuruluşlarda görev almalarının, siyasal yayın ve beyanda bulunmalarının yasaklanması, CHP'nin mal varlığına el konularak hazineye devredilmesi, Millet Partisi'nin kapatılması, CHP ve Cumhuriyetçi Millet Partisi'ne 1954 seçimlerinde çoğunluk sağlayan bazı il ve ilçelerin statüsünün değiştirilmesi³, partilerin faaliyetlerine sınırlama getirilmesi,

² 1954 seçimlerinde DP, %56.6 oy oranına karşılık parlamentoda %93 temsil gücüne, (503 milletvekili), 1957 seçimlerinde %47.7 oy oranıyla %69.5 temsil gücüne (424 milletvekili); CHP ise 1954 seçimlerinde %34.8 oy oranıyla %5.7 temsil gücüne (31 milletvekili), 1957 seçimlerinde %40.8 oy oranıyla %29.2 lik temsil gücüne (178 milletvekili) erişebilmiştir. Ergun Özbudun, Türk Siyasal Hayatı, Eskişehir, 2004, s.60; Tanör, a.g.e, s.351.

³ 1950 seçimlerinde çoğunlukla CHP'ne oy veren Abana, ilçe merkezi olmaktan çıkarılmış, 1954 seçimlerinde CHP'ne çoğunluk sağlayan Malatya'dan Adıyaman İlçesi ayrılarak il yapılmış, Cumhuriyetçi Millet Partisi'ne çoğunluk sağlayan Kırşehir de ilçe statüsüne indirilmiştir. Tanör, a.g.e, s.352.

radyonun partizanlaştırılması gibi anti demokratik düzenleme ve uygulamaların⁴ başlaması, iktidar-muhalefet ilişkilerini gittikçe sertleştirdiği gibi, anayasa değişikliği isteklerini de gündeme getirmiştir.

27 Ekim 1957 tarihinde yapılan seçimlerden sonra parlamentonun toplanıp hükümetin kurulmasıyla birlikte yeni bir döneme girilmiştir. DP'de 1954 seçimlerine oranla yaklaşık %10'luk oy kaybı görülmüş, oy oranı ilk kez %50'nin altına düşmüş ve muhalefet daha fazla oy oranına sahip olmuştur. Seçimler tekrar kazanılmış ancak yeni döneme zafer havası içinde girilememiştir (Bulunmaz, 2012: 209-211).

Üçüncü iktidar döneminde Vatan Cephesi'nin kurulması, parlamentonun denetim görevini zorlaştıran ve dokunulmazlıkların kaldırılmasını kolaylaştıran iç tüzüğün kabul edilmesi, DP iktidarı baskısına karşı muhalefetin güç birliği oluşturması parlamento çalışmalarını istikrarsızlaştırmış, iktidar-muhalefet kavgasını daha da şiddetlendirmiştir (Şahin, 2017: 208-209).

Muhalefetin güç birliği ve iktidarın vatan cephesi, toplumdaki gerginlik ve kutuplaşmayı da arttırmış, karşılıklı siyasi söylem ve suçlamalar her geçen gün sertleşerek ihtilale giden süreci hızlandırmıştır. Gerginlik sürecinde Menderes, CHP'ni ihtilal tahrikçiliği yapmak, ülkeyi ihtilale ve kardeş kavgasına sürüklemek (Şahin, 2017: 209-210), taraftarlarını silahlandırmak, hükümetin meşruiyetini tartışmak, halkı yasadışı yollarla hükümete ve devlete karşı kıskırtmak, hücre örgütüyle çalışan gizli kollar kurmaya çalışmak ve orduyu siyasete karıştırmakla suçlamıştır (Yüceer, 2012: 749).

1960 Mayısına doğru yukarıda da belirtildiği gibi ülkede hızla yayılan kargaşa, terör, sokak gösterileri ve güvenlik kuvvetlerine yönelik saldırılar, hükümetin asayişle ilgili daha güçlü önlemler almasını gerektirmiştir. İçişleri Bakanlığı'nın, 28 Nisan 1960 tarihinde İstanbul Beyazıt'taki Hukuk Fakültesi'nde başlayıp Fatih, Aksaray, Unkapanı, Cağaloğlu, Alemdar bölgeleriyle Valilik konağı önünde devam anarşik olaylarla ilgili olarak 29 Nisan'da yayınladığı tebliğde, gösteri ve eylemlerin TBMM'ndeki olayları protesto etmek amacıyla CHP gençlik teşkilatının kıskırtması sonucu meydana geldiği, yakalanan bazı göstericilerin ceplerinde önceden dağıtılmış ve özel şekilde hazırlanmış CHP pankartları bulunduğu ifade edilmiştir. Bu olaylarda biri ağır 15 polis, göstericilerden de ikisi ağır 16 kişi yaralanmış, Orman Fakültesi öğrencisi Malatya doğumlu Turan Emeksiz de hayatını kaybetmiştir. Aynı gün saat 15:00'ten itibaren İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilan edilmiştir (BCA, 10.09/7.23.7, Lef.40).

İhtilal öncesinde zirveye tırmanan karışıklık, anarşik olay ve gösterilerin belirli merkezlerden yönetilip yönlendirildiğini ifade eden İçişleri Bakanlığı, CHP'nin bazı milletvekillerinin üniversitelerdeki olayların yaygınlaşması için kıskırtmada bulduklarını iddia etmiştir. Bakanlığın 30 Nisan 1960 tarihinde yayınladığı tebliğde, 29 Nisan 1960 günü Ankara Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültesi

⁴ DP iktidarının bazı anti-demokratik düzenlemeleri için bkz. Tanör, a.g.e, s. 352-355.

öğrencilerinin hükümete, hükümet kuvvetlerine ve devlet nizamına karşı saldırıya geçmelerinin ardında meclisteki muhalefet grubunun, şuursuz gözü dönmüş partizanların ve birtakım gizli maksatlıların bulunduğu belirtildikten sonra, bu gösteriler esnasında öğrencileri kanunsuz fiil ve hareketlere teşvik etmek ve desteklemek amacıyla CHP milletvekillerinden Ahmet Üstün, Ferda Güley, Ahmet Fırat, Melih Küçüktepepınar, Muslihittin Yılmaz Mete ve Turhan Feyzioğlu'nun orada buldukları, bunlardan ilk beşinin gösteriler devam ettiği sürece oradan ayrılmadıklarının gözlemlendiği ve tespit edildiği ifade edilmiştir (BCA, 10.09/7.23.7, Lef.41).

3 Mayıs 1960 tarihinde bir radyo konuşması yapan Menderes, halktan galeyana gelmemesi, olayları kışkırtan ve tahrik edenlerin oyununa gelinmemesi gerektiğini ifade ettikten sonra olaylara karışanların ve tahrikçilerinin Türk milletini temsil etmediklerini, tüm olup bitenlerin sorumlularının, yalan ve iftiralarla gençliği ve toplumu provoke edenlerin kavgasız, gürültüsüz, sükûnet içinde ve serbest bir seçimde kazanma şansı nerede ise sıfıra düşmüş, dördüncü bir seçimi kaybetmeye tahammülü olmayan Halk Partisi ve onun eski temsilcileri olduğunu dile getirmiştir (BCA, 10.09/7.23.7, Lef.31). İhracat ve ithalattaki yükselişin, çarşı ve pazarda yaratılan bolluğun, hız kazanan iktisadi kalkınmanın kiskanılması nedeniyle milletin huzuruna, refahına ve saadetine karşı en ağır darbelerle harekete geçildiğini ifade eden Menderes, konuşmasına şöyle devam etmiştir:

“O halde ne olacak? Gerilla teşkilatı. Şayet seçim olursa, bu teşkilat ile seçim günlerini bir cehenneme çevirmek, kan ve ateş tufanı içinde seçimleri ve onun neticelerini yakıp yok etmek. Bu ayaklanma, seçimden kaçmanın, daha doğrusu seçimsiz iktidara gelmenin tek çaresi. Tekrar ediyorum bu bir ayaklanmadır, asilik hareketidir, zorla iktidarı ele geçirmek teşebbüsüdür. Hükümet darbesi ve siyasi suikast hareketinden başka bir şey değildir. Tek ve hakiki hedef millet iradesine suikast ve her ne pahasına olursa olsun iktidara gelmek, İşte mesele bu. Bugün vazife almışçasına sözüm ona ihtilalcı edasıyla ortada görünenlerin kimler tarafından idare olunduğunu söylemeye ve ne maksatla takip edilmekte bulunduğu dair deliller göstermeye ihtiyaç var mı? Bütün bunların kimler tarafından tertip ve idare olunduğu, tertiplerin hedef ve maksadının ne olduğu hususunda milli vicdanda şaşmaz ve sarsılmaz bir kanaatin ve inancın yerleşmiş ve kökleşmiş olduğundan hiç şüphe etmiyorum”(BCA, 10.09/7.23.7, Lef.32).

Menderes, tahrikçiler konusunda şöyle demektedir:

“...Bu hadiselerin bir tahrik ve tertip eseri olduğunda en küçük bir şüphe veya tereddüde yer yoktur. Bir misal arz edeyim. Dün Siyasi İlimler Okulunda tahrik edilmiş çocuklarımızın devletin silahlı kuvvetlerine mukavemet hareketlerinin başında ve o anda mektebin içinde milletvekillerinin mevcut olduğunu söylemek, hadiseleri bir kat daha tenvir etmeye kâfidir sanırım. Muhterem vatandaşlarım, işlerin, şu arz etmekte olduğum ehemmiyet ve vahamete gelmesi, iki partinin arasındaki bir mücadelenin tezahürleri manasına alınabilir mi? Bu, partiler mücadelesi mi? Bu, muhalefet ile iktidar mücadelesi mi? İş buralardan çoktan geçti.

Ve parti mücadelesi hudutları çoktan aşılmış bulunuyor. Bu, partiler arası mücadelenin bir tezahürü değildir. Bu, partilerin birbirleriyle siyasi mücadeleleri meselesi ile hiçbir alakası kalmamış olan yepyeni ve vahim bir safhadır. Şimdi hadiseler, artık milli irade ve seçimle iş başına gelen meşru iktidara karşı, düpedüz ve apaçık bir isyan hareketi halini almış bulunuyor. Şayet bunun bir tarafı bir siyasi parti ise, bu siyasi parti yüzde yüz bir siyasi irtica ocağı haline gelmiş demek olur. Ve bu hal ile o, bir parti halinden çıkmış, isyanı idare eden bir komite haline düşmüş demektir. Türk umumi efkârını, rey sahibi vatandaşın kalbini kazanamayacağı için, sokaklarda idrakleri aldatılmış, vicdanları şaşırılmış bir kısım insanlara “istemeyiz” nidaları ile iktidara gelmenin yolunu arayan siyaset mürtecilerinin eseri değil mi bu?”(BCA, 10.09/7.23.7, Lef.38).

1960 Mayısının ikinci haftasından itibaren yurt içi gezilere ağırlık veren Menderes isyan, kıyam ve fitne fesat hareketlerinin tahrikçisi ve sorumlusu olarak gördüğü CHP'ne yönelik eleştirilerini ziyaret ettiği il ve ilçelerde halka hitaben yaptığı konuşmalarda sürdürmüş ve sürekli olarak milli iradeye vurgu yapmıştır. 15 Mayıs 1960 tarihindeki İzmir mitinginde “... Seçimlerden ümidi olmayan, demokrasinin ne olduğunu hala anlamayan bir avuç gürültücü ve çığırktan zümre ile seçimleri ve milli iradeyi yok etmeyi siyasetleri için tek çıkar yol sayanların hüneri ve eseri” (BCA, 10.09/7.23.7, Lef.42) sözleriyle CHP'ni eleştirmiştir.

17 Mayıs 1960 tarihinde Bergama'da halka hitaben yaptığı konuşmada da Türkiye'nin kaderinin milletin elinde olduğuna dikkat çekerek sokaktan iktidara gelme usulünün tamamen kapandığını, buna rağmen milletin reyinden tamamen ümidini kesenlerin, birtakım çapraşık yollardan iktidara gelmeyi kafalarına çoktan koymuş bulduklarını, sokak hareketlerine katılanların sadece Cumhuriyet Halk Partisi'nin gençlik kolu ile devrim ocakları denilen örgüt mensuplarından bir kısmı olduğunu, bunların milli iradeye saldırarak iktidarı bir sokakta veya bir bulvarda yere sermek istediklerini, Cumhuriyet Halk Partisine mensup küçük bir zümrenin devlete ve hükümete karşı gelmeye teşebbüs ettiğini, millet iradesini hiçe sayan bu zümrenin meşruiyet namına ne varsa hepsine karşı hücumla geçme teşebbüsünü tecrübe etmek istediklerini dile getirmiştir (BCA, 10.09/7.23.7, Lef.46).

Menderes, 18 Mayıs 1960 günü Manisalılara hitaben yaptığı konuşmanın son kısmında da ihtilalle ilgili söylentileri hatırlatarak şöyle demiştir:

“...Bilinmelidir ki, bu memlekette, hiç kimse, bundan sonra iktidara, zorla ve kuvvetle gelemeyecektir. İktidara, ancak milletin reyi ile yani seçim yolu ile gelinecektir. Biz, hakiki millet iradesiyle 10 seneden beri iktidardayız. Ben, o irade ile başvekil bulunuyorum. Milletin muhabbetine ve itimadına dayanarak hizmet ediyoruz. Bizi seçimden başka hiçbir kuvvet iktidardan uzaklaştıramaz. Ayak patırtıları ile sokakta, aldatılmış, şaşırılmış ve hatalı yollara saptırılmış insanlarla iktidara geleceklerini zannediyorlarsa, kendilerini vahim akibetlerin beklediğini bilmelidirler” (BCA, 10.09/7.23.7, Lef.48) sözleriyle işlerin artık yolunda gitmediğini ifade etmektedir.

Menderes'in, sıklıkla millet iradesine vurgu yapmasının ve ihtilal söylentileriyle ilgili açıklamalarda bulunmasının arkasında İnönü'nün 18 Nisan tarihinde TBMM'nde yaptığı konuşmanın bir kısmında ifade ettiği "Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa o memlekette ayaklanma olur. Eğer insan hakları yürütülmez, vatandaş hakları zorlanıp baskı rejimi kurulursa ihtilal behemehâl olur. Biz böyle bir ihtilal içinde bulunmayız, bulunamayız. Böyle ihtilal dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Biz demokratik rejim dedik, demokratik rejim kurulmuştur. Bu demokratik rejim istikametinden ayrılıp baskı rejimi haline götürmek tehlikeli bir şeydir. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam. Şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır" (Şahin, 2017: 211) sözleriyle, ordudaki genç subayların 21 Mayıs günü yaptıkları yürüyüşün etkisi de bulunmaktaydı.

İnönü'nün bu sözlerine, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanımam, milleti kıyıma teşvik edeceğim diyor. Kendisi zaten ihtilali çoktan ilan etmiştir. Şu andan itibaren Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendisini tevkif etmesi lazımdır" (Şahin, 2017: 211) şeklinde karşılık veren Menderes, yaklaşmakta olan tehlikeyi hissetmiş olmalı ki meclisin de tatil edilmesiyle birlikte bir nevi sine-i millete dönmüş ve halka hitap ettiği konuşmalarında hep millet iradesiyle iktidara gelenlerin seçim dışı yöntemlerle iktidardan uzaklaştırılmayacağını vurgulamaya çalışmıştır.

2. Çoğunlukçu Demokrasi Dönemi'nde İktidar-Muhalefet İlişkileri ve Sonuç

Türk siyasi hayatında 1946 yılından itibaren tek dereceli seçim usulüne ve çok partili döneme geçilmiş olmasına rağmen 1924 anayasasında seçilmiş çoğunluğun (parlamento) gücünü kontrol edecek etkili bir kontrol ve dengeleme sisteminin olmayışı anayasanın otoriter bir hükümet aracı olarak kullanılması sonucunu ortaya çıkarmıştır (Özbudun, 2004: 41). 1924 anayasasında, egemenliğin tek kullanıcısı olarak kabul edilen TBMM'ndeki çoğunluğa sınırlama getirilmemiş, yasamanın yürütmeyi denetleme imkânları yetersiz kalmış, meclis içi ve dışı siyasi yaşam demokratik ve eşitlikçi bir işleyişe kavuşturulamamış, yargı bağımsızlığı ve denetimi konusu zayıf kalmış, temel hak ve özgürlükler açık anayasal güvencelere kavuşturulmamıştır (Tanör, 2006: 362).

Anayasa, çoğulcu, özgürlükçü ve katılımcı demokrasi yerine çoğunlukçu bir demokrasiyi öngördüğü (Tanör, 2006: 362) için Tek parti dönemiyle başlayan iktidarların parlamentoyu ve seçimleri etkili bir şekilde kontrol etme geleneği belirgin bir şekilde 1950-1960 yılları arasındaki DP döneminde de devam etmiştir. Temsilde adalet anlayışı yerine, yönetimde istikrarı sağlamaya yönelik olan sistemin, cumhuriyetin ilk yıllarında parlamentonun etkin ve hızlı çalışarak ülkenin çağdaş uygarlık yolunda hızla ilerlemesine katkıda bulunması düşünülmüştü. Ancak temel hakların etkili yasal garantisinin ve yasama tarafından çıkarılan kanunların anayasallığının yargı denetiminin olmaması nedeniyle DP iktidarı döneminde

muhalefet haklarını önemli ölçüde kısıtlayıcı yasalar çıkarılmıştır (Özbudun, 2004: 41).

Parlamentonun denetim görevinin zorlaştırılması, dokunulmazlıkların kaldırılmasının kolaylaştırılması, basına ve basın mensuplarına yönelik ağır yaptırımları içeren yasal düzenlemeler, sendikaların ve gazetelerin kapatılması, memur tasfiye yasasının çıkarılması gibi kısıtlayıcı yasaların yanı sıra seçimde beklenen düzeyde oy alınamayan illerle ilgili yapılan keyfi ve adil olmayan uygulamalar, muhalefetin ve parlamentoda temsil edilmeyen kesimlerin iktidar karşısında sert politika ve tavır izlemesine neden olmuştur.

Kuvvetler birliği ve milli egemenlik anlayışını esas alan anayasa ve çoğunluk sisteminin, iktidara alternatif olabilecek, güçlü ve etkili bir şekilde denetim görevi yapabilecek muhalefetin oluşmasına imkân sağlamaması, az gelişmiş demokrasilerde, parlamentoya temsilci gönderememiş kesimlerin hürriyet ve eşit muamele haklarının göz ardı edilmesine yol açabilmektedir. Demokrat Parti'nin, 1954 seçimlerindeki %56.6 oy oranıyla parlamentoda %93, 1957 seçimlerindeki %48 oy oranıyla %70 oranında temsil edilmesi (muhalefet oylarının oranı%52 iken parlamentoda yaklaşık %30 oranında temsil edilmiştir) temsilde adaletin olmadığını, sonuçta, iradeleri parlamentoya yansımayan kesimlerin haklarının korunma ve savunmasının da zayıf muhalefete düştüğünü göstermiştir. Güçlü iktidarla zayıf muhalefetin parlamento içi ve dışı ilişkilerinde ortaya çıkardığı sertlik, muhalefeti yok sayma veya muhalefete karşı devlet gücüyle hareket etme gibi (Yüceer, 2012: 744) demokrasi dışı tutum ve yaklaşımlar 1954 seçimlerinden sonra artmıştır. Hatta Celal Bayar'ın "*Millet, CHP'nin meclisteki milletvekillerinin sayısını daha da azaltıp bunu otuza indirmekle ne istediğini belli etmiştir. Artık bundan sonra ince demokrasiye paydos!*" (Yılmaz, 2010: 548) sözü anti-demokratik uygulamaların habercisi gibiydi.

Muhalefetin sayısal gücünün çok yetersiz oluşu, muhalefet görevinin de kısmen iktidar partisinin grubuna düştüğünü ortaya koymuştur. DP grubu 1955 yılında, izlenen ekonomi politikaları hakkında verilen gensoru önergesini kabul ederek hükümetin üç bakanını istifaya zorlamış, hükümete karşı sert bir muhalefete girişmiştir (Avcı, 2012: 244; Şeyhanlıoğlu, 2012: 274).

DP, on yıllık iktidarı döneminde CHP'ni daha 1950 yılının ilk aylarından itibaren orduyu hükümete karşı kışkırtmak, meclis içi ve dışı manevralarla demokratik idareyi felce uğratmak ve çoğunluğun üzerinde azınlığın tahakkümünü tesis etmek (Yüceer, 2012. 740), CHP de, DP iktidarını anti-demokratik yasalar çıkararak demokrasi rejiminden uzaklaşmak, dini siyasete alet etmek, anayasaya sadakat göstermemek, anti-laik uygulamalarla cumhuriyet rejimini tehlikeye düşürmekle suçlamıştır. Sonunda karşılıklı suçlamalar, meclis içi-dışı gerginlik ve çatışmalar kamuoyunu etkilemiş, süreç ihtilalle sonuçlanmıştır.

27 Mayıs ihtilalinin ardından bu kez "*seçilmiş meclislerin yetkilerinin yargısal ve diğer bürokratik birimler tarafından etkili bir şekilde dengelenmesinin ve*

genişletilmiş temel özgürlüklerle sosyal hakların gerçek anlamda çoğulcu ve demokratik toplumun kademe kademe gelişimini sağlayacağı ümidiyle" (Özbudun, 2004: 42) 1961 anayasası kabul edilmişti. Ancak bu anayasa da bu kez bürokratik ve yargısal birimlere aşırı yetki verdiği, seçilmiş meclislerin yetkisine sınırlamalar getirdiği ve yönetilmez bir siyasal sistem getirdiği gerekçeleriyle eleştirilmiş ve 1971-1973 revizyonlarını gündeme getirmiştir (Özbudun, 2004: 43).

1961 anayasası ve yapılan revizyonlar da sosyal ve siyasal istikrarı sağlayamamış olmalı ki Türk toplumu milli iradeye, seçilmiş meclislere, siyasal partilere, siyasetçilere ve sivil toplum kuruluşlarının tümüne daha az güvenen 1982 anayasasını %91,37 oy oranıyla kabul etmiştir (Özbudun, 2004: 45). Bir süre sonra özgürlükleri, yargı bağımsızlığını sınırladığı, hükümet dinamizmine engel olduğu gerekçesiyle eleştirilmeye ve anti-demokratik darbe anayasası olarak nitelendirilmeye başlanan 1982 anayasasının yüzden fazla maddesi değiştirilmiş ve halen tamamının değiştirilmesi talepleri dile getirilmektedir.

Cumhuriyet tarihimiz boyunca kabul edilen çoğunlukçu veya çoğulcu anayasalara, yapılan anayasa değişikliklerine ve toplum yararına olduğu düşüncesiyle çıkarılan tüm yasa ve yönetmeliklere rağmen tek parti dönemine yapılan eleştirilerin, 27 Mayıs ihtilaline götüren 1950-1960 yılları arasındaki iktidar-muhalefet çekişmesi ve bunun Türk toplumunda yarattığı travmaların, çok partili yaşama geçişten günümüze yaşanan sivil ve askeri darbelerin, ekonomik, sosyal ve siyasal istikrarsızlıkların, gerçek ve ileri demokrasiye ulaşamamasının temelinde büyük ölçüde Yüceer'in de ifade ettiği gibi Türkiye'de demokrasi ve uzlaşma kültürünün gelişmemesi, demokrasiyi bir yaşam biçimi olarak içselleştiren bireylerin oluşturduğu toplumun olmayışı (Yüceer, 2012: 760), siyasal sistemin işleyişine özgür iradesiyle ve kararlılıkla katkı sağlayacak, nitelikli eğitimle yetişmiş, örgütlü, bilinçli ve entelektüel seçmen profiline sahip olamayan siyasal partilerin anti-demokratik ve oligarşik usullerle yönetilmeye devam edilmesi bulunmaktadır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Yüksek Adalet Divanı Yassıada Mahkemesi Evrakı (1961).

BCA, 10.09/7.23.7, Lef.40.

BCA, 10.09/7.23.7, Lef.41.

BCA, 10.09/7.23.7, Lef.31.

BCA, 10.09/7.23.7, Lef.32.

BCA, 10.09/7.23.7, Lef.38.

BCA, 10.09/7.23.7, Lef.42.

BCA, 10.09/7.23.7, Lef.46.

BCA, 10.09/7.23.7, Lef.48.

Kitaplar ve Makaleler

- Avcı, G. (2012). “Adnan Menderes ve Demokrasi”, Dilşen İnce Erdoğan ve Diğerleri, Türk Tarihinde Adnan Menderes, I, 235-247.
- Bulunmaz, B. (2012). “Türk Basın Tarihi İçerisinde Demokrat Parti Dönemi ve Sansür Uygulamaları”, Öneri, 10(37), 203-214.
- Özbudun, E. (2004). Türk Siyasal Hayatı, Eskişehir.
- Şahin, İ. (2017). “İktidar-Muhalefet İlişkileri Çerçevesinde İnönü ve Menderes’in Siyaset Dili”, Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic I(1), 191-215.
- Şeyhanlıoğlu, H. (2012). “Adnan Menderes ve Demokrat Parti”, Dilşen İnce Erdoğan ve Diğerleri, Türk Tarihinde Adnan Menderes, I, 259-287.
- Tanör, B. (2006). Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, İstanbul.
- Yılmaz, E. (2010). “1954 Seçimlerinin Önemi, Öne Çıkan Özellikleri ve Siyasi Sonuçları”, E-Journal of New World Sciences Academy, 5(4), 541-551.
- Yüceer, S. (2012). “Tahkikat Komisyonu: Muhalefetsiz Demokrasi”(!), Dilşen İnce Erdoğan ve Diğerleri, Türk Tarihinde Adnan Menderes, II, 727-762.

Çarlık Rusya'sında Esir Kalan Osmanlı General ve Amiralleri Hakkında Önemli Bir Araştırma

Alfina SIBGATULLINA¹

Kitap İncelemesi

Познахирев В.В. Турецкие генералы и адмиралы в русском плену (XVIII – XX вв.): научная монография. СПб. : Нестор-История, 2019. 224 с.

Poznahirev V.V. Turetskiye Generalı I Admiralı v Russkom Plenu (XVIII – XX vv.): nauçnaya monografiya. S.Petersburg. Nestor-Istoriya, 2019. – 224 s.

Poznahirev V.V. Rus Esaretindeki Türk General ve Amiraller (XVIII – XX yy.). S.Petersburg. Nestor-Istoriya, 2019. – 224 s.

ISBN 978-5-4469-1578-1

Bilgileri / Info

Alındığı Tarih / Received 23.10.2019

Kabul tarihi / Accepted 14.11.2019

Emekli Albay ve akademisyen Doç. Dr. Vitaliy Poznahirev Osmanlı esirlerinin Rusya'daki akıbeti üzerine verimli çalışmalarıyla tanınan değerli bir bilim adamıdır. Eserleri geniş çerçeveden değerlendirildiğinde, V. Poznahirev'in Çarlık Rusya'sı ile Osmanlı Devleti arasında, zamanımızdan üç asır önce başlayıp XX. yüzyıl başlarına kadar gelişen tarihi ilişkilerin açığa kavuşturulmasında, özellikle de askeri tarih ve onun bir alt başlığı olan savaş tarihi araştırmalarına önemli katkılar sağladığı görülmektedir. Bu yüzden onun Rusya Devlet arşivlerinde sürdürdüğü titiz araştırmaların ürünü olan kitap ve makaleleri Rusya'da olduğu kadar, Türkiye'de de askeri tarih, özellikle de savaş tarihi çalışan akademisyenler tarafından ilgiyle takip edilmektedir.

2014 yılında yayınlanan birinci kitabında yerli ve yabancı tarih yazımında bir ilk olarak Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Rusya'da esir kalan Osmanlı uyruklarına yönelik askeri ve sivil savaş esiri rejiminin kapsamlı rekonstrüksiyonu gerçekleştirmiştir. Bu eser, Birinci Dünya Savaşı'yla, savaş esirlerinin sorunlarıyla ve Rus-Türk ilişkilerinin geçmişiyle ilgilenen herkesin yararlanabileceği bir çalışma olarak dikkat çekmektedir. 2017 yılında yayınlanan ikinci kitabında ise 1877-1878 veya (12)93 Harbi olarak anılan Osmanlı-Rus savaşında esir düşen Türk askerlerinin durumu birçok açıdan ele alınmıştır. Türk savaş esirlerinin muharebe alanından tahliyesinden başlayarak enterne yerlerindeki iskân koşullarına, Rus hükümetince yapılan gıda, elbise ve nakdi yardımlara, tıbbi hizmetlere, esirlerin Türkiye'ye iade sürecine ve Rus vatandaşlığına geçenlerin durumuna kadar merak edilen pek çok konu Rus arşiv kayıtlarına dayalı olarak incelemiştir.

¹ Prof., Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü, Dünya Edebiyatları Enstitüsü. alfina2003@yandex.ru, <http://orcid.org/0000-0001-5755-8687>.

Bu yıl yazarın “Rus Esaretindeki Türk General ve Amiraller (XVIII – XX yy.)” adlı üçüncü kitabı basıldı. Adından da anlaşıldığı üzere V. Poznahirev, bu çalışmasıyla az bilinen bir konuyu daha gün ışığına çıkararak araştırmacıların ve okuyucuların istifadesine sundu. Geniş bir kaynak araştırmasından yola çıkarak Rusya'ya esir düşen Osmanlı general ve amirallerinin esaretin ilk günlerinden başlayıp yurda dönüşleriyle noktalanın süreci çok yönlü olarak ele alıp inceledi.

XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden, XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar geçen zaman zarfında Çarlık Rusya'sı ile Osmanlı Devleti arasında pek çok savaş olmuştur. XVIII. yüzyıl başlarında 1711'de Prut'ta başlayan savaşlar, 1736-1739, 1768-1774, 1787-1791, 1806-1812, 1828-1829, 1853-1856 Kırım Savaşı ve 1877-1878 veya (12)93 Harbi olarak anılan Osmanlı-Rus savaşıyla devam ederek Birinci Dünya Savaşı ile son bulmuştur. Çarlık Rusya'sıyla Osmanlı Devleti arasında Besarabya ve Ukrayna arazisi ile Kırım hâkimiyeti konusunda başlayan savaşlar, ilerleyen yüzyıllarda Romanya ve Balkanlar ile Kafkasya ve Karadeniz egemenliği yüzünden çıkan büyük savaşlarla sürüp gitmiştir. Bu dönem içerisinde Türklerle Ruslar, Kıpçak Bozkırını olarak bilinen Karadeniz'in kuzeyindeki coğrafyada kimi zaman kader birliği etmiş, bazen de sıkıntılı komşuluk süreçlerine girmiş iseler de netice itibarıyla XX. yüzyılın ilerleyen yıllarında aralarındaki karşılıklı işbirliği ve dostluğu pekiştiren iki millet olarak tarihteki yerlerini almışlardır.

Bir kısmı Osmanlı Devleti'nin yenilgiyle sonuçlanan bu büyük savaşlarda Rusya'ya esir düşen Osmanlı Paşalarının (general/amiral) esaret hayatını araştıran V. Poznahirev, söz konusu son çalışmasında, eski Sovyetler Birliği döneminden kalan 20 arşiv ve 100'den fazla kaynağın yanı sıra İngiltere, Almanya, ABD ve Türkiye başta olmak üzere birçok ülkede yayınlanmış bilimsel eserlere başvurmuştur.

Altı bölümden oluşan kitabın Birinci bölümünde Rus esaretinde bulunan Osmanlı amiral ve generallerin sayısı ve kişisel özellikleri üzerinde durulmuş, Rus hükümetinin üst düzey savaş esirlerinin konumunu belirleyen yasal düzenlemelerinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde esir düşen Osmanlı Paşalarının üst düzey Rus komuta heyeti ve devlet erkânı tarafından saygıyla karşılandığı belirtilmiş, savaş koşullarında bulunulmasına rağmen Osmanlı general ve amirallerinin katılımıyla düzenlenen resmi törenlerden örnekler sunulmuştur. Üçüncü bölümde esir Osmanlı Paşalarının savaş alanından tahliyesi ele alındıktan sonra yerleştirildikleri coğrafya hakkında detaylı malumat verilmiştir. Gıda ve giyim ihtiyaçlarının karşılanması ve ikamet ettirildikleri yerlerdeki genel yaşam koşulları gibi hususlara Dördüncü bölümde yer verilmiştir. Beşinci bölümde esir Osmanlı Paşalarının Rus İmparatorluk saraylarında ağırlanması söz konusu edilmiş, Rus sosyetesine ilişkilerine ve günlük yaşamlarına belgeler ışığında değinilmiştir. Tedavi görmek veya kültürel bilgiler edinmek amacıyla Rusya sınırları içinde yaptıkları geziler anlatılmıştır. Altıncı ve son bölümde ise esir Osmanlı subaylarının diploması alanındaki faaliyetleri, vatandaşlık haklarının korunması gibi konular ele alınmıştır.

Yazar, Rusya'daki esaret hayatını arşiv belgeleri ve diğer tarihi kaynaklara dayalı olarak analiz ederken, Osmanlı Paşalarının, orada esir olarak bulunmalarına

rağmen diğer Türk esirlerinin haklarının korunması, çeşitli idari konular ve iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması gibi alanlarda aktif rol oynadıkları sonucuna varmıştır. Esir Paşaların, Rusya'daki asker-sivil idarecilerle yaptıkları görüşmelerin olumlu neticeler verdiğini belirtmiştir. Bu görüşmelerin, savaşan taraflar arasında diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmasına, savaş esirlerinin haklarının korunmasına, Osmanlı esirlerinin Rus yönetimi ve yerli halkla yaşadığı sorunların çözülmesine, esir erler ve küçük zabitlerle diğer subaylar arasındaki disiplininin korunmasına katkı sağladığını ortaya koymuştur.

Esaret, onun askerlik onur ve şerefini yitilmesiyle eşdeğer olduğunu bilen her asker için aslında kabulü imkânsız çok zor bir dönemecin de başlangıcıdır. Savaş esirleri, esaretine mahkûm oldukları ülke yönetiminin kendilerine tanıdıkları imkân ve fırsatlar çerçevesinde hayatlarını sürdürebilirler. Savaş esirlerinin sıkı kontrol altında tutulduğu esir kamplarındaki hayat, iâşe, ibate ve sağlık konusunda büyük sıkıntıları da beraberinde getirebilir. Ülkeler arasında yapılan ikili anlaşmalarla esirlerin hayatına dair garantiler, XIX. yüzyıldan itibaren gündemi işgal etmeye başlamış ve kısmen iyileştirmeler yapılmıştır. Yüzyıllar içinde savaşın değişen koşulları, özellikle de XX. yüzyılda insan hakları konusundaki gelişmelere bağlı olarak yapılan mukavelelerle savaş esirlerine esir düştükleri ülkelerde insani muamelede bulunulması yönünde uluslararası anlaşma ve taahhütlerin öngördüğü güvenceler sağlanmaya başlanmıştır.

V.Poznahirev'in araştırmasından çıkan sonuca göre aslında ölümle hayat arasında ince bir çizgi olan esaret, bir insan için savaşın en acımasız ruh halini ortaya koyan bir durumu ifade etse de, Rusya'da zorunlu ikamete tabi tutulan Türk askerleri arasındaki askeri disiplin ve rütbe hiyerarşisi esir kamplarında devam etmiştir.

Onun tespitlerine göre belirtilen süreç içerisinde Ruslara 104 Osmanlı Paşası esir düşmüştür. Bunlar arasında 1735–1739 Osmanlı-Rus savaşında esir düşen Yahya Paşa, Mustafa Paşa, Bekir Paşa, İlyas Kolçak Paşa; 1768–1774 savaşında esir düşen Mehmet Emin Paşa, Abdul Paşa, İbrahim Paşa ve Ömer Paşa; 1787–1791 savaşında esir düşen Osman Paşa, Hüseyin Paşa, Yakup Paşa, Mehmet Arnavut Paşa, Zagnalı Hasan Paşa, Battal Paşa ve diğerleri bulunmaktadır.

V. Poznahirev, onlar hakkında derlediği temel bilgileri aktarmakla kalmamış, esir düştükleri andan, Türkiye'ye dönünceye veya Rusya vatandaşlığına geçinceye kadar geçen süreçteki hayat koşullarını, Çarlık Rusya'sında esirler hakkında uygulanan kanun, yönetmelik ve kurallar kapsamında belgeleriyle gözler önüne sermiştir. Nerede, ne zaman, nasıl esir düştüklerini, Rusya'nın hangi şehirlerinde ikamet ettiklerini tek tek belirlemiş, bazılarının gurbette vefat ettiğini, bazılarının da Rusya vatandaşlığına geçtiğini ortaya çıkarmıştır.

Ruşça basılan kitabına bir Rus ve bir Türk subayı tarafından "Takdim" yazılmıştır. Tanıtım yazımızı Türkiye Milli Savunma Üniversitesi Harp Tarihi ve Strateji bölümü öğretim üyesi, Emekli Kıdemli Albay Dr. Zekeriya Türkmen'in güzel dilekleriyle bitirmek istiyoruz:

“V. Poznahirev’in Türk askeri tarihinin insani boyutlarını ele alarak savaş esirlerinin dramını gözler önüne seren bu eserinin, sahadaki boşluğu doldurarak akademik camiaya büyük katkılar sağlayacağını ümit ediyorum. Atalarının izini sürerken, büyük bir arayış ve merakla başlayıp ilerleyen zamanda bu sahanın uzmanı olarak kaleme aldığı çalışmalarının artarak devam etmesini diler, kendisini içtenlikle kutlarım. Belgesel niteliğindeki bu çalışmanın, tarihçilere ve özellikle de askeri tarih uzmanlarına yararlı olması dileğiyle...”